

TIP
TEORIJA IN
PRAKSA
LET. XXVIII
1991

3
4

TEORIJA IN PRAKSA LETNIK XXVIII 1991

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXVIII, št. 3-4, str. 241-488,
MAREC-APRIL 1991, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Republiškega sekretariata za kulturo in Republiškega sekretariata za raziskovalno dejavnost in tehnologijo

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Adolf Bibič, Darko Bratina, Anuška Ferligoj, Anton Grizold, Vjeran Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Boštjan Kovačič, Marija Kožuh-Novak, Davorin Kračun, Matevž Krivic, Avguštin Malle, Janez Pečar, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Zdenko Roter, Janez Stanič, Marjan Tavčar, Niko Toš, Danilo Türk, Aleš Vahčić, France Vreg, Milan Zver

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Miroslav Glas, Franc Grad, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Igor Lukšič, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal, Marjan Svetličič, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI:

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA

za 1. polletje 1991: za študente in dijake 300 din, za druge individualne naročnike 350 din, za delovne organizacije in ustanove 550 din, za tujino 800 din

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 150 din

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

ČLANKI, RAZPRAVE

MARJAN SVETLIČIČ: Determinante tujih naložb v Sloveniji	243
ALENKA ŽNIDARŠIČ-KRANJC: Optimalna privatizacija – morala, etika, ekonomija	256
HERME E. DALY: Menjalna vrednost in linearni pretok snovi (in energije)	269

HEREZIJE

Dogma-antidogma	
Uvodni zapis	282
VJERAN KATUNARIČ: Lirsko-epski izvori krščanstva	282
DAVOR RODIN: Še enkrat o Heglu in francoski revoluciji	293
TARAS KERMAUNER: Krščanske dogme – s stališča krščanskega intelektualca	303
TINE HRIBAR: Dogma in herezija	312
BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: Narava tabuja	315

SLOVENSKI PARLAMENT

Uvodni zapis	317
MARJAN BREZOVŠEK: Parlamentarna kontrola izvršne oblasti: funkcija in oblike	317
DANICA FINK-HAFNER: Odprtost parlamenta za družbene pobude kot kazalec njegove modernosti	321
SPOMENKA HRIBAR: Preteklost v parlamentu	326
ALBIN IGLIČAR: Slovenski parlament kot zakonodajalec	328
LEV KREFT: Devetmesečna bilanca skupščine	332
IGOR LUKŠIČ: Mestni parlament	335
ANDREJ MAGAJNA: Parlament kot temeljni vzvod distribucije družbene vpliva	336
BOŠTJAN MARKIČ: Slovenski parlament v nastajanju	341
ANTON PERENIČ: Parlament in pravna kultura	347
TONE PERŠAK: Slovenski parlament ali obdobje privajanja na parlamentarno demokracijo	350
DANIJEL PUČKO: Slovenski parlament	353
CIRIL RIBIČIČ: Zahtevno prehodno obdobje	357
MILE ŠETINC: Slovenska skupščina – tridomna zmešnjava na delegatskih koleh	359
DRAGO ZAJC: Vloga parlamentarnih delovnih teles v legislativnem procesu	362
VIKTOR ŽAKELJ: Šepajoči parlamentarizem	367

SLOVENSKO JAVNO MNENJE 1990

PETER KLINAR: O mednacionalnih odnosih v Sloveniji	370
BOŠTJAN MARKIČ: Zaznave Slovencev o političnem sistemu	384
ZDENKO ROTER: Prepoznavanje in razumevanje preteklosti	393

POGLEDI, KOMENTARJI

ANTON BEBLER: O geopolitičnem in vojaškopoličnem položaju Slovenije	401
VLADIMIR KAVČIČ: O nacionalnem kulturnem programu	406
DARIJAN KOŠIR: Zalivska kriza in pozalivski Bližnji vzhod	411
JERZY J. WIATR: Ali bo v vzhodni in srednji Evropi zmagala demokracija?	416
ANTON RUPNIK: Gorbačovska perestrojka? – veriga zamujenih priložnosti	422

IZ RAZISKAV

STANKA KUKAR: Usmeritve za nadaljnji razvoj otroškega varstva v Sloveniji (2)	433
DANICA FINK-HAFNER: Posebnosti politične modernizacije v Sloveniji 1980–1990	445
FRANC MALI: Slovenska in evropska skupnost znanstvenikov	452
DIMITAR MIRČEV: Makedonske volitve – težavne poti parlamentarne demokracije	459

PRIKAZI, RECENZIJE

ADOLF BIBIČ: Civilno društvo i politički pluralizam (Milan Zver)	465
W. H. RIKER: The Art of Political Manipulation (Marjan Brezovšek)	466
The Annals: American Federalism: the Third Century (Marjan Brezovšek)	468
ANTON GRIZOLD: Militarizacija in vojaškoindustrijski kompleks (študija primera ZDA) (Jazbec Milan)	470
LESLIE SKLAIR: Sociologija globalnega sistema (Zdravko Mlinar)	472
GIDDENS & GIDDENS: Full of Surprises (Maca Jogan)	475

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

AVTORSKI SINOPSIS	479
-------------------	-----

	482
--	-----

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

letnik XXVIII, št. 3–4, str. 241–488

Ljubljana, marec – april 1991

MARJAN SVETLIČIČ

Determinante tujih naložb v Sloveniji

... »revščina, ki jo prinaša eksploatacija po kapitalistih ni nič v primerjavi z revščino, ko tega izkoriščanja sploh ni.«*

Joan Robinson

Uvod

Novi ekonomski sistem, ki smo ga začeli uvajati v začetku leta 1989 in ki vse bolj dobiva obrise zaokroženega tržnega sistema, lahko omogoči tudi razmah tujih naložb. Računa se, da naj bi te imele pomembno vlogo pri posodobljanju oziroma prestrukturiranju našega gospodarstva, ne nazadnje tudi pri njegovi privatizaciji. Obenem pa smo v Jugoslaviji v najresnejši politični krizi, ki kljub omenjenim pozitivnim premikom odvrča tuje vlagatelje, saj postajajo razmere vse bolj nestabilne. Tako smo se po eni strani otresli bremena nestimulativne, restriktivne »sui generis« zakonodaje na tem področju, po drugi strani pa je politična kriza razvrednotila te dosežke.

Kljub vsemu so v zadnjih dveh letih doseženi rezultati na področju tujih naložb kar spodbudni. V Sloveniji je bilo od 1. januarja 1989 do konca leta 1990, registriranih 793 tujih naložb ali okoli 28% vseh tujih naložb v Jugoslaviji po vrednosti vloženih tujih sredstev. Tuji vlagatelji so predvideli za vlaganje pri nas po teh pogodbah v letu 1989 in v letu 1990 644,3 milijonov DEM. Predvideli zato, ker ne gre za dejansko vložena sredstva. S temi podatki se ne razpolaga, pač pa za sredstva, ki jih pogodbe predvidevajo, da se bodo vložila. Tuje vloge so tako lahko manjše ali pa tudi večje, ker v teh številkah niso upoštevana sredstva, ki se lahko vlagajo po sklenitvi osnovnega sporazuma. Analize kažejo, da se dogaja oboje, torej da se vsa sredstva, predvidena v pogodbah, ne vlagajo kot tudi da nekateri aneksi predvidevajo bistveno večja vlaganja, kot pa so bila prvotno dogovorjena. V celoti gledano bi bilo moč oceniti, da navedene številke ob upoštevanju omenjenih teženj ne precenjujejo preveč obsega dejansko vloženih sredstev.

Pomembno je, da je delež Slovenije v celotnih tujih sredstvih, ki naj bi jih tujci vložili v Jugoslavijo, večji kot v številu tujih registriranih naložb (21%). V letu 1990 je delež vloženih tujih sredstev v Sloveniji predstavljal že 28% vseh tujih vlog v Jugoslaviji. Vendar bi bistveno višja stopnja razvoja Slovenije, višja stopnja politične demokratizacije in kulturne ravni nasploh, bližina Zahodne Evrope, od koder prihaja glavnina tujih vlagateljev, siceršnja bistveno intenzivnejša vključenost slovenskega gospodarstva v svetovno gospodarstvo od jugoslovanskega povprečja, boljša infrastruktura, kvalificirana delovna sila in boljše delovne navade navajale celo na nujnost večjega deleža.

* Ekonomska filozofija, Izdavački Center SSO Srbije 1981, str. 38

Zato se je pomembno vprašati, kateri so dejavniki, ki v tem trenutku našega razvoja in svetovnih gibanj odločilno usmerjajo tuje vlagatelje k vlaganju v tujini. Le poznavanje teh determinant nam lahko omogoči učinkovito delovanje v smeri bodočega privabljanja tujega kapitala, če se to dejansko želi. Zadnje poudarjam, ker se nemalokrat zdi, da se še vedno nismo otresli starih zablod glede vloge tujega kapitala v nacionalnem razvoju. Medtem ko so bile te v preteklosti ideološke, pa se danes odevajo v emotivni (nacionalni) plašč boja za obrambo Slovenije pred invazijo tujih vlagateljev.

Tako kot so nas svarili pred sprejetjem »pionirske« zakonodaje (za socialistične države seveda), ki je dovolila skupna vlaganja s tujci v Jugoslaviji leta 1967, se tudi danes vse pogosteje pojavljajo tisti, ki svarijo pred »prižganimi avioni s tujim kapitalom«, ki samo čaka, da prevzame slovensko gospodarstvo. Ne zamenjajmo ideoloških z emotivno nacionalnimi zablodami! Največji prispevek h krepitvi slovenske državnosti je krepitev njenega gospodarstva in vse, kar deluje v tej smeri, bi moralo imeti podporo. Tudi tuje naložbe, če k temu prispevajo. To pa je v veliki meri odvisno od nas samih in niso takšni ali drugačni učinki po definiciji vgrajeni v sam koncept tujih naložb. Trdim, da bi dosegli v preteklosti boljše razvojne rezultate, če bi večji del tujega financiranja bil v obliki vlaganj poslovnega kot finančnega kapitala.

Pričujoči članek želi pokazati, da če ne bomo odločno spodbudili zelenih tujih naložb, je večja bojazen, da ta kapital k nam ne bo prišel, kot pa da bo pospešeno prevzemal naša podjetja. Pri tem predpostavljamo, da je temeljna zakonodaja, ki ureja to področje, že svetovno konkurenčna (ne pa še vsi spremljajoči predpisi) in da so odločilni premiki danes mogoči predvsem na drugih področjih. Ne nazadnje se to nanaša na sistematično promocijo tujih naložb, tistih, ki lahko odigrajo pozitivno razvojno vlogo, pomagajo pri tehnološki preobrazbi gospodarstva, uvajanju sodobnega upravljanja, organizacije in trženja.

Seveda nikakor ne idealiziram tujih naložb, vendar so te doslej, seveda ob sposobnih in z znanjem in informacijami opremljenimi domačimi partnerji, pokazale, da lahko odigrajo pomemben delež v razvoju Slovenije. Mnogi primeri v svetu to nedvoumno potrjujejo. Hkrati velja, da sodobni razvoj znanosti in tehnologije ter s tem izzvani procesi internacionalizacije proizvodnje ter tržna ekonomija dolgoročno ne prenesejo institucionalne diskriminacije med domačimi in tujimi subjekti. Dolgoročno pomeni to, da kar je bila nekdanja liberalizacija uvoza (in je za nas še tudi danes), je danes liberalizacija celotnega poslovanja podjetij v svetu, vključno z njihovo proizvodno dejavnostjo v tujini.

Tako zelenega vključevanja v Evropo ni brez svobodnega pretoka blaga, kapitala in delovne sile, torej brez evropskega (torej liberalnega) režima za tuje naložbe.

Ne moremo od Evrope terjati, da nam odpre svoj trg, če tudi mi ne odpremo svojega. Zaradi razlik v stopnji razvoja se nam začasno lahko da manjše »odpustke« v stopnji in obsegu liberalizacije.

Temeljna izhodišča

Čeprav obstaja vrsta splošno veljavnih teorij, ki pojasnjujejo determinante neposrednega vlaganja v tujini, jih je treba v posameznih državah ustrezno prilagoditi konkretnim razmeram – zgodovinske posebnosti, konkreten politični sistem, trenutne politične razmere, položaj v mednarodnem gospodarstvu, velikost, zemljepisni položaj, industrijska tradicija, itd.

Drugi pomemben dejavnik, ki daje posebno težo posameznim determinantom vlaganja, so trenutne razmere na mednarodnem trgu kapitala. Ali je na razpolago veliko tega kapitala ali malo, ali so alternativne oblike vlaganj kapitala atraktivnejše od rizičnih naložb (neposrednih naložb), ali je mednarodno gospodarstvo v fazi prosperitete ali recesije itd.? V tem okviru je še posebej pomembna težnja k liberalizaciji zakonodaje o neposrednih vlaganjih iz tujine v vrsti držav, ki so bile še do nedavnega zaprte ali pa zelo restriktivne do neposrednih vlaganj iz tujine. Povpraševanje na trgu neposrednih tujih vlaganj se je torej zelo povečalo. Pojavile so se nove države, ki ponujajo nove in večje naložbene spodbude in si z njimi medsebojno konkurirajo. Ni torej zadosti gledati le dvostranski položaj med državo vlagateljico in državo prejemnico (Slovenijo) ali le položaj lastne države kot prejemnice v primerjavi z državo potencialne vlagateljice, pač pa tudi konkurenčne države prejemnice oziroma alternativne lokacije za tuje naložbe.

Naslednja skupina dejavnikov se nanaša na etnične vezi, ki so se kot dopolnilen dejavnik doslej izkazale kot izredno pomembne, pri usmerjanju tujih naložb. Med državami, kjer so takšne etnične vezi (konkretno države, v katerih je pomembnejša slovenska manjšina ali skupina ljudi slovenskega porekla), je potencial za tuje naložbe večji kot če takih vezi ni. Kitajska je značilen primer pomena etničnih vezi za tuje naložbe, saj je velik del tujih vlagateljev kitajskega rodu. Le-te lahko v posameznih primerih v določeni manjši meri kompenzirajo nekoliko večji dobiček, ki bi ga tak vlagatelj dobil v neki alternativni lokaciji svoje naložbe, vendar tega dejavnika nikakor ni mogoče precenjevati.

Determinante neposrednega vlaganja v tujini je treba diferencirati tudi po namenu. Posamezne determinante oziroma njihova specifična teža so drugačne, če so naložbe namenjene predvsem zadovoljevanju trga države prejemnice, kot pa če so pretežno izvozno usmerjene in spet drugačne, če je njihov glavni cilj izkoriščanje lokalnih surovin.

Pri vsem tem se je bistveno zavedati, da so tuje naložbe poslovna dejavnost, ki mora dati ustrezen dobiček, in so kakršna koli drugačne pričakovanja, ki dajejo pomembnejšo težo drugim dejavnikom, milo rečeno, naivna. Dobiček je torej osnovna gonilna sila tujih vlaganj.

Temeljne skupine determinant tujih naložb

Dejavnike, ki vplivajo na tokove neposrednih tujih naložb, je mogoče strukturirati na različne načine. Z vidika analize bi bila razvrstitev neposrednih naložb lahko naslednja:

- a) izvozne in uvozne,
- b) neodvisne in odvisne,
- c) makro, mikro in mezo.

Takšna porazdelitev je seveda pogojna, saj determinante delujejo sočasno in v medsebojni povezanosti. Vsako od navedenih kategorij je mogoče nadalje uvrstiti v katerokoli skupino. Tako so izvozni dejavniki lahko odvisni ali neodvisni ter mikro, makro ali mezo itd. Poleg tega je pomembna tudi razdelitev determinant tujih naložb v ofenzivne (osvajanje novih trgov) in defenzivne (ohranjanje obstoječih trgov).

ad a) Izvozni dejavniki delujejo predvsem v deželi izvoznici kapitala (vlagateljici), uvozni dejavniki pa predvsem na strani dežele uvoznice kapitala (prejemnici

neposredne naložbe iz tujine). Med uvoznimi dejavniki so najpomembnejše politične razmere, gospodarska gibanja in spodbude tujim naložbam.

Z vidika vodenja ekonomske politike v cilju privabljanja tujega kapitala so pomembnejši uvozni dejavniki. Ekonomska politika lahko namreč nanje neposredno vpliva. Izvozni so pomembni v toliko, ker mora ta ista ekonomska politika iz njih izhajati, da bi bili njeni ukrepi učinkoviti. Če jih ne upošteva, ukrepi ekonomske politike ne morejo dati dobrih rezultatov, ker niso naravnani na dejanske gonilne sile tujih naložb na strani izvoznikov kapitala oziroma tujih investitorjev.

ad b) Za vodenje ekonomske politike je posebej pomembna delitev na dejavnike, na katere je možno vplivati, in na tiste, na katere z ekonomskopolitičnimi ukrepi ni možno vplivati. Prav gotovo ni, na primer, možno vplivati na to, ali je neka država bogata s surovinami ali ne. Podobno velja za njeno zemljepisno lego, turistične znamenitosti itd. Po drugi strani pa neka država lahko spreminja režim tujih naložb, spodbude, ki jih daje tujim vlagateljem in tudi vpliva na kvalificiranost svoje delovne sile, delovne navade in na tehnološko usposobljenost podjetij.

ad c) Delitev dejavnikov, ki je še najbližje danes prevladujoči teoriji tujih naložb, to je eklektični teoriji, je delitev na makro, mikro in mezo dejavnike. V skladu z eklektično teorijo se determinante neposrednega tujega vlaganja delijo na:

- firmsko specifične dejavnike (mikro),
- lokacijsko specifične dejavnike (pretežno makro),
- dejavnike strukture trga; tudi panožne specifične dejavnike (mezo),
- in končno managersko specifične (internalizacijske) dejavnike (mikro).

V nadaljnjem besedilu bomo sledili eklektični teoriji tujih naložb, pri čemer se bomo še posebej osredotočili na tiste dejavnike, na katere kot država prejemnica lahko odločilno vplivamo.

Opredeľjujoči dejavniki tujih naložb v Sloveniji

Večina empiričnih raziskav motivov tujih vlagateljev nasploh ugotavlja, da prevladujejo ofenzivni pred defenzivnimi razlogi, torej bolj osvajanje novih trgov kot pa ohranjanje obstoječih. Primerjalna analiza devetih študij o ameriških neposrednih vlaganjih v tujini kaže, da sta daleč najpomembnejša motiva velikost in rast trga države prejemnice naložbe. Sledita politična stabilnost in odnos vlade do vlaganj iz tujine. Približno enakega pomena so stroškovni dejavniki (cena dela in drugih proizvodnih dejavnikov). Pri tem je treba poudariti, da tovrstne analize v načelu podcenjujejo pomen politične stabilnosti, saj praviloma ustrezajo vlagateljem, ki so naložbo uresničili. To pa pomeni, da so splošni politični in ekonomski ter pravni pogoji omogočali takšno vlaganje, sicer da ne bi prišlo do njega.

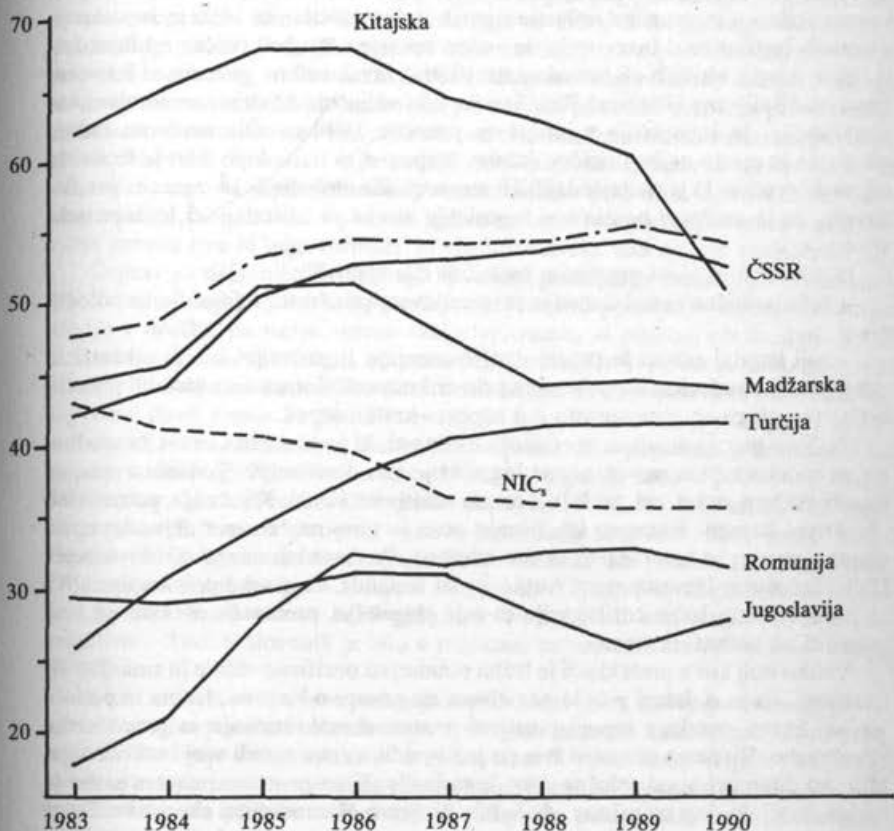
Lokacijsko specifične prednosti

Lokacijsko specifične prednosti bi lahko označili tudi kot dejavnike okolja. Nanašajo se na ekonomske, neekonomske in institucionalne dejavnike (ali vladno politiko).

a) Politične razmere

Neposredne tuje naložbe so sicer res poslovna dejavnost, vendar pa so dejavni-ki splošnega okolja odločilna zunanja determinanta, ki ključno vpliva na to poslovno dejavnost. Brez ustreznega stabilnega okolja, ki bi omogočalo nemoteno poslovanje, predvsem pa transfer dobičkov ter repatriacijo kapitala, ni mogoče pritegniti neposrednih tujih naložb.

GIBANJE OCEN »RIZIČNOSTI DEŽEL« IZBRANIH DEŽEL V OBDOBJU 1983–1990

Vir: Institutional Investor, septembrske ocene; Povzeto po: B. Dežman, Analiza ocena stranih partnera u pogledu atraktivnosti i rizičnosti ulaganja i poslovanja sa Jugoslavijom, CMSR, Ljubljana, december 1990.

- Jugoslavija
- - - - - Povprečje Novoindustrializiranih dežel v razvoju (NICs)
- · - · - · - Povprečje manj razvitih evropskih držav (ČSSR, Finska, Grčija, Madžarska, Portugalska, Romunija, Španija, Turčija) in Kitajske

Specifična teža tega dejavnika je danes za Slovenijo še posebej velika, če ne kar odločilna. V najrazličnejših mednarodnih ocenah tako imenovanega »country risk« Jugoslavija in z njo vred Slovenija, kot njen sestavni del,¹ zavzema zelo neugledno mesto in je standardno na vrhu seznama najbolj rizičnih držav. Po Institutional Investorju, podobni pa so tudi rezultati drugih takšnih ocenjevanj, je bila Jugoslavija v obdobju 1982–90 razen Romunije, vedno ocenjena za bolj rizično kot na primer ČSSR, Madžarska, Grčija, da ne govorimo o Španiji, Portugalski ali o večini novointustrializiranih držav.

Kot bolj rizične od Jugoslavije so razvrščene le države, kot so Argentina, Peru in Libija, in to šele od leta 1988 dalje. Države, kot so Alžirija, Brazilija, Kolumbija, Mehika so, z izjemo posameznih let, ocenjene kot manj rizične. Kljub uvedbi konvertibilnosti in ustavitvi inflacije v prvih treh mesecih leta 1990 je Jugoslavija v ocenah Institutional Investoria² še vedno ocenjena kot bolj rizična od Romunije, da o drugih afriških ali latinskoameriških državah niti ne govorimo. Po oceni Frost and Sullivana (Political Risk Service), ki vključuje 85 držav, med njimi vse socialistične, je Jugoslavija v junijskem poročilu 1990 zavzela neslavno zadnje mesto, to je mesto najbolj rizične države. Napoved za naslednjih 5 let je še slabša od srednjeročne, ki je za naslednjih 18 mesecev. Za naslednjih 18 mesecev predvidevajo, da je možnost nemirov v Jugoslaviji visoka, v naslednjih 5 letih pa zelo visoka.

Iz teh ocen izhajata predvsem naslednji dve sporočili:

– teža politične nestabilnosti je pri ocenjevanju rizičnosti tujega okolja odločilna:

– tuji kapital očitno še precej strožje ocenjuje Jugoslavijo, kot jo mi sami in razni precej poudarjeni »uspehi« (na primer konvertibilnost) niso naredili prevelikega vtisa ali pa se obravnavajo kot uspehi »kratke sape«.

Tudi po metodologiji za presojanje rizičnosti, ki jo je razvil Center za mednarodno sodelovanje in razvoj, ocene Jugoslavije niso dosti boljše. To priča o tem, da je subjektiven delež pri takšnih ocenah relativno šibek. Ključnega pomena so objektivni kazalci. Bistveno izboljšanje ocen je torej možno le z dejansko spremembo stanja, iz katerega te ocene izhajajo. Po besedah enega od direktorjev IDA (Industrial Development Authority of Ireland), ki je uradna irska ustanova za promoviranje Irske kot lokacije za tuje vlagatelje, promocija nikakor ne sme temeljiti na nečem, česar ni.

Veliko bolj kot v preteklosti je treba poudarjati pozitivne vidike in zmanjševati možnosti, da se o državi piše le negativno, na primer o Kosovu, Kninu in podobno, saj hkrati potekajo mnogi pozitivni procesi demokratizacije in gospodarske preobrazbe. Bistveno pri vsem tem pa je, da si Slovenija zgradi svoj lasten image, ki jo bo diferenciral od splošne slike Jugoslavije. V nasprotnem primeru se bo še vedno dogajalo, kot na primer, da je bila novica o osamosvojitvi slovenske Zveze komunistov (prenoviteljev) v tajskem dnevnem časopisu, ki izhaja v angleščini, opremljena s sliko tankov in specialcev na Kosovu.

Realne spremembe, ki vplivajo na negativne ocene o Jugoslaviji in z njo Sloveniji, torej ni mogoče doseči čez noč. Zato pa je mogoče marsikaj storiti za oblikovanje informacij o Sloveniji, ki naj omilijo pretežno negativne konotacije. Dostikrat bi bilo že zadosti seznaniti svet z avtentičnimi razmerami v republiki. Razviti

¹ Za Slovenijo takšnih analiz ni.

² Ocene Institutional Investor so izdelane r.a temelju mnenja 100 vodilnih svetovnih bankirjev, kar jim z vidika tujih naložb daje še posebno težo.

moramo zavest o tem, da ima v tržni ekonomiji vsak politični dogodek pomembne ekonomske učinke. Takšna zavest je povsem odsotna ne le nasploh, temveč celo pri tistih, ki bi morali o tem največ vedeti – politikih. Dnevno smo priče dramatičnim izjavam o razmerah v državi, celo o državljanski vojni, in to na primer izjavi predsednik predsedstva države na predvečer zasedanja Ameriško jugoslovanskega sveta prejšnjo jesen. Tujci so to izjavo pospremili s komentarjem, da je to doslej »najdražja« izjava v novejši jugoslovanski zgodovini, saj neposredno odvrča tuji kapital. Vsaka taka izjava, pa tudi izjave v skupščini, zvezni ali republiški, vplivajo na ekonomski odnos do naše države. Izjava o razglasitvi suverenosti Slovenije, če ni pospremljena, kar ni bila, z ustreznimi izjavami o zagotavljanju dosedanjih pogojev gospodarjenja ali celo o ustvarjanju boljših pogojev za tuje vlagatelje, ima izrazito negativen učinek. Tržna ekonomija ne zahteva drugačnega obnašanja le od managerjev v podjetjih, temveč tudi »managerjev« politično ekonomskega sistema in nosilcev ekonomske politike. Pogosto nasprotujoče si izjave najbolj odgovornih samo slabšajo razmere in povečujejo politično tveganje pri sodelovanju z našo državo. Če smo bili v preteklosti preveč obremenjeni z različnimi političnimi skrivnostmi, bi morali v prihodnje bolj spoštovati poslovne skrivnosti in ne objavljati nepreverjenih informacij o posameznih podjetjih, njihovem ekonomskem stanju, aferah itd., saj vse to vpliva na ceno teh podjetij. Prevzeti moramo nova pravila igre in odgovornosti, ki vladajo v svetu tudi na tem področju.

Čeprav so dejavniki, ki vplivajo na ocene političnega tveganja, v veliki meri neodvisni od naših vplivov, saj izražajo subjektivno percepcijo tujine o celotnem stanju v družbi, pa nanje vseeno lahko vplivamo, še posebej ob dejstvu, da do nedavnega individualiziranih informacij o Sloveniji v svetovnem tisku skoraj ni bilo. V razdobju od srede sedemdesetih let do leta 1990 je ameriška baza informacij News Bank zbrala 21.580 informacij, ki se nanašajo na Jugoslavijo, in le 153 informacij, ki se nanašajo na Slovenijo. Podobno sliko je pokazala kratka analiza pisanja ameriškega Timesa v obdobju 1980–1990 (julij). Skupno je bilo objavljenih 59 člankov, ki so obravnavali Jugoslavijo, in le 15, ki so obravnavali Slovenijo. Struktura teh člankov glede na njihovo temo kaže še slabšo sliko. Daleč največ člankov, objavljenih na temo Jugoslavije, je obravnavalo politiko (43), sledi šport (7), največ olimpijske igre v Sarajevu, ekonomijo (3) itd. Največ političnih člankov je bilo objavljenih v letu 1989 (12), kar kaže, da so le-ti lahko bili obarvani negativno. Tudi v Sloveniji je bilo v tem času največ člankov (po 6 leta 1988 in 1989).

S tem v zvezi sta na tem področju v prihodnje pred Slovenijo dve nalogi:

– bistveno povečati prizadevanja in dvigniti na novo kakovostno raven predstavitev Slovenije v tujem tisku in drugih sredstvih obveščanja, vključno z lastnimi revijami v tujih jezikih, ki bi bile posebej posvečene oblikovanju individualizirane in diferencirane podobe o Sloveniji, s posebnim poudarkom na gospodarskem potencialu,

– intenzivirati prizadevanja za ustvarjanje avtentične podobe Slovenije v svetu, da njena podoba ne bi bila več »podaljšana« povprečna podoba Jugoslavije.

Poleg teh splošnih dejavnikov imajo poseben vpliv na tuje naložbe tudi dvostranski odnosi med državami, iz katerih izhajata vlagatelj in njegov morebitni lokalni partner. Čim boljši so ti odnosi, tem več možnosti je za tuje naložbe in nasprotno.

Na neposredna tuja vlaganja v Slovenijo v prihodnje bo odločilno vplival še en politični dejnik. Gre za to, kakšna bo bodoča ureditev odnosov Slovenije do (v) Jugoslavije(i): popolnoma samostojna Slovenija ali pa v določeni povezavi z ostali-

mi republikami Slovenija samostojna država. V vsakem primeru bo motivacija tujih vlagateljev za Slovenijo različna; prevladoval bo drug tip naložb glede njihove tržne usmeritve; drugačni pa bosta morali biti tudi politika in strategija Slovenije do tujih naložb.

1. Če bo prišlo do neke vrste jugoslovanskega skupnega trga, ima Slovenija velike možnosti, da si pridobi več bodočih tujih naložb kot odskočna deska za cel jugoslovanski trg. V teoriji spodbujanja tujih vlaganj je znano, da je prav situacija »skupnega trga« tista, v kateri ukrepi ekonomske politike najbolj vplivajo na to, v kateri državi skupnega trga bo prišlo do tujih vlaganj.

2. Za Slovenijo kot samostojno državo, sta z vidika neposrednih tujih vlaganj pomembna dva nova dejavnika:

– v velikih državah neposredne naložbe nikoli niso ključni vzvod za gospodarski razcvet; v majhnih državah je to mogoče:

– slovenski trg bo za velike tuje vlagatelje verjetno premajhen, da bi vlagali zaradi njega. Zahteva po optimalnem obsegu proizvodnje, po ekonomijah obsega ne bo spodbujala tujih naložb. Zato bo Slovenija morala pritegniti tuje naložbe, katerih proizvodnja bo namenjena svetovnemu trgu. To pa je mnogo težje kot pri naložbah, usmerjenih na lokalni trg, saj je konkurenca drugih držav ogromna. Države odkrito ali prikrito licitirajo (z dajanjem najrazličnejših spodbud) za atraktivne izvozne projekte tujih naložb. Dejstvo pa je, da so možnosti za učinkovito spodbujevalno politiko tu večje kot pri naložbah, usmerjenih na domači trg.

b) Drugi lokacijsko specifični dejavniki

Te dejavnike bi lahko v grobem razdelili v tri dele: (a) tiste, ki so povezani s kapitalom, (b) tiste, ki so povezani z delovno silo, in (c) končno tiste, ki so rezultat institucionalnega sistema države. Konkretnije bi bilo treba med njimi opozoriti zlasti na naslednje tri skupine dejavnikov:

- pravno in celotno institucionalno ureditev tujih vlaganj;
- razpoložljivost naravnih virov in drugih proizvodnih dejavnikov ter dostop do lokalnega trga;
- tehnološka raven in raven upravljalških sposobnosti v državi prejemnici.

Ti dejavniki so vsekakor izrednega pomena. Ustrezen pravni in institucionalni okvir tujih vlaganj je tu postavljen na prvo mesto, ker predstavlja neke vrste nujen infrastrukturni pogoj za tuja vlaganja. Brez svetovno konkurenčne zakonodaje o tujih vlaganjih namreč potencialni tuji vlagatelji sploh ne bodo začeli razmišljati o vlaganjih v neko državo. Tako razmišljanje ponazarja tudi prvo mesto, ki so ga ameriški vlagatelji v tujini namenili pravnim omejitvam, ki se nanašajo na vse zakonske ovire v državah prejemnicah (21% anketiranih). Že na drugem mestu pa so bili skoraj enakovrednega pomena nižji proizvodni stroški (20%).³

V preteklosti so prav jugoslovansko zakonodajo o tujih vlaganjih tuji investitorji vedno postavljali na prvo mesto med ovirami za večja vlaganja v Jugoslaviji. Čeprav je tudi na tem področju treba narediti še marsikaj (na primer ustrezen davčni sistem), smo se z vzpostavitvijo svetovno konkurenčne zakonodaje na tem področju v začetku leta 1989, sprejetjem načela nacionalne obravnave tujih vlagateljev in načela, da je vse dovoljeno, kar ni prepovedano, v bistvu približali svetov-

³ Endel Kolde J. I., *International Business Enterprise*, Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. Jersey 1968, str. 161.

nim standardom na tem področju. V tem smislu problem pravnega okvira tujih vlaganj v Jugoslavijo ni več med najbolj aktualnimi.

Vendar pa je treba pri institucionalni ureditvi tujih vlaganj opozoriti na pomen zaščite domačega trga pred konkurenco iz uvoza. Najrazličnejše uvozne omejitve in dajatve so najbrž bile in so še najpomembnejša ekonomsko-politična spodbuda tujim vlagateljem v Jugoslaviji. Večina tujih naložb v Jugoslaviji in Sloveniji je namreč usmerjena v zadovoljevanje lokalnega trga. Pri vlaganju stoje pred izbiro: ali jugoslovanski/slovenski trg preskrbovati z izvozom ali z lokalno proizvodnjo (naložba pri nas). Čim višje so razne uvozne omejitve in dajatve, tem bolj verjetno je, da bodo naš trg preskrbovali z lokalno proizvodnjo. Glede na predvideno postopno ukinjanje carinske zaščite našega trga, se bo tovrstni motiv za vlaganja pri nas zmanjševal. Morda bo izvoz v Jugoslavijo/Slovenijo postal boljša alternativa za potencialne tuje vlagatelje. Res pa je, da bo verjetno preteklo še precej časa, preden bo uvoz povsem liberaliziran.

Čeprav so tuje naložbe, usmerjene v proizvodnjo za lokalni trg, še posebej v današnji gospodarski recesiji zelo zaželeno, bi se morala Slovenija dolgoročno vse bolj usmerjati v pritegovanje tujih naložb, katerih proizvodnja je namenjena svetovnemu trgu. To je namreč najboljše jamstvo, da bodo tuji vlagatelji prinesli tudi sodobno tehnologijo, management, tehnike trženja in kanale zanj, saj brez tega ni izvoza na svetovni trg.

Med institucionalnimi dejavniki je pomemben dejavnik tudi naš odnos do Evropske gospodarske skupnosti oziroma do ureditve, ki bo prevladala z uveljavitvijo projekta Evropa 1992. Za države, ki nimajo preferencialnega sporazuma z EGS, smo lahko privlačna lokacija za posreden pristop na ta trg.⁴ Pomen tega dejavnika bi se lahko zmanjšal oziroma celo obrnil proti nam, če bi potencialni tuji vlagatelji menili, da Jugoslavija (Slovenija) ne bo mogla obnoviti tega sporazuma po njegovem preteku oziroma da ne bo mogla postati pridružena ali polnopravna članica EGS. V tem primeru bi postale pomembnejše tiste države, ki takšne možnosti imajo. Očitno je strategija pritegnitve tujega kapitala tesno povezana tudi s strateškim razreševanjem našega odnosa do EGS.

Naravna bogastva, tako surovinska kot energetska, prav gotovo niso tista, ki bi privlačevala tuje vlagatelje v Slovenijo. Sicer pa pomen tega dejavnika ni majhen samo v Sloveniji. Njegova teža danes upada tudi nasploh. To ponazarjajo analize motivov tujih naložb nasploh kot tudi analize, narejene za Jugoslavijo ali njene posamezne republike. Te analize kažejo, da so odločilnega pomena motivi prodora na naš, pa tudi druge trge, kot je to bil na primer trg SEV-a v preteklosti.* Pomemben motiv pa je tudi proizvodnja polizdelkov, pri kateri se izkoriščajo prednosti cenene delovne sile.

Pomembnejši dejavnik, ki bi lahko pritegnil tuje naložbe v Slovenijo (predvsem tiste, katerih namen je preskrbovanje jugoslovanskega trga), je raven tehnološke in managerske usposobljenosti, po kateri je Slovenija sigurno na prvem mestu v Jugoslaviji in lahko tekmuje tudi z nekaterimi drugimi južnoevropskimi državami. Po upravljaljskih sposobnostih smo gotovo tudi pred večino bivših vzhodnoevropskih socialističnih držav. Če k temu dodamo, da so prednosti cenene

* Glej Matija Rojec: Vlaganje tujega kapitala v jugoslovansko gospodarstvo; analiza razvojnih učinkov, Center za mednarodno sodelovanje in razvoj, Ljubljana, 1987.

⁴ Precej je primerov neposrednih naložb v Turčijo in Izrael, ki jih tuji vlagatelji (iz ZDA, Japonske) utemeljujejo prav s tem, da imata ti dve državi preferencialna sporazuma z EGS.

delovne sile najbolj poudarjene prav na tem področju više in visoko izobraženih kadrov (analiza Chittla), dobi ta potencialni motiv tujih vlagateljev v Slovenijo tudi za v prihodnje poseben pomen.

V tem pogledu je okolje Slovenije za tuje naložbe »prijazno«, seveda pa ga je treba svetu kot takega tudi predstaviti, saj dosedanje nesistematične in delne informacije niti ne ustvarjajo avtentične podobe niti niso zadosti intenzivne ali usmerjene v ustvarjanje slike o »prijaznem« okolju za tuje naložbe.

Firmsko specifični dejavniki

Firmsko specifični dejavniki neposrednega tujega vlaganja obsegajo vse tako imenovane lastniške prednosti, ki jih imajo podjetja. Sem spadajo v bistvu vse tiste značilnosti, ki neko podjetje ločujejo od drugih, ki mu dajejo prednost pred drugimi. To so na primer konkretna/specifična tehnologija v podjetju, managerske tržne in ostale organizacijske sposobnosti, značilne za dano firmo, diferencirani proizvodi (blagovne znamke), ki jih izdeluje, ekonomije obsega, velik kapital, s katerim razpolaga, ali pa preferencialni položaj na trgu kapitala in podobno. Te firmsko specifične prednosti so prvi pogoj, da neka firma sploh začne razmišljati o vlaganju v tujini. Namreč, tuji vlagatelj mora imeti neke prednosti, ki mu odtehtajo dejstvo, da se podaja v zanj neznano okolje, kjer imajo lokalne firme razne vrste prednosti.

Z vidika Slovenije kot prejemnice neposrednih naložb iz tujine so firmsko specifične prednosti tujih vlagateljev zanimive in pomembne predvsem kot dejavniki, ki lahko prispevajo k našemu hitrejšemu razvoju. Pomembne pa so tudi zato, ker izkušnje kažejo, da so tokovi neposrednih tujih naložb najbolj intenzivni prav med državami na najvišji ravni ekonomskega razvoja (velik pomen diferenciacije proizvodov in njihovega plasmaja na trgih velike absorpcijske moči kot determinante neposrednega tujega vlaganja) oziroma med tistimi, kjer so razlike v tehnološki ravni (tehnologija je najvažnejša firmsko specifična prednost) najmanjše.

Z vidika prejemnic neposrednih tujih naložb imajo torej prednost tiste države, katerih tehnološka raven je relativno visoka. Slovenija ima v tem pogledu, v primerjavi z drugimi deli Jugoslavije, vrsto prednosti, ne more pa biti konkurenčna razvitim državam. Zato se moramo zavedati, da je ena temeljnih spodbud za priliv tujega kapitala razvoj lastnih firmsko specifičnih prednosti, tistih, ki bi olajšale in dopolnjevale prednosti tujih vlagateljev in omogočale partnerjema doseganje boljšega tržnega položaja. V bistvu so to torej tiste prednosti, ki so temelj za izvozno naravnane tuje naložbe. Če torej hočemo pritegniti tuji kapital, ga moramo temeljito seznaniti s firmsko specifičnimi prednostmi lastnih podjetij. Hkrati pa si moramo prizadevati za krepitev teh prednosti. Podlaga za to so raziskave in razvoj, lastna inovacijska dejavnost, krepitev zvez med univerzami in inštituti ter podjetij, kar vse omogoča nastajanje nove tehnologije in proizvodov.

Ob sedanji veliki konkurenci za neposredne tuje naložbe med državami potencialnimi prejemnicami, ki so jo bistveno povečale še nekdanje socialistične države, je ključnega pomena opredeliti specifične prednosti, ki jih imamo v odnosu do njih. Med njimi je treba poudariti zlasti naslednje:

- tradicijo v poslovanju z Zahodom in razmeroma majhno razhajanje v poslovnih navadah. Medtem ko so bile vzhodnoevropske države doslej predvsem usmerjene v medsebojno trgovino, je Slovenija že doslej dosti trgovala z Zahodom;
- v primerjavi z vzhodnoevropskimi državami imamo bistveno boljše mana-

gerje z znanjem tujih jezikov in že večletnimi izkušnjami pri razmeroma avtonomnem tržnem vodenju firm. Naši direktorji, vsaj v Sloveniji, so ta proces začeli že pred 30 leti in že vrsto let delujejo dokaj avtonomno. To je ogromna razlika v primerjavi z managerji na Vzhodu, ki so še »včeraj« morali v celoti poslušati centralnoplanske organe. Prehod na »avtonomne tržne managerje« bo pri njih dolg, saj to ne zahteva le strokovne usposobljenosti, ampak tudi duševno prilagoditev. Na Zahodu je ob evforiji hitre demokratizacije na Vzhodu v zvezi s tem precej naivnih pričakovanj in podcenjevanja dejanskih težav težkega procesa prilagoditve, ki bo potrebna na tem področju. Naše lastne dolgoletne izkušnje to samo potrjujejo. Res pa je, da je »avtonomizacija« poslovnega odločanja pri nas potekala v ideološko drugačnih razmerah kot so danes na Vzhodu. To le pomeni, da je lahko preobrazba pri njih hitrejša od naše, vendar je kljub temu ni mogoče doseči čez noč.

– Stopnja splošne ekonomske in politične odprtosti, ki je ključnega pomena za tuje naložbe, je v Sloveniji v primerjavi z Vzhodom kot trenutno naši največji konkurenci pri pridobivanju tujega kapitala bistveno večja. Jugoslavija je odpravila vize z drugimi glavnimi državami, tujimi vlagateljicami že pred več kot dvajsetimi leti. Podobno odpiranje na »Vzhodu« danes pa se označuje kot fantastičen dosežek, mi pa smo toliko nespretni, da ne znamo svojega pionirstva pri tem v »davni« preteklosti ustrezno marketinško uporabiti. To velja tudi za vse ostale našete prednosti v primerjavi z Vzhodom, zato ni čudno, da tudi zahodni poslovneži, ki poznajo ene in druge razmere, često trdijo, da so na primer Madžari bistveno spretnejši v prikazovanju svojih dosežkov, čeprav so, zlasti gospodarske razmere bistveno slabše.

Internalizacijske prednosti

To so prednosti, ki jih prinaša internalizacija menjave oziroma najrazličnejših transakcij v podjetju (med podružnicami istega podjetja različnih pravnih oblik in povezav, ki so v različnih državah; related parties) pred transakcijami med neodvisnimi subjekti, ki se odvijajo na trgu. Prednosti internalizacije so:

- visoki stroški uveljavljanja določil pogodb ob neodvisnih transakcijah;
- nesigurnosti kupcev glede vrednosti tehnologije (problem pri prodaji tehnologije neodvisnim kupcem je v tem, da mu ne smeš pokazati blaga, ki ga kupuje, ali mu razkriti o njem preveč podatkov, ker si mu s tem skoraj že dal tisto, kar kupuje);
- potreba po nadzoru nad uporabo izdelkov (na primer težave pri ugotavljanju, ali se kupec know-howa res ravna po pogodbenih določilih o omejenosti njegove uporabe);
- prednosti cenovne diskriminacije (uporaba transfernih cen) ali navzkrižnega subvencioniranja.

Izvor teh prednosti internalizacije mednarodne menjave je v nepopolnostih trgov (trga popolne konkurence v praksi ni). Čim večje so te nepopolnosti, tem večje so prednosti internalizacije in s tem neposrednih tujih naložb v primerjavi z alternativnimi oblikami sodelovanja. Vsi ti dejavniki so odločilni pri izbiri oblike sodelovanja in govorijo v prid neposrednim tujim naložbam v primerjavi z licencami, pogodbami o upravljanju, pogodbami na ključ, subkontraktinju itd. Ko se podjetje enkrat odloči za vlaganje v tujini, postanejo pomembnejši drugi dejavniki.

Odločilni dejavniki pospeševanja tujih naložb v Slovenijo v prihodnje so torej:

a) notranje ekonomske in politične razmere v Sloveniji in Jugoslaviji oziroma splošno naložbeno ozračje;

b) image Slovenije v svetu;

c) splošna raven ekonomskega razvoja (tehnološka usposobljenost, kvalificiranost delovne sile in njena cena) in raven razvoja infrastrukture (ceste, telekomunikacije, hoteli, šole itd.);

d) zakonodaja, ki ureja tuje naložbe, pa tudi širše (še posebej davčna zakonodaja, razvitost trga kapitala itd.);

e) firmo specifične prednosti.⁵

V današnjih »izrednih« političnih razmerah imajo posamezne kategorije omejenih dejavnikov drugačen poudarjen pomen kot sicer. Ob tako velikih in hitrih spremembah je za tuje naložbe odločilnega pomena politični dejavnik oziroma ali niso politični riziki preveliki, da bi sploh pričeli resno obravnavati ekonomske vidike posamezne naložbe v tako rizični državi. To potrjujejo tuje ocene (Forst and Sullivan, junij 1990), da je Jugoslavija med najbolj rizičnimi deželami, čeprav zavzema po splošnem poslovnem ozračju precej ugodno 29. mesto med 85 državami (pred, na primer, Grčijo, Madžarsko, J. Korejo, itd.). Tudi vlagatelji želijo predvsem stabilne pogoje za svoje vlaganje. V času, ko so pri nas odprte različne politične opcije, ko se še vedno ukvarjamo s privatizacijo, ko torej vprašanje lastnine še ni rešeno po »mednarodnih standardih«, prav gotovo ni mogoče govoriti o kakršni koli stabilnosti. Osnovni pogoj za večji priliv tujega kapitala pa je vsesplošna stabilizacija položaja pri nas. Ker tega zaenkrat očitno ni mogoče doseči v kratkem času, je treba tujim vlagateljem vsaj zagotoviti, da se pogoji zanje ne bodo poslabšali ne glede na to, katera opcija bo prevladala.

Obenem jim je treba jasno povedati, ali bodo imeli v prihodnji ureditvi še vedno dostop do trgov preostalih republik, če bodo vlagali v Slovenijo. Če tega dostopa ne bo, bo pomen velikosti trga kot spodbude za njihove naložbe bistveno oslavljen. Velikost trga kot ena od najpomembnejših determinant tujih naložb, usmerjenih k zadovoljevanju lokalnega trga (te pri nas danes daleč prevladujejo), bo z osamosvojitvijo Slovenije, če ne bo dosežen dogovor o skupnem trgu z ostalimi republikami, postala bistveno manj pomemben motiv za tuje vlagatelje. Trg z 2 milijonoma prebivalcev, čeprav z relativno visokim dohodkom na prebivalca, je pač občutno manj zanimiv kot trg z 23 milijoni prebivalcev. Konfederacija ali drugačne ekonomske povezave v tem pogledu obeta bistveno več. V novih razmerah bi bilo mogoče pričeti pritegovati popolnoma drug tip tujih naložb, tj. tuje naložbe, katerih proizvodnja bi se predvsem izvažala. Te so bile doslej tako redke, da je komaj mogoče govoriti o njih.

Pomembna spodbuda na tej makro ravni so tudi razni meddržavni sporazumi, kot na primer o zaščiti/garantiranju naložb, o odpravljanju dvojne obdavčitve in ne nazadnje ratifikacije konvencije posebne agencije Svetovne banke – MIGA (Multilateralna agencija za investicijske garancije). Ob tako visoki tveganosti vlaganj pri nas (po ocenah tujih institucij) je bilo obotavljanje pri ratifikaciji te konvencije, če se seveda želi pritegniti tuji kapital, milo rečeno, nestrokovno in destimulira tuji

⁵ V obnašanju velikih transnacionalnih podjetij, še posebej tistih na tehnološko intenzivnejših področjih, je vse bolj opazen trend, da na področju neposrednih tujih investicij kot lokalne partnerje iščejo predvsem firme, ki so na nekem področju vodilne/pionirske. Sodelovali bi radi predvsem z »leaderji«, ne pa z »followerji«.

kapital za naložbe pri nas. Veliko število konkurenčnih držav je namreč že ratificiralo to konvencijo. Poleg tega vidika pa MIGA lahko bolj, kot je bilo mogoče to doslej, zavaruje naše naložbe v tujini pred nekomercialnimi riziki. Vsaka bodoča ureditev mora tudi vnaprej predvideti, ali bo Slovenija »podedovala« te jugoslovanske sporazume ali pa jih bo ponovno sklepala, saj so temeljna infrastruktura za poslovanje tujega kapitala.

Naslednji pomemben dejavnik je image Slovenije v svetu. Poznavanje obstoječega imagea je osnovni pogoj uspešne politike spodbujanja priliva tujega kapitala. Če te podobe ne poznamo, tudi ni mogoče voditi uspešne politike promocije tujih naložb. Zato je glavna naloga stalno spremljanje tega imagea, da bi se tekoča politika spodbujanja tujih naložb lahko ravnala po tem. Če tega ne poznamo, tudi politika spodbujanja tujih naložb ne more biti uspešna, saj je lahko naravnana na tiste dejavnike, ki niso pomembni, zanemarja pa tiste, ki so pomembne oziroma ki so največja ovira za privabljanje tujega kapitala.

Dejavnik, ki lahko pomembno spodbuja tuje naložbe v Sloveniji, je dobra infrastruktura in visoko kvalificirana delovna sila ob znani ugodni zemljepisni legi. Vlaganja v turizem so lahko zelo zanimiva. Posebno pozornost pri tem zasluži kongresni turizem.

Izdelava ustrezne politike spodbujanja tujih naložb (tako samega priliva kot doseganja želenih razvojnih učinkov tujih naložb) je nujnost, če hočemo uresničiti nujen priliv poslovnega kapitala, potrebnega za oživljanje gospodarskega razvoja in njegovo prestrukturiranje.

Etnične vezi so se doslej v svetu pokazale kot pomemben usmerjevalni dejavnik neposrednih tujih naložb. Vendar se moramo pri tem otresti naivnih pričakovanj, da bodo naši zdomci ali izseljenci vlagali iz ljubezni do domovine. Naložbe so poslovna zadeva, kjer ima ključno vlogo dobiček. Nacionalna zavest je le obrobna spodbuda, dejavnik, ki deluje ob dveh skoraj enakovrednih lokacijah za tujo naložbo. Ljubezen do domovine lahko v takem primeru odloči v prid naložbe v domovini. Domovinska zavest lahko olajša začetno razmišljanje o vlaganju v Sloveniji, ki se sicer lahko sploh ne bi uvrstila med potencialne države. To ne pomeni, da na tem področju ni potrebna posebna politika, pomeni pa, da je pri tem treba biti skrajno realen in skušati pritegniti ta kapital s poudarjanjem predvsem ekonomskih in ne čustvenih meril, ker so ti v poslovnem svetu kratkega diha.

Članek je bil predan 3. decembra 1990. Pred tiskom je avtor ažuriral nekatere podatke.

LITERATURA

- Frost & Sullivan, Political Risk Services, June 1990, New York Syracuse in različni letniki.
Country credit: Bottoming out? Institutional Investor, september 1990, New York, str. 145–153 in prejšnji letniki.
B. Dežman, Analiza ocena stranih partnera u pogledu atraktivnosti i rizičnosti ulaganja i poslovanja sa Jugoslavijom, CMSR, Ljubljana, december 1990, 34 str.
E. Kolde J. I., International Business Enterprise, Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. Jersey 1968, str. 161.
M. Rojce: Vlaganje tujega kapitala v jugoslovansko gospodarstvo; analiza razvojnih učinkov, Center za mednarodno sodelovanje in razvoj, Ljubljana 1987.
L. T. Wells, Jr., Alvin G. Wint, Marketing a Country, FIAS, Occasional paper I, IFC/MIGA, Washington 1990, 72 str.
A. M. Rugman, Donald J. Lecrow, L.D. Booth, International Business, Firm and Environment, McGraw-Hill series in Management, N. Y., 1985. 458 str.

Optimalna privatizacija – morala, etika, ekonomija

Predlog zakona o privatizaciji je bil na skupnem zasedanju več skupščinskih komisij soglasno zavrnjen. Ob tem je bilo slišati pomisleke, ali ne bo odlaganje sprejetja zakona povzročilo večjo škodo, kot bi ga sam zakon – četudi je slab. Ali, kot je pred meseci izjavil dr. Mencinger: »Vsaka usmerjena privatizacija je boljša kot divja.« Ob tem pa se ne moremo izogniti pomisleku, da vlada vendarle v preveliki meri zanemarija odgovornosti, ki jo je prevzela.

Vlada oz. država se namreč ne more izogniti odgovornosti za obliko, v kateri bo dovoljevala preobrazbo družbene lastnine v druge vrste lastnine, pa tudi ne odgovornostim za posledice, ki jih bo povzročila odločitev za posamezno obliko preobrazbe ali pa njen tih pristanek na posamezno obliko. In to ne glede na to, ali bo postala transformacija neposredna preko prodaje družbene ali posredna preko državne lastnine.

Ob izpolnjevanju ali neizpolnjevanju odgovornosti za določeno transformacijo družbene lastnine se namreč pojavlja vprašanje, v čem je ta odgovornost. Na to bomo poskušali odgovoriti v tem sestavku s prikazom dilem privatizacije, posebej pa z razčlenitvijo pričakovanih negativnih posledic, do katerih bo prišlo, če te dileme privatizacije ne bodo pravočasno razrešene.

1. Kaj je lastninska transformacija našega gospodarstva?

Lastninska transformacija pomeni dejansko iskanje lastnika dosedanjega družbenega premoženja oz. družbene lastnine. Slovenska vlada je v svojih programskih usmeritvah, ki jih je julija predložila parlamentu, uveljavila idejo »decentralizirane« privatizacije družbene lastnine oz. direktnega preoblikovanja družbenih podjetij v kapitalske družbe. Podjetja bi po preoblikovanju dobila znane lastnike za celotni trajni kapital, družbena lastnina pa postane zgodovinski pojem.

Odločitev vlade za takšno iskanje lastnika izhaja iz analize prednosti in slabosti različnih ciljev in načinov privatizacije. Po njenem mnenju bi tako npr. z brezplačno razdelitvijo ali poddržavljanjem sicer takoj našli »lastnika«, gospodarska neučinkovitost pa bi se nadaljevala ali celo stopnjevala. Splošna brezplačna razdelitev je le navidez »pravična«, poddržavljanje pa le navidez omogoča kontrolo. Še več. Z njim bi izničili prednosti, ki sta jih v primerjavi z drugimi socialističnimi gospodarstvi v slovensko gospodarstvo prinesla decentralizirano upravljanje in omejena tržnost. Država bi hote ali nehote prevzela vse lastniške funkcije, kar bi ustvarilo močan državni gospodarski sektor oz. za slovensko družbo povsem neprimeren državni kapitalizem. S tem bi spregledali dejstvo, da je družbena lastnina nastajala na različne načine. Podržavljanje bi impliciralo centralizirano privatizacijo, ki bi bila počasna in bi terjala velik administrativni aparat.

* Alenka Žnidaršič Kranjc, doktorica poslovno organizacijskih znanosti, znanstveni sodelavec Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

Vlada se je za obliko lastninske transformacije odločila na podlagi pričakovanih posledic takšne ali drugačne oblike privatizacije. Ob pripombah na predlog zakona pa se zdi, da pravzaprav ni nikogar prepričala, saj lahko vsak ekonomist, politik ali pravnik s svojimi argumenti ponovno odpira možnosti neke drugačne oblike transformacije, ki bi bila primernejša. Vzrok za to, da se ne moremo dogovoriti že o obliki privatizacije, lahko iščemo v dejstvu, da vlada oz. skupščina še nista jasno opredelili namena lastninske transformacije v tem trenutku in v razmerah, kakršne so pri nas.

2. Zakaj je pomembno določiti cilj privatizacije?

Ker se lahko šele na podlagi družbeno znanega in priznanega cilja odločamo za način in pogoje privatizacije. Šele ko poznamo namen, je mogoče argumentirano razpravljati o prednostih in slabostih posamezne metode, o pogojih prodaje, popustih pri nakupih, o metodah določanja temeljev, po katerih se priznava popuste, o vrednosti podjetij in njihovi ceni. Posamezne države so imele zelo različne in večkrat tudi nasprotujoče si cilje privatizacije. Ti cilji so: povečati konkurenco in produktivnost podjetij, pridobiti tuj kapital, tehnologijo in know-how, doseči razpršenost lastništva, napolniti državni proračun, zmanjšati bodoče izgube podjetij, zmanjšati dolgove podjetij, zmanjšati tveganje, doseči pošteno ali pravično distribucijo lastništva, poštene ali pravične cene podjetij.¹

Razumljivo je, da posamezni cilji narekujejo različne metode privatizacije. Na žalost pa je določanje prednostne liste težavno, ker so si cilji večkrat protislovnii. Politiki se zato skušajo praviloma izogniti odločitvi in javni razpravi o ciljnih privatizacije,² metode privatizacije izbirajo neposredno, pri čemer temelji izbor na njihovi osebni »prioritetni listi« ne pa na z družbenim dogovorom zasnovani listi ciljev privatizacije. Da bi se izognili negativnim posledicam procesov privatizacije, kot so jih doživeli v drugih »socialističnih« državah, je zato treba razčleniti najprej možnosti in oportunitetne stroške vsake posamezne variante.

Na Poljskem so npr. lokalni politični uradniki izbrali svoj položaj in zveze ter pokupili podjetja po znižani ceni. Njihove sposobnosti za vodenje takšnih podjetij so vprašljive, zato se na Poljskem tudi vsled tega srečujejo z delavskim nezadovoljstvom. V nasprotju s tem primerom so bila nekatera madžarska podjetja prodana tujcem s posredovanjem politikov, zato so številke na njihovih bančnih računih naglo narasle. V obeh primerih se je sprožil val socialnih nemirov in stavk, naperjenih proti novim zasebnim lastnikom; prišlo pa je tudi do javnih zahtev po ugotavljanju vseh prednosti in celotnega dobička, ki bi jih taka prodaja morala prinesiti.³

Druga negativna posledica neopredeljevanja ciljev privatizacije so nerealna pričakovanja, da bo privatizacija sama po sebi zagotovila ekonomsko sanacijo in trdnost države. To preprosto ni res. Tudi v državah, kjer so podjetja in banke v zasebni lastnini, prihaja do neracionalnih odločitev, ki prizadenejo narodnemu gospodarstvu velike škode. Vzrok je namreč v tem, da tudi privatna podjetja in druge institucije delujejo v nekem okolju in so pod vplivom določenega trga. Nobeno – tudi zasebno podjetje – npr. ne bi moglo preživeti v okolju, kjer je potrebno plačevati za najeta posojila 40–50% obresti.⁴ To je dober primer, kako

¹ Zapp K., s. 3.

² Zapp K., s. 3.

³ Zapp K., s. 3.

⁴ Zapp K., s. 4.

lahko neracionalno makroekonomsko okolje povzroči določeno socialno in finančno škodo tudi v primeru, ko so podjetja zasebna. Zato nobena privatizacija ne more prinašati pozitivnih učinkov, če niso hkrati sprejeti določeni makroekonomski ukrepi.

Različni pogledi posameznikov in skupin na cilje in posledice privatizacije pa se, kot smo že omenili, pokažejo tudi v različni izbiri poti in načinov za doseg te ciljev: različne poti in metode privatizacije pa imajo (oz. bodo imele) seveda tudi različne posledice. Problem oz. vzrok problemov – ki so že tu in se bodo s potekom privatizacije še stopnjevali – je v dejstvu, da so posamezniki in skupine sposobni oblikovati lastno predstavo o ciljih, na podlagi tega pa tudi o pričakovanih posledicah privatizacije, medtem ko o metodah in poteh za doseg ciljev praviloma niso »sposobni« razpravljati. Tako je možno, kolikor ni dosežen konsenz o ciljih, strokovno in politično manipulirati z metodami, s tem pa je mogoče tudi vplivati na posledice. Problem nastane (oz. bo nastal) v trenutku, ko (če) bodo posledice privatizacije bistveno drugačne – v negativnem smislu – od pričakovanih večine.

Preden odgovorimo na vprašanje, kakšne politične in strokovne manipulacije z načini in potmi za privatizacijo so mogoče, naj opozorimo še na en vidik privatizacije – tj. na hitrost izvedbe.

3. Kako »hitrost privatizacije« vpliva na vsebino privatizacije?

Praviloma vsi naši strokovnjaki in politiki poudarjajo potrebo po izvajanju privatizacije v izredno kratkem času,⁵ čeprav so vsi predlogi za privatizacijo, ki naj bi ta problem rešili čez noč, vprašljivi. V veliki Britaniji je npr. privatizacija desetine podjetij potekala osem let. Ker je obseg privatizacije pri nas neprimerno večji, seveda tako počasna privatizacija ne pride v poštev. Pospešitev bo nujna, kar pa bo povzročilo tudi vrsto napak.⁶ Pri tem se srečamo predvsem z naslednjimi problemi:

- a) imamo »kupoprodajo podjetij brez prodajalca«;
- b) poznavanje vsebine vrednotenja podjetij je pomanjkljivo;
- c) finančne možnosti zasebnega sektorja in državljanov za nakup podjetij so omejene;
- d) »kupci« ne verjamejo v dokončno odpravo socializma.

a) Kupoprodaja podjetij brez prodajalca

Ob privatizaciji družbenih podjetij se srečamo s »kupoprodajo brez prodajalca«, saj lastnika, ki bi prodajal, nimamo. Problem se še stopnjuje ob dejstvu, da so v večini primerov kupci in prodajalci pravzaprav iste osebe – npr. ko kupujejo podjetja delavci ali managerji.⁷

Problem prodajalca je mogoče rešiti⁸ s povečano vlogo države oz. v njenem imenu agencije, ki mora prevzeti vlogo posrednika pri prodaji, pri reševanju

⁵ Glej Predlog zakona o privatizaciji, Ribnikar I., Mencinger J., Simoneti M., Kocbek M.

⁶ Mencinger, s. 792.

⁷ Mencinger, s. 972.

⁸ Predlog zakona o privatizaciji ga na ta način tudi rešuje.

podjetij v stečaju in njihovi odprodaji ter pri nadzoru, ki naj bi preprečil vsaj najbolj ekscesne oblike razprodaje.⁹ Opozoriti moramo na nekaj vidikov takšnega obvladovanja privatizacije. Odločitev za poskus nadzorstva in obvladovanja le nekaterih najbolj skrajnih primerov razprodaje družbenega premoženja je razumljiva, saj strokovnjaki pri preprečevanju vseh oblik poslovne kriminalitete in kriminalitete v gospodarstvu zagovarjajo posege formalnih institucij pregona in pravosodja le v skrajnih primerih, ob veliki škodi, povzročeni s takimi dejanji, kar naj bi preventivno vplivalo tudi na druge potencialne storilce.¹⁰ Vendar pa sodimo, da v primeru privatizacije celotnega gospodarstva v kratkem času in v danih razmerah pri nas, takšno stališče ni družbeno sprejemljivo iz naslednjih razlogov:

1. Skupna vrednost premoženja, ki je predmet privatizacije, je izredno velika, zato je tudi možna velika skupna škoda, čeprav je škoda v posamičnem primeru lahko v primerjavi s skupnim družbenim premoženjem majhna.

2. Čeprav poskušajo organi formalnega nadzorstva obvladovati le »večje primere«, pa mora nekdo prevzeti nadzorstvo tudi nad »manjšimi« deviantnimi pojavi. Praviloma je v primerih poslovnega kriminala to lastnik oz. menager v imenu lastnika. Pri nas bomo npr. prepuščali agenciji, da odloči, kaj je ekscesno in kaj ni, hkrati pa prepustili managerjem, da z nastajanjem mešanih družb postajajo tudi formalni lastniki. Zgodb o sodobnih oblikah »prvobitne akumulacije kapitala« je veliko, ob popolnoma zvođenih moralnih merilih pa jih dobršen del sploh ne opazimo. Marsikdo zagotavlja, da tedaj, če zanemarimo socialne in moralne vidike, takšna privatizacija rešuje ekonomske probleme naše družbe in je zato sprejemljiva.¹¹ To drži samo delno. Do tovrstne privatizacije namreč prihaja (in bo prihajalo) samo v delu gospodarstva, v posameznih delih podjetja in predvsem na račun drugih delov. Z njo se bo sicer povečala notranja učinkovitost. Maksimiranje dobička, ki je za nove lastnike kot kapitaliste značilno, pa bo predvsem povečalo uporabo vseh načinov uničevanja konkurence (tudi) preostalih delov istega podjetja. Neto učinek za družbeno učinkovitost je negotov, povečanje družbene učinkovitosti pa je mnogo manjše od potencialnih možnosti.

3. Znanje o vrednotenju in vrednosti podjetja, pa tudi možnost preverjanja izračunov – predvsem z vidika nadzorstva, je pomanjkljivo. Razponi pri izračunu vrednosti istega podjetja so ob upoštevanju različnih predpostavk in ob uporabi različnih metod izredno veliki, vsak posamezni izračun pa je notranje trden in pravilen.¹²

4. Nedogovorjena pravila igre sistemsko omogočajo »goljufije«.

5. Sankcioniranje odklonskih pojavov v predlogih zakonov v zvezi s privatizacijo ni predvideno. Prav tako ni določena meja, ki loči »ekscesno« od še dovolj enega.

6. Agenciji za privatizacijo je z vsebinskega vidika dana neomejena moč pri odločanju o tem, kaj je dovoljeno in kaj ne, vendar ta moč ni v nikakršnem sorazmerju z odgovornostjo za sprejete odločitve. Tako je npr. po 5. členu predloga zakona o Agenciji RS za privatizacijo agencija sicer nadzorovana, vendar le s finančnega, ne pa tudi z vsebinskega vidika. Skupščina po tem zakonu sicer imenuje upravni odbor, vendar ga samo imenuje in potrjuje zaključni račun, ne potrjuje pa vsebinskih odločitev agencije. Temeljne odločitve imajo v večji meri

⁹ Mencinger J., s. 792.

¹⁰ Clark, s. 186.

¹¹ Mencinger J., s. 791.

¹² K temu problemu se bomo vrnil v nadaljevanju.

politični kot pa strokovni značaj, stroka pa bi morala uporabljati metodologijo (svetovno preverjeno), ki bo podpirala splošne družbene cilje. Stroki ne more biti prepuščeno določanje ciljev vrednotenja (nizka – visoka cena, likvidancijska vrednost podjetja ali tržna vrednost...), saj dobimo z uporabo različnih metod tudi popolnoma različne vrednosti istega podjetja, pri čemer pa nobeni od uporabljenih metod ne moremo očitati pomanjkljivo strokovnost ali nedoslednost.

b) Pomanjkljivo poznavanje vsebine vrednotenja podjetij

V tem trenutku imamo v Sloveniji le nekaj posameznikov, ki že imajo izkušnje pri vrednotenju podjetij, hkrati pa obstaja zaradi splošnega vsebinskega nepoznavanja vrednotenja podjetij velika možnost za politične in strokovne manipulacije pri določanju vrednosti podjetja.

V zakonu o privatizaciji načini vrednotenja podjetij niso izrecno določeni: pravice za poseganje v to področje in s tem metode za določanje višine vrednosti so prepuščene agenciji oz. posameznim podjetjem, ki bodo družbena podjetja vrednotila, namesto da bi pravila igre določal nek družbeni dogovor. Takšen koncept omogoča manipulacijo z vrednostjo podjetja glede na cilje in interese posameznih skupin. Zato bi bilo nujno, da skupščina jasno določi cilje privatizacije, saj ti opredeljujejo metode. V nasprotnem primeru prihaja do stanja, ki smo mu priče: neopredeljeni cilji, zmeda na področju metod, poskusi popravljanja »formul« za izračun vrednosti posameznih sestavin, češ da takšne, kakršne so, ne služijo namenu, ipd.¹³

c) Omejene finančne možnosti zasebnega sektorja

Proces privatizacije pomeni, da prebivalci odkupujejo podjetja: iz prihrankov in z bančnimi posojili.¹⁴ Problem je v tem, da so tako finančne sposobnosti prebivalstva, ki nima likvidnega premoženja, kot tudi kreditne možnosti bank, izredno omejene.¹⁵ Pritiski za hitro privatizacijo skupaj z omejenimi možnostmi kupcev, velika ponudba ob omejenem povpraševanju, vse to pomeni, da se cena, ki se formira kot rezultanta ponudbe in povpraševanja, oblikuje na izredno nizki ravni oz. na vrednosti nič ali blizu te vrednosti. Da je tako, že kažejo posamezni primeri prodaje podjetij po stečajih, ki opozarjajo:

- da ni velikega števila zainteresiranih kupcev podjetij;
- da ni velikega števila plačilno sposobnih kupcev;
- podjetja je moč kupiti po ceni, ki je daleč pod resnično vrednostjo samo zato, ker ni ponudnikov; ob tem je sicer mogoče zagovarjati stališče, da velja tudi na tem področju zakon ponudbe in povpraševanja, vendar pa ni mogoče izključiti možnosti dogovorov med bodočimi kupci, do česar v praksi prihaja;
- bonitete kupcev ne preverjajo, kar dolgoročno odpira prostor za: špekulacije, nakup podjetij zaradi zaprtja, neplačevanje kupnine,

¹³ K problemu se bomo vrnili v nadaljevanju.

¹⁴ Petrin T., s. 501.

¹⁵ Mencinger J., s. 792. Simoneti S., s. 793.

oškodovanje družbe;

- od kupcev ne zahtevajo ustreznih rešitev v smislu varstva delovnih mest, ohranjanja proizvodnje ali zagotavljanja socialne varnosti odpuščenih delavcev;
- ne preverjajo kupčevega interesa za nadaljnje delo podjetja.

Pomanjkanje denarja in domačih kupcev pa odpira več možnosti za (raz)prodajo podjetij tujcem, za hitro bogatenje posameznikov zaradi neoblikovane davčne politike, tako da so le-ti v prihodnosti že sposobni odkupiti podjetja, prodajanje podjetij domačim interesentom pod ugodnejšimi pogoji, tiho pristajanje na divjo privatizacijo, itd. Pri poslovanju s tujci je priporočljiva previdnost: predvsem je potrebno zagotoviti ustrezna merila in omejiti pravice do nakupov (predvsem npr. naravnih bogastev). Zdi se, da jugoslovanski predlog temelji na četrti različici: prisilni razprodaji.

Ker smo na problem »divje privatizacije« in razprodaje tujcem že opozorili,¹⁶ bi na tem mestu podrobneje opredelili vsebinske nedorečenosti »prisilne (raz)prodaje« in »ugodnejše prodaje«.

I. Prisilna (raz)prodaja

Po podatkih telefonske ankete prebivalcev Slovenije kar 72% zaposlenih meni, da razmere niso tako zanesljive, da bi se osebno odločali za nakup delnic.¹⁷ Vendar pa grožnje s poddržavljanjem podjetij v primeru, da privatizacija ne bo izpeljana v roku, sili podjetja v takšno ali drugačno obliko privatizacije. V primeru, ko gre za privatizacijo podjetij z majhnim kapitalom in velikimi pričakovanimi dobički, poteka privatizacija hitro. Posebej še tedaj, ko podjetje lahko uporabi določila 20. člena predloga zakona o privatizaciji, ki omogoča nakup internih delnic z:

- izplačilom dela osebnih dohodkov iz dobička v obliki delnic;
- zamenjavo obveznic, ki so last zaposlenih, v delnice;
- popustom v skladu z zakonom;
- izdajanjem delnic na podlagi nerazdeljenega dobička po zaključnem računu.

Delavci v takšnih podjetjih lahko postanejo lastniki družbenih podjetij, ne da bi dejansko vplačali določena sredstva za nakup podjetja. Tako so že v poletnih mesecih nekatera podjetja z internimi delnicami izplačala povprečni osebni dohodek v višini 77.000 din (najvišji OD pa je dosegel 800.000 din)¹⁸ in po tej poti olastnili podjetje. Zaposleni v takem podjetju v mešani, pretežno pa v privatni lastnini, so kasneje zahtevali, naj bi zakoni (npr. zakon o omejitvah osebnih dohodkov) zanje ne veljali več.¹⁹

Popolnoma drugačen je z vidika možnosti privatizacije položaj delavcev v slabo stoječih podjetjih oz. v podjetjih z izgubo, kjer osebni dohodek večine ne zadošča niti za preživetje in ne obstaja možnost za nakup internih delnic iz dobička, temveč je mogoče podjetje privatizirati le z vplačilom v gotovini, česar pa prejemki večine ne omogočajo.

¹⁶ Glej članek Žnidaršič Kranjc A.

¹⁷ Delo, 3. 11. 1990, s. 3.

¹⁸ Podatek podan s strani predstavnika SDK na seji komisije za celovito proučitev okoliščin, posledic in pojavov oškodovanja družbenega premoženja, 17. 9. 1990.

¹⁹ To je bilo sicer začasno preprečeno z internim navodilom SDK, da je potrebno po zaključnem računu ugotoviti, ali obstaja možnost izplačila tako visokih osebnih dohodkov, vendar to ne pomeni, da je v teh podjetjih zaustavljen prehod v privatno lastnino.

V podobnem položaju so tudi zaposleni v negospodarstvu: kolikor se bodo odločili za nakup delnic, bodo morali nakup opraviti z gotovino (z investiranjem dela osebnega dohodka), pri čemer pa bodo obsojeni na nakup slabo stoječih podjetij – oz. podjetij, ki jih zaposleni v njih nočejo kupiti. Zakaj? Kupovali bodo lahko le delnice (vsaj do trenutka, ko delnice vseh ali vsaj dobrih podjetij ne bodo kotirale na borzi, vendar pa potem delnice dobrega podjetja ne bo mogoče kupiti po nominalni vrednosti 100%, temveč le s preplačilom), ki jih bodo podjetja prenesla na sklad za prestrukturiranje in jih bo hkrati sklad prodajal na trgu. Ni pa mogoče pričakovati, da bodo na sklad prenešene delnice podjetij, o katerih se domneva, da bodo poslovala z dobičkom. V podobnem položaju so tudi nezaposleni in upokojeanci.

Kljub poudarjanju enakosti v pravicah, je vendarle možnost uveljavljanja te enakosti že v zasnovi neenaka: pogojena je s podjetjem in delovnim mestom, za katerim je posameznik v trenutku privatizacije zaposlen.

Kako pa vpliva na možnost privatizacije delovno mesto? Predvsem na dva načina:

1. Na eni strani z višino osebnega dohodka kot z možnim virom sredstev za nakup. Ob tem bi opozorila na drobno nepravilnost, ki pa ima lahko tragične posledice: V vrsti slovenskih podjetij je prišlo do nesorazmernega povečevanja osebnih dohodkov managerjev. Ti so se povečali od približno 1500 DEM na 4–7000 DEM. Na ta način se je nesorazmerno povečala njihova pravica do nakupa podjetij. Je res mogoče zanemariti možnost, da podjetja po legalni poti preidejo v managersko namesto v delavsko lastnino?

2. Na možnost privatizacije vpliva tudi položaj posameznika v podjetju. Položaj menagerja v podjetju naj bi po nekaterih predlogih omogočil tudi nakup podjetja,²⁰ kar je običajno tudi v razvitih gospodarstvih. Problem pa je v tem, da so se menagerske skupine v naših podjetjih (posebej v privilegiranih, dobro stoječih, monopolnih pa tudi v drugih) oblikovale po drugačnih merilih: po zvezah, politični pripadnosti itd. To dejstvo – skupaj z možnostmi, ki jih omogoča njihov položaj v podjetju – odpira možnosti za izkoriščanje prednosti v »divji privatizaciji«, tvori element, ki je prav gotovo bistven v razmerah političnih napadov na »rdeče direktorje«.

Ob tem se je seveda treba vprašati, ali ni menagerska lastnina podjetij pravzaprav naš prikrit cilj in ali ne bi bila že izpeljana, če bi bili »menagerji« v tem trenutku že vsaj pretežno politično drugače usmerjeni? In dalje: je to sreča ali poguba z vidika nadaljnjega razvoja? Zdi se, da tudi na tem področju ni še niti političnega kaj šele strokovnega dogovora, vsaj sodeč po izjavi dr. Mencingerja: če bi se odločal kot ekonomist, potem bi vso lastnino razdelil med vodilne gospodarstvenike.²¹

II. Prodaja pod ugodnejšimi pogoji

Dejstvo, da potrebnega kapitala za nakup podjetij ni, pa je hkrati z zahtevo po hitri privatizaciji spodbudilo razmišljanja o možnosti cenejših nakupov podjetij. Predlog zakona o privatizaciji je vsem državljanom omogočil popust²² pri nakupu določenega števila delnic, po drugi strani pa so zaradi velike in zelo različne podcenjenosti knjižne vrednosti podjetij za republiko Slovenijo ovrednotili kot

²⁰ Simoneti M., s. 793–797.

²¹ Delo, 10. 11. 1990, s. 3.

²² Glej 55.–58. člen predloga zakona o privatizaciji.

povsem nesprejemljive predloge za prodajo podjetij po knjižni vrednosti, ki je bila po ocenah v nekaterih podjetjih tudi do 2000-krat podcenjena. Ob tem ne gre zanemariti mnenj nekaterih tujih strokovnjakov, da bi ob predvidenih popustih na knjižno vrednost po zveznem zakonu prešla večina slovenskih podjetij v roke delavcev, čeprav Markovičev program predvideva, da bo na ta način prodana le tretjina podjetij.

Politične in strokovne razprave so vendarle pripeljale do spoznanja, da je treba pred prodajo podjetij nujno ovrednotiti vsa podjetja, ki prehajajo v mešano lastnino – tudi tedaj, ko gre za privatizacijo, da bi se s tem zagotovila (ob neenakosti, na katero smo že opozorili) enakost pogojev za nakup podjetij.

Da se novi svet ali novi sistem ne bi izkazal kot sistem goljufij,²³ ne sme vlada dopustiti nobene prodaje ali transformacije družbene lastnine pod realno vrednostjo: pa naj se podjetja prodajajo delavcem, tujim ali domačim pravnim in fizičnim osebam. Ali drugače povedano: z ustreznimi kontrolnimi institucijami je treba zagotoviti, da npr. tisti, ki trajno vloži v podjetje N dinarjev in pride na ta način do n-tega dela v trajnih virih sredstev podjetja, resnično dobi za N dinarjev premoženje, ki je vredno N dinarjev. To pa pomeni, da ima n-ti del trajnih virov sredstev podjetja vrednosti N dinarjev.²⁴

Pri izpolnjevanju takih zahtev pa pride do vsebinskih problemov, in sicer zaradi že omenjene zahteve po hitri privatizaciji ob hkratnem pomanjkanju denarja za nakup, slabem poslovanju večine naših podjetij, ob velikem angažiranju osnovnih sredstev (zemljišč, objektov), ki pa ne dajejo nobenih donosov. V čem je problem in kako ga strokovno in »politično« rešujemo?

Da bi lahko pojasnili razmišljanja, moramo poseči v ekonomsko logiko.

Za določanje vrednosti podjetja niso odločilna sredstva, s katerimi razpolaga določeno podjetje, temveč pričakovani dobiček in zahtevana pričakovana donosnost. Vendar pa večina naših podjetij v tem trenutku (in že dalj časa v preteklosti) slabo posluje.²⁵ Na podlagi preteklega poslovanja in po oceni strokovnih institucij (ki jih še ni – ali jih vsaj ni veliko) o bodočem poslovanju podjetja (pri čemer temelji ta ocena pretežno na oceni, ki jo posreduje menagement vrednotenega podjetja) se po eni izmed v svetu priznanih metod izračuna sedanja vrednost bodočih donosov podjetja, ki predstavlja vrednost podjetja v trenutku prodaje. Vrednost bodočih donosov podjetja v izgubi je negativna, ali drugače povedano: kdor bi kupil podjetje, bi mu morali še kaj doplačati, da bi ga sploh vzeli.

V čem je problem oz. so problemi?

1. Na eni strani delavcem ponujajo, da lahko kupijo podjetje po vrednosti, ki je določena na podlagi popravljene knjižne vrednosti, ali drugače: oceni se aktiva podjetja, izračunano neto aktivo pa prodajo delavcem. Če gre za podjetje, kot smo ga opisali zgoraj (z izgubo in veliko aktive), kupijo delavci podjetje po vrednosti, ki je nad vrednostjo, ki bi bila ocenjena npr. za tujca, po vrednosti bodočih donosov (ki jih ni). Delavce predlog zakona torej zavaja, saj jim ponuja možnost, po kateri bodo preplačali podjetje. V popolnoma drugačnem položaju so seveda delavci v dobro stoječem podjetju z malo aktive.

2. Po drugi strani pa vsebujejo metode vrednotenja podjetij na podlagi sedanje vrednosti bodočih donosov vrsto subjektivnih elementov in nasprotij, ki omogočajo »manipulacijo z vrednostjo«:

²³ Ribnikar I., s. 787.

²⁴ Ribnikar I., s. 787.

²⁵ Ob tem se ne spuščamo v problem realnosti knjigovodskih podatkov.

a) Ocena bodočih donosov temelji na predvidevanjih menagmenta podjetja, ki je hkrati kot kupec tudi zainteresiran za čim nižjo vrednost.

b) Čeprav naj bi agencija za prestrukturiranje podeljevala licence za vrednotenje podjetij in s tem nadzorovala prodajo podjetij, pa uporaba ali odločitev za določeno metodo pomeni hkrati tudi odločitev za določeno višino vrednosti, ki ima lahko za neko podjetje razpon od 10%–10.000%, ne da bi smel kdorkoli izvajalcu očitati pomanjkljivo strokovnost.

c) Ob pomanjkanju povpraševanja po nakupu podjetij pa se tako ali tako večina naših institucij nagiba k oceni, da ima večina naših podjetij le likvidacijsko vrednost, ki je praviloma najnižja in je ob veliki ponudbi in nizkem povpraševanju v skrajnosti lahko enaka ničli.

d) V svetu priznane metode določanja vrednosti vsebujejo vrsto dodatnih elementov, za katerih izračun pa žal v naših razmerah ni nikakršnih podatkov, tako da so ocene njihove višine zelo subjektivne, čeprav lahko bistveno vplivajo na določanje višine vrednosti.

e) Svetovni strokovnjaki, ki se ukvarjajo z vrednotenjem, sami sebe ocenjujejo kot zelo prilagodljive: ugotovljeni rezultati vrednotenja so v veliki meri odvisni od namena prodaje in od plačnika. Ker poznamo raven etike in morale v danem trenutku pri nas, je potrebno ta element resno upoštevati.

3. Pri sprejemanju odločitev o vrednotenju se ocenjevalci, prodajalci in kupci nagibajo k odločitvi, da ne bi pri določanju vrednosti naših podjetij uporabljali vrednosti aktive, kar je strokovno prav gotovo utemeljeno: aktiva, ki ne prinaša dohodka, nima vrednosti. Vendar pa takšni sklepi peljejo k skrajnostim: poslovne zgradbe v središčih mest se prodajajo po 100 DEM za m², ker ne prinašajo dobička in po njih nihče ne povprašuje, stanovanja v istih mestih pa po 2500 DEM/m². Ali ne bi bila morda bolj modra poslovna odločitev, da bi spremenili poslovno stavbo v stanovanja in jo kot tako prodajali?

4. Določena vrednost pa ni hkrati tudi cena. Ne glede na vrednost je cena lahko nična, če je ponudba velika in povpraševanje majhno.

Ocene posameznikov, da je cilj privatizacije v tem, kako se rešiti družbene lastnine po najkrajši poti, so že pripeljale do iskanja rešitev navedenih problemov. Nekaterе rešitve so, kot smo že opozorili, strokovno prezahtevne in povprečnemu državljanu nerazumljive; druge se dogajajo v ozkih krogih in za zaprtimi vrati:

1) Zaradi omejenih finančnih možnosti kupcev v naših razmerah priporočajo metode, kot so: LBO, SBO,²⁶ kot tipične oblike kreditiranja odkupov podjetij. Problem ali vsaj večini vsebinsko neznan element predlaganih transakcij je dejstvo, da se v teh odkupih menagerski skupini ali delavcem podjetja – ali enim in drugim – omogoči, da pridejo do nekajkrat večjega deleža v kapitalu, kot je njihov delež v nakupu, kar je v nasprotju s citirano logiko I. Ribnikarja²⁷ in daje določene prednosti v pogledu delovnega mesta oz. podjetja, kjer je posameznik zaposlen. Saj ni pričakovati, da bodo metode financiranja uporabljene z enakimi multiplikatorji v vseh podjetjih in za vse državljanе.

2. Zaradi opozoril o razkoraku med vrednostjo aktive in izračunanimi vrednostmi podjetij glede na bodoče donose se ob privatizaciji razmišlja o »popravljanju metod določanja vrednosti zemljišč in objektov, ki so jih do sedaj uporabljali sodni cenilci«. Vzrok za to je v tem, da je izračunana vrednost bodočih donosov v povprečju 20% nad vrednostjo aktive podjetja, pri nas pa rezultati kažejo, da je

²⁶ Glej metode v Simoneti M., s. 793–796.

²⁷ N-ti delež o odkupu mora pomeniti tudi n-ti delež v kapitalu.

daleč pod njo. Iz tega izhaja: metode določanja vrednosti aktive so pri nas napačne, ker so vrednosti postavljene previsoko. Zanimivo je, da te metode še vedno veljajo (in po njih izračunani vrednosti se tudi kupuje) za stanovanja.

3) Javnost in tudi organi odločanja (npr. skupščina) niso seznanjeni z vsebino in pomenom subjektivnih elementov in korakov pri vrednotenju, ki tudi – ali pretežno – vplivajo na to, da so izračunane vrednosti podjetij na podlagi donosov tako nizke.

4) Ne opozarja se na možnosti povečanja vrednosti podjetij pred prodajo.

d) Kupci ne verjamejo v dokončnost odprave socializma

Tudi ta vidik lahko negativno vpliva na privatizacijo oz. njene posledice. Kupci podjetij oz. njihovi novi lastniki se pripravljajo na kapitalizem in poskušajo v primeru, da bo do tega prišlo, vanj vstopiti kot lastniki, ne pa kot najemna delovna sila. Po drugi strani pa zaradi dvoma v odpravo socializma ocenjujejo investicije kot izredno tvegane in dajejo prednost osebnim potrošnji, ne pa investicijam.

Vprašanja privatizacije podjetij pa ni mogoče obravnavati brez reševanja problema reprivatizacije, saj je bil predvsem zaradi tega zavržen predlog zakona o privatizaciji. Možnosti pravične in učinkovite izpeljave privatizacije so namreč v mnogočem odvisne od rešitve problema vračanja lastnine prejšnjim lastnikom.

4. Vračanje lastnine prejšnjim lastnikom

Že sam zakon o prepovedi sečnje v gozdovih je odprl vrsto dilem in konfliktov ter poglobil krizo v delu gospodarstva, kar bo posledično povečalo krizo v celotnem gospodarstvu. Prav zato, da bi se temu v prihodnje izognili, je potrebno previdno, strokovno, predvsem pa notranje trdno oblikovati stališča do vračanja lastnine prejšnjim lastnikom.

Posebej še zaradi tega, ker so posamezne stranke, ki sestavljajo vladajočo koalicijo, v predvolilnem boju obljubljale spremembe na tem področju – tudi ali predvsem z vidika vračanja (zadružnega) premoženja prejšnjim lastnikom, pri čemer pa se je krog skupin in posameznikov, ki terjajo podobne pravice, v zadnjih mesecih precej razširil. Ker je tudi ta postavka v programih vplivala na odločitve volilcev, s tem pa tudi na izbor izvoljenih v skupščini, je pričakovati v prihodnje na tem področju velike pritiske tako na delegate, predstavnike skupščine kot na vlado. Prav to dejstvo zmanjšuje možnosti in okvire, v katerih bo vlada oz. skupščina lahko delovala in sprejemala dolgoročne in z vidika celotnega gospodarstva najbolj razumne odločitve. Prav zaradi tega je izredno težavno izoblikovati strokovna stališča do vračanja družbene lastnine bivšim lastnikom – ob, kot se zdi, že sprejetih političnih stališčih – ali vsaj ob prepričanju volilcev, da so takšna stališča že izoblikovana. Kljub temu pa na tem mestu opozarjamo na nekaj področij, katerih neupoštevanje lahko povzroči večjo škodo, kot pa ga more povzročiti pristanek na status quo.

1. Vračanje lastnine prejšnjim lastnikom odpira dilemo: komu vrniti lastnino: tudi tujcem, cerkvi, tistim, ki so zbežali v tujino, kmetom, lastnikom objektov, podjetij, zemljiških površin ali samo zadružnikom? In če se bomo odločili le za posamezne skupine, se moramo vprašati: zakaj ne bodo dobili vsi; po kakšnih merilih je bil opravljen izbor; kje so vzroki za tak izbor in ali ne ustvarjamo na ta način krivic, ki niso oz. ne bodo nič manjše kot tiste, ki naj bi jih ta vrnitev premoženja popravljala.

2. Pred odločitvijo za vrnitev celotne ali dela lastnine prejšnjim lastnikom je potrebno pravilno razrešiti problem glede načina vračanja, posebej še v primerih, ko je sedanji lastnik plačal kupnino državi... Ob tem se zastavljajo sledeča vprašanja:

– Kje dobiti sredstva za izplačilo odškodnin v primerih, ko posamezne oblike lastnine brez nadomestila ni mogoče enostavno vrniti? Pa tudi kje dobiti sredstva za razreševanje povečane nezaposlenosti zaradi prenehanja delovanja vrste podjetij (kmetijske zadruge in gozdna gospodarstva so le nekatera od njih)?

– Kako zagotoviti pravičnost pri odmeri novih površin, objektov itd., v kolikor starih ni mogoče vrniti?

– Kako zagotoviti realno vrednotenje stanja objektov, površin, ocenjevanja vrednosti delujočega podjetja v razmerah, ko je bila lastnina odvezeta?

– Kakšne bodo posledice za prejšnje lastnike, ki jim bo vrnjena odvezeta lastnina?

1. Bomo zahtevali, da kmetje postanejo kmetje, podjetniki podjetniki, naj lastniki zgradb živijo od dohodkov, ki jim jih prinašajo?

2. Bomo zahtevali, da svoja delovna mesta prepustijo nezaposlenim brez premoženja? (Prva negativna stališča do tega problema je bilo že zaslediti v dnevnem časopisju.)

3. Bomo tudi poslej dovoljevali dvojno moralo, ki nas je pripeljala do tega, kjer smo: zmerno delo v družbenem podjetju in siva ekonomija za normalno življenje in priboljšek?

Takšna organizacija po transformaciji lastnine pač ne bo omogočala zmanjševanja stroškov proizvodnje in povečevanja učinkovitosti gospodarstva, marveč bo pomenila le večanje bogastva ter poglobljanje revščine. Posebej še, če navedeni sistem vračanja povežemo s predlaganim sistemom pridobivanja lastnine nad družbenimi podjetji.

– Neodgovorno bi bilo zanemariti tudi vprašanje pravičnosti nove razdelitve in s to razdelitvijo ustvarjenih novih krivic. In dalje: kdo in kdaj bo (če bo) ugotovil, da je bilo vračanje, kot je bilo izpeljano, nepravično, kdo in kdaj bo sprejel zakone, ki bodo razveljavili sedanjo vrnitev lastnine prejšnjim lastnikom in sprejel odločitev za novo razdelitev?

In končno predlog: Ali ne bi bila bolj pravična predvsem pa gospodarsko učinkovitejša odločitev za agrarno in gospodarsko reformo po sistemu: kmetije kmetom, ki jih bodo obdelovali, podjetja delavcem, ki bodo v njih delali? Seveda le tedaj, če si to lahko privoščimo! Kar pomeni, če smo za to na eni strani dovolj revni, da se moramo za to odločiti, po drugi strani pa dovolj bogati, da bi lahko prepuščali lastnino novim lastnikom brez nadomestila.

5. Sklepne misli

Ne more biti pravilna vsakršnja distribucija premoženja – zgolj za to, da se npr. rešimo družbene lastnine.²⁸ Takšni koncepti so vsebinsko in razvojno napačni. Kot razvojno neustrezne so ocenjene tako socialno in moralno »čiste« rešitve, kot so npr. enakopravna delitev premoženja kot tudi ekonomsko morda učinkovitejša – pa socialno nesprejemljive rešitve – kot je, vzemimo, razdelitev podjetij mena-

²⁸ Glej tudi Ribnikar I., s 787.

gerjem. Teoretično korektne rešitve, ki bi upoštevale ekonomski, socialni in moralni vidik, po zatrdilih nekaterih ni.²⁹ Kako torej naprej?

Iz naših razmišljanj nesporno izhaja, da je čas za privatizacijo prekratek. Ob zahtevi, da se v enem oz. dveh letih privatizira ali »podržavi« celotno gospodarstvo Republike Slovenije, je možno pričakovati izredno nizko ceno podjetij, ki jih prodajajo; to pa iz dveh razlogov:

1. Večina podjetij slabo posluje in v tej fazi njihova prodaja ni racionalna. Pametna odločitev bi bila: izvesti prestrukturiranja, ki bi mu šele v nadaljnji fazi sledila privatizacija.

2. Ob veliki ponudbi aktive na trgu in nikakršnem povpraševanju je cena nizka ali celo enaka ničli. Položaj bi bil lahko bistveno drugačen v primeru, če bi se podjetja prodajala na daljši rok.

Kolikor navedenim zahtevam zaradi drugih razlogov ne bi bilo mogoče zado- stiti, je družba oz. skupščina tista, ki bi morala določiti spodnjo mejo, pod katero se podjetja ne bi smela prodajati oz. privatizirati oz. bi morala opredeliti kriterije ali elemente, ki se bodo upoštevali ob »brezplačni« delitvi družbenega premože- nja.

Prav tako se mora družba oz. skupščina nujno dogovoriti o ciljnih privatizacije, saj že prihaja do poskusov, prilagajanja metod ciljem privatizacije, pri čemer pa doslej še nisem zasledila, da bi jih skupščina ali zakon jasno opredelila. Ker pa ti cilji pretežno opredeljujejo uporabo določene metode pri vrednotenju ter prek te uporabljene metode vplivajo na izračunano vrednost podjetja in s tem na način in vsebino privatizacije, ne more biti določanje meril in ciljev (ter na tej podlagi vrednosti podjetij in cene) stvar agencije, pač pa skupščine oz. zakona o privatiza- ciji, ki pa je na tem področju nenatančen in nedovršen.

Glede tega pa je po izjavi dr. Mencingerja na posvetu ekonomistov na Bledu³⁰ stanje tako, da vlada ne more sprejemati in pisati sistemskih zakonov, saj je to tako, kot da bi si tatovi sami pisali kazenski zakon. Zdi se, da prav v najpomemb- nejših odločitvah – kot je privatizacija – ravno to dopuščamo.

Zakaj iščemo rešitev v čistih računih, predvsem pa v doseženem družbenem dogovoru o ciljnih privatizacije? Nekaj odgovorov smo v tem sestavku že navedli. Naj v zaključku opozorimo še na en vidik: za posameznike ni pomembno, ali je določena industrijska veja v privatnih, kooperativnih ali pa v državnih rokah.³¹ Menimo pa, da je zanje izredno pomembno, ali so le najeta delovna sila ali pa lastniki podjetij, v katerih delajo. Dejstvo je, da so lastniki do sedaj – ko je bila lastnina še družbena – to dejansko bili, da pa so že dosedanje spremembe v zakono- daji omejele njihove lastninske pravice. Ob sprejemu teh zakonov se večina zaposlenih omejevanja njihovih pravic ni zavedala, zato pa so zdaj odzivi na posledice teh omejevanj toliko močnejše – seveda v negativnem smislu.³²

Podobno je tudi sedaj ob privatizaciji: pričakovanje lastnine in seveda tudi hlastanje po njej potiska v ozadje druge elemente, ob tem pa še premalo poudarja, da večina, tudi ob odločitvi za razpršeno lastnino, kljub lastništvu ne bo ohranila niti manjšega deleža pravic, ki jih je imela doslej, medtem ko bo manjšina pridobi- la veliko več; in to ne zaradi nekih opredeljenih elementov, temveč zaradi nejasnih pravil igre, v katerih je veliko prostora za malverzacije. Bo ob teh spoznanjih,

²⁹ Mencinger J., s. 791.

³⁰ Delo, 10. 11. 1990, s. 3.

³¹ Sanders P., s. 167.

³² Primer Snage, Lileta, ... itd.

s prepričevanjem ali represijo, mogoče ohraniti pozitivne rezultate ekonomsko upravičene privatizacije, ali pa bomo osiromašeni kapital pod pritiski množic ponovno delili?

Rokopis končan: november 1990

UPORABLJENA LITERATURA:

1. Bibler R. S.: *Management Guide to Merges and Acquisitions*, New York, John Wiley, 1989, 259 s.
2. Clark M.: *Business Crime*. Cambridge. Polity Press 1990, 251 s.
3. Gans A.: Nesporazumi oko društvene svojine. *Pravni život* 40(1990)7-8, s. 981-992.
4. Leat D.: Privatization and Voluntarism: *Quarterly Journal of Social Affairs* 2(1986)3, s. 285-320.
5. Jensen M. C.: Eclipse of the Public Corporation, *Harvard Business Review*, 1989, s. 61-76.
6. Kocbek M.: Transformacija družbene lastnine pri prehodu iz družbenega v mešano podjetje. *Teorija in praksa* 27(1990)5, s. 499-505.
7. Korže U.: Kaj ESOP prinaša nam?, Ljubljana, Revija za razvoj 1990, s. 5.
8. Mencinger J.: Kam bi dal? *Teorija in praksa* 27(1990)6-7, s. 784-789.
9. Petrin T.: Razreševanje lastništva družbenega kapitala, *Teorija in praksa* 27 (1990) 5, s. 499-505.
10. Petrin T.: Kako bodo zaposleni kupili svoje podjetje? *Gospodarski vestnik* 1990, 1, s. 16-17.
11. Predlog za izdajo zakona o privatizaciji podjetja z osnutkom zakona ESA 147. Poročevalec, 16(1990)8, s. 2-11.
12. Predlog za izdajo zakona o Agenciji RS za privatizacijo z osnutkom zakona ESA 148. Poročevalec, 16(1990)8, s. 11-13.
13. Predlog za izdajo zakona o skladu RS za razvoj z osnutkom ESA 143. Poročevalec, 16(1990)8, s. 13-15.
14. Ribnikar I.: Kako priti do lastnine podjetij. *Teorija in praksa* 27(1990)6-7, s. 781-784.
15. Ribnikar I.: Društveno lastništvo i penzijski fond. *Ekonomska politika*, december 1989, s. 10.
16. Rus V.: Alternativne oblike privatizacije družbenih dejavnosti. *Teorija in praksa*, 27(1990)3-4, s. 277-284.
17. Simoneti M.: Financiranje privatizacije družbenih podjetij, *Teorija in praksa*, 27(1990)6-7, s. 789-793.
18. Simoneti M.: Deoničarstvo zaposlenih u tržnoj privredi. *Ekonomska politika*, december 1989, s. 19.
19. Simoneti M.: Privatizacija v Vzhodni Evropi. *Gospodarski vestnik*, marec 1990, s. 35.
20. Saunders P.: *The New Right is Hall Right*, in A. Seldon(ed), *The New Right Enlightenment*, London, Economic and Literary Books 1989, 250 s.
21. Vahčić A. in Petrin T.: Razprodaja družbenega premoženja ali prehod v boljše gospodarjenje? *Delo* 18. 10. 1989, s. 6.
22. Zapp K.: Privatization of Yugoslav Enterprises. Seminar o vrednotenju za privatizacijo, Ljubljana 20. 10.-2. 11. 1990, 32 s.
23. Zarex Management: *How to Facilitate the Proces of Privatization Discussion Paper*, 1989, 30 s.
24. Žnidaršič Kranjc A.: Nove oblike gospodarske kriminalitete v povezavi s transformacijo družbene lastnine, njihova škodljivost, storilci, in nadzorovanje. Nove oblike nezakonitega prilasčanja in razprodaje družbenega premoženja. *Bled* 23. 4.-24. 4. 1990. s. 13-32.

Menjalna vrednost in linearni pretok snovi (in energije)

I. KROŽNA MENJALNA VREDNOST IN LINEARNI FIZIKALNI PRETOK

Mnogo sodobnih ekonomskih teorij izhaja iz modela krožne menjalne vrednosti, ki ga je najti na uvodnih straneh malone vsakega ekonomskega učbenika. To velja posebej za makroekonomiko in izračun nacionalnega prihodka. V tem znanim modelu teče vrednost, ki je vsebovana v blagu in uslugah, iz podjetij v gospodinjstva, imenuje pa se nacionalni proizvod. Enaka vrednost, utelešena v proizvodnih dejavnostih, teče iz gospodinjstev nazaj v podjetja, imenuje pa se nacionalni prihodek. Model krožnega toka spremlja menjalno vrednost (kupno moč) po svojem ponavljalnem krogu, sem ter tja, med dvema izmenjajočima se enotama odločanja, ko ena vodi proizvodnjo (podjetja), druga pa potrošnjo (gospodinjstva). Četudi je fizikalna uvrstitev različna, je menjalna vrednost na dveh zavojih kroga enaka, in sicer zaradi načela, da imata obe strani transakcije enako menjalno vrednost (čeprav različno uporabno vrednost), z vključitvijo v nacionalni prihodek vred preostalega, kot »vrednost« nepogodbenega »dejavnika« podjetništva opredeljenega profita.

Kot vem iz Sayeve identitete, mora biti v celoti zadosten prihodek za nakup vsega proizvoda, vselej ustvarjen že v proizvodnem dejanju.

Krožni tok menjave je združen s fizikalnim tokom snovi in energije, ki pa ni krožen. Tok snovi in energije je konec koncev linearen in brez zavojev, začenjajoč se z izčrpavanjem virov z nizko entropijo iz okolja, končuje pa se z onesnaženjem okolja in odpadki z visoko entropijo. Snovi lahko recikliramo, ker pa nobeno recikliranje snovi ni stoddotno, recikliranje energije pa ni izvedljivo, je tok snovi in energije (ali pretok) navsezadnje linearen – kakor je rečni tok navsezadnje linearen, čeprav ima lahko zavoje in razne vrtince. Vsekakor gre za linearni pretok, ne pa za krožni tok vrednosti, ki se vpleta v okolje v obliki onesnaženja in izčrpavanja. Proučevati gospodarstva s krožnim tokom, ne da bi upoštevali vsako njegovo točko, je podobno kot študij fiziologije s sistemom obtočil, ne da bi kdajkoli omenili prebavni trakt. Nemogoče je proučevati razmerje gospodarstva do ekosistema z modelom krožnega toka, ker je krožni tok izoliran, samoobnavljajoči se sistem, brez vhodov in izhodov in brez stičišč s čemerkoli, kar je izven

* Herman Daly je profesor ekonomije na Louisiana State University. Je zagovornik koncepcije entropične narave ekonomskega procesa. V svojem glavnem delu *Steady State Economics, The Economics of Biophysical Equilibrium* 1977 je povezal etične in biofizične argumente kritike ekonomske rasti. Uredil je tudi zbornik *Economics, Ecology, Ethic*, 1980.

Prispevek je vzet iz zbornika *Ekologija-entropija-ekonomija*, ki bo v prvi polovici 1991. leta izšel pri Agenciji za razvoj mesta Maribor. Tekste tujih avtorjev je zbral, uredil in uvodno študijo napisal dr. Andrej Kirn. V knjigo so vključena dela znanih strokovnjakov kot ekonomista-entropista Georgescu-Roegenova o zakonu entropije v ekonomskih procesih, o krizi naravnih virov, o entropiji, razvoju in vrednosti; Brugginka o teoriji ekonomske rasti in termodinamiki; Proopsa o metodoloških problemih zveze med entropijo in ekonomijo; Goldsmitha o ekodinamiki in termodinamiki; H. T. Oduma o nasprotujočem si toku denarja in energije; Bouldinga o ekonomiji vesoljske ladje in Hermanna Priebeja o poteh k novi agrikulturi.

Naročila za zbornik *Ekologija-entropija-ekonomija* sprejema Agencija za razvoj mesta Maribor, Prešernova 17, tel. (062) 20-385.

njega.¹ Sedaj je v ekonomski teoriji krožni tok obsijan z reflektorji, medtem ko je pojem pretoka le bežno viden v senci. Zato je odnos gospodarstva do okolja téma, ki jo je ekonomska teorija do sedaj le bežno osvetlila, ničkolikokrat pa zatemnila.

Zgornja kritika se nanaša prav toliko na marksizem, kolikor na neoklasično ekonomijo. Marxovi modeli enostavne in razširjene reprodukcije so v osnovi izolirani krožni tokovi. Stiki z okoljem so omalovaževani, ker razumejo vire kot proste darove narave, ne pa kot vir vrednosti, ki je neodvisen od dela. Povrhu tega je za materialističnega determinista ekonomska rast odločilna, ker bo poskrbela za neustavljivo materialno izobilje, ki je objektivni pogoj za pojavljanje socialističnega človeka. Meje rasti zaradi okolja utegnejo biti v nasprotju z »zgodovinsko nujnostjo«, medtem ko krožni tok ni.

Krožni tok in linearni pretok sta enako pomembna in čeprav sta enako pomembna in čeprav sta povezana, ju ni mogoče med seboj zvajati drug na drugega. Oba pojma sta različni abstrakciji iste konkretne stvarnosti, nastala pa sta zaradi različnih namenov. Fiziki se kot znanstveniki pogosto pritožujejo, češ da je BNP (krožni tok) [BNP je bruto narodni proizvod; op. prev.] brez pomena, ker nam ne pove, koliko ton železove rude ali koliko sodčkov nafte je bilo porabljeno. Ekonomisti pa se pritožujejo, da so bolj fizikalne mere – tone železa in sodčki nafte – brez pomena, ker nam nič ne povedo o ravnotežju človeških stroškov in koristi, ki jih prinašata ta različna tokova, in je zato neznan njihova relativna važnost. Obe pritožbi sta v omejenem smislu rasnični, vendar obe zagrešita zmoto napačno postavljene konkretnosti – ko poskušata odgovoriti na vprašanje, ki je primerno za eno raven ali smer abstrakcije, s pojmi, ki ustrezajo drugi ravni ali smeri abstrakcije.²

Beseda »abstrahirati« pomeni »oddaljiti [se] od«. Lahko se oddaljimo od dejanske entitete v različnih smereh, v vsaki smeri pa na različne razdalje. Izgubiti sled ali zamešati ravni ali smeri abstrakcije pri kakem dokazu, pomeni zagrešiti zmoto napačno postavljene konkretnosti. Seveda ne moremo misliti brez abstrakcij, toda pravitako ne moremo misliti jasno, če zamešamo abstrakcije.

Specifičen zgled za napako, o kateri sem govoril, najdemo v priljubljenem učbeniku. Študentu so povedali, s krepko natisnjenim poudarkom, da je »Tok iznosa krožen, samoobnavljajoč in samohraneč.« (Heilbroner in Thurow, str. 127) Upoštevajte, da imamo tok *iznosa*, ne pa kupne moči, za krožnega. Prvo študijsko vprašanje na koncu poglavja se glasi: »Razložite, kako lahko krožnost ekonomskega procesa pomeni, da se iznosi sistema vračajo kot sveži vnosi.« (str. 135) Pravtako bi lahko zahtevali od študenta tehnike, da razloži, kako se lahko avto premika na lasten izpuh, ali pa od študenta biologije, da razloži, kako lahko organizem presnavlja lastne izločke. Študenta ekonomije bi bilo smiselno vprašati, kako se potrošeni dolarji znova pojavijo kot prisluženi in kako se obnovi kupna moč v proizvodnem dejanju. Toda razlaga, kako se iznosi vrnejo kot vnosi, in celo sveži vnosi, zahteva od študenta, da odkrije skrivnost neskončnega gibanja.

V stiku z nekaterimi pisci učbenikov se je glede tega vprašanja pojasnilo, da v resnici ne verjamejo v neskončno gibanje, pač pa so se preprosto skušali spreti s študentom, glede pomembnosti ponovne napolnitve; kako ekonomski proces samega sebe reproducira in se ohrani v teku za naslednji krog. Prav gotovo je

¹ Kadar je v elementarnih tekstih govor o »prepuščanjih« ali »vbrizgavanjih«, se to nanaša na kupno moč, ne pa na snov in energijo. In nadalje je osnova keynesianske politike ponovno zapiranje krožnega toka in kanaliziranje seštevka prepuščanj ($S+T+M$) nazaj v enak seštevke vbrizgavanj ($I+G+X$).

² A. N. Whitehead (str. 11) je opredelil zmoto napačno postavljene konkretnosti kot: »zanemarjanje stopnje abstrakcije je prisotno, kadar upoštevamo neko dejansko entiteto samo, kolikor ponazarja gotove kategorije mišljenja.«

potrebno, da se naglasi ta pomembna misel, vendar je ključ za njeno razumevanje natančno spoznanje, da mora biti sistem ponovno napolnjen od zunaj. Ponovno napolniti od znotraj nek krožni tok resnično pomeni neskončno gibanje, kakor to jasno povedo besede »samoobnavljajoč« in »samohraneč«. Redko pa pisci podrobno razložijo, da vrnjeni iznosi tvorijo sveže vnose. Kaj bi utegnilo pomeniti »svež« v kontekstu neprestane ponovne rabe? Beseda »svež« meri na nekaj na novo vnešenega od zunaj, kar bi seveda zahtevalo opustitev modela krožnega toka. Hitim dodati, da nisem zagovornik črtanja diagrama krožnega toka iz vseh tekstov, pač pa prej vztrajam, da ga uporabimo zgolj za abstraktno kupno moč, ne pa realnih fizičnih proizvodih, ali pri njihovem manj stvarnem skupku, pri realnem »BNP«.

Toda ali ni nevljudno vzdigniti tak hrup okoli nesrečne nenatančnosti v nekem elementarnem tekstu in dokaj neprijazno dodati, da je učbenik v celoti kar dober? Predvsem sem prepričan, da je napaka generična in ne samo spodrsrljav v besedilu.³ Odlika spornega besedila je ta, da jasnost izražanja očitno naredi napako, ki je skrita za dvomnostmi in naglim menjavanjem predmeta obravnave. Kot drugo pa napake na elementarni stopnji zaslužijo dosti več pozornosti, kot one razprave na višji stopnji, saj imajo zaradi tega, da bi bile bolj temeljne, dosti širše posledice, kot bomo videli v II. oddelku.

Morda je standardni zgled za napačno postavljeno konkretnost v ekonomiji, »denarni fetišizem«, ki uporablja značilnosti denarja, znamenja in merilo blaginje, prav za konkretno blaginjo. Torej če lahko denar raste v nedogled ob obrestnih obrestih, lahko domnevamo, da tudi blaginja; če se denar pomika v krogu, se bo domnevno tudi iznos. Denar, fizični znak abstraktne kupne moči, vsekakor kroži. Vendar je Georgescu-Roegen opozoril, da ima celo monetarni tok, ki je tipično krožni tok, fizični pretok, ki je z njim povezan, in ki je končno, v svoji fizični razsežnosti, linearen. Denarna sredstva se postopoma obrabijo, in sicer v vsakem ciklusu, zato jih je treba po potrebi nadomestiti z novimi snovmi, ki jih dobimo iz gozdov (kadar gre za papirnati denar) in iz rudnikov (če gre za kovance). Krožni tok velja zgolj za menjalno vrednost v njenem najbolj abstraktnem pomenu. Vse ostalo – ne le stvarni proizvod, pač pa tudi fizična sredstva, s katerimi merimo menjalno vrednost bogastva – v končni analizi teče linearno, ne pa krožno. Model krožnega toka si je nadel značilnosti denarja (kar pa celo za denar ni popolnoma resnično) in ga preveč posplošil v temeljno paradigmo za ekonomski proces.

Nedavno je šlo nekaj ekonomistov tako daleč, da so zanikali primernost snovi in energije. George Gilder izpričuje: »Združene države morajo premagati materialistično zablodo: utvaro, da so kapital in viri pravzaprav stvari, ki se lahko izčrpajo, prej kot proizvodi človekove volje in imaginacije, ki so na svobodi neizčrpani.« (Gilder, str. 232) Še en navedek, da ne bo dvoma, da tako misli: »Ker ideje vodijo gospodarstva, ona ne odražajo zakonov materije, pač pa mišljenja.« (str. 261) Pri Gilderju pomeni pobegniti pred materialistično zablodo, zapasti v angelistično. Zakoni mišljenja so vsekakor pomembni, vendar to ne more biti razlog, da se ne oziramo na zakone materije.

Kjub nedavnim nazadovanjem pa večina ekonomistov priznava obstoj materije in energije in niso nikoli zanikali, da imata proizvodnja in potrošnja fizično razsežnost. Obstaja pa mišljenje, da imajo ti fizični pogoji le zelo pasivno vlogo. Alfred Marshall pripominja, da:

³ Glej tudi, na primer: Edwin Mansfield, *Economics*, New York, 1983, str. 63; Cambell McConnell, *Economics*, New York, 1978, str. 54; Anderson, Putallaz in Sheperd, *Economics*, Englewood Cliffs, N. J., 1983, str. 23.

Človek ne more ustvariti materialnih stvari – Njegovi napori in žrtve se končujejo v menjanju oblike ali preureditvi materije, da bi jo prilagodil za zadovoljevanje svojih želja kakor njegova proizvodnja materialnih proizvodov v resnici ni nič drugega kot preureditev materije, s čimer ji daje novo uporabnost, tako njegova potrošnja ni nič drugega kakor dezorganizacija materije, ki zmanjšuje ali uničuje njeno uporabnost. (Marshall, str. 63-64)

Marshall jasno ugotavlja vpletenost prvega zakona termodinamike v ekonomijo (materije in energije ne moremo niti ustvariti niti uničiti, le prerazporedimo ju lahko). Če se na tem mestu, kakor večina ekonomistov, ustavimo, ne da bi upoštevali drugi zakon termodinamike, dobimo zelo nepopolno in zavajajočo podobo. Dobimo sliko, ki jo ponujata Barnett in Morse v svojem klasičnem delu *Scarcity and Growth* (Pičlost in rast).

Napredki v osnovni znanosti so omogočili izkoriščati enotnost energije in materije, enotnost, ki omogoča brez vnaprej postavljenih meja, da se izognemo kvantitativnim omejitvam, ki jih postavlja narava zemeljske skorje. – Znanost s tem, ko napravlja bazo virov bolj homogeno, odpravlja omejitve, o katerih so nekoč mislili, da obstajajo zaradi pomanjkanja homogenosti. Zdi se, da posamezni viri, s katerimi človek začneja, postajajo v neoricardijanskem svetu, vedno bolj predmet brezbriznosti. (Barnett in Morse, str. 11)

Barnett in Morse sta skratka prepričana, da »Narava vzpostavlja posamezne, ne pa neizogibno splošno pičlost.« (str. 111) Ta slika je precej podobna Marshallovi ugotovitvi: materija se reorganizira v proizvodnji, dezorganizira v potrošnji in znova reorganizira v proizvodnji itd. Materijo sestavljajo homogene, neuničljive gradbene enote (atomi in elektroni), ki jih samo recikliramo in reorganiziramo. (Marshall, str. 238) Pogled na fizikalno osnovo ekonomskega procesa, samo iz perspektive prvega zakona termodinamike, teži k jačanju modela krožnega toka in uveljavljanju njegove posplošitve do ravni abstrakcije, ki vključuje poleg razsežnosti menjalne vrednosti, še fizikalno razsežnost.

Vendar obstaja še drugi zakon termodinamike, entropijski zakon, njegovo vnašanje v ekonomijo pa bistveno spremeni to sliko. (Georgescu-Roegen, 1971) Entropijski zakon nam pove, da uporabnost ne nastane zaradi enotnosti materije in energije, pač pa je prav nasprotno. Prav ne-enotnost, razlike v zgoščenosti in temperaturi, delujejo v prid uporabnosti. Ko bi bile vse snovi in energija enotno razporejene v termodinamičnem ravnotežju, bi iz tega izhajajoča homogena baza za vir, sploh ne bila vir. Potencial za določeno reorganizacijo ne bi več obstajal.

Ker pa je reorganizacija materije osrednje fizikalno dejstvo glede ekonomskega procesa, se moramo vprašati, kaj določa zmožnost za reorganizacijo materije. Mar se ta zmožnost ohrani, kot se ohrani materija, ali pa se iztroši? Ali je vsaka snov enako primerna, da se reorganizira? Ali je vsaka energija enako ustrezna, da izvrši reorganizacijo? Odgovore na ta vprašanja nam daje drugi zakon termodinamike. Za reorganizacijo materije (opravljanje dela) je potrebna prosta ali razpoložljiva energija (z nizko entropijo), med procesom pa se njena zmožnost ali potencial za reorganizacijo materije dokončno iztroši. Med opravljanjem dela, razpade prosta energija v vezano ali nerazpoložljivo energijo (z visoko entropijo). Strukturirane surovine (z nizko entropijo) je lažje reorganizirati kot razkropljena odpadna materiale (žlindro, goščo, saje, pepel, odpadke, rjo itd.).

Entropijski zakon je normalni izraz tega, kar zdravi razum trdi že celo večnost: namreč da obstaja pomembna kvalitativna razlika med enakimi količinami surovin in odpadnega materiala. Za surovine (vire) je značilna nizka entropija, za odpadni material pa visoka. Zanikati ustreznost entropijskega zakona za ekonomijo, bi

pomenilo zankati razliko med kupom premoga in kupčkom pepela. Ta razlika je neposredno in nenehno pomembna za ekonomsko življenje, seveda pa tudi za kakršnokoli življenje, ta preprosta pripomba pa naj bi pripomogla, da opustimo neprijetno laž, češ da je entropijski zakon primeren le za časovno lestvico milijarde let.

Med povzročitelje te zmote spadata tudi George Gilder (str. 261) in danski ekonomist Mogens Boserup, ki trdi:

Povedali so mi, da je (sonce) dovolj veliko, da bo trajalo nekaj milijard let, kar je dosti preko zamišljenega trajanja vrste homo sapiens. Zato je zgodba o entropiji, ki je lahko zanimiva ali pa zastrašujoča, nebitvena in sicer prav zato, ker iz nje prav nič ne sledi za človekovo dejavnost in politiko, niti danes niti v bodočnosti, o kateri lahko smiselno govorimo, ali pa kaj načrtujemo. (Boserup, str. 49) Obstajajo trije časovni okviri, ki jih je vredno razlikovati. Prvi je izjemno dolgoročni koncept entropije kot končnega uravnoveženega stanja: to je »toplotna smrt« ali kaos. Drugi je neposredni občasni pojem entropije, kot stalni usmerjevalni proces; to je »časovna puščica« in strmina navzdol, po kateri potekajo vsi fizikalni procesi. Kot tretje pa je srednjeročno obdobje kakih 25 do 100 let, v katerem ostaja sončna nizka entropija v bistvu nespremenjena, medtem ko utegnejo biti viri zemeljske nizke entropije znatno izčrpani.

Strinjajmo se z Boserupom, da je prvi pomen v resnici nepomemben. Smotrnost drugega pomena pa je za ekonomijo tako elementarna in prežemajoča, kot je razlika med surovino in odpadnim materialom. Prepoznavanje tretjega časovnega okvira bi Boserupa odvrnilo od zmote, da je naša zemeljska zaloga nizke entropije to, kar omejuje industrijsko rast, in da je ogromna zaloga nizke entropije s sonca zgolj omejenega pomena, saj je količina njenega toka ob prihodu na zemljo, v obliki sevajoče sončne energije, nespremenljiva. Niti ne bi bilo modro od nas, če bi povečali ta tok, ko bi ga, seveda, mogli, saj je sončni tok prav ta osnova stalnega biofizikalnega proračuna, od katerega vse vrste živijo, in ki so se mu v koevoluciji, ki traja že milijone let, kompleksno prilagodili. Končno morajo tudi ljudje živeti znotraj tega biofizikalnega proračuna, četudi se mu lahko občasno izognejo tako, da znižujejo geološki kapital in prevzemajo prirodno okolje drugih vrst.

Tako zmožnost, da reorganiziramo materijo (prosta energija) kakor tudi zaloga snovi, ki je bila delno že predhodno organizirana v naravnih biokemičnih procesih, in sicer tako, da ustreza našim namenom (viri), se dokončno iztrošita v ekonomskem procesu. Iztrošeno materijo in energijo je treba izgnati iz ekonomskega procesa nazaj v okolje, novo in svežo materijo ter energijo pa je treba dobaviti iz okolja. Ponovno napolnjevanje fizikalne baze za ekonomsko življenje ni krožno. Skozi biokemične cikle, ki jih napaja sonce, reciklira ekosistem mnogo človeških in industrijskih odpadkov, in tako se nekaj odpadnega materiala eventualno vrne kot sveži vnos. Vendar gre tu za usluge okolja, ki so izven ekonomskega procesa in niso del modela krožnega toka gospodarstva.

Nizko entropijo izčrpavam o okoliških virov, visoko entropijo pa vračam v odtok v okolju. Ako so viri v okolju in odtoki neomejeni, potem naj bi dejstvo, da je tok med njimi prej linearen in entropičen kot pa krožen in samoobnavljajoč, ne bilo posebno pomembno. Vendar dejstvo, da so tako viri kakor odtoki, omejeni, pomeni, da entropična narava pretoka v veliki meri povečuje moč pomanjkanja, saj se končni viri izčrpajo, končni odtoki pa polnijo, slednji pa ne morejo znova napolniti prvih. Ob takšnem procesu so druge vrste pregnane iz njihovih zavetij, vedno več končnega okolja pa se pretvarja v vir za ekonomski sistem ali pa

v njegov iztok. Ker se druge vrste odmikajo, morebiti pa celo izumrejo, izgubljajo ljudje usluge, ki vzdržujejo življenje, in s katerimi so jih prej oskrbovale te vrste.

II. NEKAJ IMPLIKACIJ ZA EKONOMSKO TEORIJU, KI SE POJAVIJO, KADAR JE POUДАРJEN PRETOK, KROŽNI TOK PA NE

Pregledati nameravamo nekaj vprašanj pod glavnimi naslovi: makroekonomija, mikroekonomija in razpodelitvena upravičenost.

A. Makroekonomija

(1) Katero merilo je primerno za pretok glede na ekosistem, ki ga daje in ga tudi reabsorbira? (2) Kako utegne biti nacionalni poračun prizadet zaradi premika poudarka od krožnega toka na pretok?

1. *Vprašanje skale.* Vprašanje skale je ekonomija obravnavala v glavnem v zvezi s podjetji. Fizikalna skala celotnega gospodarstva glede na okolje, na ekosistem, pa je vprašanje, ki je šele nedavno pritegnilo pozornost ekonomistov. Tradicionalno prepričanje med ekonomisti, je predhodni navedek Barnetta in Morseja: »Narava vpostavlja posamezne, ne pa neizbežno splošno pičlost.« (str. 11)

Toda končnost in entropija predpostavljata splošno, absolutno razsežnost pičlosti, poleg relativne razsežnosti, ki jo merimo z relativnimi cenami. Večino posledic naraščajoče skale izkusimo kot širéce se eksternalitete in zmanjševanje uslug ekosistema. Res pa je, da prihaja do izravnjav. Usluge, ki so proste na manjši skali, postanejo pičle na širši skali. Izravnava je ponovna ocenitev pičlih virov bodisi s postavljanjem novih lastninskih pravic ali z zamegljenim postavljanjem cen. Potem ko je rastoča skala sprevrnila prvotno prosto blago v pičlo blago, je vsekakor bolje dodeliti mu pozitivne cene, kot pa vztrajati pri obnašanju, češ da so njegove cene ničelne. Obstaja še prioriteto vprašanje, ki smo ga spregledali. Kako vemo, da nam ne bi bila ustrežnejša manjša skala, dokler prosto blago še ni ekonomsko blago? Kako vemo, da ne počnemo le to kar je najboljše v vedno slabši situaciji? S sprevačanjem prostega blaga v ekonomsko blago bomo povečali BNP, utegnemo pa zmanjšati blaginjo.

Obstaja poučna vzporednost med razmerjem skale do cenovnega sistema in bolj domačim razmerjem razpodeljenosti do cenovnega sistema. V ekonomski teoriji je dobro znano, da bo cenovni sistem v čisti konkurenci dosegel učinkovito razporeditev v smislu Paretovega optimuma. Nadalje je še znano, da Paretova optimalnost ni odvisna od razpodelitve lastništva fizičnih virov – to je: obstaja Paretova učinkovita razporeditev za katerokoli razporeditev, vključno za neupravičeno. Zato je treba družbeni cilj razpodelitvene upravičenosti spremljati neodvisno od cenovnega mehanizma, vendar ni nujno, da v navzkrižju z njim.

Isto predlagam za vprašanje skale pretoka. Na katerikoli stopnji rasti in na katerikoli skali pretoka, lahko cenovni sistem optimalno razporedi dano količino pretoka med alternativne rabe. Vendar, kakor ni ničesar v cenovnem sistemu, kar bi omogočilo ugotoviti najboljšo porazdelitev lastništva glede na kriterij upravičenosti, ni tudi ničesar, kar bi dovoljevalo cenovnemu sistemu določiti najboljšo skalo pretoka, glede na ekološki kriterij vzdržljivosti. Enako kot lahko Paretova optimalna razporeditev obstaja hkrati z družbeno neupravičeno razpodelitvijo, tako lahko obstaja hkrati z ekološko nevzdržno skalo. Vsekakor pa obstaja

pomen, po katerem je nevzdržna skala preprosto le neupravičena razpodelitev z ozirom na bodoče generacije.

Morda bo analogija pojasnila to pomembno vprašanje. Predpostavimo, da želimo maksimirati tovor, ki ga prevaža čoln. Če namestimo vso težo v en kot čolna, bo slednji kmalu potonil ali pa se bo prevrnil. Zato razporedimo težo pravilno z uporabo cenovnega sistema. Kolikor je težji tovor v enem delu čolna, toliko višja je cena, če dodamo še en funt. Težo razporedimo tako, da izenačimo ceno dodatnega funta po vseh delih čolna. To je interno, ekvimarginalno pravilo za razpodeljevanje prostora (virov) med težkimi objekti (alternativne rabe). To cenovno pravilo je le razporeditveni mehanizem; je uporaben, vendar nem računalniški algoritem, ki ne vidi razloga, da ne bi nadaljeval z dodajanjem teže in njenim optimalnim razpodeljevanjem, dokler optimalno natovorjen čoln ne potone – optimalno, vsekakor, na dno morja. Manjka absolutna meja na skali, spoznanje, da lahko čoln izpodrine samo toliko in toliko vode, pravilo, ki veleva: »Prenehaj, kadar dosežeš težo ene tone ali kadar vodna gladina doseže Plimsollovo oznako.« Cena je samo pripomoček, da poiščemo optimalno razporeditev. Optimalna skala je nekaj drugega. Tržišče nima po sebi nikakršnega kriterija za omejevanje skale. Tržišče nima po sebi nikakršnega kriterija za omejevanje skale nasproti okolju. Njegov osnovni pritisk, ki ga jačajo še keynesianske politike, velja proti nenehni rasti BNP, ki ob sedanjih dogovorih nacionalnega poračuna, vključuje rastoči pretok.

2. *Implikacije za nacionalni poračun.* Vredno se je vprašati, ali morda naše obveze do krožnega toka in BNP morša ne izvirajo iz A. C. Pigoujeve odločitve, da ne sledimo Irving Fisherjevi opredelitvi narodne dividende. Pigou je razmišljal takole:

Profesor Fisher osebno zavzema stališče, da se narodna dividenda ali prihodek sestoji zgolj iz *uslug*, ki jih prejmejo zadnji potrošniki bodisi iz njihovega materialnega ali človeškega okolja. Tako klavir ali površnik, ki je bil narejen zame to leto, ni del prihodka tega leta, pač pa dodatek h kapitalu. Samo usluge, ki se mi vrnejo v tem letu, s temi stvarmi, so prihodek . . . Ta način gledanja na stvar je očitno z matematičnega stališča zelo privlačen (Pigou, str. 35)

Fisherjevo stališče je matematično privlačno, ker ne seštevava neenakih stvari; dodaja samo vrednosti tekočih *uslug* (psihični prihod). Ne združujemo prihoda s kapitalom; ne seštevamo vrednosti same usluge in vrednost postavke, ki vrača uslugo. V svoje pojmovanje kapitala je Fisher vključil materialno in humano okolje. Ljudje vračajo usluge drugim ljudem, vendar štejemo samo te usluge; h kapitalu ne dodajamo vrednosti človeka v letu, ko je bil rojen ali diplomiral. Glede materialnega okolja ima Fisher v mislih predvsem artefakte, ne pa naravnega materialnega okolja. Shematično bi lahko razširili njegovo gledišče, tako da bi pravtako krilo usluge naravnega ekosistema, četudi so problemi vrednotenja veliki. V obeh primerih pa bi morali obravnavati usluge iz materialnega okolja združeno z uslugami iz humanega okolja. Kot prihodek naj bi veljale le usluge, kar pa vrača usluge pa je kapital. Pri tem početju spoznamo, da se fizični kapital vselej razvrednoti (zaradi entropije), njegovo nenehno vzdrževanje in nadomeščanje pa je strošek. Strošek ohranjanja nedotaknjenega kapitala ne smemo imeti za del čiste narodne dividende, celotna fizična proizvodnja (izvzemši čisto investiranje), pa je strošek za vzdrževanje nedotaknjenega kapitala. Fisherjev osnovni obseg, zaloga kapitala, usluga, ki jo vrača in pretok, ki je potreben za njeno vzdrževanje,

ne vključujejo krožnega toka. Zaloga se po definiciji ne pretaka, usluga je nespremenljivo psihično izkustvo in ne more teči, pretok pa je tok vendar ni ovinkast in ne krožen.

Vendar se poračun narodnega prihodka ni razvil vzdolž zgoraj orisanih smeri. Pigou zavrača Fisherjev pristop, ker »velik odklon od običajne rabe jezika vključuje škodo, za katero se zdi, da prevlada nad pridobitvijo logične jasnosti.« (str. 35)

Vendar pa Kenneth Boulding dokazuje logiko Fisherjevega stališča iz leta 1949.

Dokazal bom, da prav iz zaloge kapitala dobivamo plačilo, ne pa iz dodatkov (proizvodnja) ali zaradi odvzemanja od njega (potrošnja): ta potrošnja, ki je daleč od izgube, je obžalovanja vredna lastnost zaloge kapitala, ki sili v druge, enako obžalovanja vredne produktivne dejavnosti: in da cilj ekonomske politike ne bi bil maksimiranje potrošnje ali proizvodnje, temveč prej vzdrževanje naše zaloge kapitala s kolikor je mogoče majhno potrošnjo ali proizvodnjo. (Boulding, str. 79)

Velik del proizvodnje resnično odpade na strošek za vzdrževanje zaloge kapitala; je merilo za obžalovanja vredne nujne dejavnosti, kot so: izčrpavanje, onesnaževanje in delo, kar je vse potrebno za obrambo zaloge kapitala pred razdejanjem, ki ga povzroči fizično razvrednotenje, ki se neizogibno pojavi, kadar uporabljamo kapital za zadovoljevanje potreb. Potrebe zadovoljujemo z obstoječo zalogo kapitala, ne pa z žalostno vendar neizogibno lastnostjo zaloge kapitala, da se izčrpa ali izrabi. Usluge, ki jih letno prinaša zaloga, se imenujejo korist, pretok, ki je letno potreben za vzdrževanje zaloge, pa nalaga stroške. Koristi in stroške lahko primerjamo, ne pa seštevamo ali združujemo znotraj krožnega toka.

B. Nekaj mikroekonomskih implikacij pojma pretoka

V teoriji produkcije pogosto spregledamo vire kot spremenljivke v proizvodni dejavnosti. Iznos predstavljamo zgolj kot funkcijo dela in kapitala. Celo kadar vključimo vire, je funkcija običajno multiplikativna (npr. Cobb-Douglas), tako da se utegnejo, vsaj na papirju, viri približevati ničli, medtem ko ostaja iznos nespremenjen, če kapital in delo naraščata na kompenzatorni način. Po besedah Williama Holdinga in Jamesa Tobina, neoklasična teorija vztraja, da »ni meja glede možnosti za razmah ponudbe nehumanih proizvodnih dejavnikov,« in dalje: »reproduktivni kapital je malone popoln nadomestek za zemljo in druge izčrpljive vire.« (Nordhaus in Tobin, str. 322)

Nedomegljivost med dejavniki predpostavlja, da so dejavniki v znatni meri neodvisni. Ta domena se razteza preko razumnih meja, kadar trdimo, da je reproduktivni kapital skoraj popoln nadomestek za vire. Kapital, ki v pravem pomenu ustreza temu, da je spremenljivka v funkciji proizvodnje, zahteva za svojo produkcijo materijo in energijo (vire). Seveda ju potrebuje tudi delo. »Do mere, ko je v specifičnem proizvodnem procesu kapital zamenljiv z viri, on preprosto vključuje povečano potrebo po virih pri onih procesih, ki proizvajajo opremo za kapital. Čisti rezultat za vse sektorje skupaj, ni nujno da je redukcija v celotnem pretoku vira.

Najbolj temeljen ugovor poudarku na ekstenzivno zamenjavanje kapitala za vire prihaja od Georgescu-Roegenovega modela fondovnega toka proizvodnje. (1971, str. 228–253) V tem pogledu sta kapital in delo dejavnika, ki spreminjata tok vira iz surovinskega vnosa v proizveden iznos. Ti spreminjajoči dejavniki so *fondi*; so strukture, ki jih kot del proizvodnega procesa, pustimo nedotaknjene.

Del *toka* vira se spremeni v proizvode, drugi del pa se vrača za vzdrževanje in nadomeščanje proizvodnih dejavnikov. Utegne priti do znatnih zamenjav med delom in kapitalom (fond dejavnikov), toda razmerje med fondi in tokom (tem, kar spreminja in tem kar je spremenjeno) je v vsakem pogledu komplementarno. Če že obstaja kakršnakoli nadomestljivost, je ta strogo marginalna in omejena na zmanjševanje potrate materialov med procesom. En tesar, na primer, z motorno žago lahko nadomesti tri tesarje z ročno žago, vendar nobeno število motornih žag in tesarjev ne more nekomu omogočiti, da zgradi hišo s tretjino potrebnega lesa. Seveda, hiša je lahko zgrajena iz opeke namesto iz lesa, vendar je to zamenjava enega toka vira z drugim, ne pa zamenjava fonda kapitala s tokom vira. Običajni razlog za dodajanje k akumulaciji fonda kapitala je, da lahko pretvarjamo večji, ne pa manjši tok virov.

Čeprav tvegamo obdelavo nečesa očitnega, bi naj opozorili, da so možnosti zamenjave kapitala z viri omejene zaradi ravnotežja materialov med proizvedenim iznosom in vnosom vira. Za iznos tone železa ne bo nikoli dovolj manj kot ena tona železove rude, neozirajoč se na tehnološki napredek. Toliko sledi samo iz prvega zakona termodinamike. (Kneese, Ayres in d'Arge)

V luči elementarnih opazovanj, zveni izjava: »reproduktivni kapital je skoraj popolni nadomestek za zemljo in druge izčrpljive vire«, vsekakor neresnično. Kako so lahko potemtakem tako zaslužni in čislani ekonomisti vse to kdajkoli verjeli in so do takšne mere zanemarjali vlogo pretoka virov v proizvodnji? Težko je kar naravnost grajati model krožnega toka, ker v mikroekonomiji ne gledamo na proizvodnjo kot da je krožna. Vendar sumim, da je model krožnega toka posredno napačen, kajti ta pojem nastane v kontekstu *celote* proizvodnih funkcij, med katerimi je »iznos«, ki je celota, manj dobro opredeljen, mera zanj pa je na krožnem toku utemeljeni BNP.

Verjetnost hipoteze o ekstenzivni zamenjavi povečuje še dejstvo, da skupna mera iznosa dovoljuje tako zamenjavo proizvodov kakor zamenjavo dejavnika. Toda poseben obseg za zamenjavo kupimo za ceno dvoumnosti glede pomena iznosa, ki se izogibno pojavi, ko se pomaknemo od določenega posameznega proizvoda k neopredeljivi celoti.

Če moramo kdajkoli graditi makroekonomijo na mikroekonomskih temeljih, se moramo soočiti z mejami, do katerih so dejavniki zamenljivi, ne da bi se skrivali za posebno razsežnost zamenljivosti proizvoda, ki jo je vpeljalo združevanje. V skrajnem primeru nas lahko zamenjava proizvoda pripelje do iskanja »angeliziran BNP«, kar sledi, kadar krožni tok kupne moči nadaljuje z rastjo, medtem ko pretok upada (tako, da materiali in intenziteta energije povprečne dolarske vrednosti BNP za vselej upadajo, približujoč se ničli). Vsi bomo jedli visokotehnološke sendviče, narejene iz vedno debelejših rezin informacije (dosti te je neprebavljive) med vedno tanjšimi silikonskimi rezinami.

C. Implikacije za porazdelitveno upravičenost

Krožni tok menjalne vrednosti ne trči ob nobeno mejo svoje rasti. Konkretno blago in usluge omejuje pretok, ki je nadalje omejen z zmožnostjo okolja glede prenašanja nadaljnjih izčrpavanj in onesnaževanja. Menjalno vrednost merimo z denarjem, ki pa je v bistvu dolg. Dolar je zvrst »dolgujem vam«, ki ga je spravila v promet vlada, državljanji pa so ga sprejeli kot posrednika pri menjavi. Če sem lastnik dolarja, mi nekdo »dolguje« dolarsko vrednost premoženja. Premoženje

ima fizično razsežnost, dolg pa ne. Premoženje ima tako uporabno kakor menjalno vrednost, dolg pa samo menjalno vrednost. Dva pozitivna prašiča sta otipljivi, konkretni postavki premoženja, medtem ko sta dva negativna prašiča (dolg) popolnoma abstraktni, matematični entiteti, ki ne zavzemata prostora in ju ni treba hraniti. Število negativnih prašičev, ki jih nekdo lahko ima, ne pozna meje. Dolg nima fizične meje – samo poravnava dolga se z besedami pozitivnega premoženja sooča z mejami, ki jih postavlja pretok.

Krožni tok menjalne vrednosti (dolga) raste, konkretno premoženje pa tudi raste, dokler ne trči ob mejo. Dolg večno raste po zakonu obrestnih obresti, premoženje pa lahko eksponencialno raste le v omejenem obdobju. Doslej smo si privzgojili navado, da ekstrapoliramo proces obrestnih obresti tja v nedogled. Dodajmo k temu še dejstvo, da lahko očitnost fizičnih ali družbenih meja rasti vedno izpodbijamo ali pa jih interpretiramo kot občasni zaostanek ali kot fazo prehoda k »zaviralni tehnologiji«, zaključek pa, ki iz tega sledi je, da resnično ne obstaja razlog, zakaj ne bi mogel krožni tok nadaljevati z rastjo.

Nadalje pa imamo še vedno revščino, edino sprejemljivo zdravilo za revščino pa bi bila večja rast, saj si redistribucije politično ni mogoče zamisliti. Celo radikalna redistribucija ne bi ustvarila morebitnega prihodka, ki bi bil tako visok, da bi dosegel domnevne težnje povprečnega državljana. Zaključek je ta, da mora rast ostati poglavitna prednost, in da se mora krožni tok še nadalje širiti, in ne samo zato, da bi bili vsi bogatejši v prihodnosti, ampak da bi bili tudi v sedanosti polno zaposleni. Če pa se pretok zapira za krožnim tokom, dobimo inflacijo, in če postane inflacija preveč nadležna, moramo bodisi upočasniti krožni tok (povečati nezaposlenost) ali poiskati kak tehnološki način, da uničimo zadržek, ki postavlja oviro za rast v pretoku. Tretji izhod pa je, da sprejmemo Gilder-Simonovo domnevo, da je bogastvo zgolj miselnega izvora (Gilder, str. 232) ali da je misel samo omejujoči dejavnik, ker so fizične korenine blaginje neskončno obsežne. (Simon, str.47) V tem pogledu je edina ovira za rast samovoljna vladna omejitev neskončne produktivnosti svobodnega mišljenja, svobodnih želja in prostega tržišča.

Oglejmo si za trenutek možnost, da je Gilder-Simonova podmena preprosto napačna – misel, ki naj ne bi bila pretirana v luči I. oddelka. Namesto tega si zamislimo, da v resnici obstaja nek optimum glede na ekosistem na skali pretoka, in da bi bila ekonomska rast onkraj te skale, v resnici antiekonomska. Kot smo prej pokazali, so naši nacionalni poračuni, kot so običajno zasnovani, nesposobni, da oznanijo točko, v kateri postane tradicionalna ekonomska rast antiekonomska. Ne moremo biti gotovi, da se je to že zgodilo, niti ne moremo dokazati, da se še ni. Toda domnevajmo, da se je že, ali da se bo kmalu. Posledica takšnega stanja je, da rast ne more biti več predpisano zdravilo za revščino, in sicer kot politiki všečen nadomestek za nesprijemljivo porazdeljevanje ali nadzor nad prebivalstvom. Porazdeljevanje in nadzor nad prebivalstvom ima oboje svojo moralno in tehnično razsežnost, kakor jo ima politika trajne rasti. Vsekakor pa sta porazdeljevanje in nadzor nad prebivalstvom moralni, ne pa tehnični rešitvi za revščino. Nadaljevanje rasti s premagovanjem baje občasnih zastojev pa je tehnična in ne moralna rešitev. Imamo pretirano zaupanje v rešitve s tehničnim izboljšanjem, praktično pa nobenega zaupanja v rešitve z moralnim izpopolnjevanjem. Zdi se, kot da nas rast razrešuje dolžnosti, da nadzorujemo prebivalstvo in da razpodelimo zemeljske vire bolj pravično med pripadnike današnje generacije in med današnjimi ter bodočimi generacijami.

Prepoznavanje prave vloge pretoka in meja, ki jih ta postavlja ekonomski rasti, ukinja to udobno moralno odvezo. To pomeni opuščanje Barnettove in Morsejeve medgeneracijske nevidne roke.

Z žrtvovanjem samega sebe za izboljšanje življenja, prenese vsaka generacija bolj produktivni svet onim, ki sledijo, če le prepozna v bodočnost usmerjeno obvezo, da ravna tako ali ne. (str. 249) Primerjajmo to z Georgescu-Roegenovim medgeneracijskim barantanjem z bogastvom in življenji:

Vsakokrat, ko proizvedemo Cadillac nepreklicno uničimo neko količino nizke entropije, ki bi jo drugače lahko uporabili za izdelavo pluga ali lopate. Z drugimi besedami: vsakič ko napravimo Cadillac, ga napravimo za ceno zmanjševanja človeških življenj v prihodnosti. Ekonomski razvoj zaradi industrijskega obilja, utegne biti blagoslov za nas sedaj in za one v bližnji prihodnosti, je pa v odločnem nasprotju z interesi človeške rase kot celote, ako je njen interes, da je življenjska doba tako dolga, kolikor je združljivo z doto nizke entropije. (1980, str. 58)

Razlika bi bila težko še večja. Barnettov in Morsejev pogled krepi, in je tudi sam okrepljen z osredotočanjem na krožni tok menjalne vrednosti in na prvi zakon termodinamike, po katerem se ciklus nenadno obrača in prav nič se nikoli ne iztroši. Obilne, homogene gradbene enote so organizirane, dezorganizirane in reorganizirane *ad infinitum*. Georgescu-Roegenovo gledanje izvira iz primarnega žarišča v pretoku in iz drugega zakona termodinamike, po katerem se iztroši nekaj bistvenega (nizka entropija). Priložnostni strošek za njeno izrabo za neživljenjske potrebe v sedanosti, je njena nerazpoložljivost in zmanjšana možnost, da zadovoljimo življenjske potrebe kasneje in odtod manj življenj v daljnji prihodnosti. Drugi zakon termodinamike, seveda, ni v nasprotju s prvim zakonom, je pa v nasprotju z modelom krožnega toka, kadarkoli uporabimo slednjega za kaj bolj konkretnega kot ja abstraktna menjalna vrednost.

Georgescu-Roegen predlaga kot možno etično načelo, da naj bi imela človeška rasa tako dolgo življenjsko dobo, kolikor je ta združljiva z dediščino nizke entropije. V skrajnem smislu bi to zahtevalo eksistenčni standard za življenje vseh generacij, iz konteksta pa smo lahko prepričani, da to ni to, kar zagovarja. Prej bi bila dolgoživost utesnjena s standardom per capita, ki bi zadostoval za dobro življenje.

Drug pristop, ki nas privede do nekaterih etičnih norm, pa se začneja z Benthamovo maksimo »največje dobro za največje število« in s popravki njenih pomanjkljivosti. Ni mogoča maksimalizacija po obeh razsežnostih. Eden od »največje« se mora spremeniti v »zadovoljivo«. Drug problem pa je opredelitev »dobrega«. Prisvojimo si minimalno definicijo na način nekega števila virov, ki so potrebni za dobro življenje. Končno pa interpretirajmo »število« kot kumulativno število teh, ki vedno živijo v nekem času, in sicer raje kot število sedaj živečih ali število sočasno živečih, v kateremkoli prihodnjem času. Spremenjena utilistična norma bi se potemtakem brala: »Zadostna raba vira per capita, za dobro življenje največjega števila, v danem času.« Omemba zadostnosti je normativna in dialektična in jo je zato težko opredeliti. Vendar če sprejmemo kako definicijo zadostnosti, je posledica na etiki temelječ argument za omejevanje rasti, ki se tesno prilega na biofiziki temelječemu argumentu.

Obstajata dva načina, da utemeljimo rast zaradi potratnega razkošja v sedanosti. Sočuten in neumen način je, da zanikamo obstoj kakršnegakoli prekupčevanja in potrdimo medgeneracijsko nevidno roko. Preudaren in trezen način pa je, da dopustimo obstoj prekupčevanja, vendar mu preprosto pripisujemo zelo majhno vrednost za prihodnost. Prvo izmikanje se ne sklada z dejstvom končnosti in

entropije, drugo pa je vrednostna sodba, ki je v nasprotju s končno biološko vrednostjo preživetja.

Osvetljevanje pretoka ne postavlja zgolj težka etična vprašanja glede razpodelitve med generacijami, ampak tudi vprašanje porazdelitve med narodi. Kaže tudi na nekakšen »teorem nemogočega«, namreč, da je nemogoče, da doseže sto odstotkov svetovne populacije delež per capita pri izkoriščanju vira, ki ga običajno uživa 5, 6 odstotkov izmed nas, ki živimo v Združenih državah. Z drugimi besedami: gospodarstva Združenih držav ne moremo toliko generalizirati, da bo krilo ves svet, in do te mere, da bo cilj razvijajočih se narodov imeti per capita proizvodne in potrošne standarde, ki so enaki ameriškim, in tako je njihov cilj v celoti nedosegljiv. Zatorej moramo bodisi znova premisliti pomen razvoja in ga utemeljiti na naraščajočem celotnem dejavniku produktivnosti, na nadzoru nad prebivalstvom in na ponovni razdelitvi, in sicer raje kot na naraščajočem pretoku, ali pa moramo sprejeti dejstvo, da razvoj pač ni za vsakogar.

Dobro je v celoti navesti poskus znanega ekonomista, profesorja Lesterja C. Thurowa, da spodbije tezo o nemogočem, saj ta tako jasno izraža železni prijem modela krožnega toka.

V kontekstu ničelne ekonomske rasti in še nerazvitih dežel, se zmotni »argument nemogočega« čisto pojavi, da bi prikazal potrebo po ničelni ekonomski rasti. Argument se začneja z vprašanjem. Koliko ton tega in tega neobnovljivega vira bi bilo potrebno svetu, ko bi vsakdo na svetu imel takšen potrošni standard, kot ga uživajo prebivalci Združenih držav? Odgovor prikazuje zastrašujočo številko, v primerjavi s tekočo ponudbo iz takih virov. Problem takega vprašanja kakor odgovora pa je ta, da domnevamo, kako si bo preostali svet pridobil potrošne standarde, kot jih ima povprečen Američan, ne da bi sočasno dosegel proizvodne standarde povprečnega Američana. To je, vsekakor, algebraično nemogoče. Svet lahko porabi samo to, kar lahko proizvede. Kadar bo imel preostali svet potrošne standarde, kakršni so v Združenih državah, bo proizvajal ob isti stopnji in oskrbel svetovno ponudbo blaga in uslug s tolikšnim prirastkom, kolikršen je potreben za povpraševanje po blagu in potrebah. (Thurow, 1976, str. 46)

Profesor Thurow je imel dovolj dobro mnenje o tem argumentu, da ga je ponatisnil v 5. poglavju svoje, sicer občudovanja vredne knjige, *The Zero-Sum Society* /Družba vsote, ki znaša nič/. (1980, str. 118) Thurow se obrača na proračunski dogovor krožnega toka, da bi pokazal, kako pretok nekega vira ne more biti nikoli nekakšna utesnitev. Pove nam, da ni samo mogoče, da posplošimo gospodarstvo Združenih držav preko vsega sveta, »algebraično je nemogoče«, da bi bilo kako drugače. Ni pa se treba ozirati na tone neobnovljivih virov in na številke, ki so »načrtovane« zato, da nam zastrašujejo duha. Celotna ponudba se izenačuje s celotnim povpraševanjem, in to je vse, kar je. Nesreča za argument Thurowa pa je ta, da nam algebra proračunskih identitet krožnega toka popolnoma nič ne pove o primernosti biofizičnih virov za vzdrževanje svetovnega pretoka per capita, ki bi bil enak ameriškemu.

III. NEKAJ ZAKLJUČNIH PRIPOMB

Zmota napačno postavljene konkretnosti, izmikanje etičnim vprašanjem in čaščenje ekonomske rasti, je postalo način življenja znotraj prevladujoče keynesiansko neoklasične sinteze. O vlogi, ki jo je odigrala s prevlado krožnega toka nad linearnim pretokom in o pospeševanju tega iluzornega načina življenja, smo že

razpravljali. Za ilustracijo lahko, s katero se prenašajo zaključki, ki so veljavni na eni ravni abstrakcije (tok menjalne vrednosti) na popolnoma drugačno raven abstrakcije (tok materije in energije), sem navajal nekatere od številnih, po pravici upoštevanih ekonomistov. Moj namen ni zmanjševati njihovo dovršenost, pač pa odvrniti vsak možen sum, češ da napadam slamnate može, in dodati *a fortiori* udarec predmetu, ki ga obravnavam. Samo zmote najbolj pristojnih nam kaj povedo o nezadostnosti konvencionalne utelešenosti same misli. Pomanjkljivost, na katero usmerjam pozornost je izjemno pretiran poudarek na krožnem toku in sorazmerno premajhen poudarek na pretoku. Razpravljali smo o nekaterih specifičnih posledicah tega temeljnega izkrivljanja.

Kako dolgo lahko ekonomisti razmišljamo o sebi kot o znanstvenikih in kako dolgo bodo drugi mislili, da smo znanstveniki, če vztrajamo pri gradnji, ovekovečanju in predpisovanju na osnovi modelov, ki delajo silo osnovnim zakonom fizikalne vede? Pretehtajmo besede Arthurja Eddingtona.

Zakon, da entropija narašča – drugi zakon termodinamike – mislim, da zavzema najvišje mesto med naravnimi zakoni. Če vam kdo pokaže, da se vaša omiljena teorija o univerzumu ne sklada z Maxwellovimi enačbami – potem toliko slabše za Maxwellove enačbe. Če odkrijejo, da je v protislovju z opazovanji – dobro, saj ti eksperimentalisti včasih šušmarijo s stvarmi. Če pa se odkrije, da je vaša teorija v nasprotju z drugim zakonom termodinamike, ji ne preostane nič drugega, kot da propade v najglobljem ponižanju. (Eddington, str. 74)

REFERENCE

- Barnett, Harold in Chandler Morse. *Scarcity and Growth*, Baltimore, 1963
- Boserup, Mogens, »Are There Really Depletable Resources?«, v Christopher Bliss in Mogens Boserup, izd., *Economic Growth and Resources*, New York, 1980, zv. III
- Boulding, Kenneth. »Income of Welfare«, *Review of Economic Studies*, 17, 1949
- Eddington, Sir Arthur. *The Nature of the Physical World*, New York, 1953
- Georgescu-Roegen, Nicholas. *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge, 1971
- Georgescu-Roegen, Nicholas. »The Entropy Law and the Economic Problem«, v H.E. Daly, izd., *Economics, Ecology, Ethics*, San Francisco, 1980
- Gilder, George. *Wealth and Poverty*, New York, 1981
- Heilbroner, Robert in Lester Thurow. *The Economic Problem*, New York, 1981
- Kneese, A. V., R. V. Ayres in R. C. d'Arge, *Economics and the Environment: A Materials Balance Approach*, Washington, D. C., 1970
- Marshall, Alfred. *Principles of Economics*, deveta izdaja, New York, 1961 (prva izdaja 1920)
- Nordhaus, William in James Tobin. »Is Growth Obsolete?«, v Milton Moss, izd., *The Measurement of Economic and Social Performance*, National Bureau of Economic Research, New York, 1973
- Pigou, A. C. *The Economics of Welfare*, 1920
- Sigou, Julian. *The Ultimate Resource*, 1981
- Thurow, Lester C. »The Implications of Zero Economic Growth«, v *U.S. Prospects for Growth*, 5, Joint Economic Committee of Congress, 2. december, 1976
- Thurow, Lester C. *The Zero Sum Society*, New York, 1980
- Whitehead, A. N. *Process and Reality*, London, 1929

Uvodni zapis

Objavljamo drugi del razprav iz študijskega projekta Herezije (dogma in anti-dogma). Vabilu so se do zaključka redakcije odzvali: dr. Vjeran Katunarić, profesor Filozofske fakultete v Zagrebu; dr. Davor Rodin, profesor Fakultete za politične vede v Zagrebu; dr. Taras Kermauner, filozof in esejist; dr. Tine Hribar, profesor na FSPN v Ljubljani in dr. Boštjan M. Zupančič, profesor Pravne fakultete v Ljubljani. Predvidevamo, da bi v mesecu maju 1991 na temelju objavljenih prispevkov, pripravili tudi razpravo na okrogli mizi. Na pogovor bomo poleg avtorjev člankov povabili tudi druge družboslovce, filozofe in teologe, ki bodo s svojimi znanstveno utemeljenimi pogledi, tako smo trdno prepričani, poglobili to teoretično izzivno temo.

VJERAN KATUNARIĆ

LIRSKO-EPSKI IZVORI KRŠČANSTVA

V tem poglavju* so prikazani ambivalentni (lirsko-epski) izvori krščanstva, oziroma esensko-nazarenske sekte. V kontekstu židovske religije, predvsem v novozavezni »obdelavi«, se ti izvori pojavljajo kot svojevrstna herezija, t.j. kot religiozni izraz lirske inspiracije, zoperstavljen epsko-mitsko-političnim elementom tradicionalnih religij (t.j. židovski, rimski in vzhodni teokraciji). Ta heretični naboj sam po sebi nima nujno značaja kontra-religije, vsaj ne v smislu religije duhovništva in monoteizma imperialne države. Celo biblijski Kristus še »plava« v lirski metaforiki, kar je posebno poudarjeno v apokrifnih evangelijih, ki niso bili podvrženi cenzuri zgodnjekrščanskih škofov. Vendar pa so tudi uradni evangeliji, posebno Janezov, polni dvoumnih, oz. večpomenskih stališč do vsake oblasti, tudi duhovne, t.j. religije kot izraza epskega mita o vsemogočnem Bogu. Slednje je nedvomno vezano na etnogenezo malih narodov, kot tudi na politogenezo cesarizma in despotizma, kar je bilo jasno vsaj enemu avtorju evangelijev. Novi »junak« zaradi tega ni epski junak, temveč prej ta, ki se poslužuje tudi ironije, da bi obvaroval ustvarjalno moč duha pred epsko banalizacijo, t.j. pred politično ali ekonomsko zlorabo. Pesnik ali igralec ne more biti ne Kralj ne Bog ne služabnik,

* Ta esej je del knjige, ki jo pripravljam; knjiga obravnava elemente trodelnih sistemov moči (znanja, sile in bogstva) v etničnih, imperialnih in nacionalnih državah. V predhodnih poglavjih so predstavljeni epsko-mitski izvori arhaičnih držav v indoevropskem prostoru, s posebnim oziranjem na rimsko državo in njene etnopolitične osnove. Predstavljeni so tudi alternativni izvori kultur in družbenih skupnosti, ki niso realizirani v kategorijah ekonomske in politične moči in teokratskih religij, ampak v kategorijah lirskega pesništva in »ženske« paleomitologije.

ne iznad ne izpod. On stoji poleg, »bočno« od središča (»Boga-Očeta«). Zato je verjetno tudi doživel usodo mnogih heretikov.

Lirski etos kot religija: mit o Kristusu

Rimsko cesarstvo je obsegalo mnogo narodov in še večje število religij. Religije so, kot običajno, predstavljale važen del etnogeneze, procesa formiranja identitete posameznega naroda. Njihovi utemeljitelji so se najpogosteje smatrali za božje ljudi ali izbrance in pridajali so se jim teokratski atributi: oni so bogovi ali polbožanska bitja ter kralji obenem, kakor rimski Romul. V okviru rimske države jim je bila seveda namenjena misija osvoboditeljev izpod rimskega jarma: nekoga, ki je »moral« priti in ima v posesti moč, večjo kot rimski bogovi in rimska oblast, neki »anti-Jupiter«. Toda taka pričakovanja, čeprav še tako jasna in razumljiva kot proizvod epske kulture naroda in njene težnje po samozadostnosti v sklopu celokupne oblasti, niso bila lahko uresničljiva. Ne samo, da je rimska kolonialna oblast večje manevrirala, s tem da je podirala ali kaznovala zdaj en narod ali versko gibanje zdaj drugi, ampak so bila tudi verska gibanja od znotraj razdeljena na številne sekte, ki so se med seboj bojevala za vpliv in prevlado.

Rimska država, tudi sama politeistična, je bila načeloma tolerantna do obstajanja različnih verskih kultov v cesarstvu. Bila pa je zelo oprezna ter zelo ostro postopala do kultov, ki so izgledali kot izvori etničnega ali socialnega upora. Glede tega je bilo najbolj nemirno področje, ki so ga naseljevali Židi, bližnjevzhodni narod s tradicijo monoteistične religije, vendar razdeljen na različne plemenske zveze in verske sekte. Židi so bili v sporu tudi z drugimi skupnostmi, predvsem Seleukidi; Rim je pri tem podpiral zdaj eno zdaj drugo stran,¹ vendar pa se je v zadnjem stoletju stare ere naslonil na Žide, ker je ocenil, da gre za civilizacijsko najbolj razvit narod na tem področju, ki bi lahko nudil pomembno oporo rimski oblasti. Da bi to dosegel, se je Rim vpletal v notranje politične in verske spore in dajal podporo tistim skupinam, ki so sprejemale helenistično kulturo in rimsko oblast. Taka opcija pa je izzivala ostro nasprotovnanje dela židovskega duhovništva. Rim sicer ni imel nič proti stalnemu notranjemu sporu in rivalstvu za oblast, vendar samo dotlej, dokler bi nemiri ne prerasli v upor širših razsežnosti ali v državljansko vojno.

Glavno oporo so imeli Rimljani v židovskem kralju Herodu in duhovništvu, ki ga je podpiralo predvsem zato, ker je menilo, da je za Žide bolje – s taktičnim popuščanjem rimski oblasti in sprejemanjem njenega protektorata – živeti relativno nemoteno in (ne)svobodno, kakor vzpodbujati upor ali vojno za odcepitev in samostojno državo. To duhovništvo je pripadalo saducejski in farizejski sekti, katere člani so zasedali javne in upravne položaje v lokalni državi ter opravljali obrede v glavnem Templju. Doktrinarne razlike med tema dvema židovskima sektama so zvajale v glavnem na pomen Templja, ki so mu bili farizeji manj privrženi, zato so preživeli kasnejši propad Templja in prerasli v rabinski judaizem, medtem ko so saduceji po porušenju Templja prenehali obstajati. Kljub načelni privrženosti saducejev in farizejev rimski oblasti in državi kot taki, so bili njihovi verski pogledi, kar še posebno velja za farizeje, širši in celo kozmopolitski. Skozi njihovo šolo so šli tudi tisti, ki so jih kasneje zavračali in so pripadali verski

¹ S. Savill: *The Ancient Near and Middle East*. London: Pelham, 1976; R. J. Viper: *Rim i rano krščanstvo*. Sarajevo: V. Masleša, 1963;

in politični opoziciji ter postavljali radikalnejše zahteve glede židovske politične samostojnosti in kulturnega ločevanja od grško-rimske tradicije.²

Med številnimi oponirajočimi versko-političnimi skupinami so izstopali eseni. Na verskem nivoju so bili mnogo bolj kot saduceji in farizeji nagrajani k misticizmu in ezoterizmu. Učili so o »boju otrok Svetlobe proti otrokom Teme«, kar kaže na sledi predžidovskih religij, predvsem perzijskega mazdaizma. Prakticirali so magijske rituale kot so eksorcizem, zdravljenje in prerokovanje bodočih dogodkov. Slednje je bilo posebno izrazito, povezovalo pa se je z apokaliptično tradicijo judaizma v znamenju pričakovanja Mesije. Izbor Mesije je bil, tako v starejši židovski tradiciji kot tudi sedaj, na koncu starega veka, odvisen od političnih okoliščin, zato se Mesiji ni pripisovala samo vloga verskega prepoveditelja, ampak tudi vloga političnega vodje v smislu kralja in borca, ki naj bi Žide osvobodil izpod rimskega jarma. Novejša raziskovanja kažejo, da so imeli eseni v svojih naseljih kovačnice orožja, kar napeljuje na to, da odpori verskih upornikov niso bili nenasilni. Poleg tega najbde kažejo, da med eseni ni bilo prepovedi poroke. Zagotavljali so si svoje potomstvo in šele po tridesetem letu veljali za zrele, da bi opravljali verske službe in bili posvečeni v skrivnosti višjih redov sekte.³

Ena izmed esenskih podsekt so bili »nazarenci in po vsem sodeč je bil njihov pripadnik tudi Jezus Kristus, človek, na katerega je padel mesijanski izbor in okrog katerega je spleten kasnejši mit o bogu-človeku, katerega avtorji so pisci Nove zaveze in tako pravijo avtorji krščanstva. Med esenskim, oziroma nazarenskimi Kristusom in krščanskim kristusom ne zija samo prepad stotih let, marveč tudi pomanjkanje kakršnegakoli resnega dokaza o zvezi med zgodovinskim Kristusom in mitskim Kristusom krščanskih evangelijev. Tu se srečujemo s posebnim vplivom neke verske protikulture, ki izstopa iz epske usmerjenosti židovske kulture in politike in spominja na poetske impulze, ki se porajajo v etničnih kulturah, kakor tudi na njihovih mejah. Temu bomo posvetili več pozornosti in poskušali poiskati izvore krščanstva v poetskem branju religije, ki je sicer zelo zgodaj ugasnilo tudi v samem krščanstvu ter preraslo v epsko-politične kanone imperialne in teokratske države.

Verzija o Kristusovem življenju in smrti, ki so jo napisali pisci evangelijev, predstavlja eno izmed mnogih verzij, vendar so bile druge zavržene kot heretične in neautentične, medtem ko je prva sprejeta in kanonizirana v »rimskem krščanstvu«. Ta verzija združuje grško tragedijo, narodno epiko in tradicijo nekaterih poganskih verovanj o vstajenju »kralja« ali božanstva, ki je prišlo na Zemljo in živelo z ljudmi.⁴ V kategorijah starogrške mitologije je bil Kristus Prometej. Po starožidovski tradiciji eden izmed pričakovanih Mesij, ki pa se je očitno izneveril dobremu delu teh pričakovanj, saj ni uspel postati politični vodja, vodja državotvornega gibanja, ampak je ostal esenski heretik. V ljudski epski tradiciji je Kristus junak, ki mu pripada nesmrtnost in jo dokazuje z magičnimi sposobnostmi, kakor tudi z demagoško retoriko, v kateri napoveduje svoj ponovni prihod, maščevanje v smislu pravične Sodbe in vso moč nebeške, božje države.

Vsi ti elementi mitologije, magije, predjudaističnih religij in starožidovske religije, kakor tudi okoliščine poraza protirimskih etnoreligioznih gibanj v Izraelu so

² Glej pregled novejšje kritične historiografije biblištike v: M. Baigent, R. Leigh, H. Lincoln: *Mesijansko zaveštanje*. Beograd (samostojna avtorska izdaja), 1989, str. 14–58; glej tudi: W. Beltz: *Biblijska mitologija*. Zagreb: Grafički zavod hrvatske, 1984.

³ *Mesijansko zaveštanje*, pogl. 5.

⁴ O ambivalentnem odnosu do bogov-kraljev v arhaičnih kulturah glej: J. G. Frazer, *Zlatna grana*, 2. Beograd: BIGZ 1977, pogl. LVII; glej tudi: E. Morin: *Človek i smrt*. Beograd: BIGZ, 1981, str. 189 in naprej.

– čeprav eklektično in sinkretično pomešani – zadoščali za nastanek nove religije, krščanstva. Nova religija skuša, posebno na začetku, najti svoje pristaše ne le med pripadniki starih religij, ampak tudi med pripadniki različnih etničnih skupin. Vsaj tedaj predstavlja verska skupnost nekaj, kar je več in širše od etnične skupnosti in države, pa naj je ta še tako velika, ter njenih mej in tudi obstoječih verskih skupnosti.⁵ Zato ni čudno, da je Kristusov odnos, kot piše v evangelijih, do religije kot take, kot oblike verovanja in ritualov, ki se vežjeo na idejo onostranskega življenja, pa tudi moči in pravičnosti zemeljske države – od vsega začetka dvosmiseln. Drznemo si reči, da Kristus iz evangelijev včasih govori kot ateist.⁶

Evangeliji so polni takih paradoksov, kar ni slučajno. Konstruirali so mit o Kristusu, morali so se posluževati jezika, ki sploh omogoča, da se neki dogodek, lik in usoda iztrgajo iz ustaljenega reda pomena in prenesejo v prostor igre besed. To je jezik poezije. Verska dimenzija pa predstavlja poskus, da pesniški pomeni oživijo in se konkretizirajo. Toda ta poskus je, ne le v krščanstvu, ampak tudi v drugih religijah, po svoji naravi naiven in poln omejitev, ki jih tako religija kot družbeni kontekst nalagajo vernikom. Omejitve, ki dušijo pesniški impulz, nastopijo zelo hitro, zaradi karakteristične težnje religij, da zamenjajo profano s sakralnim ali da strogo ločijo eno in drugo: v obeh primerih presahne reka žive besede, ključni pomeni se fiksirajo in postanejo dogmatski, igro pa zamenja ritual.

Naj jezik Nove zaveze še tako raztegnemo, krščanska utopija ostaja etična. Njen govor o ljubezni ima pesniško globino vendar nima tiste estetske dimenzije, ki jo srečamo v starogrških in drugih poganskih religijah ter dela akterje božanske igre erotične: lepe, telesno privlačne in brezskrbne popotnike od telesne k duhovni ljubezni in obratno. Teološka interpretacija evangelijev kot tudi kruta verska praksa krščanske cerkve je popolnoma izločila antični estetski kult v korist telesne askeze in cenzure spolnih čustev.⁷ Eros je ostal spiritalen: prikrajšan tako za živalsko kakor tudi za človeško in božansko dimenzijo v smislu Boga-pesnika. Kristus kot simbol take Cerkve, »Kristusovega telesa«, je postal sestavni del nekega epskega božanstva. Taka etična utopija, izpolnjena s samoodpovedovanjem in trpljenjem, omejevanji in usmerjanji, sploh ni daleč od politične utopije imperialnih in nacionalnih držav ali od ekonomske utopije zgodnjega evropskega meščanstva. Papeštvo in cesarstvo ter protestantizem in kapitalizem so bile lahko spojlive sile, trofunkcionalni sistemi.

Toda pesniški govor v evangelijih je zapustil tudi druge pomene. Po vsem sodeč je prav tako nemogoče cenzurirati živo besedo kakor presekat živo srebro. Vedno ostajajo neulovljivi sledovi Besede, ki – čeprav jih teološki kanoni zamolčujejo – odpirajo vznemirjujoče razpoke v sistemu cerkvene religije, tega epsko-političnega Kristusa. Kristus je po evangelijih obljubljal npr. »vstajenje telesa«. Ali to ne napotuje na mladostnost antičnih bogov in potrebo, da se telo prevrednoti tudi kot izvor užitkov v misterioznem obnavljanju? Take razlage v evangelijih ni,

⁵ O prvotnih nasprotjih med verskimi in etničnimi skupnostmi glej: A. Smith, *The ethnic origins of Nations*. Oxford: Basic Blackwell, 1986, str. 34–47.

⁶ Teza o sekularnih osnovah krščanstva je znana in široko zastopana in to ne samo pri marksističnih filozofih kot je E. Bloch, ampak še bolj v sociologiji religije, še od M. Webra, pa tudi pri sociologih krščanske orientacije, npr. K. Barthu (*The humanity of God*, Richmond, Va.: John Knox Press, 1960) in H. Coxu (*The Secular City*, New York: Macmillan, 1967). Tudi želimo to tezo še bolj poglobiti.

⁷ Več o tem v: K. Jaspers, *Sokrat, Buda, Konfucije, Isus*, Beograd: V. Karadžić, 1980; S. Maliqi, »Ranokrščanski antiestetizem«, *Theoria*, 1/1984, str. 103–110.

zato pa je v izobilju prisotna v heretičnih krščansko-pronazarenskih sektah, kjer se o Bogu govori kot o »svetnici in vlačugi« v isti osebi.⁸

Vsak pesniški govor je »heretičen«, tako tudi tisti v Novi zavezi. To je krepak skok iz starih religij in običajnih verovanj. Skok, ki je napravljen, nas (to si drznemo trditi) v veliki meri ne vrača na tla religije v standardnem pomenu besede. Mnogo tega visi v zraku. Evangelijski Kristus nikakor ni samo zagovornik nove religije. On je po našem mišljenju predvsem njen pesnik, morda celo šaljivec: v vsakem primeru oponira trofunkcionalnemu sistemu. Če je religija vogelni kamen tega sistema, potem Kristusa ne moremo smatrati za religioznega človeka.

Vendar nikakor ne gre pozabiti, da je tak Kristus tvorba navdiha skupine izobraženih vernikov, ki so verjetno živeli nekje v drugem stoletju novega veka. Njihova naloga je bila, da iztrgajo verske motive esenskih skupnosti iz konteksta židovskega nacionalizma in rimskega imperializma. Kaj bi drugega mogel narediti neki zanesenjak in mistik, kakršen je bil evangelist Janez, kot da je tak motiv preoblikoval v predstavo pesniške utopije, kjer vodja »nazarencem« z igro besed in dejanj spreminja epsko resničnost v »pesem nad pesmimi«? Ob vsej metaforiki teksta Janez pa tudi drugi pisci evangelijev niso preprosto izpustili realni kontekst ali vsaj smisel za realnost. Lahko je razpoznati tipičen nesporazum med vodjem, še posebno med tako neobičajnim vodjem in maso pristašev. Masa pričakuje »čudeže« in Kristus ji včasih ugodi s svojimi magičnimi sposobnostmi. To je nujni dekor verskih gibanj in ceremonij. Toda pozornost mase, ki neprestano bulji v stvari in pričakuje čudežne učinke, preusmerja Kristus k svojim besedam. Tudi učence je, kot se navaja, mučil s svojimi »prilikami« in ti so od njega zahtevali, da pove naravnost in jasno, kar misli: seveda je to še en nesporazum med pesnikom in epskim pripovednikom, kolikor neodpravljen, toliko tudi tragičen. Ali je potem čudno, da je moral biti junak razpet na križu, med epsko vertikalo in pesniško horizontalo, med trdim redom stvari in mehko odtekajočo materijo, državo in utopično skupnostjo?

Tak junak ne spominja na vzhodnjaško deifiniranega vladarja, niti na nekoga, ki se za to vlogo pripravlja kot princ-naslednik ali kot uporniški osvajalec. Njegov odnos do naroda, družbenih institucij, verskega pojmovanja profanega in sakralnega, pa celo do same ideje Boga kot vseмогоčnega in onostranskega, je obrnjen na glavo tako, da ni nič čudnega, če ga mora okolica odstraniti – ne samo nekoč, bojimo se, da tudi danes. O tem govorijo naslednji odlomki iz evangelija po Janezu:⁹

»Ker pa niste od sveta, ampak sem vas jaz od sveta odbral, zato vas svet sovraži.« (Janez, 15-18)

Kristus parafrazira židovski mit o »izvoljenem ljudstvu«. Toda svojemu »ljudstvu« ne obljublja »svete dežele«, nikakršnega določenega teritorija, celo lastnih dobrin ne, tj. resursov potrebnih za izgradnjo države. Zato ne vidi razlogov za notranji in zunanji antagonizem, tj. zavist in sovraštvo. To je vera, namenjena proletariatu, nomadom in pregnancem. On pravi: »Če so pregnjali mene, bodo pregnjali tudi vas«. Kdor se hoče temu izogniti se mora sprijazniti z oblastjo in obstoječim redom vrednot. In to je usoda ljudstva »brez zgodovine«, zgodovine trofunkcionalnega sistema, ljudstev brez države in brez teritorija; tako ljudstvo so bili Židje vse do l. 1948, potem Romi, Palestinci in številni drugi; pa je tudi usoda neodvisnih, svobodomiselnih in pogumnih ljudi. Tako usodo je moč prekiniti samo

⁸ E. Pagels: *Gnostička evangelja*. Beograd: Rad, 1981, str. 21.

⁹ Fragmenti navedeni po: *Gnostička evangelja*. Beograd: Rad, 1981, str. 21.

na dva načina: bodisi z odstopanjem od motivov upora in sprejemanjem trofunkcionalnega sistema bodisi s temeljito spremembo sistema. Za mnoga ljudstva in posameznike ni lahek niti prvi način, ker pomeni težke in krvave boje. Drugi pa je še težji, čeprav gre za boj brez krvi – kakor nalaga Kristusovo načelo.

»Iz hiše mojega Očeta ne delajte tržnice.« (Janez, 2-16)

Po izročilu se izrek nanaša na Kristusovo izganjanje beračev in trgovcev iz templja in ga lahko vzamemo kot apoteozo sakralnega prostora. Toda, to je minimalna zahteva Kristusa iz evangelija: on ni borec za dualno družbo, sakralno in profano, »sveta oblast« in laično maso, kajti iz take postave ne izhaja nič trajnega razen licemerja. »Hiša Očeta« mora biti popolna. V nasprotnem primeru postane okrasna soba v palači nečiste vesti. Zahteva je mnogo večja, dejansko prevratniška: treba je prevrednotiti celotno skupno življenje ljudi. »Svet življenja«, o katerem kritiki moderne družbe danes toliko pišejo, zoperstavljač ga svetu denarja in oblasti, je za Kristusa neobdržljiv kot sostanovalec sveta negacije življenja, trofunkcionalne družbe starega veka. Sicer pa se je bes – ki ga je popadel, ko je videl, kolikšen je osvajalni apetit denarja in oblasti – obrnil tudi proti banalnosti samega templja. O tem govori naslednji fragment.

»Poderite ta tempelj in v treh dneh ga bom postavil.« (Janez, 2-9)

Epski junak, kakršen je bil grški Tezej ali Herkules, bi – seveda s pomočjo Atene ali Apolona – postavil tempelj še hitreje kot je obljubil Kristus. Toda manualna moč in inženiring nista vrlini lirskega junaka. Lirski junak bi mogoče prej čakal, da iz porušenega templja požene trava. Zakaj? Avtor gornjih besed se verjetno poigrava s pomenom besed iz starozavezne Knjige nastanka (Genesis), po kateri je »tretji dan« stvarjenja sveta ustvarjeno rastlinje na Zemlji, s čimer se začenja življenje v »božjem templju«. Vsak kraj, kjer narava daje svoje darove, je primeren za prebivanje, skupno življenje, molitev in vero. Jezus je, kot se navaja, nekoč rekel Natanaelu: »Ker sem ti rekel, da sem te videl pod smokvinim drevesom, veruješ.« (Janez, 1-50) Verski populizem in vpliv predjudaističnih in predmonoteističnih magijskih verovanj, povezanih z animizmom, tj. oboževanjem narave, ter kmečkega pojmovanja vere? To ni izključeno, saj je Kristus iskal podporo pri kmetih in ne samo pri mestnih slojih, zato je moral kategorijo sakralnega v mestnem prostoru prevajati v animizem brez monumentalnosti in vertikalnosti. Skratka, njegov nauk je mnogo bližji agrarni družbi in njeni utopiji enakosti in pravice. Ljudska verovanja so sicer, v dolgi zgodovini krščanstva, često sprla kmete in duhovnike, smokvo in cerkev. Tako tudi ljudske srednjeveške herezije niso bile samo izraz praznoverja, ampak tudi odpora do šablone in neiskrenosti mestne cerkvene oblasti, pravzaprav do vseh verskih citadel, ki so zgrajene po vzoru rimskega krščanstva. Kristusovi liniji templja »tretjega dne« sledijo v neki meri (kolikor jih uradna cerkev ne preseli v prostor lokalne cerkve) mariolatrijska prikazovanja in rituali molitve, ki se odvijajo na pustih mestih – pečinah, planjavah in gozdovih. Takoj za tem pa pridejo na ta mesta – kot po scenariju evangelija – trgovci, berači in brezštevilni prevaranti. Malo je primerov, kjer se iz takih verskih fantazij rojevajo socialna gibanja, kakršna so bila gibanja Husitov ali južnoameriških kmetov in njihovih »rdečih« duhovnikov.

Jezus Nikodemu: »Ako se kdo ne rodi iz vode in Duha, ne more priti v božje kraljestvo.« (Janez, 3-5)

V tem fragmentu so simboli predarhaične religije še zanesljivejši kot v predhodnih. Na »vodi«, kot mediju plodnosti in ravnine, se ne da postaviti trdne zgradbe. Samo ljudje kakor Kristus lahko »hodijo« po njej, kot hodi otrok v plačentni vodi svoje matere. Očitno je Kristusovo načelo verovanja žensko – in to ne

le predarhaično, ampak tudi postarhaično. »Voda«, ki na začetku vse povezuje in rojeva, postane v neki družbi visoke civilizacije, kakor jo najavlja zgodnje krščanstvo, posebni »duh«. Samo modrost brez orožja in denarnega bogastva, kultura, ki se »poroča« drugače kot ženska in kultura v patriarhalnem svetu, povezuje bitja nad vodo v skupnost miru in ljubezni, orožje in denar pa vrača v vodo nastanka. Tak »potop« nima več zastrašujočega pomena kot potop v sumerskih in biblijskih mitih, niti nima tiste muhave nevarnosti iz starorimskih neptunskih mitov. Bolj spominja na »akvarius« in »vodeno zaroto« mladih upornikov na Zahodu v šestdesetih letih tega stoletja ali na »tisoč in eno horizontalo« pesnikov postmodernizma naših dni. To je imaginacija sveta, ki lebdi kot jata ptic, ko pa se spusti na čvrsta tla, znova nekam odleti in uživa v tokovih vetra kot ribe v tokovih vode. Nihče se ne vzpenja in rine tako, da odriva tiste pod sabo. Ali je piramida na Zemlji vendarle samo prehodna oblika družbe in kulture med pra-vodo primitivne enakosti in prihodnjo višjo enakostjo na Nebu, »vodo«, v kateri bomo res lahko dihali kot ljudje? Že Kristus je dal na znanje, da so take asociacije nerazumljive nekomu, ki je vzgajan in je odrasel v neprestanem strahu in antagonizmu dveh piramid, velike in male, imperialne in etnične, rimske in židovske. Zato v nadaljevanju gornjega fragmenta tudi pravi Nikodemu, da ta ne more razumeti pomena »vode« in »duha«, ker je formiran v Izraelu (Janez, 3-10). To ni antisemitski predsodek, ampak »prispevek k židovskemu vprašanju«, ki je po smislu identičen z Marxovim iz l. 1843, kjer ta pravi, da se mora človek osvoboditi nacionalizma v sebi, da bi lahko objektivno in iskreno presojal o sebičnosti Židov.¹⁰ Ko pa človek doseže tako stopnjo avtonomije, mu ni potrebna avtoriteta epskega, zunanjega Boga. Če mu ponotranjeni glas te avtoritete še naprej govori »ti moraš biti kristjan, oziroma komunist,« »ne smeš ljudi deliti po veri ali nacionalnosti, ker te bo Bog kaznoval«, taka vera ni iskrena, človek se ne zanese nase in na načela, ki se jih drži: vera postane ponovno opora licemerja, »božjega templja« v smislu mestnega sakralnega prostora. Zato je lirski Bog nekaj povsem drugega kot epski Bog. To ni več običajen religiozni, še manj pa monoteistični pojem božanstva.

Jezus Samarijanki: »Bog je duh in, kateri ga molijo, ga morajo moliti v duhu in resnici«. Tak pojem Boga nima na sebi konfekcije religioznega kulta, ne primitivnega ne arhaičnega. Pomen Boga se nahaja na robu ateizma, posebno za tisti čas. Izrek je osupljivo lahko prevedljiv in soroden izreku modernega humanizma: samo lastno in samostojno iskanje resnice, osvobojeno zunanjega pritiska, vključno z moralnimi omejitvami in običajnimi verovanji, pokorščino in kolektivno idolatrijo, odpira človeku pot v Novi svet. Seveda ta, ki kot Kristus uči nestrinjanje z zunanjo avtoriteto in iskanje resnice v sebi, ne sme tega odrekati drugim, tudi tistim ne, ki ga spodbijajo. Ko je Kristus po evangelijskih napovedal prihod vojske »lažnih prerokov«, je imel prav samo v toliko, kolikor je mislil na tiste, ki ga bodo skušali oponašati in se nanj celo sklicevati. Edino to lahko pomeni vabilo »sledite mi« (v iskanju resnice). V nasprotju s tem, spreminjanje Kristusa v krščanski mesijanski vzor in kultno božanstvo »boga-človeka« ponovno oblači njegov lirski mit v konfekcijo epskega božanstva in idolatrije.

Dvom v (mono)teizem doseže vrhunec v trenutkih, ko se biblijski Kristus opredeli kot »Sin Božji«. Nikejski zbor krščanskih škofov je, kot je znano, z večino

¹⁰ K. Marx: »Prilog jevrejskom pitanju«, v *Rani radovi*, Zagreb, Naprijed, 1976, str. 54–89; podobno tudi M. Weber: »Ekonomska obnašanje Židov je šlo preprosto po liniji najmanjšega odpora... to pa je praktično pomenilo, da je bil „nagon po ekonomskem pridobitništvu“, ki obstaja pri vseh slojih in narodih, le da se različno manifestira, usmerjen v trgovino s tujci, tj. „sovravniki“.« (M. Weber, *Privreda i društvo*, tom prvi. Beograd: Prosvjeta, 1976, str. 517).

glasov sprejel odločitev, po kateri ljudje niso »božji otroci«, ampak je to samo Kristus, iz česar sledi, da je on božja oseba, oziroma hkrati Bog.¹¹ To je fatalni rez v biblijsko poetsko metaforiko, s katerim je igralec spremenjen v patetično odrevenlega epskega junaka, ki celo v smrt ne gre kot grški junak tragedije, ampak s samogotovostjo bajeslovnega bitja, ki ima na razpolago nešteto življenj. Ne le, da je biblijski opis Jezusove usmrtitve dovolj realističen in mučen in ga je bilo zato treba popraviti z epskim epilogom o vstajenju in umiku junaka v nebeški panteon, ampak je bilo treba odstraniti stalno grozečo dvosmiselnost in ironijo v Kristusovem samopredstavljanju. Sin, ki je rojen iz »vode« ter na Zemljo »poslan od Očeta«, predstavlja sliko, ki nezadržno spominja na duhovitost nezakonskega otroka, ki ve kdo mu je mati, ne pa tudi kdo mu oče.

»Jaz sem v Očetu in Oče je v meni« (Janez, 14-11), lahko reče ne samo tisti, ki ne veruje v onostranskega Boga, ampak tudi tisti, ki uvidi genetski mehanizem biološke oploditve. Podobno je tudi s ponotranjenjem zunanje avtoritete. Ali bo oče v duhu človeka živel naprej z avtoriteto rimskega »pater familiasa« ali židovskega Jahveja, to je stvar odločitve, ki jo izraža biblijski Kristus. Kar se njega tiče so poglavarji družine in države izpraznjene avtoritete, saj je njihovo nebo prepolno bogov mogočnikov in zaščitnikov. Svoboden človek ponotranja resnico in dobroto, pa tudi njihova nasprotja, arhetipe Dobrega in Zla, Ljubezni in Sovraštva, Spoznanja in Zmote. Ali, kakor pravi Kristus, to so samo, vendar tudi izključno duhovne resnice. Človek mora znati z njimi upravljati: v kolikor se neprestano obrača na avtoritete verske skupnosti in oblasti, da bi spoznal, kaj je prav in kaj napak, zgublja duhovno sposobnost, sposobnost samostojnega mišljenja in odločanja.

Tu ni naša namera, da branimo »realnega« ali »zgodovinskega« Kristusa pred mitologiziranim Kristusom evangelijev, kot počne večina novih znanstvenih raziskovalcev Biblije, ker konec koncev kakršnakoli zgodovinska zgodba njuno gradi na nekem mitu, kakor na njem gradijo tudi družbeni sistem religije in oblasti pa tudi moderne znanosti, ki svoje počelo išče v dejstvih, oropanih pobud, ki jih vanje vnašajo zgodovinski akterji (kar je, kot smo prej pokazali, del faustovskega pravzora, arhaičnega mita o neizčrpnem vrelcu znanja, ki je potrebno za obstoj in razvoj neke, praviloma etnične skupnosti). Mi branimo poetski jezik evangelijev pred epskim in teološkim izsuševanjem, ki je že vidno v delih samih evangelijev, do polnega izraza pa pride v kanonski in dogmatski interpretaciji cerkvenega krščanstva.

Avtorji Nove zaveze so precej večje porazdelili lirske in epske vsebine mita o Kristusu, da bi svojo lastno herezijo nasproti religioznega pojmovanja božanstva »zavili« v epsko formo, sprejemljivo za cerkvene in politične avtoritete; slutili so njihov interes za tak mit. Pesniško »podtikanje« epsko-političnemu krščanstvu bomo najlaže razumeli, če jo primerjamo s prakso disidentskih piscev-književnikov v totalitarnih režimih, predvsem stalinističnem. Svoja, sicer prepovedana pričanja so postavljali v usta literarnih likov, ki so fungirali kot »sovražniki« vladajočega režima in ideologije. V zgodbi so »moralni« biti »premagani« z znanimi argumenti in zgodovinsko pravico, ki jo simbolizira vladajoči red.¹² Književniki so bili prisiljeni tudi usmrtiti akterje zgodbe, s katerih stališči so se intimno strinjali,

¹¹ *Mesijansko zaveštanje*, str. 36.

¹² Dober primer je Zamjatinova pripovedka *Izgubljen*, v kateri »negatevec« Senja na nekem mestu, v polemiki s »pravilnim« likom Jezusa, aludira na revolucijo kot »poplavo«, ko so jo »oni« izpustili iz struge in jo zdaj znova vračajo vanjo. Toda na koncu zgodbe Senja »herojsko« umre na barikadah (navedeno po: A. K. Voronski, *Književni portreti*, Beograd: Kultura, 1964, str. 55).

kar je zadoščalo, da so cenzorji požrli zgodbo in jo smatrali za vzgojno sredstvo pri svoji masovni propagandi.

Kristusovi govori so prepolni metaforike in dvosmiselnih pomenov, medtem ko so njegova življenjska pot, smrt in vstajenje opisani po shemi epsko-religioznih mitov o ubijanju »božanskih kraljev«, ki jih je mogoče v velikem številu najti pri Egipčanih, Grkih ter mnogih afriških in azijskih plemenih.¹³ Oboževanje in fokusiranje mrtvega Kristusa na križu pri kristjanih – s čimer preneha tudi njegov vpliv na življenje verske skupnosti in svetovne družbe, medtem ko prihaja na zemljski prestol »Knez teme« – predstavlja ne samo jasen povratek k epskemu kodu religije in k tradicionalnemu, starozaveznemu pojmovanju dualizma sakralnega in profanega, ampak tudi dokaz, da je cerkveno krščanstvo sprejelo »embalažo« Nove zaveze, zavrglo pa poetsko vsebino, ker je menilo, da je dosegljiva samo božanskemu umu Stvarnika in prebavljiva samo v formi fiksiiranih pomenov ali dogem.

To, kar stoji na meji med lirskim in epskim, je molitev »Oče naš«, ki jo je Kristus ponudil privržencem in masam kot zamenjavo. Molitev predstavlja dvojno zamenjavo: za pesniško vsebino Kristusovih izrekov in za kvazimagijski značaj njegovih »čudežnih« samodokazovanj. Molitev predstavlja ritualno zamenjavo za ustvarjalno igro, jezikovni obrazec spominov na enkratni hepening, pomnilnik za vse tiste, ki niso razumeli Dogodka, da bi ga nekoč morda razumeli. Neka druga in po smislu podobna igra naj bi bila rezultat nadaljnjih in, zakaj ne?, drugačnih človekovih iskanj resnice. Poetika ustvarjanja se nadaljuje z nepreglednim nizom neponovljivih iger.

Kristus je prosil nebeškega Očeta, da pride na Zemljo, pravzaprav je zahteval preureditev sveta po načelih pravice in enakosti. »Zgodi se tvoja volja« ni prošnja, naslovljena na kakega vzhodnjaškega despota ali starogrškega *deus ex machina*, ki bi končali zgodovino tako, da bi zamrznili svet v nespremenljiv red oblasti in podložnih duš. »Odpustiti dolge«, tj. izenačiti siromašne in bogate in oprostiti zločincem je mogoče, ako krivci ne postopajo več tako kot prej. Sprava nepravilno nagrajenih in kaznovanih in političnih sovražnikov je mogoča samo, ako obe strani sprejmeta nova pravila igre, pravila, ki ne proizvajajo nasilja, siromaštva in lice-merja.

Molitev, ki posreduje med epsko in lirsko resničnostjo, prevaja epske kategorije v lirske in ne obratno. V obratnem primeru molivec moli krivega Boga in postaja zaveznik reda oblasti, korupcije in nasilja. Čemu »odpuščanje«, ta arhaična »narodna sprava«, če kanijo mogočniki tudi v »božjem kraljestvu« obdržati svoj »raj«. Njihov »raj« je pekel nemočnih.

Molitev tudi ni pot, po kateri bo večina prišla v »božje kraljestvo«. Kristus opozarja, da je zelo malo ljudi sposobnih živeti v Novem svetu. On rezonira z logiko psihologa in sociologa dvajsetega stoletja, ki kot Erich Fromm jasno vidi, da masa ljudi postane pod vplivom oblasti njen nezavedni zaveznik, sprejemajoč njene idole in vrednote. Kako naj kristjan razume njegovo molitev, če moli skupaj z visokimi predstavniki cerkve in oblasti improvizirani sakralni enakosti nedeljske maše? Po maši ostajajo mogočniki to, kar so bili pred njo. Ali ni Kristus špekulante pregнал iz Templja ter – zato, da se ne bi vrnili – predlagal, da se Tempelj razprši na nedostopna mesta, tja kjer se življenje na zemlji vedno znova začenja?

¹³ V interpretaciji moderne psihoanalize predstavlja dejanski ali simbolni uboj Očeta-Kralja vzvod za prehod iz »naravne mase«, prahorde v »umetno maso«, organizirano družbo – glej: S. Moscovici, *Das Zeitalter der Massen*, Frankfurt a. M.: Fischer, str. 385.

Po standardnih razlagah je Janezov evangelij epistolarni in parabolični tekst, katerega cilj je razjasniti duhovno dimenzijo Kristusa in s tem pričarati, tj. opravičiti in osmisliti kvazizgodovinsko dimenzijo Kristusovega življenja, ki so jo poudarjali trije predhodni evangeliji.¹⁴ To bi bilo tako samo, če bi se pomene Kristusovih besed dalo vezati izključno na epsko poanto cele zgodbe. Vendar pa Beseda, ko je enkrat izgovorjena ali napisana, ni več popolnoma v lasti tolmača in celo samega avtorja ne. Herezija je imanentna živi Besedi. Zakaj so druge razlage in stari paralelni teksti, ki »pričajo« o Kristusovem življenju in učenju prepovedani? Prepoved je tipična rešitev epskega uma in omrtvičene besede. S takim postopkom presahnejo tokovi žive Besede, ne pa izvir sam. Izvirna beseda je preživela zaradi splošnega sprejemanja kanonske razlage v krščanski cerkvi. Izvir se morda svetlika v očeh in glavah redkih heretikov, ki so pripravljene videti kristusa kot ateista in pesnika, zanikovalca smrti in preroka večnega življenja, toda brez kakršnegakoli posredovanja teokratskega vladarja in sile hierarhijskih mogočnejšev. To je etos poezije. »Pesmi nad pesmimi«, v kateri sicer manjka tista telesna ljubezen, ki vodi človeka ne le do Dobre Resnice, ampak tudi do Lepe Resnice – to pa ne more biti religija v običajnem smislu besede, morda pa tudi ne religija nasploh.

Ravno enostranske in omejene razlage pesniške besede so smrtonosne. Kristjani, ki so po izročilu masovno in prostovoljno odhajali v smrt, oponašajoč Kristusovo žrtev, so bili hkrati žrtve religiozne banalizacije Kristusovega mita. Morda je res velika Pavlova zasluga, da je umiril krščanske mase, jih nagovoril, da sprejmejo oblast in se odločil, da mit o Kristusu prenese v duhovno in simbolično sfero. Kajti, morda se je bolje Kristusu izneveriti na en način, kakor pa dopustiti njegovo masovno replikacijo in ubijanje nešteti anonimnih ljudi. Dobesedno žrtvovanje človeških življenj, bi krščanstvo prej ali slej spremenilo v militantno religijo in sicer tisto brez tragičnih motivov, kjer je tuzemsko življenje popolnoma brez vrednosti glede na nagrado, ki čaka žrtev po prostovoljni smrti. To je religija samomorilcev. Kristus pa je vendar prerok večnega življenja, ki ga ne prekinja smrt. Očitno je, da mora krščanstvo – tako tedaj kot sedaj – ponovno prepričati smisel besed svojega vzora. Namreč, kaj mora storiti kristjan, ki mu evangelij govori, da svet laži, oblasti in denarja, trofunkcionalni sistem, ni pravi svet, smrt pa ni izhod iz tega sveta? Ponovni prihod svojega voditelja? On se javlja skozi besede, in čeprav pride, ga bo morda spet – tako kot nekoč – zelo težko prepoznati, saj so ušesa in oči uprte v neštete nove krščanske svetnike in idole, od nacionalnih vodij, preko verskih avtoritet in raznoraznih demagogov ter šarlatanov, do medijskih kultov iz hollywoodskega raja? Kdo še to bere in poslušaja, da bi razmišljal in se premislil? Ostaja taista molitev, ki visi v zraku in ki večino vernikov še vedno dela bolj podobno papagaju kot pa prijatelja pesniku.

Kristus kot literarni lik iz evanĝelijev nima lastnosti trojnega junaka iz epske literature in arhaičnih mitov. On je moder, vendar ni bogat niti nasilen. Kot tak bi težko služil kot etični vzor krščanski cerkvi tedaj, ko je bila najmočnejša, v srednjem veku, ko je uresničila »sožitje« z državo in veleposestništvom. Lik iz evanĝelijev je po svojem pomenu mnogo bližji židovsko-esenski apokaliptični literaturi in religiji. Razlog bi bilo treba iskati v verjetni doktrini in vsebini izobrazbe židovskih intelektualcev, ki so verjetno mnogo pred zgodovinskim Kristusom dojeli nprav trofunkcionalnega sistema. Mogočnejši in bogataši, podprti z verskimi »mitomoteri«, nujno proizvajajo medsebojne spore in vodijo ljudstva v vojne in katastrofe, pri čemer je mir pod orožjem, *pax romana*, samo premor med zaporednimi uniče-

¹⁴ B. Duda: »Opći uvod u bibliju«, v: *Biblija. Stari i Novi zavjet*, Zagreb: Krščanska sadašnjost, 1974. Str. 1169–1175.

vanji. Že farizejski učitelj Hilel, po vsej verjetnosti tudi učitelj zgodovinskega Kristusa, je govoril o nujnosti ljubezni do ljudi, ne glede na njihovo versko in etnično pripadnost; na ta način je poskušal ustvariti etično protiutež imperialni državi, ki je delila ljudi po vseh mogočih kriterijih tako, da je jemala zdaj en zdaj drugi kriterij kot izgovor za vzdrževanje reda neenakosti, nasilja in licemerja. Apokaliptiki pa so računali tudi na možnost velikega uničenja in se v skladu s tem pripravljali. Kako? Sodeč po Kumrskih rokopisih so si prizadevali rešiti pred uničenjem vsaj duhovno zapuščinino skupnosti.¹⁵ *Beseda* je morala preživeti, če človek kot telesno bitje ni mogel. Iz nje bo mogoče neka bodoča generacija preživelih črpala ne samo vzpodbudo za nadaljnje življenje, ampak bo razumela tudi vzroke propada življenja pod vladavino imperija in njegovih lokalnih mogočnejšev. Ali je to tudi smisel tistega prvega stavka biblije »v začetku je bila beseda«? Seveda to ni in ne more biti edini smisel, vsekakor pa je sestavni del raznoraznih smislov žive Besede.

Duh ne sme pristati na zaključek, da je totalno uničenje vseeno začetek novega življenja, ker je to najbolj čista religiozna prevara, za katero zdaj lahko povsem gotovo rečemo, da jo proizvaja epsko-politični red. Prav tako je gotovo in v skladu z esenskim, kakor tudi s krščanskim novozaveznim smislom, da se bo življenje ohranilo in tudi preraslo v neprekinjen niz, v večnost šele takrat, ko spodmakne trojnost podložniške kulture, nasilja in razsipništva in odstopi mesto svobodni igri ustvarjalca in ljubimca. Ali bomo tako trojnost imenovali imperializem, nacionalizem, stalinizem ali pa klerikalizem, je zdaj vseeno.

(Prevedel Dean Komel)

¹⁵ E. Weber (ur.): *Kumrski rokopisi iz pečina kraj Mrtvog mora*. Beograd: BIGZ, 1983.

Še enkrat o Heglu in Francoski revoluciji

(Duhovna legitimacija države)

K velikemu prelomnemu dogodku – Francoski revoluciji¹ – se je Hegel vračal v vseh obdobjih svojega filozofiranja. Najprej v mladostnih teoloških spisih (*Theologische Jugendschriften*), potem v *Jenaer Realphilosophie*, pa v *Fenomenologiji duha*, *Filozofiji zgodovine*, *Filozofiji prava* in nazadnje v svojih obsežnih poznih *Predavanjih o filozofiji religije* (*Vorlesungen über die Philosophie der Religion*).

Za ta pozna predavanja je značilno, da Hegel v njih Francoske revolucije ni izpeljeval iz biti kot duha s pomočjo dialektične spekulacije, ampak je idejo svobode, ki se je zgodovinsko uveljavila v Francoski revoluciji, omejeval na funkcijo duhovne legitimacije moderne države. V teh predavanjih mu potemtakem ni šlo za to, da bi Francosko revolucijo *pojasnil* iz biti spekulativne ideje; bolj mu je bilo do tega, da z njenimi pridobitvami legitimira moderno nemško državo neodvisno od religioznih predpostavk. Gre seveda za značilno nemško duhovno legitimiranje države, nikakor pa ne za njeno praktično-politično legitimiranje. Na podlagi takšnega nepolitičnega in apolitičnega duhovnega utemeljevanja je Hegel hkrati prejudiciral in sklepal o nadaljni politični usodi Nemčije in njej bližnjih držav.

V novoveški delitvi Evrope je Nemčija dobila osrednje mesto med katoliškim Zahodom in pravoslavnim Vzhodom. Luteranska tradicija, ki ji sledi tudi Hegel, v Francoski revoluciji ni videla samo utelešenje novoveškega načela svobode, ampak tudi utelešenje starega pogankega načela, ki se je ohranilo v katoliški *ponižnosti*.² Bit katolištva, v kateri se je ohranilo poganstvo kot kulturno-zgodovinsko dejstvo, prepozna Hegel v razcepu med Bogom in človekom: »Smisel katoliškega kulta ni uživanje v *enotnosti* božanskega in človeškega, temveč v preseganju njune razcepljenosti... Kult tako dobiva podobo pokore, spokoritve. Ta pa se godi skozi kesanje in spoved, žrtvovanje in obrede, s katerimi človek pokaže, da mu je resnično do tega, da se odreče svoji osebni volji«. ³ Ta nesebičnost je tolikšna, da proglašča človeško dejavnost za nekaj, kar ni sveto, pridobivanje bogastva pa za nekaj sramotnega. »... od človeka, če nekaj ima, se celo zahteva, da svojega imetja z delom ne povečuje, ampak ga podari revnim, zlasti pa cerkvi, se pravi tistim, ki ničesar ne delajo in ničesar ne počenjajo«. ⁴ Ta razcep človeka in Boga, subjektivne svobode na eni strani, in zahteva po ponižnosti in pokornosti na drugi strani, vplivata na razmerje med državo in katoliško religijo. Hegel kot protestant in državljani v modernem pomenu besede je prepričan, da mora individuum v državi kot najvišji obliki skupnosti uživati svojo pravno zajamčeno svobodo. Za Hegla je država uresničena oblika ideje svobode. Tako opredeljeni svobodi v državi nasprotuje katoličanstvo s tezo, pravzaprav z religiozno dolžnostjo, po kateri svoboda ne sme biti najvišji smoter človekovega življenja, ampak se mora človek podvreči strogi pokorščini in zdržati brez lastne volje: »... še več, v vesti in

¹ Primerjaj F. M. A. Mignet, *Povijest Francuske revolucije, 1789–1815*, Matica Hrvatska 1892.

² To protestantsko načelo enotnosti znanja in vere poudarja tudi Marx, ko nasprotuje katoliškemu ločevanju človeka in Boga in proglašča Smitha za Luthra politične ekonomije. Gl. Marx, *Die Frühschriften*, Kröner, Stuttgart 1964, str. 228.

³ Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, Bd. I., str. 27. Felix Meiner Verlag 1966.

⁴ Hegel, *ibid.* str. 307.

v najgloblji intimi se mora odreči svoje osebnosti in odvreči svojo svojskost.⁵ V katoliških državah zato pride, po Heglu, do boja med načelom političnih svoboščin v državi in med verskimi dolžnostmi pokornosti božjemu gospodarju. Ta boj med načelom političnih svoboščin in versko poslušnostjo se resnično ne more odločiti.⁶ »Religija terja ukinitve volje, posvetno načelo pa se na njej utemljuje... Religija kot cerkev v takšnem primeru lahko ravna pametno in od zunaj popusti, kar pa seveda pomeni, da tedaj duh zapade v *nedoslednost*... Tako so, na primer, Francozi vztrajali pri načelu posvetne svobode in s tem dejansko zapustili katoliško vero, zakaj le-ta ne more od ničesar odstopiti, pač pa dosledno terja brezpogojno pokornost cerkvi. S tem država in cerkev stopita v razmerje protislovnosti. Francozi so v tem primeru religijo zavrgli, naj se znajde kakor ve in zna. Postane samo stvar posameznika, nekaj, za kar se država ne briga – zato se potem reče, da religije ne smemo mešati z ustavo države.⁷ Tako je v revolucijskem času v Franciji nastal ateizem in sicer kot nova religija. Tudi Marx je spoznal nerešljivost spora med teisti in ateisti in je zastavil zgodovinsko odločilnejše vprašanje, namreč, zakaj so eni ljudje verni in drugi ne. Ta zahteva – da bi na tako zastavljeno vprašanje zgodovinsko odgovorili – je bila plodna vse v naš čas. Herman Lubbe na primer, ki nikakor ni Marxov učenec, meni, da obstajajo vprašanja, na katera je mogoče odgovoriti samo zgodovinsko, namreč s pripovedjo. To, da je v FR ateizem prerastel v religijo in je bila svoboda povzdignjena v božanstvo, se je, po Heglovem mnenju, zgodilo zato, ker država ne more obstajati samo na podlagi formalnih zakonov (pravna država), ampak potrebuje tudi najgloblja prepričanja svojih državljanov. Če ta prepričanja niso ne katoliška in ne krščanska, dobijo obliko neke druge ideologije, nazadnje celo ateizma. Takoimenovana pravna država, ki bi državljanke prepustila na milost in nemilost sodnikom in bi bila tudi sama samo pravno nadzorovana, je po Heglovem mnenju nesprejemljiva, ker »... ne vlada zakon, ampak ljudje storijo tako, da zakon vlada. Ta človeška potrditev zakona je nekaj konkretnega; volja ljudi in njihova spoznanja morajo storiti svoje.«⁸ Ljudje imajo od vekomaj svoja prepričanja, pa čeprav so omejena zgolj na njihov osebni interes. Pravna država zato dejansko ne more funkcionirati, ker ali privatni interesi posameznikov ali pa občni interesi države vedno znova zmagajo nad zakoni. Hegel proučuje FR predvsem skozi nasprotje med načelom svobode in načelom vere, se pravi skozi nasprotje med državo kot uresničenjem ideje svobode in religijo kot prakso vdanosti in pokorščine nebeškemu gospodarju. Kritiko starega fevdalnega reda Evrope zastavi Hegel s svojo kritiko katolištva kot duhovne podlage ali legitimacije te stare vladavine. Za staro fevdalno Evropo je veljalo, »... da zakoni, da aristokracija in ustava države izhajajo od Boga: s tem so zakoni avtorizirani z najvišjega mesta, ki si ga je sploh mogoče zamisliti.«⁹ Zakoni države so utemeljeni v božji volji in so zato nespremenljivi, kar pomeni, da jim je mogoče samo slediti in sicer tako, da poslušamo božjo besedo. Bogoslovje (teologija) in bogočastje sta tako edini poti za oblikovanje človeških odnosov v fevdalni politični skupnosti: »To je mogoče izreči na naslednji način: bogu se pokoravamo tako, da spoštujemo zakone in aristokracijo (vrhovništvo), se pravi tiste sile, ki tvorijo drža-

⁵ ibid. str. 307.

⁶ Hegel posebej poudarja, da je država duhovna in ne politična oziroma pravna skupnost. Sodobni ustavni patriotizem je Heglu še tuj. Poudarja: »Država temelji na npravstvenem prepričanju, le-to pa na religioznem.« Hegel, Enzyklopädia, str. 432, 552, Felix Meiner 1959.

⁷ Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Religion, str. 309.

⁸ ibid. str. 310.

⁹ ibid. str. 304.

vo«.¹⁰ Ker je s tem postal transcendentni bog temelj zakona in samovoljne moči – pred njim pa so vsi smrtniki in verniki enaki, čeprav to v državi očitno niso – je veda o Bogu ali teologija vozlišče političnega in svetovnonazorskega spoprijema srednjeveških skupnosti. Interpretacija Božje biti in volje je središčna točka javnega življenja srednjeveške Evrope. Teoretske in praktične hereze kot izrazi različnih interesov so posredovane skozi interpretacije božje volje in milosti. Človekov položaj v takšni skupnosti je določen z dojemanjem in izvajanjem kulta. Cerkveni redovi kot oblike hierarhiziranega krščanskega življenja temeljijo na različni interpretaciji božje biti ali biti apostolov in svetnikov. Priznavanje teh redov ali njihova prepoved oziroma njihovo preganjanje in zatiranje je temeljilo na cerkveno odmerjenem *ius interpretandi* božjih stvari. Na tej distribuciji pravic glede interpretacije božjih zadev je temeljila vsa srednjeveška teokracija. Zgodnjekrščanska delitev božje in cesarjeve oblasti, ki se je ohranjala ob predpostavki, da so posvetni vladarji tiho pristajali na vodilno cerkveno interpretacijo božje volje, ni motila stabilnosti posvetne oblasti. Skupni interesi vojaških plemičev (plemičev meča) in duhovščine (plemičev plašča) so imeli globlje korenine: v skupnosti krvnega sorodstva. Oboji so prenašali delitev oblasti s stališča globljega razumevanja lastnega položaja v hierarhiji Božje milosti. Ostra nasprotovanja predstavnikov obeh oblasti so še razplamtevali nori zanesenjaki iz vrst papežev ali cesarjev, ki so hoteli po sili v eni roki združiti obe oblasti (*potestas prima* in *potestas secunda*) Heglova polemika s katolištvom in v njem ohranjenimi poganskimi ostanki meri ravno na skupnost krvnega sorodstva kot na podlago enotnosti fevdalnih stanov. Njej nasproti postavlja Hegel novoveško racionalno, protestantsko načelo duhovne skupnosti. S tem, ko nasprotuje katolištvu in fevdalni skupnosti krvnega sorodstva, pa Hegel nikakor ne zdrsne v ateizem francoskih razsvetljencev. Skupnost krvnega sorodstva, rod in družina, ostajata še naprej naravna temelja človeštva, nista pa več temelj državne skupnosti. *Ius sanguinis* je povzdignjena na raven duhovne skupnosti, v katero so vključeni vsi, ki sodelujejo v njenem duhu, ne glede na svoj naravni ali etični izvor. Smisel FR vidi Hegel v duhovnem združevanju in spravi francoskega ljudstva, ki je bilo stanovsko razdeljeno. Ukinitvev stanov še zdaleč ni samo ukinjanje in odstranjevanje starih krivic, ki so jih preživljali kmetje in meščani, ampak je, nasprotno, ukinjanje načela teh krivic, namreč skupnosti krvnega sorodstva kot temelja fevdalne državne suverenosti in njenega nosilca, aristokracije. Katolištvo je za Hegla duhovna oblika opravičevanja starih krivic, storjenih svobodnim duhovnim bitjem v imenu neduhovnega načela, kakršno je skupnost krvnega sorodstva kot podlage svobode, avtonomije in avtarkije stare fevdalne Evrope. Kri je zunanje naključno načelo skupnosti. Kultno čaščenje in dojanje Boga kot onostranskega gospodarja ali v transcendentnost potisnjene stvarnika rodu je zunanja razsežnost tega načela. Heglova kritika rimskega paternalizma zadeva tudi katoliško načelo transcendentnega Boga kot podlage stanovske družbe.

Čeprav Hegel ostro napada kultni značaj katolištva, pa po drugi strani nikakor ni proti vsakršni enotnosti vere in države. Nasprotno: na enotnost vere in državne zakona po njegovem mnenju naletimo v abstraktni obliki pri vseh narodih. V tej abstraktni obliki je mogoče to enotnost samovoljno tolmačiti in zato zlorabljati. Po Heglovem mnenju je pravilno, da se Bogu pokorimo tako, da smo podložni zakonom in plemstvu, ker te sile tvorijo državo. To popolnoma pravilno načelo pa je seveda mogoče zlorabiti, pravzaprav sprevreči v njegovo nasprotje, če se glasi:

¹⁰ *ibid.*

»... zakonom se je treba podrediti, pa naj so kakršnikoli.«¹¹ Vladanje in zakonodaja sta na ta način prepuščena samovolji vlade. To takšne nevarne samovolje je prišlo zlasti v protestantskih deželah tik pred meščanskimi revolucijami. V času zadnjih vladarjev iz rodbine Stuart so zahtevali od podložnikov pasivno poslušnost. Veljalo je pravilo, da je kralj za svoja dejanja odgovoren samo Bogu. Državi vlada na najboljši možen način, saj se v njegovih zapovedih izraža božja volja. V protestantizmu, ki je Angleže spodbudil k revoluciji, pa je, narobe, prevladovalo prepričanje, da kralj nikakor ni edino mesto, kjer se izraža božja volja. Božja volja se izraža v vsakem človeškem srcu in ne samo v srcu kralja in duhovnikov. Če so torej vsi ljudje in državljani enaki pred Bogom, potem so enaki tudi v državi, saj je sama tudi božja stvaritev. Tako je Cromwell z *Biblijo* v roki zrušil dinastijo in vzpostavil svojo diktaturo. Razglasil se je namreč za pravilnega tolmača tako razumljene božje volje. Puritansko geslo pravi: *spoznanje božje volje ni poseben privilegij, ampak pripada vsem državljanom države*. Nevarnost, ki izhaja iz tega pravilnega načela, po katerem je božja previdnost dostopna vsakemu državljanu in ne samo cerkvi in dvoru, tiči v možnosti samovoljne razlage božje volje na različnih ravneh. Grozi namreč, da bo v tolmačenju božje volje zavladala velika anarhija – kar se je v angleški revoluciji zares zgodilo. Religiozno vojno med katoličani in protestanti ter različnimi protestantskimi sektami, je vsaj teoretsko rešil Hobbes s svojim razlikovanjem in tolmačenjem dveh vodilnih moči: *potestas prima in potestas secunda*. Državna moč kot *prva* moč zahteva od državljanov pokornost, za plačilo pa vsem državljanom jamči varnost in zaščito v okviru zakona. Tudi cerkvena moč kot sicer *druga* zahteva pokornost vernikov, vendar pa jim lahko jamči samo varnost v nebesih. S tem je Hobbes religijo ločil od države in menil, da je tako vzpostavil mir med državljani različnih veroizpovedi. Že sam pa je slutil težave takšne abstraktne ločitve vere in države, ker je vedel, da različnost prepričanj državljanov zmanjšuje moč države. S svojo krilatico »Jezus je kristijan« je poskušal zediniti duhove, kar pa mu seveda ni uspelo. Gotovo, da je Jezus kristijan – a katoliki so kljub temu katoliki in protestanti protestanti.

Enak problem se zgodi, kadar je ljudstvo v smislu starega rimskega rekla »vox populi, vox dei« povzdignjeno do božanstva. V takšnem primeru nastane spor okrog pravice do tolmačenja ljudske volje, pojavijo pa se tudi navzkrižja okrog odločanja o tem, katera frakcija ljudske volje ima boljše izgleda, da bo postala vodilna, saj ljudstvo nikakor ni v celoti iste volje. To razmerje in spor med državo in religijo, državo in nacijo, je poskušal rešiti Hegel v višji duhovni enotnosti kot temelju svojega razumevanja države. Višja enotnost teh nasprotij je ideja transreligiozne, transnacionalne in transsocialne *svobode*. Svobodo pojmuje Hegel kot univerzalno umnost človeštva. Univerzalna ideja svobode se objektivira v državi, država pa utemeljuje svobodno enotnost vseh svojih članov. Hegel je svobodo razumel kot absolutno duhovno načelo, ki se v konkretnih državnih skupnostih institucionalno objektivira, ne pa kot praktično ravnanje posameznikov v konkretnih medsebojnih odnosih.

Ob vsem tem pa je Hegel vendarle proti ločitvi države in »religije«, ker je religija kot duhovno načelo v državi naravno uresničena. Da ločitve države in religije ter do zahteve, da naj država skrbi za *pravičnost*, religija pa za *odrešitev* je prišlo samo v obdobju revolucionarnega preloma s starim fevdalnim redom in njegovo katoliško utemeljenostjo. Pravi problem Heglovega odnosa do FR pa se pokaže šele ob vprašanju vzpostavitve nove višje duhovne enotnosti znotraj

¹¹ *ibid.*

nasprotij moderne meščanske družbe. Ob vprašanju namreč, kako spraviti državo in religijo v družbi industrijcev, bankirjev in trgovcev? Stara katoliška cerkev terja nesebičnost – v družbi, ki prav na sebičnosti temelji. V katoliških državah se je to nasprotje med osebnimi svoboščinami ter pokorščino cerkvi in plemstvu pokazalo predvsem tedaj, ko se je vsem ljudem razglasilo, da so osvobojeni vseh duhovnih in posvetnih avtoritet: »... to je ogromna razlika, ki je v moderni svet vstopila s tem, ko se je sploh postavilo vprašanje, ali priznati človekovo svobodo kot resnico na sebi ali pa sme religija zavreči svobodo«. ¹² Pri Heglu je svoboda seveda nad vsemi naravnimi, religioznimi, nacionalnimi in podobnimi oblikami njegovega (s časom določnega) izražanja in objektivacije.

Kakšno je bilo pojmovanje svobode v luči tradicije evropskih narodov?

V katolištvu je novoveško spoznanje o svobodi kot človekovem bistvu pripeljalo do razkroja enotnosti posvetne in duhovne avtoritete, države in religije. Na podlagi Heglovega mnenja bi se reklo, da je katolištvo zgodovinsko mrtvo. V protestantizmu pa, misli Hegel, se lahko znova vzpostavi enotnost vere in države, seveda na novih temeljih svobode, ker »... protestantizem terja, da človek verjame samo v to, kar zna, da je njegova vest nekaj svetega in nedotakljivega. V Božji milosti človek ni pasiven, prisoten je s svojo subjektivno svobodo. V njegovem znanju, volji in veri je izrecna zahteva po subjektivni svobodi«. ¹³ To protestantsko načelo priznava subjektivno svobodo kot človekovo bit, toda tudi človek v svojem individualizmu ni primeren za temelj države, ki je, po Heglu, uresničenje ideje svobode in ne uresničenje neke individualne volje. Tam namreč, kjer vladata subjektivna volja in svoboda in kjer *vsak veruje v to, kar zna*, pride do nasilja te subjektivne volje ali čiste vesti, ki se upira vsaki občosti in se tako povzpne do ravni državnega *raisona*. V takšnih primerih uspevajo samovoljni *samodržci*, ki se ne podreajo ne Bogu in ne ljudstvu, ampak poslušajo samo glas svojega moralnega prepričanja ali čiste vesti.

Medtem ko torej načelo svobode v katoliških državah pripelje do razkroja enotnosti religije in države, do ateizma, pa pride v protestantskih državah do abstraktne subjektivne enotnosti religije in države, se pravi do prepustitve države *furijam fanatičnega moralizma*. Hegel nasprotuje tudi temu abstraktnemu subjektivnemu in moralizatorskemu protestantskemu načelu enotnosti države in vere in sicer s pravno jasno opredeljeno tezo: »... če vztrajamo pri tej enotnosti, preprečujemo graditev organizmov državne ureditve. Državna ureditev zahteva razčlenjenost, v kateri so dolžnosti in pravice omejene. Abstraktna moralna enotnost ne dopušča razlike, ki pa nastane brž, ko se porodi organizem in s tem tudi resnična življenjskost«. ¹⁴

Katolištvo in protestantizem pri Heglu torej nastopata kot dvoje ostro nasprotujočih si načel legitimacije državne oblasti. Katoliško načelo zagovarja – nasproti človekovi svobodi v državi – abstraktno razliko med državo in religijo. Protestantско načelo pa, nasprotno, zastopa tezo o abstraktno moralni enotnosti države in religije. Katolištvo in protestantizem postajata tako nasprotni stranki v boju za državno oblast. V primeru, da bi ena stranka zmagala, bi država razpadla: ali v nedosledno proti – postavljanje vere in države (katoliško ali farizejsko načelo) ali v neposredno enotnost vere in moralne prakse, kar pelje v nasilje in prelivanje krvi vseh tistih državljanov, ki so drugačnega prepričanja (protestantsko načelo).

¹² *ibid.* str. 307.

¹³ *ibid.*

¹⁴ *ibid.*

Tu navaja Hegel francoski primer. V imenu svobode so se Francozi uprli svoji religiji – katolištvu – ker je religija, ki ne priznava človekove svobode. S tem so, po Heglu, »... Francozi, ki so zahtevali posvetno svobodo, prenehali pripadati katoliški veri, saj le-ta od ničesar ne odstopa, ampak dosledno terja brezpogojno pokornost cerkvi«. ¹⁵ S tem, ko so opustili katolištvo, torej kot teisti, so Francozi razglasili načelo, da se vera ne sme vmešavati v državne zadeve. Iz ustave izključena vera pa se seveda zlahka pretvori v *klerikalizem*, se pravi v zunajustavno politizacijo veroizpovedi. Ko so vero ločili od države, je Francozom neopazno postal ateizem nova vera, posvečena čaščenju svobode. Vsakdo je *moral* biti svoboden in tako so v imenu svobode začele padati glave, čisto v slogu protestantskega subjektivnega moralizma v politični praksi. »Pod Robespierrom je Francija živela v strahovladi, ki je bila uperjena proti tistim, ki niso delili prepričanje svobode; zaradi svojega prepričanja so bili sumljivi.« Tako se izkaže, nadaljuje Hegel, »... da formalno izdelana ustava, ki je zavrгла vero, najde svoje zadnje zasilno zatočišče spet v *prepričanju*, ki je bilo najprej zavrženo, potem pa zopet vzpostavljeno, ne oziraje se na kakršnokoli formo. Naš čas trpi zavoljo tega protislovja in zaradi svoje prevladujoče neosveščenosti.« ¹⁶ V nasprotju s tem abstraktnim protislovjem pomeni Heglovo uresničenje ideje svobode v državi spekulativno prežemanje (identitete in diference) državnega in religioznega načela, državne ustave in prepričanja državljanov. Te spekulativne enotnosti nasprotja med *ustavo* in *prepričanjem* ne moreta udejaniti ne katolištvo in ne protestantizem. Višja enotnost teh nasprotij je po Heglu samo v njegovi lastni spekulativni filozofiji svobode kot temelju ali osnutku moderne države. Že klasična Heglova formula pravi: »Samo norost našega časa je lahko mislila, da je mogoče sistem sprevržene npravnosti, njegovo državno strukturo in zakonodajo spremeniti brez preobrazbe religije, da je mogoče revolucijo izvesti brez reformacije in da je mogoče s staro religijo in njenimi svetinjami vzpostaviti njej nasprotni državni red in skladje in s pomočjo zunanjih garancij zagotoviti stabilnost zakonov... Na ločevanje zakonov in prava od religije je treba gledati kot na golo nujno zlo.« ¹⁷

S takšnimi izjavami Hegel seveda ne misli na religijo kot na nerazložljivo dejanje Božjega razodetja, temveč kot na stališče državljanov do nje. Za Hegla je religija tako postala oblika prepričanja državljanov in v končni posledici ideologija v modernem pomenu besede. Heglova kritika katoliškega razcepa med prepričanjem in ustavo ter protestantske moralne enotnosti prepričanja in ustave je izvedena iz stališča ideje svobode kot absolutnega samocilja. Ideja svobode je pri vseh narodih nad predstavo o Bogu. V sobesedilu teh Heglovih nasprotovanj tako katolištvu kot protestantizmu je zanimivo, da je ugledni francoski poznavalec Heglove filozofije G. Planty Bonjour pri svojem proučevanju Heglove filozofije absolutnega podvomil v Ritterjevo tezo o tem, da je Hegel filozof Francoske revolucije. V tem sobesedilu najprej navaja previdnejše Habermasove izjave in se nazadnje med Ritterjem in Habermasom postavi na Iltingovo stran: »Trditev, da je Heglova *Filozofija prava* v resnici filozofija revolucije, je seveda groteskna zabloda...«. ¹⁸ Hegel ni filozof revolucije. V svoji *Filozofiji prava* je nevzdržno načelo revolucionarnega nasilja, ki izhaja iz moralno okrnjenega načela svobode, preoblikoval v organski sistem državnih institucij, v katerih so omejene dolžnosti

¹⁵ *ibid.* str. 308.

¹⁶ *ibid.* str. 311.

¹⁷ Hegel, *Enzyklopädie*, str. 436, 552.

¹⁸ Prim. K. H. Ilting, *Erläuterung zu Hegel*, str. 342; gl. tudi časopis *Politička misao*, br. 3, 1989 str. 26, Informator Zagreb.

in pravice vseh državljanov. Te omejitve državljanskih svoboščin so seveda svobodne omejitve in ne omejitve svobode, zakaj, če bi bilo tako, bi bila tudi revolucija odveč.

Vprašanje o Heglu – filozofu revolucije ali ne – se še zaostri ob njegovi opredelitvi svobode. Takšnega mnenja je tudi G. Planty Bonjour, saj pravi: »Pokazati smo poskušali, da se Hegel ne strinja v celoti z načelom svobode, kakor ga je razglašala Francoska revolucija do obdobja terorja, in da ne obsoja terorja, ker se je zatekel k nasilju. Hegel je mnogo manj zadržan do terorja kot se na splošno misli.«¹⁹ Teza je sprejemljiva, a jo je treba razložiti. Po Heglu je načelo svobode univerzalno. To pomeni, da Hegel svobode ne opredeljuje niti kot svobodo (osvobojenost) od nečesa niti kot svobodo do česa. Svoboda je določena sama s seboj, kar pomeni kot *causa sui*. Ukinitev tlačanstva, politična osvoboditev državljanov in ukinitev vseh privilegijev prvega in drugega stanu, kar so značilnosti prve stopnje FR, vsi ti dosežki še niso na ravni radikalnega načela svobode. Radikalnosti tega načela se namreč postavljajo po robu vse *partikularne osvobojenosti od časa in za kaj*. Svobode ni mogoče opredeljevati in ne uresničevati glede na nesvobodo ali nujnost. To bi bilo v nasprotju z njeno samodoločenostjo.

Trditev, da Hegel ni bil nasprotnik terorja, je povsem pravilna. Vse, kar je nastalo, je vredno, da tudi propade. To načelo Heglove dialektike je docela v skladu z načelom revolucionarnega terorja proti slehernemu partikularizmu. Druga faza FR, jakobinska diktatura, prav s terorjem lomi partikularizem in sicer v imenu svobode kot svobode. Zato Hegel pravzaprav nima ničesar proti terorju in zoper občo, samo s sabo določeno svobodo. A navzlic temu menimo, da Hegel ne soglaša ne z določitvijo svobode v prvi fazi revolucije in ne z njeno opredelitvijo v drugi fazi terorja, kakor misli Planty Bonjour. Drugo fazo revolucije so zaznamovale Rousseaujeve ideje. Robespierre kot praktični politik filozofa Rousseauja ni čisto razumel, Hegel pa je prišel in se mu zoperstavil šele pozneje. Povsem v duhu francoskega katolištva je Robespierre dvignil svobodo na prestol transcendentnega božanstva. Vendar pa svobode ni treba divinizariti, ampak institucionalizirati. In prav na to misli Hegel, ko govori s stališča svojega onkraj katoliškega in protestantskega načela, se pravi s stališča spekulativno dialektične enotnosti obeh nasprotij. Robespierre je še vedno ateizirani katolik. V svobodi vidi novega Boga in mu prireja svečanosti in polaga žrtve, celo človeške, namesto, da bi jo institucionaliziral v organsko celoto moderne ustavne države. Tako ostaja svoboda samo blodnja in navdušenje, ne pa organska enotnost države, ki je, po Heglu, edino mesto dejanske svobode. Francoskemu, še vedno katoliškemu pojmu svobode, po Heglovem mnenju manjka živa organska razčlenitev v institucije, v katerih se svoboda razvija in objektivira. Skratka, revolucija je zgorela v ognju neposredne svobode Rousseaujeve *volonté générale*.

V nasprotju z Rousseaujem se Heglov pojem svobode v državi kaže kot konkretna enotnost ustavnih pravic in državljanskih prepričanj. Tako opredeljena strukturirana *enotnost ustave in prepričanj* je načelno *apolitična*. Iz takšne dialektične enotnosti je namreč izrinjena praksa specifično političnega udejstvovanja, pa tudi posebno politično oblikovanje občosti.

Višja enotnost katoliškega in protestantskega prepričanja je dosežena v filozofskem ali absolutnem prepričanju. Objektivira se v državi kot konkretna enotnost prepričanja in ustave. S tem je vsaka individualnost, ki obstaja v ločenosti boga in človeka, kot tudi tista, ki je prisotna v moralnem edinstvu posamezne in obče

¹⁹ Prim. Planty Bonjour, *Politička misao*, br. 3, 1989, str. 37.

volje, žrtvovana razčlenjeni enotnosti obeh skrajnosti. Celo še več, ti skrajni elementi so utemeljeni v enotnosti ustave in prepričanja, tako, da enotnost ne izhaja iz razlik, ampak so razlike posledica enotnosti.

Na vprašanje, ali je Heglova *Filozofija prava* filozofija Francoske revolucije, lahko zdaj odgovorimo: Hegel je izdelal teorijo političnega, v kateri zaradi bojzani pred nepredvidljivim ni našel več nobenega prostora za kontingentno politično dogajanje. Če je revolucija kontingentni politični dogodek, poln nepredvidljivih stranpoti, tedaj pač Hegel zanjo nima lepih besed. Če pa je slučajnost samo nespoznana nujnost, na katero Hegel zvede sleherno nerazložljivost, tedaj je na njej – se pravi na tako opredeljenem pripetljaju – mogoče izdelati ves sistem nrvnosti. Če pa ni tako, tedaj sta, po Heglu, *slučaj* in *čudež* – pri čemer ne misli samo na Francosko revolucijo, ampak tudi na Jezusove čudeže – samo obliki podcenjevanja tako vsemogočnosti Boga kot absolutne ideje. Če se Bog razodene zgolj po naključju, ko slepim vrne vid in pohabljenim ude, tedaj je njegova vsemogočnost sporna. Bog mora biti v vseh stvareh – ustvaril jih je in jih mora trajno ohranjati pod svojim skrbništvom. Trditev, da Bog enostavno dela čudeže, pomeni omejitev Boga na nekaj partikularnega. Nasproti nepojasnljivemu čudežu in slučaju navaja Hegel zakon sam kot pravo čudo: »Resnični čudež je pojav duha v naravi, a zares resnični pojav duha je človekov duh in njegovo zavedanje sveta. Zakaj znanje o svetu pomeni, da v svoji raztresenosti in neključni različnosti vsebuje zakonitost in um. To je relativni čudež.«²⁰ In Hegel sklene: »Čudež razumemo kot slučajno izkazovanje Boga; resnično božje izkazovanje v svetu pa je absolutno, večno...«²¹

Francoska revolucija potemtakem ni ne čudež in ne slučajni politični in zgodovinski dogodek, ampak je uresničenje ideje svobode ali institucionalno posredovana neposrednost. Ta pa – ali tako heglovsko dojeti čudež – ni dejanje subjektivnega človekovega udejstvovanja v politični skupnosti, ampak sam zakon svobode. Veliki posamezniki, kot na primer Cezar ali Napoleon v besu ali pijanosti kajpak lahko po naključju storijo dobro ali zlo, toda tudi kot takšni nepredvidljivi mogočnejši so samo služabniki svetovnega duha. Zanj hodijo po kostanj v žerjavico in pri tem propadejo, medtem ko se duh nedotaknjen zmagoslavno dvigne iz takšnih splekt. Prav ta izkazana zakonomernost biti svobode je čudež.

Ritter je menil, da je Hegel mislec Francoske revolucije, ker je svobodo institucionaliziral kot načelo revolucije. Po njegovi interpretaciji Heglove teze institucije niso sredstva za omejevanje svobode, ampak poti za njeno resnično izražanje, udejanjanje in objektivacijo. Na vprašanje, kaj v državnih institucijah pride do besede, bi Hegel odgovoril *svoboda*. Vendar pa tisto, o čemer govori svoboda ni nič svobodnega. Nasprotno, institucionalni govor svobode ni na voljo državljanom. Prav narobe: svoboda institucionalno razpolaga z državljani, kar pa seveda ni v skladu s politično skušnjo svobode. Če svobodo razumemo kot najbolj splošno dejanje, ki je onkraj empiričnega delovanja *za* in *proti*, tedaj je svoboda kajpak neomejena, kar pa s stališča konkretne politične prakse pomeni, da je povsem *nerazpoložljiva*. Tu pa Hegel zataji: empirično nerazpoložljivost svobode kompenzira z njenim samorazpolaganjem. Prav to samorazpolaganje svobode je novoveška metafizična iluzija (*causa sui*). Svoboda za sebe in po sebi nima nikakršnega razloga, da bi sama sebe omejevala, vendar pa z empiričnega stališča tudi ne more razpolagati sama s sabo, ker jo omejujejo druga svobodna bitja. Praktična neraz-

²⁰ Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der religion*, Bd. II, str. 70.

²¹ *ibid.* str. 71.

položljivost svobode je kritična točka Heglovega pojmovanja Francoske revolucije, ki je ni mogel preseči, ker je prav s svojo določitvijo svobode kot samozadostnega cilja poskušal dokončno pomiriti (pacificirati) politični proces meščanske družbe, se pravi permanentno državljansko vojno. Iz te temeljne zablode, ki je namerno postavljena kot rešena zagonetka vse zmedenosti državljanske vojne, se je izcimila legenda o koncu zgodovine, koncu umetnosti, koncu religije, politike in vsega drugega. Nerazpoložljivost svobode je bila za Hegla norost dogmatske pameti. S pomočjo Freuda, Wittgensteina in Heideggra smo uvideli, da nismo gospodarji v svoji hiši. Niti s tistim mestom ne razpolagamo, ki ga označuje zaimek *jaz*. To nadvse otipljivo pomanjkljivost empiričnega individuuma, iz katere izhajajo vsi življenjski dvomi, je Hegel kompenziral z opredelitvijo svobode, ki svobodno razpolaga sama s seboj. Izkazalo pa se je, da je ta kompenzacija povsem nevzdržna. *Svoboda ni ne spoznana nujnost in ne causa sui*. Je dogodek z onkraj stiliziranih občosti svobode in nujnosti. Svoboda se mora zgoditi, da bi jo sploh lahko logično presodili. Čudež svobode sodi v drugo vrsto dogajanja. *Svoboda ni spekulativno-dialektična enotnost različnosti*. Čudež ni enotnost razlik, ampak *razlika sama*. V logični sodbi se kaže kot analogija in ne istovetnost s tem, kar je.

Pojmi kot so *čudež, sreča, slučaj, odločitev* so pri Heglu postranskega pomena. Pri mislecih, ki so rehabilitirali praktično filozofijo, pa so v središču pozornosti. Avtorji kot so Marquard, Lübbe, Schmitt, Forsthoff, Planty Bonjour, M. Rossi se ukvarjajo prav s temi obstranskimi pojmi. Zanje je Francoska revolucija čudež in slučaj, ki ga mirno lahko tudi ne bi bilo. Rossi denimo meni, da se je Francoska revolucija zgodila zaman: »... s socialnega stališča... revolucija ni služila ničemur.«²² Takšna razmišljanja niso poglana korenin samo iz kritike Heglove *Filozofije prava*, ampak jih producira tudi neosveščena teoretsko-formalistična redukcija politike. Pojmi kot so čudež, slučaj, sreča, odločitev so v primerjavi z resničnim političnim delovanjem teoretsko mejni pojmi, ki samo opozarjajo, da političnega ni mogoče brez ostanka zvesti na pravne pojme.

S tem pa seveda ti mejni pojmi niso že tudi politični. Ne zapopadejo vse biti političnega delovanja. Zato pač ni presenetljivo, da del avtorjev iz gibanja za rehabilitacijo praktične filozofije nikoli ni zares razumel *genuinega fenomena političnega*. Hegel je v svojem tolmačenju Francoske revolucije prav to *politično* postavil v oklepaj. Njegovo stališče, da je treba ločitev med prepričanjem in ustavo šteti za nevzdržno neumnost in zlo, posega v *politično* prav kolikor le-to ni zvedeno na pravo, filozofijo ali religijo kot čisto zlo. Vendar pa se je v Francoski revoluciji zlomila prav stara filozofija, staro pravo, stara religija in sicer pod nezaustavljivim naletom političnega. Zlom starega sistema se je zgodil na političnem polju in šele po izidu politične bitke se je izleglo novo pravo in nova prepričanja državljanov. Revolucija kot konkretni politični dogodek je bila za Hegla samo izraz oziroma prikaz ideje svobode, pravice in prepričanja, ki v časovnem loku revolucije zavzamejo nadrejeno ontološko mesto. Tezo Ernsta Vollratha, da so Nemci apolitični, je mogoče razbrati prav iz njegove kritike te Heglove redukcije *političnega* na državo kot institucijo svobode, ki izhaja iz prepričanja državljanov.

Na koncu lahko rečemo: Heglova *Filozofija prava* ni filozofija Francoske revolucije, če le-to razumemo kot politični dogodek. Heglova filozofija prava je inačica teoretizirajoče moderne dobe. Po Heglu je državna ureditev oblika legitimacije in limitacije posameznikove svobode glede na državo in državne svobode glede na partikularno samovoljo posameznika. Vendar pa Hegel ne države in ne posamez-

²² M. Rossi, cit. po Planty Bonjour, *Politička misao*, br. 3, str. 37.

nika ne določa s stališča dejanske svobode v eksistencialnem pomenu te besede – kar je sicer v navadi pri veliki večini avtorjev moderne. Svobodo samo določa kot subjekt ali kot absolutno osebo. Zato sta zanj dejanska država in resnične osebe samo prehodni izvrševalci biti svobode. Smisel takšnega pretiravanja kaže iskati v Heglovi težnji po tem, da bi prevladal grozečo in po njegovi sodbi neizogibno državljansko vojno. Mir med državljani kot razumnimi bitji je mogoč samo, če svoboda ne pripada državljanom, ampak državljani njej. Posameznik mora dojeti, da ga v njegovih težnjah, posebnih interesih in strasteh, določa svoboda. Zato se mora iz svoje čutne sile in religioznih predsodkov povzdigniti do filozofskega uvida in tako preseči samega sebe kot egoistično eksistenco. Tako Hegel navsezadnje vendarle zaide v katoliško *brezvoljnost*, ki jo je prej obsojal.

Mnogim razlagalcem se Hegel kaže kot sam vrh *moderne*, po kateri se začenja takoiimenovana *postmoderna*. Misleci, ki danes reflektirajo pojem postmoderne, po pravici poudarjajo, da Heglova filozofija še zdaleč ni vrh in konec moderne, temveč le njeno nasilno pojmovno zaokroženje. Hegel je s svojo *Filozofijo prava* zapustil tla političnega življenja moderne, ker je njeno temeljno antinomijo med anarhizmom in pravnim pozitivizmom teleološko uknil, ko je uvedel višjo duhovno enotnost in s tega višjega stališča oropal *politično* njegove resnične navede. Na spekulativno dialektični način mu je to tudi uspelo. Razliko med individualno in občo voljo je izpeljal iz ideje svobode kot višje enotnosti tega živega praktičnega razmerja in ga tako ugasnil. V nasprotju s Heglom je treba reči: moderna živi še naprej v pestrosti tega nepreseženega razmerja. Iluzijo o absolutni enotnosti partikularne in obče volje je izzvala Francoska revolucija in njen program sprave francoskih stanov s pomočjo novoveško redefiniranega krščanskega duhovnega preseganja skupnosti krvnega sorodstva. Ta pravna, politična in duhovna izenačitev stanov ne pomeni tudi zatrtja razlike med individualno in občo voljo. Individualna in obča volja nista veličini, ki bi ju bilo mogoče zvesti eno na drugo. Logično-gramatična *tertium comparationis*, ki te razlike subsumira v pojem, je samo analogija in ne identiteta razlik.

Hegel je – zapleten v mreže zahodnjaške gramatike in logike – analogijo razložil kot zgodovinsko in logično nedovršeno identiteto, ki ontološko utemeljuje vse analogije. Pravila gramatike in logike je izenačil s pravili praktičnega delovanja in pomešal dve ravni dogajanja. S tem duhovnim prebojem iz zmede državljanske vojne se meščanski človek ne more okoristiti. Kajti logika in gramatika kot obliki pisnega dokazovanja tega, kar je, se razlikujeta od pravil političnega delovanja.

Krščanske dogme – s stališča krščanskega intelektualca

1.

Esej pišem kot intelektualec (razumnik) in kot kristjan (verniki); presojam z obeh vidikov. Kot razumnik reflektiram tudi svojo vero, kajti vera, ki ni utemeljena – razložena, argumentirana, zagovarjam – tudi razumsko, intelektualcu ne zadošča. Obenem pa prav kot radikalno avtorefleksirajoči se (avtokritični) razumnik človek spozna šibkost svoje drže – drže razumništva – in samega razuma. Izkusi, da ga drža zgolj razuma pripelje v prazno; ne le v negotovo, ampak v zunajsmiselno, ki je nesmiselno – tako v etično neutemeljeno kot v fiktiven svet umskih konstrukcij, zgolj hipotez. Nazadnje odkrije, da temelj njegovemu premišljevanju ni razum, ker je postal ta le odsev odseva samega sebe – splet komentarjev –, ampak nekaj bolj trdnega, oprijemljivega, stvarnega, močnega, a zelo pritlehnega.

Razum je projekcija veličastne ambicije. Kar ostane, je z etične plasti beda, sicer pa redukcija na živalsko, le da radikalizirano na značilno človeški način, se pravi, z dodatkom patosa kot alibija, ki naj skrje revščino ostanka. Ko govorim o tem stvarnem ostanku, mislim na strast, na naravo, na bios: na samo ekspanzivnost življenja, ki se lahko alibizira še s tako veličastnimi magičnimi sistemi svetosti (življenja), nazadnje pa ne more preprečiti, da se ideologija svetosti življenja ne bi pokazala kot ideologija svetosti smrti.

V območju človeškega je ta vitalizem drugo ime za (ob)last in (s)last; za pollašcanje in uživanje. Temu, značilnemu že za živalstvo, dodaja človek kulturo; deloma kot kult, kar je konstrukcija psevdotranscendence, deloma kot rafiniranost. A skaže se, da tak človek ni razumnik, ampak pesnik. (Odtod težnja današnjih filozofov, da bi se prikazali kot pesniki mišljenja.) Bistvo – namen, cilj, narava, smisel, smer – njegovega pesnenja pa ni več upesnjevanje sveta, kar je bilo v prejšnji dobi (tudi v dobi klasičnega, naivnega, samozaupajočega) razumništva, ni več odsevanje objektivnega sveta kot lepega, subjektivnega – duše – pa kot resničnega, čeprav tudi lepega, ampak postane narcisoidno avtistično konstruiranje nadomestnega, fantazmagoričnega, fiktivnega, simulativnega (postmoderne) sveta odnosov, hipotez, zamisli, predpostavk, igre uma, vsega tega pa skritega pod vse bolj razdivjano magijo – avtomagizacijo –, ki naj prikrje luknjičavost, praznino, izmišljenost, oslabeledost, egotizem, ludizem tako izvotlenega sveta. Dokončna izvotlitev nastane zato, ker je skopnel temelj: ne le bit, ampak Bog. Bit je zamenjal nič, Boga hudič.

2.

Dogme razumem kot intelektualno institucionalizirano vero oz. nekatere – a temeljne – verske (pred)postavke, aksiome. Kot ne more temeljiti noben umski sistem na nečem, kar ne bi bil aksiom, iz le teh je vsa znanost izvedena, tako je vera nemogoča brez dogem. Brez dogem ali zunaj njih je mogoča sicer t.i. subjektivna vernost, ki jo je danes vse več, vendar gre v nji le, ali predvsem za občutke, za čustva, za predajanje domišljiji ponotranjenosti, kar je bližje pesniškimi – in seveda psihodeličnim, zaradi psihohigijene gojenim – razpoloženjem kot

pa pravi veri. Subjektiv(istič)na vernost je radikalno svobodna. »Veruje« v kar koli se ji zdi. Je samovoljna, eklektična, veze različne zamisli po poljubni presoji, je dokaz človekove svobode in emancipiranosti glede na vse druge sile kozmosa. (Pri nas najbolj bleščeče predstavljena v knjigah Boštjana M. Zupančiča.) Je nenehno sprotno čustveno izumljanje kozmosa, ki nastopa kot par znanstveno-razumskemu konstruiranju kozmosa kot nenehoma si sledečim vrstam novih in novih teorij-razlag in iz njih izvirajočih novih tehnik za obvladovanje okolja.

Vera, ki ni reducirana in s tem derealizirana v subjektivni prehodni občutek – v nekaj, kar nastaja v psihoterapevtski seansi ali v zasebnem intimnem predajanju domišljiji –, ampak predstavlja poleg drugega tudi »sistem« – pa naj gre za sistem Tomaža Akvinskega ali Mohameda ali Lutra ali Mojzesa, vsekakor mora biti sistem navdihnjen in sporočilo sistematizirano –, je objektivna, zgodovinska, stvarnostna, umsko preverljiva, intersubjektivna, logična, utemeljena tudi na volji, na človekovem svobodnem pristanku na to, za kar se odloči, da bo veroval.

Seveda takšna odločitev ne zadošča, kot ne zadošča nič od tega, kar je zgolj sistemsko. Če ni milosti, t.j. Navdiha, za katerega vernik veruje, da prihaja od Boga – od svetega Duha –, je vse zaman; je vera prazna, zunanja; ni prava vera, ampak etiketa, sistem pravil, zgolj ustanova, konfesija, socialno dejstvo, lahko velika – tudi politično oblastniška – moč, a brez transcendentnega bistva. To bistvo prihaja – za kristjana – od neposrednega stika Boga s človekom, božje osebe s svobodno posamezno človeško osebo, ki čuti v sebi vest in dušo, se po njej ravna. Vsebina vesti – duše – pa je univerzalno, racionalno, institucionalno določena: kot sistem dogem.

3.

Dogem je – za katoličana – kar nekaj; osnovne izgovarja pri vsaki maši, v Credo: verujem v enega Boga itn. Brž ko začne dvomiti v to ali ono dogmo, se začne njegova vera – katoliška, pravoslavna itn. – podirati. Za merilo, katera dogma je še veljavna, katera ne, naredi sebe, človeka, posameznika, ne pa Cerkev, ki je kot občestvo sprejela dogmo – njihov sistem – od Boga, v to veruje; sama je sprejeto le kodificirala oz. prevedla v ljudem ustrezni, racionalni – celo v posebni, latinski itn. – jezik. Začenja se dogajati subjektivizacija, t.j. relativizacija, izpraznitev, razutemeljitev, razresničenje vere.

Močni verski občutki morajo biti vezani, če hočemo ohraniti trdnost, na objektivno, ne le čustveno od Boga – prek intimne duše – dano, ampak na socialno, občestveno kodificirano telo, ki je Cerkev. Takšna Cerkev se smatra za sveto, ker je dobila navdih od Boga; ker veruje, da so dogme, ki jih je sprejela, božja volja; da so s tem posvečene; da je posvečena sama, kadar sprejema takšne dogme, kadar jih uči, posreduje – v zakramentu svete maše; s tem vernika, ki jih sprejema, stigmatizira: zmerom znova povabi in sprejme v krog posvečenega – odrešenega – občestva.

Iz povedanega je razvidno, da Cerkev v svojih politično socialnih, kaj šele oblastniških in ideoloških razsežnostih ni ne sveta ne posvečena; si pa takšno svetost marsikdaj uzurpira. A tedaj ne ravna nič drugače kot današnji sakralisti: preide v magično. Da bi svojo ideološkost kot razumsko razložen paket interesov skrila, jo magizira. A more priti po tej poti le do variranja magičnega le, do ritualov, ki so maska oblastniško interesni samovolji pohlepnega človeka. To je povesod, tudi v Cerkvi.

Ne le psihološko, ampak eksistencialno bistvo dogem je v tem, da niso podvrglive posameznikovi presoji, preveri, volji; da je treba vanje verovati, se pravi nanje pristati. Lahko pa jih posameznik misli. Razumnik jih celo mora misliti, si jih po svojih zmožnostih razlagati – kar je zmerom bolj ali manj (ne)uspešno. So pa miselno neizčrpljive, neobrazložljive; prav v tem so dogme, za katere kristjan veruje, da so božja resničnost.

Volja, da kristjan veruje v nekaj, kar je nedostopno njegovemu razumu – kar razum le od zunaj in nezadovoljivo na različne načine pojasnjuje –, izvira prav iz tega, da se kristjan – človek – zave nezadostnosti samega uma, njegove zmožnosti, da bi prišel do resnice in do resničnosti; oz. še radikalneje rečeno: je posledica tega, da se človek zave šibkosti, prekratosti samega sebe kot tiste instance, ki bi bila zmožna presojati in dosegati resnico in resničnost. Kajti če ni Boga, je le človek.

Človek in Bog sta tekmeča: dve osebi. Kadar človek govori o kozmosu, o rečeh, o naravi, o materiji in o podobnem, nemalokrat goljufa; skriva se – kot liberalec ali magist – za krinko vseh teh konstrukcij, posredovanj, nadomestil, da bi v boju z Bogom zmagal. Gre za njegov poskus, da bi Boga – kot nekoč Prometej z darovanjem lažne daritve – preslepil; ne le preizkusil, ampak se mu predstavil kot več, kar kot zgolj človek je: kot sama veličastna kozmična narava, kot izpolnjevalec kozmičnih zakonov, kot moč, ki stoji na začetku sveta, na začetku zgodovine, na začetku misli, t.j. razločevanja. Tam namreč, po ideološki zamisli sakralista, še ni Boga, ker tudi še ni ateizma; tam pa je že – sveto – življenje, nerazložljiva zmes, iz katere šele nastane – kot iz testa – svet oz. kot iz meglice planeti, sončni sistem, vse kot diferencirano.

Kdor se ne pusti zmesi temu čaranju, jasno vidi, za kaj gre: za enega med mnogimi poskusi, kako bi se pri viru kozmogonije znašel človek – filozof, pesnik mišljenja, oblastnik – in ne Bog. Kako bi človek, ker je spoznal pravi vir – drža gnoze –, obvladal (kot srednjeveški mag ali alkimist, ki išče model, počelo sveta s tem, da skuša umetno narediti zlasti – zlato je prispodoba za vso vrednost sveta, alkimist kot človek prispodoba za Boga) ves svet, njegovo (re)produkcijo, njegove zakone, tehnologijo, genetični kod, saj bi zdaj znal sam ustvarjati življenje kot tako.

Če pristane današnji slovenski človek na krščanske dogme, potem to ni isto, kot če je pristajal nanje njegov prednik pred tristo leti; posebno pa to ni isto, če pristaja nanje danes razumnik, ki je šel skoz vse bistvene faze evropskega razsvetljenskega in hipermodernega razvoja. Nekdanji slovenski kmet je sprejemal dogme naivno; kot podložnik. Vanje je veroval, ker mu je tako ukazala oblast. Posvetna oblast pa je trdila, da je od Boga, zato je vanjo veroval kot v božjo; božja je bila tudi za tedanje Cerkev, le držati se je morala božje Besede.

Temu podložniku je manjkalo nekaj, česar je danes v meščanski Evropi bistveno več: personalnosti. Potek razsvetljenstva od Bacona – ali, če hočete, že od srednjeveških nominalistov kot predhodnikov te smeri – in od Descartesa do 20. stoletja, ko je doseglo razsvetljenje vrh, obenem pa se je razkrojilo, je imel za pozitiven stranski proizvod človekovo posebljanje.

(Razuma od Uma v eseju ne razločujem; za našo temo ni potrebno. Čeprav naj vsaj omenim, da je Um nemške klasične filozofije v veliki meri le magizacija, sakralizacija, divinizacija, alibizacija, maskiranje, »totemizacija« zahodnega,

empirično induktivnega, Lockovega razuma. Ni naključje, da izhajajo iz nemške klasične filozofije tako marksisti, Ziherl, Majer, kot sakralisti, Urbančič, Hribar, le da prvi bolj iz Hegla, drugi bolj iz Fichteja, prvi iz umne Zgodovine, drugi iz Jaza, ki je pred vsakim nejazom in šele postavlja nejaz. Prav odtod – iz te miselne strukture – je mogoč prehod k Nietzscheju, Heideggerju, Sartru, k čezčloveku, k eksistencialno splošni krivdi in ne k individualno osebni grehu, k tesnobni reči kot kaotičnemu občutku vsenerazločljivosti in ne k razločevanju morale in nemorale, dobrega in zla.)

Prazna – razsvetljenska – vera v absolutnost Uma se je v 20. stoletju sesula. Z njo vred se je podrla – še bolj prazna – vera, da je človek Bog – ne le gospodar – sveta. Vsa ta samoslepilna pot pa ni bila zaman. Kajti z njo vred se je razvijal – ozaveščal – človek kot svobodna oseba. Kot svobodno individualno osebo ga je krščanski – judovski – Bog že ustvaril: Adama, Evo. Že od tedaj ima vsak človek svojo posamezno – ne le rodovno, kot so še mislili stari Grki, usodnostno, zato tragično – odgovornost: Kajn, Abel itn.

Ta proces je prišel do vrhunca s Kristusom, s tem, da je Bog sam postal človek, posamezna konkretna živa oseba. Krščanstvo uči, da mora biti – postati – človek čimbolj podoben Kristusu, se pravi, čim bolj svoboden (Kristus zavrne prazne judovske obrede in predpise), čim bolj ustvarjalen, čim bolj osebno komunicirajoč z Bogom, čim manj etnocentričen, vezan na rod (na kolektiviteto), čim bolj oseba, čeprav občestveno, interpersonalno zavezana. Cerkev, ki jo ustanovi Bog, ni posnetek dotedanjih rodovnih občestev, od katerih je imelo vsako svojega – narodnega – boga. Je bistveno drugačno občestvo, ker je ne le človeško univerzalno – nadnacionalno –, ampak je drugo ime za samega Kristusa; je njegovo skrivnostno telo. A če Kristusa razumemo kot posamezno osebo, s tem tudi kot posamezno telo – poleg tega, da je božja oseba –, potem je *bistvo krščanske Cerkve prav ta njena posamezna posebljenost*. (Neposredno razmerje dveh posameznih oseb pri spovedi, pri sprejemanju obhajila, pri krstu itn.).

6.

Dogme, ki so zato, da preprečijo, da bi se človek imel sam za boga, in omogočajo da priznava nad sabo svojega Stvarnika, ki je nad vsako samovoljo, te dogme kristjan spoštuje in vanje veruje. Dogme mu torej pomagajo, da se ne subjektivizira čez vsako mero; da se ne pobožanstvi (samopobožanstvenje je glavna značilnost hudičevstva). Da ostaja skromen in ponižen do skrivnosti vsega. Da ljubi drugega, ne – le – sebe. Da prizna veličino Drugosti. Da se uskladi z drugimi, ne pa, da je do njih le v tekmi in boju, hoteč priti z vsako bitko na vrh in za edinega.

Še več; dogme dajajo vsakemu čustvu in misli – vsemu psihičnemu življenju – značaj objektivnosti, nadosebnosti. Brez tega značaja je vse zamenljivo, minljivo, poljubno. – Ena od dogem je vera v vstajenje Kristusa in človeka, v zmago nad smrtjo.

Obenem z dogmami pa je bistveno to, da jih vernik ves čas poseblja. Da veruje vanje osebno, s svojo voljo, zmerom znova, v vsaki molitvi znova. Da sam tako hoče, da veruje. Svojo voljo do vere doživlja sicer kot milost – milost prave usmeritve –, a je osebna. Ne spremeni se v samo-voljo, ker vernik pristaja na to, da njegova volja, če je volja do božjega, poteka od Boga.

7.

Razsvetljenski Um je – bil – naiven, enostranski, površen, praznoveren.

Žal se prav danes, po propadu ene magije – marksizma – obnavlja; najbolj profesionalno recimo v Pučnikovi ali Krambergerjevi ali Veljka Rusa različici. Obnavlja se v interni konkurenci z neomagizmi, s sakralizmi. Med obema tekmečema se vnema boj, kdo od njiju bo obvladal – definiral – novo slovensko državno družbo: ali jo razlagal kot splet interesov, kar posebno poudarjajo liberalci, Žižek in Mastnak, ali jo konstruiral kot svetost življenja. Vse te različice so nezadostne. Nezadovoljljiva pa je tudi četrta: krščanski gentilizem, tj. poskus katoliške politike oz. Slovenskega katoliškega občestva (SKO), da bi Boga zamenjalo z Narodom, s Kolektivom, z Občestvom ruralnega tipa, s tradicijo, ki je še preosebna in pomeni zato sklop bratovstva in terorja. Taka drža ni krščanska, ampak magična. Krščanstvo ima le za masko, kar gre v sklad s tem, da je prvenstveno oblastniško usmerjena, ob tem kvečjemu še etično – a malomeščansko etično –, ne pa več kulturno, kaj šele personalizirano versko; kulturo reducira na proizvodnjo, tako na kmetiško kot na industrijsko.

Vse omenjene drže so regresivne. A prav ti regresivi – če ne upoštevamo marksizma, ki je na vsej fronti propadel – oblikujejo današnjo slovensko ideološko, tj. zaslepljeno zavest.

8.

Tudi znanost, kakršna se je razvila na Slovenskem od 60. let naprej in v interni opoziciji z magističnim marksizmom – čeprav še dolgo, skoraj vse do danes, z masko marksizma, ker je marksizem pač edini omogočal družbeni uspeh in promocijo, pridobitev financ in raziskave –, je razsvetljenska; mislim na najrazličnejše variante empirizma.

Kaj je »dogma« te in takšne znanosti? Vera – za kristjana fraza –, da se da z razumom (s sodobnimi znanstvenimi teorijami in strokovnimi analizami) ne le vse razložiti, ampak vse obvladati. (V tej točki se marksizem in empirizem stikata; tudi zato sta lahko notranje – ne le zgolj zunanje, koruptno – sodelovala). Da je znanstveni um takšen ključ do skrivnosti sveta.

Celotni zahod, ki je razsvetljensko liberalna tvorba, temelji na tej predpostavki absolutnosti uma. Zato pomeni današnje vračanje Slovencev na Zahod vračanje od nestrokovne, empirično ponesrečene, diletantske vizije – zgodovinskega oz. čezgodovinskega – uma marksizma in Partije (od njenih neznanstvenih, leninskih, antimachovskih, antiplanckovskih, antiheisenbergovskih magičnih samoslepil – prazne vere v Komunizem, v človeški Načrt, v karizmo Partije kot ešatološkega historičnega subjekta, v absolutno, tj. odrešljivo Prihodnost, ki bo raj na tej zemlji) k liberalno razsvetljenskemu, social-demokratskemu umu, od Cankarja h Kristanu, od Prežihna h Kersniku, od čezempiričnih konstrukcij k empiri(sti)čnim; torej k empirično zanesljivejšemu pobožanstvenju človeka.

Nisem pa prepričan, da to povprečno, strukturalno, politično in gospodarsko – ideološko – vračanje h klasičnemu meščanstvu spremlja tudi vse tisto, kar je Evropa spoznala v 20. stoletju. Mislim na avtokritiko klasične razsvetljenske – naivne – drže, na to, da je radikalna avtorefleksija uma prešla v avtodestrukcijo tega uma, v spoznanje – postmoderne – simulacijskosti sveta, ki ga takšna hiperkodantna, informacijska, čipovska, računalniška, kibernetična civilizacija ustvarja.

Kolikor je slovenska misel to spoznala, je kritična do preproste empirične znanosti oz. do liberalne – tudi strankarske – politične modalitete sveta, ki predpostavlja, da se da z dogovori med umnimi tekmeči rešiti vse probleme oz. vsaj

osnovne: vzpostaviti smiseln svet. A šele na tej točki se bistveno račva, se pojavi *punctum saliens*: ali v novo magijo (sakralizem) ali v personalizirano (s tem do neke mere liberalizirano) krščanstvo, ki upošteva moč uma – poleg svobode individualne osebe –, a ve, kje je umu mesto; da je um pomočnik, ne pa gospodar.

Pomembna naloga umnejših – s tem bolj avtokritičnih – Slovencev je danes ta, da vnaprej opozarjajo, v kaj gremo kot zahodu približujoča se nacija, ne pa da se postavljamo zgolj v službo našega ponovnega okcidentaliziranja, kot magiziranega ideološkega – naivnega – pričakovanja.

Trditve, da smo že bili na Zahodu, držijo le delno. Bili smo le v Srednji Evropi. Odkar pa smo se začeli slovenizirati, nacionalizirati, posebno od l. 1918 naprej, pa smo prestopili v vzhodno Evropo. Zdaj je treba najprej nazaj v srednjo. Ali bomo kdaj zahodno sploh dosegli, je dvomljivo. Morda se bo prej celotna Evropa kozmopolitizirala oz. bo njeno središče v Srednji Evropi, v Nemčiji. Ta pa je razpeta med hlapčevanjem ameriškemu empirizmu in nenehnimi poskusi biti originalen – tu se učijo slovenski sakralisti, ki so ničejanci in heidegerjanci –, biti pri viru in izviren, torej magičen. Srednja Evropa je problematičen prostor.

9.

Ni pa to (samo)kritično opozarjanje dovolj; čeprav je nujen pogoj nečemu drugemu: pravi poti, tj. veri, da se da vzdržati ravnotežje z umom, ki je postal diabolichen, le z univerzalno vero, s krščanstvom, ki je edina presonalizirana univerzalna vera v enega Boga.

Muslimanstvo ni takšno, zato ne zmore reformacije, saj ne veruje v Boga, ki je obenem individualni osebni človek. V muslimanstvu med Bogom in človekom ni dovolj mediacije, čeprav – prek Mohameda – posreduje božjo Besedo; koran je božje razodetje. Krščanska mediacija je Kristus sam kot logos, kot učlovečeni Bog, kot oseba. Mohamedanstvu manjka tudi antična – grška – komponenta: avtonomija uma.

To avtonomijo je zahodni novoveški človek zlorabil, naredil za osrednjo. A se jo da razumeti tudi kot ustrezno; kot božjo voljo, ki je dala človeku um. A ker mu je dala božja volja tudi značaj individualne svobodne osebe, mu je dala zmožnost – in pravico –, da um uporablja svobodno in ustvarjalno, le da se giblje v od Boga določenih okvirjih. Teh pa spet ne smemo razumeti ozko, kot jih je konstantinska, preveč na državno oblast vezana, preveč kolektivistično institucionalno strukturirana, predvsem pa preveč hierarhično avtoritarno patriarhalno – legalistična – Cerkev. Prav razkroj razsvetljeskega uma in s tem osvoboditev človekove individualne osebe sta največ pripomogla, da so krščanske Cerkve (še najmanj pravoslavna, ta je najbolj vzhodnjaška) v dialogu (realno v polemiki) z liberalizmom (ta dialog je hotel sam Bog) spoznale (katoliška z drugim vatikanskim koncilom, protestantske že prej) svojo ne le ozkost, ampak zadevno zoperkrščanskost, čezmerno, od zunaj vsiljeno omejevanje svobode.

Krščanske dogme današnjega kristjana intelektualca (ta tip pa je cilj vsakega današnjega kristjana, saj je drugače podrejen, nesvoboden v sodobnem produkcijskem procesu, ki je scientiziran in racionaliziran) ne ovirajo, da ne bi mislil radikalno kritično in avtokritično, radikalno hipermoderno znanstveno, tj. simulacijsko-konstruktivsko (postmoderno). Kajti po krščanskih dogmah je zgolj ta svet v temelju začasen, prehodni, relatičen, navidezen, če hočete simuliran. Resnico dobi šele od Boga. Kristus pravi: jaz sem Pot, Resnica, Življenje. Jaz – Bog – sem smisel. Jaz kot Bog sem tudi resničnost. Tosvetna stvarnost dobiva resnico le od Boga, od božje Besede, ne iz sebe. Če bi jo iz sebe, bi to pomenilo le, da jo dobiva

iz človeka, ki je – po predpostavljani smrti Boga – novi zakonodajavec, novi Bog, Nietzschejev Dioniz in Marxov Proletarec – Heraklej oz. današnji sakralistični Narcis, ki se svojega narcizma sploh ne zaveda.

10.

Krščanske dogme omogočajo, da nam je posredovana Resnica in ne le simulacija hipotez o resnicah kot ogrojdih prakse.

Ta Resnica obstaja, ker obstaja vera v to Resnico; ta vera pa je milost, je božji dar človeku, je neposredno posredovanje Boga v tem svetu. Če je hipermoderna misel odkrila neutemeljenost in neutemeljivost kozmosa (vsega, pan-a), zakon kot slučajnost oz. kot povprečje, kaos kot skrito jedro kozmosa, in če prihaja do svojih izjemno učinkovitih tehnoloških rezultatov ravno z metodami, ki manipulirajo s kaosom, z naključji, s praznino, potem je filozofski sklep tega spoznanja – izkušnje nihilizem: odkritje, da je resnica vsega zgolj nič.

A ta nič pomeni le, da je prostor prost – odprt – za samovoljen lov. Vsa etika kot dogovorno umna – kot povprečje naključij, kot verjetnostni račun, kot srednja mera interesov – je le začasna in traja tako dolgo, dokler so moči interesentov približno enake. Ko se ravnotežje podre – a podira se v vseh primerih, ki niso entropični, izjeme sodijo k pravilom –, zamenja razsvetljevsko humanistično srednjeslojevsko etiko, ki je logika ljudskega kapitalizma, demokratičnega polaščanja vsega in vseh po vseh, spet stara in večna barbarska logika strasti, zasebnega individualizma, ene nacije, ene socialne skupine oz. celo posameznika kot heroja (maga)vo(jskovo)dje. Zunaj – v svetu, ki ne prizna – božjih dogem je takšno osciliranje med povprečjem, ki je moralno, a prazno, in genialnostjo, ki je zapeljiva, a zločinska, nujno. Še v svetu, ki mu »vlada« Bog (v glavnem mu vladajo ljudje v imenu in pod krinko Boga), se temu osciliranju ne da ogniti, saj je dal – krščanski – Bog človeku svobodo, s tem pa tudi svobodo do prostega izražanja strasti – interesov; celo upora Bogu.

Vendar je med obema modeloma razloček; in bistven. V zunajkrščanskem modelu se menjata le, to je prva varianta, kaos boja vsakogar z vsakomer – državljske in nacionalne vojne, kakor je najjasneje uvidel Hobbes in pred kratkim Artand – in to je druga varianta, kozmos oz. logos »srednjega sloja«, malomeščanstva, povprečja, obrzdanega, ukročenega uma, ukročene strasti. Prva varianta je veličastna. Edina daje življenju čar, veličino, višji motiv, moč; vsaj zdi se tako. Druga je kramarska. Daje pa življenju varnost, solidnost, preračunljivost, mir, moralo. Vsaj zdi se tako. Nihanje med obema je nihanje med očaranostjo in razočaranjem, ki se konča v razumnem odstopu od tveganja, od izzivanja: pri filozofiji minimalizma ali hinavstva.

11.

Krščanski model je v temelju drugače strukturiran. Dopušča zunajkrščanskega in njegovi skrajnosti. Dopušča vse, saj temelji na individualni svobodi človeka, ki ima možnost, da se udejstvuje. A krščanska vera mu omogoča, da gleda na to svojo – realno – raven le kot na eno od ravni; važna je, a ni bistvena; ustreza njegovim interesom, vendar ne do kraja.

Krščanstvo človeku »nudi«, da »uživa« večji čar kot v herojskem heraklejevstvu; ponuja mu absolutni čar, čar Boga. To ni čar zapeljavanja, kakor hoče heroj-hudič (recimo Šeligova diabolična filozofija, ki pozna tri stopnje: simulacija, fascinacija, redukcija), ampak odrešitve: nebes, zavesti, da je Bog smrt premagal. Krščanstvo človeku omogoča, da »obožuje« absolutno veličino: ne svojo, ampak božjo; vendar prav zato ne v duhu malikovalstva, ampak molitve.

Razlika je bistvena: malikovalstvo vse pričakuje od božanske sile, ker je ta le najvišji zadetek v igri na srečo; molitev se zahvaljuje za to, kar je človek že dobil. Kristjan prosi, ampak za milost, ne za tosvetne prednosti. Ljudje žal zamenjujejo molitev z malikovalstvom in nenehoma Boga moledujejo, da bi jim podaril privilegije.

Le Bog, ki je onkraj smrti, more dati človeku absoluten – neizčrpen – motiv; Cankar ga je krstil za hrepenenje. Mu more dati absolutno moč; vse moči tega sveta in za ta svet so minljive in s tem v zadnji instanci navidezne (kot simulacijske le fascinirajo in zapeljujejo). Le moč vere, ki veruje v zmago nad minljivim, relativnim, navideznim, simulacijskim, fiktivnim, zgolj otipljivim, je absolutna moč. Ni je namreč sile, ki bi to vero lahko od zunaj podrla; lahko le odznotraj ugasne. Zato pravimo, da prestavlja vera gore: ker ni od tega sveta. Prestavlja – odstavlja – celotni ta svet, kolikor v njem vernik ne gleda emanacije Boga. Vera v Boga je navzočnost samega Boga v človeku.

Ta vera pa da obenem tudi varnost, edino varnost, ki je zares varna, ker je vera v absolutnost Boga. Vse druge varnosti so začasne in minljive. Ta vera je tudi edini mir: mir duše, ki je mir vere. Vsi drugi miri so odvisni od drugih: od zunanjih dejavnikov. Bog pa verujočemu ni zunanji. Kot oče njegove – nesmrtno – duše mu je najbolj notranji. Duša je človeku absolutni genetski kod, obrazec kozmosa, ki pa ne izhaja iz snovi. Izhaja iz Duha.

12.

Omenjeni pojmi – vrednote niso znanstvenega značaja; niso umske hipoteze; so dogmatski. Vendar pa niso v nasprotju z umom; na drugi ravni so.

Kompleten človek (kristjan naj bi bil kompleten) usklaja ravni; njegova evdaimonija je v soglasju – ubranosti – ravni. Kolikor se pač da. Harmoniziranje zmerom znova trči na mejo. Kajti človek je himnično harmonično, a nič manj tragiško bitje. Bolj ko je um nekega človeka (hiper)moderen, (post)moderen, radikalno skeptičen in konstrukcijski, že fantazmatičen, bolj se zaveda, kako je omejen, šibak, votel. In bolj mu je jasna nuja, da se odpre tistemu, kar je (v kar veruje da je) nad človekovim – naravnim – umom: božjemu umu oz. s stališča intelektualca točneje: veri v božji um.

Dejstvenost božjega uma – sploh božje eksistence, krščanskih dogem – je notranji verski, a tudi racionalni uvid v zadevo, saj prav racionalni uvid – spoznanje ničevosti in ničnosti sveta brez Boga – kliče verskega. S samim logičnim logosom – znanstvenim umom – nič ni mogoče razničiti, odkriti v njem smisel. Tedaj – če človek ne pride do Boga, a Bog je zmerom pripravljen na srečanje s človekom, zmerom čaka z milostjo in obljubo odrešitve – se pač človek oklene tistega, kar mu v niču kot metafizičnem in eksistencialnem dejstvu ostane: svojih strasti, interesov, pohlepa in vsakršne sle, sovraštva in pollaščenja, oblastništva in užitka v podrejanju, mučenju, ubijanju drugih. To je zadnji – najvišji, najbolj narcističen – užitek človeka kot boga.

13.

Naj sklenem. Krščanski intelektualec bo jasno pristajal na dogme, ki mu racionalno normirajo vero v osebnega, stvarniškega, odrešeniškega, usmiljenega, absolutnega Boga. V teh dogmah bo videl racionalno formulacijo svoje vere, tj. notranje predanosti smislu; ves čas bo vedel, da ta smisel ne more biti proizvod človekove svobode, ampak da je božji dar. Človek s svojo svobodo lahko smisel le dodatno – sveže, ustvarjalno, s hvaležnostjo, polno – izbe-

re. Kot svoboden človek to mora storiti, če noče postati hlapčevski podanik ali nesmiseln samovoljnež.

Naj še enkrat podčrtam: govorim o dogmah vere v Boga. Dogme, ki institucionalizirajo kakršno koli vero v tosvetno ali tosvetne resnice, so le pomoč tosvetnemu despotizmu. Do takšnih »dogem« mora biti krščanski intelektualec ne le v kritični distanci, ampak jih skeptično zavrača kot slepila in goljufijo. Vežejo ga na vitez tega sveta. To pa je slepa ulica, ki vodi prek avtofasciniranja in samozapeljevanja v svet laži.

Dogma in herezija

Dogma je za Resnico razglašena resnica. Dogmatik je zastopnik, zagovornik in razlagalec takšne resnice, se pravi resnice z veliko začetnico. Resnice, ki ne dopuščata nikakršnega nadaljnega raziskovanja, kaj šele dvoma. Odprt na resnico kot dogmo, bo dogmatik zato zatrjeval: Gre mi za Resnico, samo za Resnico in za nič drugega kot za Resnico. Ob tem pa seveda ne meni, da bi bilo treba resnico, na katero se sklicuje, šele poiskati oziroma jo odkriti, marveč jo predpostavlja, namreč prav kot Resnico.

Najdalj po tej poti je šel Jezus iz Nazareta, ki se je, razumevajoč samega sebe kot Kristusa, po evangelijskem izročilu predstavil kot resnica sama. Imel se je torej za Resnico, obenem pa je tudi od svojih naslednikov terjal, da verjamejo vanj kot Resnico, kot resnico vseh resnic. Imeti se za Resnico pomeni imeti se za nezmotljivega. In tako se je navsezadnje za nezmotljivega proglasil tudi papež, ki je za katolike Kristusov namestnik na Zemlji. Papeževa nezmotljivost ima danes dogmatično veljavo.

Dogma o papeževi nezmotljivosti je dogma o dogmi. Je dogma, ki se do same sebe že vnaprej obnaša kot do dogme. Nekateri katoliški teologi se tej dogmi upirajo. To njihovo upiranje zato pomeni odklon od dogme, se pravi heretično početje. Iz tega primera je razvidno, da herezija vselej izhaja iz razmerja do dogme. Kot herezija se pokaže in uveljavi z zavračanjem in zanikanjem dogme. Vendar je to zavračanje in zanikanje vselej zavezano prav tistemu, na kar se nanaša. Herezija se lahko pojavi in nato živi svoje življenje samo pod dogmatskim obnebjem. Heretik znotraj kakega sistema dogem, na primer znotraj katoliške dogmatike zavrača le eno izmed dogem ali del dogem, druge pa priznava. Še več, iz njih izhaja in se sklicuje nanje. Določeno dogmo spodbija z drugo dogmo, s tisto resnico, ki je zanj najvišja in brezprizivna Resnica. Znotrajkatoliški heterik bo zato zagrizeno nasprotoval papeški nezmotljivosti, ne bo pa protestiral proti sami vlogi papeža. Ne bo zanikal tega, da je rimski škof skala, na kateri temelji vsa krščanska cerkev. To bo zanikal protestant, vendar se bo hkrati oprl že tudi na višjo avtoriteto od rimskega škofa, namreč na samega Kristusa kot edino brezpogojno Resnico. Protestiral bo proti papeškemu prilaščanju razpolagalne pravice nad resnico. V skladu s svojim izhodiščem za herezijo ne bo imel protestantizma (evangelizma), marveč papeški katolicizem. S svojega vidika pa bo imel katolik za heretika seveda protestanta. Protestantizem bo obravnaval kot znotrajkrščansko herezijo.

S herezijo torej ne zapustimo horizonta dogme. Vprašanje herezije je versko vprašanje, natančneje, vprašanje verjetja ali neverjetja. Ne gre za iskanje ali odkrivanje resnice, marveč za pravo-vernost ali krivo-vernost, za pravilno ali nepravilno razumevanje in razlago resnice kot dogme, tj. Resnice. Na izhodišču ni avoriteta resnice, marveč resnica avtoritete. Avtoritete, ki se je razglasila za Resnico, za resnico samo, torej za resnico kot resnico in hkrati za poroštvo te resnice. Vsakršne resnice. Kajti znotraj dogmatike ni razlike med resnico in kriterijem resnice.

To, kaj je pravoverno in kaj spada v krivo vero, na področje herezije, je zato odvisno od tega, kdo ima največ moči pri določanju, kaj je res in kaj ne, kaj je prav in kaj ni prav. Če ta moč ni vseobsežna, če ni vsemogočna, potem pride do delitve

moči, čemur pravijo znotraj cerkve razkol. Tako je prišlo do razkola med »pravoverstvom«, ortodoksnostjo oz. pravoslavjem in katolištvom, nato pa še med katolištvom in protestantstvom. Katera vera je prava oziroma katero krščanstvo je resnično krščanstvo: pravoslavno, katoliško ali protestantsko krščanstvo? Tako samo vprašanje kot odgovor nanj je smiselno le znotraj krščanstva. Tistim, ki se nimamo za vernike, vsaj v dogmatičnem smislu ne, je takšno vprašanje brez smisla.

Razmerje med dogmo in herezijo je intra-dogmatično in inter-dogmatsko razmerje. Zato herezija dogme kot take ne odpravlja. Herezija dogmatizem obnavlja in ga pogosto celo krepi. Velikokrat je, gledano z vidika katolicizma, bolj papeška od papeža.

To ne velja samo za krščanstvo in njegove »herezije«, ampak tudi za drugi veliki dogmatski sistem: za marksizem. Marksizem je sekularizirana religija. Pri tem ne gre le za sekularizacijo krščanstva, ampak tudi za sekularizacijo judovske religije; z vidika judovstva seveda tudi krščanstvo ni nič drugega kot herezija, tj. krivoverstvo. S tega širšega vidika se nam vse monoteistične religije pokažejo kot sestavine določene dogmatike. Marksizem pa se nam bo v svoji temeljni strukturi pokazal kot sekularizirani mono-teizem, katerega prva zapoved se v vseh primerih glasi: Veruj v enega samega Boga! V eno samo Resnico! Tisti, ki ne verjame v Resnico (»Boga«), ni samo krivoverec, ampak tudi bogo-kletnik, nekdo, ki je obsojen na večno pogubljenje. Herezija je krivo-verstvo znotraj vere v enega in istega Boga, v eno in isto Idejo; ne-vero v tega in takega Boga, v to in tako Idejo pa ima pravoverništvo vselej za nekaj proti-verskega. Za teizem je vse, kar ni teistično, že tudi a-teistično. Za komunizem je vse, kar ni komunistično, že tudi anti-komunistično.

Temeljna postavka vsakega dogmatizma je: Kdor ni z nami, je proti nam. Kajti če obstaja zbolj in samo ena Resnica, potem ne more biti nobene druge in drugačne resnice. Druga, drugačna resnica je lahko le Protiresnica. Njen nosilec pa Hudič ali (razredni) Sovražnik. Dogmatizem je zato že po svojem bistvu, ne šele v svojih obrobnihih posledicah, ekskluziven in militanten, izobčevalen in poobčevalen. Najprej v območju duha, potem pa tudi na področju politike.

Katoliški klerikalizem in komunistično sektaštvo (»rdeči klerikalizem«) nista nekaj naključnega, temveč izvirata iz jedra krščanske oziroma marksistične dogmatike. Heretične variante, ki so variante temeljnih dogem, ne vodijo iz tega kompleksa. Iz njega nas vodi le spoznanje in pripoznanje, da ni resnice o resnici. So resnice in je moja resnica, ni pa nikakršne Resnice, ki bi komurkoli dovoljevala, da se povzpne nad druge in njihovo misel. Nad njihovo vest in zavest.

Spor med dogmo in herezijo je spor o sestavinah Resnice, o vsebini absolutne resnice, o obstoju katere znotraj tega spora ni dvoma. Iz brezpogojnega verjetja v absolutno resnico izhaja težnja po absolutnosti in totaliziranju. V pluralizmu resnic vidi zagovornik absolutne resnice zato zgolj relativizem in skepticizem, dva obraza nevarnosti, ki ogroža Resnico.

Vendra pripoznanje resnic ni skepticizem, saj resnica kot resnica s pluralizmom resnic ni zanikana. Zanikana je zgolj resnica o resnici, resnica, ki ima oporo in merilo sama v sebi. Pluralizem resnic tudi relativizma ne pomeni. Predpostavlja pa relacijskost resnic. Ta relacijskost je dvojna. Nanaša se tako na samo resnico (resnica kot ta in ta ne-skritost biva le v razmerju s skritostjo in skrivnostjo) kot na odnos med resnicami (resnice kot človeške resnice, resnice človeka kot smrtnega bitja so vselej končne resnice). V tem je njegova meja, obenem pa tista konstalacija, ki mu podarja duhovno prostost.

Duhovne prostosti ne poznata ne dogma ne herezija. Pa naj gre za katolicizem ali komunizem, za teologijo ali ideologijo. Duhovna prostost je prostost postteološkega in postideološkega mišljenja. Ob tem pa ne gre spregledati razlike med duhovno prostostjo in politično svobodo. Politični pluralizem lahko obstaja kljub obstoju duhovnih monizmov. Pravzaprav v dosedanji demokraciji pomeni prav njihov soobstoj, njihovo koeksistenco znotraj demokratične forme. Moderna, se pravi formalna demokracija temelji na pluralizmu političnih in vsakršnih drugih vsebin, kolikor je vsebine sprejemajo oziroma dopuščajo isto formo. Političnega pluralizma formalne demokracije zato ne ruši dogmatika sama na sebi. Rušiti jo začne šele tedaj, ko svojo težnjo po absolutnosti in totalizaciji skuša politično uveljaviti.

V tem je imanentno in permanentno krizno žarišče formalne, se pravi na načelu večinskosti (relativne ali absolutne, običajne ali kvalificirane) temelječe demokracije. Nobenega problema ni, dokler je na primer prepoved splava prepoved, ki je vsebovana v internem cerkvenem zakoniku, tako da se nanaša samo na člane RKC. Problem se začne, ko kler, sklicujoč se na vero, cerkveno prepoved uspe vnesti v politično stranko ali pa jo laiki iz te stranke, recimo iz krščansko-demokratske stranke, sami sprejmejo kot svoje programsko izhodišče. Tedaj začne religiozna dogma funkcionirati kot politična obveza. A sam ta začetek še ni rušilen. Rušilen postane, če ali ko taka stranka dobi večino, tako da navedeno religiozno dogmo oziroma politično obvezo lahko uveljavi kot parlamentarni zakon, morda celo kot formulacijo veljavno izglasovane ustave. Manjšina se v tem primeru znajde pod neposrednim pravnopolitičnim nasiljem in pod posrednim moralno-etičnim nasiljem, tj. duhovnim pritiskom.

Formalna demokracija torej ne izključuje totalitarizma. Preprečuje sicer običajni totalitarizem, se pravi oblast manjšine nad večino, dopušča in omogoča pa brezpogojno oblast večine nad manjšino, se pravi svojo lastno, demokratično obliko totalitarizma. Ker je komunizem pri nas duhovno mrtev, notranje nevarnosti za ponovno uvedbo običajnega, komunističnega totalitarizma ni več. Tudi za uvedbo običajnega totalitarizma s kakim drugim imenom ni nevarnosti. Je pa vsaj deloma upravičen strah pred demokratičnim totalitarizmom. Ta strah bo upravičen, dokler se srečujemo s posamezniki in celo s skupinami, ki slepo verjamejo v svoj prav, tj. v obstoj Resnice.

Zaradi tega znotrajcerkvena ali znotrajpartijska dilema na ravni odnosa med dogmo in herezijo ni več aktualna, pereče pa utegne postati dogmatizacija načela večinskosti. Zlasti glede na zunajparlamentarno opozicijo, pa tudi glede na siceršnja manjšinska družbena ali duhovna gibanja. Enakopravnost pred zakonom lahko občutimo kot nekaj krivičnega, če je bil zakon sprejet proti naši volji in vesti, zaradi česar nastane razpoka med našim moralnim občutkom in pravnimi obveznostmi. Četudi ni nasprotja med legalnostjo in legitimnostjo, lahko prav legitimno legalnost doživljamo kot krivico.

Nasprotje med dogmo in herezijo stopa tako v ozadje, v ospredje pa se pomika vprašanje postmoderne tolerantnosti. Ta vključuje distanco do lastne resnice in odprtost do resnice drugih. Razen dogme, da ni resnice o resnici, izključuje vsakršno drugo dogmo. Seveda pa dogma, ki izključuje dogmatičnost Resnice, v resnici ni več dogma.

Narava tabuja

Tabu, kot ga je opisal Freud v svojem delu »Totem in Tabu«, je neke vrste recipročna vrednost dogme oziroma herezije kot dejanja, ki normo dogme krši: tisto, kar dogma pozitivno zapoveduje kot obliko verjetja, to tabu prepoveduje. Tisto, kar je za dogmatičnega teologa vera kot oblika zadrževanja nečesa v zavesti, tisto je za psihoanalitika tabu kot nekaj, kar stvari zadržuje v *podzavesti* in deluje kot bariera njihovemu ozaveščanju.

Ni ravno dokazano, da bi bila dogma in tabu kot vezani posodi napeljeni skozi (pod)zavest posameznika in preko njega družbe. Toda Svend Ranulf je v svojem delu »*Middle Class Psychology*«* postavil zelo verjetno hipotezo, da je v kaki družbi moralnega ogorčenja natanko toliko, kolikor je zatrtih skušnjav. Nasilnost moderne »moralne večine«, na primer, je lahko samo izraz disfunkcionalnih vrednot srednjega razreda, ki se je povzpela na oblast: torej po svojem bistvu fazni zaostanek (*feedback lag*) neke poprej, se pravi v statusu srednjega razreda, še funkcionalne samodiscipline, ki se na oblasti potem brezpredmetno ventilira, abreagira.

Ker tudi v slovenskem prostoru že čutimo ta nasilni pritisk »moralne večine«, ne bo odveč opozoriti na Ranulfovo študijo in na dejstvo, da je iskal korelate med Drakonsko reformo kazenskega prava v Grčiji, med nasilnostjo janzenistov v sedemnajstem stoletju ter med nacisti, ki so takoj po prihodu na oblast ponasilili, s tem da so uvedli analogijo juris, kazensko pravo.

V tem kratkem zapisu seveda ne moremo kaj več kot opozoriti na določena dognana individualna in kolektivna dejstva. Pri tem računamo z veliko količino predznanja, da diskusije ne bi obremenjevali z uvodnimi pojasnili.

Naša temeljna trditev je zelo enostavna. Sosledje med individualno-psihološkim učinkom tabuja ter kolektivno-družbenim učinkom moralne indignacije, ogorčenja, dogmatizma in napadov na herezijo in heretike – izhaja iz zaprtega kroga medsebojnega učinkovanja družbenega zatiranja na individualno potiskanje v prvi fazi ter naknadnega, po prihodu na oblast, maščevalnega abreagiranja pred sodkov, ki so bili v statusu srednjega razreda še funkcionalni. Proces poznamo iz povojnih let, ko so moralizem »zgrajenosti« prodajali za resnico o *réssementu*, v Nietzschejevem smislu te besede, o prevratu. *Mutatis mutandis* se bo ta proces sedaj ponovil s pozicij politične desnice. Iz tega sledi zelo enostavno dejstvo, z ugotovitvijo katerega so se implicite strinjali vsi nosilci zgoraj opisane teorije (Freud, Durkheim in Ranulf), da je namreč količina razredne represije, pa naj je še tako protestantsko funkcionalna, ki se integrira (normativno interiorizira), tista, ki sistemsko deformira individualne psihične procese, ki s prenosom agresivnosti (*displacement of aggression*) kasneje abreagirajo nakopičeno zatrtost. Dodatna inverzija tega procesa je, kot bomo videli, v tem, da se povzpetniški srednji razred znaša nad tistimi, do katerih spriči njihove neobremenjenosti, čuti dodatni *réssement*. To je v kratkem tudi narava fašistoidnih procesov, ki se zdaj dogajajo, v konsternacijo zahoda, v vzhodni Evropi.

* Schochen Books 1969, New York

Gre čisto enostavno za to, da družbena stratifikacija, celo po čisto meritokratičnih merilih ni funkcionalna, zahteva večjo mero samoodrekanja in askeze niže, ko se nahajamo na družbeni lestvici. Protestantska sposobnost odlaganja zadoščanja (*postponement of gratification*) na primer jê funkcionalna za srednji razred in za družbo kot celoto, kar pa ne izbriše psihološke cene, ki jo tako odrekanje pomeni. Ker je srednji razred po naravi stvari srednji razred zato, ker sprejema večino družbenih odgovornosti, je sicer zelo naravno, da mora razviti vrednote, in jih ponotranjiti, ki so za tako družbeno vlogo potrebne. Naprimer vrednote, ki jih potem manifestira kot vrednote »moralne večine,« če ima možnost, da se prebije na oblast. Morala nekega Senatorja Jesseja Helmsa, na primer, je v živem nasprotju z možnostmi, ki mu jih nudi njegov aktualni družbeni položaj. Toda zaradi omenjenega faznega zamika bo Helms forsiral vrednote, ki jih je kot član srednjega razreda ponotranjil – ne glede na to, da ne zanj ne za sam srednji razred morda niso več aktualne. Aktualno govorenje v naši družbi o »moralnem razpadu« kot resničnem vzroku krize je enako primitivna kompenzatorna, drugotna reakcija, ki s samo morálo npr. v pristnem Piagejevskem smislu besede nima nobene zveze. Ampak je zvečine paravan za neizživeto agresivnost.

Tu se velja vrniti na izhodišče o naravi tabuja. Freud odkrito priznava tisto, kar je Durkheim razvil kot *sociološko* teorijo. Vrednote so sicer *doživete* apriorno, tabuji kot *prevedeni* in dogme kot *zapovedi*, so pa v resnici funkcionalne. Če niso funkcionalne, počasi odmrejo. Če so institucionalizirane vrednote v družbi ne- ali dis-funkcionalne, prihaja do anomije, ki v resnici pomeni (1) atomizacijo družbe na prah posameznikov in (2) sosledno izginotje vrednot, ki lahko delujejo samo v odnosih med ljudmi. Tako anomično stanje po mojem mnenju, vendar to ni predmet tega skromnega prispevka, na zahodu progresivno narašča. To se kaže v porastu kriminalitete in v zadnjem času samodestruktivne porabe mamil in razpadanja najosnovnejših odnosov človeške vrste – na primer odnosa med materjo in otrokom (*child abuse*).

Tabu kot kolektivno pripoznana zapora zavesti bo dolgoročno deloval le tedaj, če bo funkcionalen. Njegova apriorna, skoraj magična, moč v posamezniku je posledica edipalnega istovetenja z očetom, ki v družino vnaša pogojno ljubezen in z njo aktualne družbene vrednote, ki jih tudi sam tako doživlja. V psihoanalizi je mogoče brez večjega napa umakniti tabujsko zaporo, če se ta izkaže za individualno disfunkcionalno. Ostane pa seveda lahko zelo realen strah pred reakcijo okolja. Dogma kot prisilna oblika zadržanja nečesa v zavesti bi seveda terjala za svoje vzdrževanje bistveno več energije, pri veri naprimer večjo količino sublimacije, kar po mojem pomeni, da disfunkcionalno dogmo danes skoraj nemogoče vzdrževati, tu velja omeniti zanimivo ugotovitev analitika Petra Blossa, češ da evropska mladina, za razliko od ameriške, še vedno formira svojo istovetnost preko askeze (!) in intelektualiziranja. Askeza pa je tudi gotovo oblika ponotranjene zapovedi, mimo katere ni mogoče.

Za konec te skice samo še kratka opomba o dejanskosti. Freud izrecno poudarja, da je vsaka neurotična motnja izkrivljanje realnosti, da moti posameznikovo neobremenjeno razlago sveta, drugih in sebe, da je torej neke vrste fiksna ideja, ki kot trakulja parazitira v posamezniku in ga, na koncu, dela enostavno neracionalnega. Tabuji in dogme so nevrotični Langerhansovi otočki s to razliko, da je insulin, ki ga proizvajajo pravi strup za družbeno delitev dela. Raymond Williams govori o rezidualnih vrednotah v Evropi. V veliko primerih bi bil ta pojem mogoče označiti kot eufemizem, ki prikriva glavni problem starega kontinenta v primerjavi z novim svetom.

Uvodni zapis

V preteklem letu smo naše sodelavce že pritegnili k obravnavi političnih strank, volitev, ustavnih sprememb in preureditve Jugoslavije. Tokrat obravnavajo temo Slovenski parlament, in sicer kot politologi, pravniki, komunikologi, sociologi, ekonomisti, kot družbeno angažirani premišljevalci, posebej pa tudi kot poslanci, ki skušajo povzemanj doseganje izkušnje. Zanimalo nas je, kako ocenjujejo doseganje delo slovenskega parlamenta (problemi in dileme); sestavo sedanjega parlamenta (skupščine) in implikacije na njegovo delovanje; zasnovno nove slovenske ustave in vprašanja parlamentarizma; vlogo poslancev, njihov odnos do političnih strank in volilnega telesa, temo o profesionalizaciji poslancev; odnos med »pozicijo« in »opozicijo«, med vlado in parlamentom, med parlamentom in javnostjo; (ne)naslanjanje slovenskega parlamenta pri sprejemanju odločitev na znanost in stroko, in končno, kaj lahko zapišejo o nastajanju »parlamentarne politične kulture«.

S to temo bomo nadaljevali tudi v prihodnje. Danes objavljamo prispevke, ki smo jih prejeli do zaključka redakcije. V razpravi sodelujejo: mag. Marjan Brezovšek, asistent FSPN; dr. Danica Fink-Hafner, asistentka FSPN; mag. Spomenka Hribar, poslanka Skupščine Republike Slovenije; dr. Albin Igličar, profesor Pravne fakultete; dr. Lev Kreft, poslanec Skupščine R Slovenije, mag. Igor Lukšič, asistent FSPN; Andrej Magajna, poslanec Skupščine R Slovenije; dr. Boštjan Marlič, profesor FSPN, dr. Anton Perenič, profesor Pravne fakultete in sodnik Ustavnega sodišča R Slovenije; Tone Peršak, docent na AGRFT in poslanec R Slovenije; dr. Danijel Pučko, profesor Ekonomske fakultete v Ljubljani in poslanec Zvezne skupščine; dr. Ciril Ribičič, profesor Pravne fakultete in poslanec Skupščine R Slovenije; Mile Šetinc, poslanec Skupščine R Slovenije; mag. Drago Zajc, raziskovalni svetnik FSPN in Viktor Žakelj, poslanec Skupščine R Slovenije.

MARJAN BREZOVŠEK

Parlamentarni nadzor nad izvršno oblastjo: funkcija in oblike

1. Če parlament kot demokratični simbol ni sporen, pa sta njegova stvarna vloga in vpliv mnogo bolj vprašljiva.¹ Dostikrat je namreč učinkovit vpliv parlamenta zožen, tako da je težko reči, da v celoti opravlja oblast, ki mu po ustavi pripada. Ta pa je dejansko zelo velika in vključuje tako zakonodajno oblast kot

¹ J. A. G. Griffith, M. Ryle, M. A. J. Wheeler-Booth: *Parliament: Functions, Practices and Procedures*, Maxwell & Sweet, 1989; P. Laundy, *Parliaments in the Modern World*, Gover, 1989, G. R. Boynton, C. L. Kim (eds), *Legislative Systems in Developing Countries*, Durham, 1975; A. F. Eldridge (ed), *Legislative in Plural Societies*, Durham, 1977.

tudi v mnogih primerih nadziranje in celo strmoglavlanje vlade. To naj bi potrjevalo, da je takšen parlament suveren ali vsaj da uteleša ljudsko suverenost.²

Če bi bilo možno razdeliti predstavnštvo zgolj v dve skupini – vplivno zakonodajno liberalno demokratičnih držav in njeno zgolj simbolično prisotnost v avtoritarnih režimih – bi bilo usodo in značilnosti teh teles zelo enostavno razumeti.³ V stvarnosti razlike, kljub temu da je zakonodajna oblast »šibkejša« v avtoritarnih kot v liberlanih sistemih, niso tako (toliko) ostre, da bi dovoljevale takšno izrazito (radikalno) delitev. V liberalnih ureditvah vlade sicer »dopuščajo« zakonodajalcem razpravljati o glavnih problemih in predstavnikom izrekati kritiko, vendar pa jim na splošno uspeva tudi v tem, da proces oblikovanja politik zaradi tega ni preveč spremenjen. Vlade namreč v teh sistemih lahko zaradi močne strankarske discipline »obvladajo« (nadzirajo) parlament oziroma njegove odločitve.⁴ Največ razprav se zato vrta okoli določitve, kako pomemben je parlament v odnosu do oblasti (moči) vlade.⁵

Razen te odkrite in enostavne strankarske sestavine pa je v teh sistemih še ena šibka točka, ki kaže, da je prevlada parlamenta nad vlado v celoti dvorezna.⁶ To, kar se prikazuje (in je dejansko tudi lahko kot učinkovit parlamentarni nadzor, lahko vlada izkoristi za povečanje vpliva nad parlamentom. Dejstvo je namreč, da je v tej verziji uravnoteženega⁷ sistema vladne odgovornosti parlamentu inherentno predpostavljeno, da noben nadzor ni nikdar popolnoma enostranski. V svoji najbolj enostavni ustavni obliki je to očitno tam, kjer ima parlament moč, da strmoglavi vlado, vendar pa pri tem tvega, da bo razpuščen. Politične implikacije takšnega vzajemnega nadzora so ogromnega pomena. Kjer ima parlament stvarno moč nadzora nad izvršno oblastjo, kot je bilo to v Franciji do 1958. leta, je učinek lahko celo negativen, ker se zdi, da parlament spodjeda legitimnost režima s svojo nesposobnostjo vzpostavljanja konzistentne politične usmeritve.⁸ Dosledno uveljavljanje ločitve oblasti in razmejevanje funkcij od osebnosti (strank) pa lahko olajšata parlamentu brzdanje vpliva vlade.⁹

2. Malo je držav v današnjem modernem svetu brez nekakšne oblike zakonodajnega telesa (parlamenta), ne glede na njihovo nebogljenost in pomanjkanje vpliva (nemoč) ter njihovo popolno zmanipuliranost v avtoritarnih (totalitarnih) režimih. Če liberalno demokratični sistemi nimajo vedno tako izrazitega omejevanja vpliva zakonodaje oblasti, ki pomeni tudi izgubo ugleda režima in predstavnškega telesa samega, pa je vendarle malo držav, kjer je zakonodaja ključni element v nacionalnem procesu odločanja.¹⁰ Zato ni presenetljivo, da je že vsaj od konca

² Rousseau (Družbena pogodba, 3. knjiga, pogl. 15) je trdil npr., da je bil britanski parlament resnično suveren, ljudje pa so lahko svojo vlogo odigrali samo v kratkem obdobju volitev. Tudi J. Locke je bil mnenja, da ima parlament vrhovno oblast v skupnosti. To se ne zdi več primerno tudi v sami Veliki Britaniji, kjer velja reklo, da lahko parlament stori kar koli, razen da spremeni moškega v žensko, preživelo bolj iz navade kot pa iz želje po natančnosti.

³ O preseganju dihotomske klasifikacije političnih sistemov gl. M. J. Gasiorowski, *The Political Regimes Project, Studies in Comparative International Development*, Spring 1990, vol. 25, no 1, str. 109–125.

⁴ J. Blondel, *Comparative Government: an introduction*, Hertfordshire, 1990, str. 241.

⁵ P. Worton, *Parliaments: A Frameworks for Analysis*, West European Politics, July 1990, vol. 13, No 3, str. 3.

⁶ G. Smith, *Politics in Western Europe*, Gower, 1989, str. 189.

⁷ Glede na odnos parlament – izvršna oblast se ta sistem označuje tudi kot »unified system« v nasprotju s predsedniškim sistemom.

⁸ Za francosko tretjo in četrto republiko (od 1875–1958) je bila značilna šibka vlada kot rezultat nerazvitega strankarskega sistema. Vpliv zakonodaje je bil seveda negativen.

⁹ P. Norton (ed), *Legislatures*, Oxford, 1990, str. 16.

¹⁰ Y. Meny, *Government and Politics in Western Europe*, Oxford, 1990, str. 156.

19. stoletja pri evalvaciji parlamentarizma prisoten pesimizem, ki je dobil svojo paradigmo v konceptu o »zatonu parlamentarizma«. ¹¹

Z vidika upadanja vloge in vpliva parlamenta hkrati s povečevanjem obsega vladne aktivnosti, kar naj bi ogrozilo same temelje liberalne demokracije, je bilo 19. stoletje označeno kot »zlata doba« parlamentarizma, zlasti, čeprav ne izključno, v Evropi. ¹² To lahko pojasnimo z dvema dejavnikoma, ki sta v različnih obdobjih prispevala k premoči zakonodajne oblasti, čeprav sta si nasprotujoča. Zgodnejši od obeh opozarja na relativno osamitev zakonodaje od širših družbenih sil; kasnejši označuje vstop množic v politiko, ko je delavski razred dobil volilno pravico. V obeh obdobjih je bilo predstavništvo, čeprav na različne načine, središče političnega življenja in pojem »liberalna demokracija« je točna opredelitev vrzeli med njima. »Delovanje liberalne države je tako potekalo s tekmovanjem med političnimi strankami, odgovornimi nedemokratičnemu elektoratu«, ¹³ socialno zožena volilna baza pa je politično izbiro postavljala v okvire zakonodaje. Odsotnost množičnih strank, strankarske discipline in celo glavnih značilnosti stranke je dajala članom predstavniških teles posebno svobodo pri nadzoru nad izvršno oblastjo in, ker je vladajoča elita izhajala iz istih družbenih razredov, spremembe vlade niso povzročale nestabilnosti. Zakonodaja je imela tako velik pomen pri vladanju, vendar pa takšne okoliščine niso dolgo trajale.

Glede na spremenjene okoliščine (razširitev volilne pravice, novi načini in sredstva komuniciranja ter drugačna ekonomska in družbena struktura) in različen kontekst (strankarska demokracija) in sodobno vladanje, primerjave z idealno sliko iz 19. stoletja, ko naj bi bil parlament z izražanjem demokratične volje temelj ustavnega sistema, učinkovito nadziral vlado in bil glavni pobudnik zakonodaje, niso ustrezne. ¹⁴ Bolj natančne in realistične interpretacije izhajajo namreč iz sprememb, ki jih je doživel parlamentarizem, in ne iz idealizirane preteklosti. Po mnenju Pierra Avrila ¹⁵ gre za prilagajanje novim političnim in družbenim razmeram liberalne demokracije in modernemu načinu vladanja (relativizacija zatona parlamentarizma). Čeprav je res, da večino zakonov pripravlja eksekutiva, pa imajo parlamenti na voljo še druga sredstva vplivanja, kot so npr. uveljavljanje amandmajev k zakonodaji, uporaba pritiska večinske stranke ali koalicije, mobilizacija javnega mnenja itd. Prav tako ne bi smeli zamenjevati posledic agitacije in nestabilnosti z demokratičnim nadzorom parlamenta nad izvršno oblastjo. Parlamenti so se neizpodbitno spremenili in vprašanje je, ali bi sploh lahko delovali, če bi bile vlade oziroma njihova pooblastila zelo omejena.

V sodobnih razmerah (državna intervencija) se je namreč spremenila tudi vsebina zakonodaje. Od družine, lastnine in kriminala je predmet zakonodaje postal v 20. stoletju mnogo širši in zajema zlasti družbene in ekonomske teme, ki zahtevajo specialiste, kar poslanci navadno niso, sploh pa ne za vse teme, ki so na dnevnem redu. ¹⁶ Parlamenti so bili namreč redkokdaj bolj predstavniški, kot so danes. Volilna pravica je bolj ali manj univerzalna, volilni postopki pa se vse bolj izpopolnjujejo in demokratizirajo. Parlamenti tako (p)ostajajo forumi političnega

¹¹ gl. Lord Bryce, *Modern Democracies* (1921), vol. I., str. 367–77.

¹² K. Southeimer, *Parliamentarism in Modern Times*, Universitas, Vol. 26, 1984, str. 1.

¹³ C. B. Macpherson, *The Real World of Democracy*, Clarendon Press, 1966, str. 35.

¹⁴ Y. Meny, isto, str. 192–193.

¹⁵ P. Avril, *L'Assemblée d'aujourd'hui, Pouvoirs*, vol. 34, 1985, str. 9.

¹⁶ Zanimivo pa je, da je privatno pravo v rokah zakonodaje.

življenja par excellence in zahvaljujoč množičnim medijem se njihovo poslušalstvo in gledalstvo povečujeta. Ne smemo tudi pozabiti, da se člani vlad, vsaj v Evropi, v glavnem rekrutirajo iz parlamentov (ali najmanj legitimizirajo). Parlamenti sodelujejo pri oblikovanju dnevnih redov, vlade si ne morejo privoščiti ignoriranja parlamentarnih nasvetov in mnenj ter predlogov. Parlamentarni nadzor se vse bolj povezuje z javnostjo in tako izboljšuje in ga ne gre presojeti samo z vidika glasovanja o zaupnici ali izrazih nezaupanja in predlogih v zvezi s tem. Parlamenti torej dobivajo in lahko igrajo novo vlogo. Kot ugotavlja Polsby,¹⁷ so parlamenti danes bolj kot kdaj koli »večnamenske organizacije«, ki igrajo vse vidnejšo vlogo v liberalnih demokracijah, njihov vpliv pa ni omejen na zaprt prostor formalne politične arene.

Parlamenti torej niso monofunkcionalna telesa.¹⁸ Zakonodajni organi na različne načine izvajajo pomembne funkcije vzdrževanja režima. Študij teh funkcij premika težišče razprav od odnosov med predstavniki in izvršnimi organi k odnosom zakonodajnih teles do državljanov. Packenham tako razlikuje enajst funkcij (opredeljenih po pomembnosti za politični sistem), ki jih razvršča v tri skupine, to so: legitimnost; rekrutiranje, socializacija in izobraževanje; in politično odločanje ali vpliv.¹⁹ Razlikovanje zakonodajne aktivnosti in oblikovanje politik na različnih področjih je pomembno za analizo zakonodajnih teles, ki torej nimajo samo funkcije odločanja (alokacije vrednosti). Pomen funkcij in njihovo uresničevanje sta zelo različna od države do države in od zakonodaje do zakonodaje. Zato je vsako predstavništvo treba proučevati v kontekstu politične kulture, v katero je vpeto. Kultura določa tako položaj in vlogo zakonodaje v političnem življenju naroda kot tudi različne druge vidike njenega obstoja. Vse te funkcije so doživele znatne spremembe v 80. letih v skoraj vseh državah.²⁰ Z ustavnopolitičnega vidika so najpogosteje obravnavane predvsem tri funkcije parlamenta: predstavniška funkcija, funkcija odločanja in funkcija nadzora nad izvršno oblastjo.

4. S praktičnega vidika sta razen funkcije nadzora pomembni predvsem parlamentarna funkcija spreminjanja, zavračanja in legitimiziranja zakonodajnih predlogov in funkcija razjasnjevanja različnih alternativ v parlamentarni razpravi.²¹ Parlamentarna razprava je lahko učinkovito sredstvo politične komunikacije in nadziranja eksekutive, če sta zagotovljeni svoboda kritike in svoboda organiziranja različnih mnenj in opozicije tako zunaj kot znotraj nacionalnega predstavništva.²² Nadzor nad dotacijami in izdatki (stroški) ter usmerjanje razprave in preiskovanje različnih zadev (v posebnih odborih in komisijah) sta pomembna vira moči modernih parlamentov. Poudarek ni na oblikovanju pravil, ampak na njihovem izvajanju. Parlamenti ne upravljajo, ampak samo temeljito preiskujejo implementacijo politik; odtod takšen pomen nadzorne funkcije. Vse te funkcije so tudi tesno povezane in soodvisne. V ospredju obravnav v parlamentu so tudi nefinančna vprašanja, to je politična vprašanja, kot so prednostne naloge, nacionalni cilji, ideologije, metode reševanja javnih zadev in njihovo izvajanje. Stopnja parlamentarne avtonomije je odvisna zlasti od postopkov in pravil igre, po katerih parlament deluje, s tem pa tudi izvajanje nadzorne funkcije.

¹⁷ Polsby, *Legislatures*, v *Handbook of Political Science*, Wesley, 1975, str. 301.

¹⁸ P. Norton, isto, str. 1–16.

¹⁹ R. Packenham, *Legislatures and Political Development*, v A. Kornberg, L. D. Musolf (eds), *Legislature in Developmental Perspective*, Durham, 1970.

²⁰ *Parliaments in Western Europe*, Special Issue, *West European Politics*, isto.

²¹ I.D. Duchacek, *Power Maps: Comparative Politics of Constitutions*, Oxford, 1973, str. 144–146.

²² Problem kritike se dostikrat zamenjuje z obstrukcijo.

Te ugotovitve kažejo, da zakonodaja in izvršna oblast kljub Montesquieujevi teoriji ne moreta biti popolnoma ločeni, če hočemo zagotoviti učinkovit nadzor.²³ Glavne oblike parlamentarnega nadzora nad izvršno oblastjo so: glasovanje o zaupnici ali nezaupnici; nadzor nad denarjem (javno porabo), soadministriranje z vlado na področju zunanje politike, obrambe in mednarodnih sporazumov; splošna parlamentarna razprava; interpelacije in vprašanja; obravnave in raziskave odborov in komisij ter različna polpravna telesa (ombudsman). Glasovanje o zaupnici ali nezaupnici se sicer še vedno uporablja in je tudi znatno izboljšano, vendar pa je pomen tega nadzornega sredstva močno upadel. Politične krize in uresničevanje načela odgovornosti se v glavnem ne rešujejo z ustavnimi sredstvi, ampak interno, znotraj večinske stranke ali koalicije. Druge oblike nadzora ne vodijo nujno takoj tudi k padcu vlade, zato so sekundarna sredstva. Vendar pa postajajo pomembnejša parlamentarna vprašanja in zahteve po informacijah in različne raziskovalne komisije, česar ne bi smeli zanemariti. Tudi oblike in praksa nadzora se zelo razlikujejo v posameznih državah, čeprav je tudi vse več pospeševanja in prenosa koristnih izkušenj.

5. Tradicionalno je mogoče parlamentarni nadzor razdeliti na neposreden in posreden.²⁴ Neposredni nadzor se nanaša na odločanje o postavljanju in odstavljanju vlade ter na individualno in kolektivno odgovornost vlade itd. Posredni nadzor je povezan z nujnostjo vladajoče partije (ali koalicije), da uveljavi disciplino in prepreči padec vlade. Nadzor nad eksekutivo ima dva zelo različna vidika: prvi se nanaša na politične omejitve postavljene vladi, drugi pomeni ukvarjanje s podrobnim izvajanjem izvršne oblasti. Nadzor nad izvršno oblastjo ni samo nek specifičen in statičen problem, ampak pomeni tudi soočanje s spremenjenimi razmerami, strukturami in težnjami družbe, v kateri živimo. Tu pa se že srečamo tudi z različnimi stiki, ki jih uveljavlja izvršna oblast pri reševanju zadev, od prelivanja in razbremenjevanja, privatizacije in deregulacije, omejevanja in širjenja proračuna itd. Pri tem ne smemo pozabiti še na dejstvo, da je eksekutiva vedno tudi interesna skupina, ki jo obremenjujejo še nacionalni interesi, bodoče potrebe, varnost, ideologija in ne nazadnje tudi ohranitev oblasti.

DANICA FINK HAFNER

Odprtost parlamenta za družbene pobude kot kazalec njegove modernosti

(nekateri predhodni ugotovitve)

Uvod

Ena od pomembnih značilnosti modernega političnega sistema (in s tem tudi parlamenta) je njegova odprtost k družbi, odzivnost na družbene zahteve in pobu-

²³ J. Blondel, *Legislative Behaviour, Government and Opposition*, Vol. 5 (1970), str. 67–85 govori celo o »viskoznozi«.

²⁴ Gl. več G. Smith, isto, str., 242–248.

de – pa seveda prilagodljivost spremembam v družbi v najširšem smislu. Ti kazalci so pomembni tako za analizo nadaljnje modernizacije že modernih (demokratskih) političnih sistemov kot tudi za analizo procesov modernizacije predmoderne socialističnega političnega sistema v smeri oblikovanja modernega, pluralističnega, demokratičnega političnega sistema.

Problematika prodornosti oziroma posredovanja družbenih zahtev in pobud v parlament je postala v osemdesetih letih na nov način relevantna zlasti v Evropi. Pojav novih družbenih gibanj, državljskih pobud ter novih političnih tematik je v demokratičnih sistemih (zlasti v Zahodni Evropi) ob pojavu t. i. »zatona političnih strank« odprl nove kanale pritiskanja civilne družbe na parlament. Pri tem je treba omeniti nastanek novega tipa političnih strank-gibanj (»zelenih«), ki so se postopno vključile v parlamentarni sistem v nekaterih razvitih evropskih državah.

Na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta so se v pomembnem delu socialističnih držav pojavili novi civilnodružbeni subjekti, ki so zastavljali alternativne politične pobude in zahteve ter pritiskali v smeri modernizacije monističnih socialističnih sistemov. Pomembna razlika med temi dogajanjmi in dogajanjmi v Zahodni Evropi je seveda ta, da so omenjeni pritiski v socialističnem kontekstu bili a priori nezakoniti, stigmatizirani, nezaželeni, protisistemski. Zato nikakor niso mogli prodirati v skupščine po običajnih političnih poteh.

V začetku osemdesetih let so se na Slovenskem porajala, sredi tega desetletja pa celo zelo močno okrepila, nova družbena gibanja, ki so s svojim solidarnostnim omrežjem ustvarjala družbeno opozicijo monističnemu socialističnemu političnemu sistemu. Ideološka, politična in državna represija so bile tako močne, da oblikovanje novih političnih strank ni bilo mogoče. Vsaj delen prodor civilnodružbenih zahtev in pobud v skupščino je bil možen le s posredovanjem katere od obstoječih (»sistemskih«) političnih organizacij. Za »najslabši člen« togega socialističnega političnega sistema se je izkazala mladinska organizacija, ki se je sprva edina vsaj delno odprla za transformativna družbena gibanja in je s tem sprožila tudi proces lastne politične modernizacije. Tako je odprtost te politične organizacije do civilnodružbenih zahtev in pobud po našem mnenju tudi kazalec posebne kvalitete ZSM glede na druge tradicionalne politične stranke v osemdesetih letih.

Prodor družbenih pobud in zahtev v republiški parlament – analiza empiričnih podatkov

Za osemdeseta leta v Sloveniji je, kot smo že omenili, značilen izjemen porast števila civilnodružbenih pobud, pa tudi njihove javne in politične odmevnosti. Obdobje konstituiranja nove oblasti to težnjo na specifičen način še potencira. Na to nas opozarjajo že skopi in delni empirični podatki. V našem prispevku bomo poskušali analizirati ta pojav v okviru dejavnosti družbenopolitičnega zbora slovenske republiške skupščine. Podatki kažejo, da je bilo v tretjem mandatu (1982–1986) v tem zboru zastavljenih trideset delegatskih vprašanj oziroma sproženih delegatskih pobud. Podatki za obdobje maj 1986–junij 1989 (tri leta in pol četrtega mandata) govorijo o izrazitem povečanju, saj je bilo zastavljenih kar 143 delegatskih pobud oziroma vprašanj. Že v manj kot enem letu prvega mandata nove oblasti (na voljo so nam podatki od junija 1990 do februarja 1991) pa so

poslanci zastavili kar 382 delegatskih vprašanj oziroma pobud.¹ Očitno je, da je četrto mandatno obdobje (od maja 1986 do izvolitve nove oblasti 1990) s stališča obravnavane teme prelomno. (Prim. tabelo 1.) Izjemnost tega obdobja je, da gre za čas pomembne javne odmevnosti in politizacije novih družbenih gibanj, za obdobje resnejšega sprožanja procesov modernizacije starih političnih institucij (zlasti ZSMS). V tem obdobju se je še okrepila družbena opozicija, vznikla v začetku osemdesetih let, ob koncu tega obdobja pa se je porajala tudi politična opozicija monističnemu socialističnemu političnemu sistemu. Ta je čedalje bolj pritiskala na razkrajajoče se zakonite politične institucije.

Če je ZSMS s posredovanjem dela teh pritiskov v skupščini odpirala vprašanja simbolnega in konkretnega transformativnega pomena (transformacije ekonomije, skupščinskih »pravil igre«, razmerij med državnimi represivnimi organi in skupščino ter civilno družbo, javnih politik na področju ekologije itd.), pa so se druge tradicionalne politične organizacije temu, kar se je le dalo, izogibale. ZSMS je v raziskovanem obdobju, kot kažejo tudi druge raziskave (npr. Fink Hafner D., 1989), opravljala nekatere pomembne aspekte vloge, ki so jo novonastale »zelene« stranke sprejele v kontekstu razvitih parlamentarnih demokracij v osemdesetih letih.

Tabela 1: Vsebinska struktura pobud, delegatskih vprašanj političnih organizacij v republiškem DPZ v obdobju maj 1986–junij 1989 (1. do 40. seja DPZ)

vsebinsko področje	politične organizacije							skupaj št.	%
	ZSMS	SZDL	ZSS	ZZB	ZKS	drugi			
ekonomija	15	3	6	2	5	–	31	21,7	
mednarodni odnosi	10	–	–	2	2	–	14	9,8	
družbene dejavnosti	4	2	5	4	–	–	15	10,5	
socialna vprašanja	1	3	2	–	1	–	7	4,9	
komunalna vprašanja	1	–	2	1	–	–	4	2,8	
ekologija	11	1	1	–	1	1	15	10,5	
človekove pravice	1	–	–	–	–	–	1	0,7	
razmerja Slovenija – Jugoslavija	5	2	–	–	1	–	8	5,6	
politični sistem	1	–	–	–	–	1	2	1,4	
nadzor nad državnimi organi (JLA)									
vojaš. sodišča, SOV itd.)	9	3	–	1	–	–	13	9,1	
metode dela republiške skupščine	9	2	–	–	3	–	14	9,7	
razno ²	1	7	1	4	3	3	9	13,3	
skupaj št.	68	23	17	14	16	5	143	100,0	
v %	47,5	16,1	11,9	9,8	11,3	3,4	–	100,0	

In kaj kažejo podatki o omenjeni vrstni politične prakse družbenopolitičnega zbora v spremenjenem političnem sistemu po svobodnih volitvah spomladi 1990?

¹ Viri podatkov: administracija pri DPZ republiške skupščine za obdobje maj 1986–junij 1989 ter junij 1990–februar 1991, za tretji mandat pa D. Zajc, 1990:212.

² Vsebina rubrike »razno« v tabeli je tudi sama po sebi lahko indikativna. V to rubriko smo namreč uvrstili vrsto posebnih pobud in vprašanj, ki jih nismo mogli uvrstiti v celoviteje opredeljene rubrike. Gre npr. za pobude in vprašanja, ki se nanašajo na vpis mladoletnikov v potne listine, solidarnost s kraji, kjer je pezoza uničila pridelek, vprašanje o tem, ali naj bo božič dela prost dan, o uvedbi vstopnine v Triglavski narodni park, o opravljanju verskih obredov v neckerkenih javnih prostorih, glede primernosti podeljevanja posameznih odlikovanj itd. umestnosti podeljevanja določenih vrstni odlikovanj itd.

(Tabela 2.)³ Politična pluralizacija skupščine oziroma parlamenta je očitno pomnožila potencialne politične kanale vstopanja pobud in vprašanj v osrednjo nacionalno politično institucijo. Deloma se je spremenila vsebina političnih tematik, izraženih s poslanskimi vprašanji in pobudami. V tem obdobju so se ohranile »staropolitične« tematike, ki so bile prisotne že v prejšnjih obdobjih (ekonomija, politični sistem, družbene dejavnosti ipd.). Hkrati smo priča odkrivanju v povojni slovenski zgodovini neobravnanih tematik – tematik eksplicitne politično-tekmovalne in politično-opozicijske narave. Deloma se je ohranil relativno pomemben delež t. i. »novo-političnih« tematik, prvotno sproženih že v zadnjem mandatu skupščine v sistemskih okvirih stare oblasti. »Zelenost« nekdanje mladinske organizacije in sedanje Liberalno demokratske stranke je nekoliko zbledela, Zeleni pa skorajda »monopolno pokrivajo« področje ekološke problematike. Posluš za novopolitične tematike so si deloma oblikovale še nekatere druge politične stranke – zlasti prenovljena – nekdanj komunistična stranka.

Tabela 2: Vsebinska struktura poslanskih pobud in vprašanj v republiškem DPZ v obdobju junij 1990–februar 1991 (1.–12. seja DPZ)

vsebinska področja	razl. drugi														
	ZSMS -LS	SZS SZDL	ZKS- SDP	SDS	SDZS	ZEL- ENI	SDZ	SKZ	SKD	skupn. Madž.	skupn. Ital.	skup. posl.	izven DPZPAJ	SKU %	% št.
- ekonomija	2	5	3	5	1	1	0	10	2	4	0	0	3	36	9,4
- mednarodni odnosi	3	4	2	1	1	0	0	1	2	1	1	3	0	19	4,9
- družbene dejavnosti	4	2	6	0	3	2	4	5	0	1	0	0	0	27	7,1
- socialna vprašanja	5	1	5	0	2	1	0	4	1	1	0	0	0	20	5,2
- ekologija	1	0	8	0	0	25	0	0	0	1	0	0	1	36	9,4
- razmerja Slov./Jug.	1	4	3	4	1	1	1	0	0	0	0	0	0	15	3,9
- politični sistem	1	1	2	1	4	0	0	3	3	1	1	0	0	17	4,5
- nadzor nad drž. org. (JLA, SDV itd.)	2	1	2	1	0	2	1	0	0	0	0	0	0	9	2,4
- metode dela republ. skupščine	2	2	3	3	0	2	1	2	3	0	0	0	0	18	4,7
- simbolno – ideološka vprašanja (spomeniki, poimenov. ulic ipd.)	2	1	0	0	0	2	1	3	0	0	0	0	0	9	2,4
- manjšine (Madžari, Italijani, Romi)	1	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	2	0	6	1,6
- lastninjenje	0	0	1	0	1	0	0	3	0	3	0	1	1	10	2,6
- davki	2	1	4	1	3	1	0	1	2	0	0	0	0	15	3,9
- sečnja gozdov	0	2	6	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	11	2,9
- nadzor nad vlado (kot celoto ali posamez- nih ministrov) ²	3	9	1	0	0	2	5	0	0	0	1	0	23	6,0	
- afere (Snaga, Elan, F. S. Hlastec, Trend, LES-banka)	0	5	1	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	9	2,4

³ V tabeli politične subjekte navajamo po imenih, ki so veljala ob razdelitvi mandatov v republiškem družbenopolitičnem zboru. Poslanske pobude in vprašanja so bila doslej tematsko relativno zelo péstra. Zato jih je bilo ob predhodni obdelavi zelo težko razvrstiti po vsebinsko zaokroženih celotah in je tako ostala relativno velika skupina pod oznako »razno«. Posebej smo uvedli vsebinsko področje »nadzor nad vlado«. V tem primeru gre za poslanska vprašanja in pobude, ki se nanašajo na nadzor nad delovanjem vlade kot celote ali posameznih imenovanih ministrov. Če so bila poslanska vprašanja ali pobude, naslovljene na vlado, zastavljene kot predlogi za zakonsko urejanje določenih problemov na konkretnih vsebinskih področjih, smo jih uvrstili v ustrezna druga vsebinska področja, kot so npr. družbene dejavnosti, ekonomija ipd.

vsebinska področja	ZSMS	SZS-	ZKS-	SDS	SDZS	ZEL-	SDZ	SKZ	SKD	skupn.	skupn.	skup.	irven	SKU	%
	-LS	SZDL	SDP			ENI				Madž.	Ital.	posl.	DPZPAJ		št.
- množični mediji	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	5	1,3		
- razno	9	6	19	2	2	10	6	17	11	4	2	6	3	97	25,9
Št.	39	38	75	19	18	49	17	57	26	17	5	14	8		
SKUPAJ															382100,0
%	10,2	9,9	19,6	5,0	4,7	12,8	4,5	14,9	6,8	4,5	1,3	3,7	2,1		

Sklep

Nedvomno lahko govorimo o pomembnih modernizacijskih težnjah pri spremeni-
njanju slovenske skupščine v osemdesetih letih oziroma slovenskega parlamenta
v začetku devetdesetih let. V prispevku smo se osredotočili na en pokazatelj
takšnih teženj. Na podlagi predhodne obdelave razpoložljivih podatkov o delegat-
skih oziroma poslanskih pobudah in vprašanih ter drugih javno dostopnih infor-
macij glede aktualnih civilnodružbenih pobud lahko nanizamo naslednje temeljne
ugotovitve:

- da so se v zadnjem desetletju pluralizirali subjekti, pa tudi tematike in možni
kanali vdiranja civilnodružbenih pobud in problemov v (vsaj formalno) osrednjo
nacionalno politično institucijo;

- da so politične stranke v obdobju po vzpostavitvi nove oblasti prevzele
pomembno vlogo posredovanja med družbo in državo, čeprav je očitno, da imajo
tudi posebne, strankarske interese;

- da se odpirajo tudi novi kanali neposrednega sodelovanja (če že ne tudi
odločanja) alternativnih civilnodružbenih subjektov (npr. mirovnikov).⁴

Modernizacijski procesi pa odpirajo tudi nove probleme. Tako bo po našem
mnenju modernizacija parlamenta slej ko prej postavila na dnevni red problem
»governabilnosti«. Gre v bistvu za vprašanja glede zmožnosti parlamenta, da
»politično predela« in se prilagodljivo odzove na čedalje množičnejše družbene
pritiske v obliki konkretnih pobud in zahtev, pa tudi nadzora nad delom vlade.

VIRI, LITERATURA:

Fink Hafner, Danica (1989), SZDL, ZSMS in nova družbena gibanja, raziskovalno poročilo, Center za politološke
raziskave, RI FSPN, Ljubljana

Fink Hafner, Danica (1990), Učinkovitost političnih organizacij pri posredovanju civilno družbenih pobud v skupščino
SRS, raziskovalno poročilo, Center za politološke raziskave, RI FSPN, Ljubljana

Frankland, E. G. (1988), The Rolle of the Greens in West German Parliamentary Politics, 1980-1987, The Review of
Politics, Vol. 50, No. 1, Winter

Grant, W. (1989), The Erosion of Intermediary Institutions, The Political Quarterly, Vol. 60, No. 1, January

Zajc, Drago (1990), Nekateri aspekti delovanja zbora združenega dela Skupščine SRS, raziskovalno poročilo, Center
za politološke raziskave, RI FSPN, Ljubljana

⁴ Gre zlasti za oblikovanje novih parlamentarnih komisij oziroma odborov na področju t. i. »novopolitičnih« tem kot
sta npr. mirovna ali ženska politika. Predstavniki vsaj nekaterih novih družbenih gibanj so dobili možnost sodelovati
v takšnih skupščinskih telesih, mirovniki pa so si pridobili celo mesto govornika v komisiji pri predsedstvu Republike
Slovenije, ki se ukarja z vojaškimi vprašanji.

Preteklost v parlamentu

Današnji slovenski parlament bo nekoč nedvomno predmet različnih politoloških in socioloških raziskav. Raziskovalci bodo raziskovali »nerodnost« novoizvoljenih poslancev, ljudi, ki še nikoli prej niso prestopili praga parlamenta, raziskovali bodo, kako se vedejo predstavniki ali celo nasledniki »zgodovinsko poražene ideologije«, ali pa, kako se obnašajo predstavniki ali celo predhodniki »novega subjekta v slovenski zgodovini«; najzanimivejše pa bo verjetno raziskovati, kako »verbalna vojna« počasi in z muko vendarle presega neko resnično vojno.

Prav s tega vidika bo raziskovanje sedanjega slovenskega parlamenta najzanimivejše, tudi kot primer razpadanja/preseganja boljševiskega sistema. Po državljanškem raz(s)poru in celo vojni je namreč nekega dne treba to zev preseči, z nasiljem prenehati oziroma *nasilje* »zamenjati« z »masiljem« *besed*; ko sovražna beseda prifrči po zraku, sicer useka, a se hkrati že tudi razbije kot milni mehurček . . . Resda takoj nato prileti druga sovražna beseda, toda *izgovorjena* (sovražna) beseda ali celo grožnja ni že tudi uresničena grožnja, razkrito sovraštvo v svetlobi javne besede ni več *skrita* grožnja, ki se hoče uresničiti. Kako se sovraštvo sublimira v sovražne besede? Kako se sovraštvo z besedami sublimira v sovražnost besed?

Ko vojna besed zamenjuje resnično vojno ali latenten spor, ki (je) grozi(l), da se bo zdaj zdaj krvavo pokazal, je neverjetno zoprno ozračje; toliko laži, sprenevedanja, cinizma, kakor ga je v takem položaju (torej danes!) mogoče slišati, zlepa ne slišiš. Kar naenkrat je vse polno (nekdaj skritih) demokratov in »zaslužnikov« za »spremembo političnega sistema«, da se človek preprosto vpraša, zakaj do te spremembe ni prišlo že prej oziroma zakaj smo sploh imeli nek čuden sistem, da so ljudje morali »skrivati svoja prepričanja« . . .

No, šalo na stran; vse to bodo prihodnji raziskovalci lahko raziskovali – na podlagi zapisov diskusij v parlamentu – tistega, česar ni mogoče zapisati, a vodi in usmerja reakcije ljudi, namreč skritih temeljev za psihološke vzgibe ljudi, pa v zapisnikih ni in bodo raziskovalci le težko odkrili.

Ali, rečeno drugače: česa poslanci ne vidijo pri sebi, vidijo pa v drugih poslancih oziroma kaj vidijo pri sebi, ne pa v drugih poslancih?

Demosovi poslanci, na primer, vidijo v opozicijskih predvsem naslednike, celo poosebljence prejšnjega režima; kot taki se jim vidijo včasih že kar kot sovražniki, nevarnejši od nevarnosti današnjega položaja. Boj zoper komunizem je videti včasih važnejši kakor pa tisto, kar nam je storiti, namreč uresničiti samostojnost in neodvisnost Slovenije, ki je, par excellence, nacionalno vprašanje kot tako, vprašanje, ki zadeva ves narod.

Demosovi poslanci velikokrat spregledajo nekaj pomembnih distinkcij: da je sicer res, da ima opozicija še vedno večino položajev v svojih rokah in da se krčevito oklepa nekdanjih privilegijev; res še vedno najučinkoviteje delujejo njeni lobiji – toda hkrati je res tudi to, da imajo prav današnji prenoviteljski poslanci velike zasluge za samo spremembo političnega sistema pri nas. Pri tem ne mislim le ustavnih amandmajev, sprejetih septembra 1989, ki so še danes temelj, na katerem gradi »nova oblast«, ampak na to, da do spremembe režima po mirni poti brez njihove *privolitve* (in torej odločitve, volje) ne bi prišlo. Že res, da so bili v to

prisiljeni, če niso hoteli dušiti ljudskega nezadovoljstva s krvjo – in prav tega, očitno, niso hoteli. Raje so šli na volitve, tvegajoč možen poraz. Nič ne pomaga, to je dejstvo, ki ga je (bo) treba priznati; v Sloveniji nismo imeli Romunije – in to je to! Drugače je že, na primer, v Srbiji, kjer komunisti niso pripravljene na nacionalno pomiritev in ne vemo, kako se bo vse to pri njih končalo.

Lahko bi šli še dlje nazaj: boljševiški sistem se je lahko spreminjal le od odznotraj – ker je pač vse imel v rokah. Ker človek nikoli ni le (svoja politična) *vloga*, ampak primarneje človek, je ta človek, posameznik, tudi spreminjal samo »zgodovinsko« *logiko*, ki jo je sicer nosil; kar naprej je v totalitarno in militantno boljševiško »logiko« *vdiral življenje* in jo brez ugovora spodjedalo in tudi njeno »železno zakonitost«. Seveda je ob tem ta »logika« kar naprej metala na obod družbe in čez – *ljudi*, toda spreminjal se je tudi sam sistem. Vzemimo za zgled Staneta Kavčiča. Ali pa Borisa Kraigherja; pozabljam, da je z Rankovičem izbojeval nekaj let trajajoči boj, da smo dobili odprte meje in potni list, nekaj danes tako samoumevnega. Tako so se nam (predvsem Slovencem) odprla vrata v svet, da nismo ostali »zaplankani« in socialistično provincializirani in getoizirani; odprte meje so nam vsak hip omogočale vpogled v Evropo, v njene skušnje, delo in navade, zbujele so nam aspiracije in motivacije, skratka, svet nam je bil odprt; Slovenci smo bili skoraj ves čas »v Evropi«.

Lahko bi šli še dlje nazaj: mar ni tisti »zločinski Kardelj« avtor ustave iz leta 1974, v kateri je sicer v Temeljnih načelih utrdil partijo kot vodilno silo, kot partijsko-vojaški monolit (kar nas tepe še danes), hkrati pa v normativnem delu ustave postavil temelje nacionalni državi, s čimer je podstavil (oziroma artikularil) najmočnejšo mino samemu boljševizmu?

Torej je vedno vse »na dvoje«; vsaka medalja ima dve plati. Ni pravično videti samo lastnih zaslug, drugih pa ne. Ni pravično samo povelečevati svoj prispevek demokraciji, zanikati pa prispevek drugega. Boljševizem je globlja, metafizična »stvar« in ga ni mogoče odpraviti kot »izmislek hudobnih ljudi«.

Predvsem pa poslanci velikokrat ne vidijo oziroma ne pomislijo, da smo bili vsi poslanci današnjega parlamenta izvoljeni na istih volitvah. In da ima vsaka stranka svojo volilno bazo ter da je razdelitev 55% : 45% v parlamentu določilo volilno telo. Da pa se je velika večina prebivalcev Slovenije odločila za osamosvojitve Republike Slovenije, in da je zato prav to naša prva naloga. Včasih pa je tako, kakor da je nekaterim vprašanje, kdo bo v osamosvojeni Sloveniji imel oblast, važnejše od tega, ali bomo sploh imeli osamosvojeno Slovenijo, in Slovenijo sploh! Takšno nastopanje je opaziti tako pri opozicijskih kakor pri nekaterih Demosovih poslancih, pri čemer takšno nastopanje pri enih povzroča ali vsaj spodbuja iste težnje pri drugih. In, seveda, obratno. Do osamosvojitve pa moramo delovati usklajeno, samo skupaj jo lahko dosežemo. Potem pa se – zaradi mene – spet lahko »garbamo«, seveda z *besedami*.

In česa ne vidijo opozicijski, predvsem prenoviteljski poslanci? Ne vidijo lastne prizadetosti in užaljenosti ob tem, da so *dejansko* morali oditi s piedestala avantgarde, prizadetosti, zavoljo katere so tudi njihove reakcije pogostokrat iracionalne. Ne vidijo, da predstavljajo in prenekateri tudi poosebljajo prejšnji režim, ki ga niso samo »rušili«, ampak so ga najprej *vzdrževali*. In ne vidijo – ne namišljene, ampak dejanske – prizadetosti ljudi od prejšnjega sistema. Kdo od njih pomisli, kako je bolelo srce kmeta, ki so mu vzeli zemljo, gozd, kako je vsako vzeto drevo *bolelo*? Kdo pomisli, kako se je počutila vdova, ko je prišla na občino po mrljiški list za moža, pa so jo sprejele porogljive besede: kje pa je pokopan, tvoj mož? Kaj pa če ni mrtev? In to so spraševali ljudje, ki so običajno vedeli, »kje je tvoj mož?«

Ali pa sin. Ali kako je bolelo otroka, ki mu je učitelj osorno povedal: Ti pa nisi vojna sirota, tvoj oče je bil domobranec. Ali kako se je počutil človek, ki je, da bi dostojno živel, moral stopiti v partijo – četudi zoper svoje prepričanje; ali kako je *bolelo* intelektualca, ki si mu jemal in vzel pravico in možnost do svobodnega mišljenja in javne besede, ali pa je zato, da bi lahko svobodno mislil in *delal*, celo moral zapustiti domovino? Ali kako je bolelo... Mi, Demosovi poslanci smo s »temne strani meseca« socializma, s strani *ponižanih in razžaljenih*.

Zdaj pa se ponižani in razžaljeni počutijo še opozicijski poslanci...

Vse te travme so med nami, zato ker so v nas. Vse nas, poslance vladajoče koalicije in opozicije, je formirala preteklost, vsakogar na svoj način. In mi sami spadamo v preteklost. Ne le opozicijski, tudi Demosovi poslanci, in ne le Demosovi, ampak tudi opozicijski poslanci. Polni zamer in nezaupanja mučimo drug drugega, se mučimo.

Vsa preteklost je zbrana v parlamentu. To je tistih »petinštirideset let«, ki so tolikokrat omenjene in kruto resnične in ki se kar naprej »valjajo« med nami in jih ni ne konca ne kraja... Kolikokrat nepričakovano, iracionalno »izbruhnejo«, običajno tedaj, ko ni mogoč noben dogovor, bodisi zaradi opozicijskega metanja polen pod noge bodisi zaradi lastne nesposobnosti poslancev Demosa.

In tako se mučimo, nebogljeni »človeki« (kakor pravi Rudi Šeligo), pogostokrat nesposobni in nepripravljeni videti v sočloveku sebi bližnjega, priznati mu, kar mu gre, in priznati lastno majhnost in nebogljenost. Prav to pa je temelj sprave: pristati na sočloveka, na njegovo veličino in majhnost, na njegovo enkratnost in neponovljivost, in videti sebe enakega. In videti in vedeti: do tu sem jaz, od tu dalje pa je drugi (in zato) moj bližnjik.

In vendar je prav nam, v bistvenem smislu nebogljenim »človekom«, naloženo izpeljati največje slovensko podjetje! *Osamosvojitve*. Zato, kakor je res, da je v parlamentu zbrana preteklost, je *tukaj* že tudi prihodnost, ki jo moramo uresničevati in uresničiti *danes*. Imeti bomo morali veliko sreče, da se nam bo to posrečilo. Vendar pa je gotovo, če ne bomo zmogli dosežati in doseči temeljnega nacionalnega konsenza ob temeljnem nacionalnem projektu, le-tega ne bomo uresničili; ne bomo zmogli. Ne bomo dorasli nalogi, ki nas je zgodovinsko »našla«. In nihče nam te odgovornosti in krivde ne bo mogel oprostiti.

ALBIN IGLIČAR

Slovenski parlament kot zakonodajalec

I

Predstavniško telo (parlament) se je v moderni dobi pojavilo kot posledica ideje o ljudski suverenosti ter delitve oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodobno. V teh – v javnem mnenju – splošno sprejetih načelih vladanja je predstavniškemu telesu dodeljena pristojnost sprejemanja zakonov. Ta funkcija ostaja še vedno najpomembnejša v dejavnosti parlamenta, čeprav se nanj v novejšem času veže sprejemanje številnih drugih političnih odločitev, od oblikovanja politik na različ-

nih družbenih področjih preko nadzora izvršilne oblasti do volitev in imenovanj mnogih državnih predstavnikov.

Osnovno pojmovanje parlamenta kot zakonodajalca tudi še ni ogroženo z intenzivno vladno odredbodajno dejavnostjo. Danes pozna številne uredbe z zakonsko močjo (*decret-loi*). To so bodisi t. i. »uredbe v stiski«, ki jih izdaja izvršilni organ v izjemnih razmerah, ko se parlament ne more sestati, bodisi uredbe na podlagi delegirane zakonodaje, ko parlament normativno urejanje določenih področij tudi v normalnih razmerah prenese na vlado. Ob vsem tem pa je v vseh sodobnih političnih in pravnih sistemih ogromno uredb za izvedbo zakonov, ko na podlagi splošne izvršilne klavzule v ustavi ali specialnih pooblastil v zakonih izvršilna oblast razčlenjuje in dopolnjuje zakone.

Parlament se prav tako še vedno identificira kot osrednji zakonodajalec, ne glede na dejstvo da je v nekaterih političnih sistemih mogoče sprejemati zakone z vseljudskim referendumom in da jih ponekod sprejemajo lokalne skupnosti. Načela o parlamentu kot vrhovnem zakonodajalcu tudi ne načenja pomembna vloga državnega poglavarja v zakonodaji (iniciativa, promulgacija, suspenzivni veto ipd.) ali zaznavna ustvarjalna vloga sodobnih organov v procesu interpretacije oziroma uporabljanja zakona.

Ob upoštevanju omenjenih okoliščin je mogoče tudi za naše razmere govoriti o zakonu kot osrednjem formalnem pravnem viru, ki institucionalizira pravice in dolžnosti državljanov in njihovih organizacij. Načelo, da je mogoče samo z zakonom konstituirati pravice in dolžnosti pravnih subjektov, velja celo za pomembno vrednoto modernih političnih in pravnih sistemov.

Z vidika demokratične družbenopolitične ureditve se šteje za legitimno ravnanje, da zakone sprejema svobodno izvoljeno predstavniško telo. Le-to je v tolikšni meri zavzeto z zakonodajno dejavnostjo, da za parlament pogosto uporabljamo sinonim »zakonodajni organ«. Takšna njegova vloga ima podlago v tradiciji evropskega parlamentarizma, saj je že francoska Deklaracija o pravicah človeka in državljana v letu 1789 določila: »Zakon je izraz splošne volje. Vsi državljani imajo pravico osebno ali preko svojih predstavnikov sodelovati pri njegovem sprejemanju« (čl. 6).

Tudi sodobna politična teorija izpostavlja pomen volitev predstavniškega telesa. V ta organ se stekajo politične zahteve oziroma interesi, ki se potem uveljavljajo s političnimi odločitvami. Vladanje se v tej luči opredeljuje kot proces, v katerem se maksimalno razkrivajo in izražajo politična pričakovanja državljanov.

Velik del omenjenih političnih pričakovanj in zahtev državljanov dobi nato svojo institucionalizacijo v zakonih. Pred tem se s političnim procesom pojavljajo številni interesi, ki jih posredujejo politične stranke ali pa se skušajo uveljaviti z delovanjem interesnih skupin in tudi povsem individualno ob večji ali manjši podpori javnega mnenja. Sicer pa današnja politična država na različne načine vse bolj vsrkava v svoje institucije dogajanja v sferi t. i. civilne družbe (Bobio, 1990: 1460). Pogosti so tudi primeri, da nekateri dejavniki v sferi civilne družbe naravnost zahtevajo določene zakonske ureditve, s čimer seveda – nehote – ožijo to sfero in jo politizirajo. Za takšne pojave je mogoče iskati vzroke v razvoju države v smeri socialne države oz. države blaginje. Le-ta s svojimi ukrepi in delovanjem intenzivno posega v ekonomsko in socialno ter kulturno sfero življenja globalne družbe, in to v izhodišču prav z zakonskim urejanjem družbenih odnosov na teh področjih.

V obdobju po izvolitvi nove Skupščine Republike Slovenije (april 1990) je mogoče zaznati nekaj pojavov, ki bodo odločilni za bodoče zakonodajno delo slovenskega parlamenta.

1. Najprej lahko opazimo zelo številne in močne pritiske po zakonskem urejanju številnih področij družbenih odnosov. Pri tem gre bodisi za zahteve po hitrem zakonskem preurejanju temeljnih odnosov (privatizacija, denacionalizacija, lokalna samouprava, državna ureditev), bodisi za zahteve po obsežnem reguliranju številnih dejavnosti v civilni družbi (film, gledališče, šport, univerza ipd.).

V obeh primerih obstaja resna nevarnost, da parlament zapade v pravni voluntarizem in idealizem. Tedaj se poskuša s pravnimi normami posegati v odnose, ki sploh niso primerni za pravno urejanje ali pa se sprejemajo splošne pravne norme mimo objektivnih možnosti in potreb družbe. V takšnih tendencah, ki so zelo pogoste po velikih družbenih spremembah oziroma socialnih revolucijah, se poskušajo določeni politični cilji doseči tudi z zlorabo pravnega sistema. Pri tem so zanemarjene imanentne zakonitosti pravne sfere, kar vodi v neučinkovitost pravnih norm in s tem razvrednotenje njihove družbene funkcije.

Nevarnost za nakazano degradacijo pravnega urejanja je tudi pred sedanjim slovenskim parlamentom – Skupščino Republike Slovenije. Zelo številni pritiski – ne le iz političnih strank, temveč tudi neposredno iz skupin v civilni družbi – se usmerjajo v predstavniško telo z zahtevami po zakonskem urejanju posameznih delov globalne družbe. Na ta način si seveda želijo pobudniki zagotoviti določeno varnost in gotovost v sedanjih sicer zelo spremenljivih družbenih razmerah. To potrebo namreč lahko precej zadovoljijo prav pravne norme oziroma ustreznih zakoni. Pri tem ne bo takšnih pobudnikov nič sram, če bodo zelo hitro po sprejemu zakona – ki so ga sami zahtevali – pričeli kritično govoriti o omejevanju svobode in iniciativnosti ter se spuščali v vehementne kritike birokratizacije družbe, njene vseobsežne normativizacije itd.

To lahko na primer ilustriramo s področjem športa, kjer se zdaj zahteva zakonska ureditev. Čeprav je šport po svoji naravi dejavnost civilne družbe, ki naj bo prosta državnopravnega urejanja. Podobno lahko trdimo za gledališko dejavnost in navsezadnje tudi za univerzo. Nikjer ni namreč objektivno utemeljeno, da mora biti univerza urejevana z normami državnega zakona, saj bi ob ustavno zagotovljeni avtonomiji lahko univerza sama z lastnimi normami (statutom) določila svojo notranjo organizacijo in obliko svoje dejavnosti. Naj ob tem niti ne omenimo zlorabe zakona, ko s tem aktom povsem neustrezno ustanavlja mo celo posamezne članice univerze.

Upati je, da se nov slovenski parlament ne bo uklonil vsem tem zahtevam po vseobsežnem zakonskem urejanju mnogoštevilnih področij človekove dejavnosti, ampak da bo z zakoni urejal res le temeljne ter za obstoj in razvoj družbe bistvene družbene odnose. Takšna zakonodaja pa mora biti nato temeljito pripravljena in usmerjena na relativno trajno instituciondizacijo eksistenčno pomembnih razmerij.

2. Spreminjanje družbene strukture v smislu kvalitativnih sprememb je mogoče dosegati tudi s pomočjo nove zakonodaje. Za njeno oblikovanje in spreminjanje pa je potreben določen čas. Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije si je za to nalogo v svojem programu določil – zdi se realistični – okvir 10 let; najmanj toliko časa je glede na izkušnje ob spreminjanju pravnega sistema v »stari« (1918) in »novi« (1945) Jugoslaviji potrebno za solidno oblikovanje t. i.

sistemske zakonodaje. Pri tem je pretirana nestrpnost, ki izsiljuje še hitre in skrajšane postopke sprejemanja zakonov, zelo škodljiva za politično modro in strokovno korektno zakonodajno delo.

V iztekajočem se prvem letu nove slovenske skupščine pa je bil le manjši del zakonov sprejet po normalnem trifaznem postopku, k večini zakonskih predlogov je bilo predloženo ogromno admandmajev, ki so povzročili obilo nejasnosti in nepreglednosti v teh predlogih (Šetinc, 1991).

Zato je treba toliko bolj odgovorno pretehtati novo ustavno in poslovniško ureditev zakonodajnega postopka. Zelo pazorno je treba proučiti izkušnje s sedanjim trifaznim zakonodajnim postopkom in videti, ali je res mogoče zaradi doseganja večje učinkovitosti parlamenta v splošnem pristati na krajši zakonodajni postopek (Zajc, 1991: 35). Verjetno je dvofazni postopek sprejemanja zakonov tista spodnja meja, na katero je mogoče še pristati v smislu kompromisa med učinkovitostjo predstavniškega telesa in temeljitostjo pri sprejemanju zakonov.

Pri urejanju zakonodajnega postopka bo treba upoštevati izkušnje klasičnih parlamentov. V njih teče zakonodajni proces v štirih stopnjah. Zakonodajni postopek prične z zakonodajno iniciativo, ki ji sledi obravnava zakonskega predloga v delovnih telesih parlamenta (odbori, komisije, komiteji) ali t. i. »prvo branje«, nato sledi obravnava na plenarnem zasedanju parlamenta ali t. i. »drugo branje«, zadnja stopnja pa zajema glasovanje o zakonu v celoti na plenarnem zasedanju parlamenta.

3. Za delovanje slovenskega parlamenta je zelo pomembna tudi dejanska aktivnost poslancev. Oblikovanje t. i. »volje zakonodajalca« je zapleten proces, na katerega vpliva vrsta dejavnikov. Ne navsezadnje je pomembno, kako tvorci splošnih pravnih norm le-te razumejo, koliko jih sploh preberejo ali pa glasujejo preprosto v skladu s strankarsko disciplino. Ob proučevanju parlamentarnega odločanja je pomembno tudi, kakšni vzroki so vodili tiste poslance, ki so glasovali proti določenemu zakonu, pa so ostali v manjšini. Tak zakon potem gotovo ni izraz njihove dejanske volje. Ta volja tudi ni bila aktivirana pri tistih članih parlamenta, ki se niso udeležili seje oziroma niso bili prisotni pri razpravljanju in glasovanju o določenem zakonu.

Zapleti in težave s sklepčnostjo pa so pričele spremljati novo slovensko skupščino že kar kmalu po njeni izvolitvi. Znan je primer glasovanja o predlogu zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o RTV Slovenija ob koncu leta 1990. V tem primeru je bila skupščina na meji sklepčnosti, pri čemer je za sprejem tega zakona sicer glasovala velika večina navzočih poslancev, vendar je bil seštevek vseh oddanih glasov (114) manjši od ugotovljenega števila navzočih poslancev (123). Tako je bilo skupno število oddanih glasov (za, proti, vzdržani) manjše od kvoruma (41 poslancev vsakega od treh zborov). Ta je bil sicer na začetku seje podan oziroma ugotovljen, kasneje pa pač ni bil več preverjan pred vsakim glasovanjem. Zato je nastal dvom, ali je bil zakon sploh veljavno sprejet ali ne.

Ob takšnih primerih se zastavlja tudi vprašanje, ali so poslanci dolžni glasovati (za, proti, vzdržan) oziroma biti ves čas navzoči v dvorani, kjer zaseda skupščinski zbor. Za sprejem zakona je seveda bistveno, da večina navzočih glasuje »za« sprejem zakona – ko je bil predhodno ugotovljen kvorum – vendar postane problematična legitimnost zakona, kadar je skupno število oddanih glasov manjše od števila poslancev, potrebnih za kvorum.

4. Opisani in podobni problemi nastanejo pogosto zaradi sedanje trizborovske sestave slovenske skupščine. Njena sedanja sestava ne ustreza več političnim in gospodarskim spremembam, ki so se zgodile v Sloveniji v letu 1990.

Zaradi odpravljanja družbene lastnine oziroma samoupravljanja nima več realne osnove zbor združenega dela, zaradi postopnega opuščanja komunalnega sistema pa postaja neustrezen zbor občin. Za bodoče slovensko zakonodajno telo bi bila verjetno najbolj sprejemljiva enodomsna sestava. V njej bi lahko z volilnim sistemom zagotovili tudi izražanje pomembnejših posebnih interesov regij, različnih gospodarskih, socialnih in kulturnih združenj. Za prihodnje oblikovanje slovenske zakonodaje pa bo moralo biti v ospredju iskanje skupnih interesov oziroma uveljavitev splošnih interesov, ki bodo ponudili socialno podlago pravnemu sistemu.

LEV KREFT

Devetmesečna bilanca skupščine

Skupščina republike Slovenije (in morebiti je to vendarle njena glavna karakteristika) v prvem večstrankarsko izvoljenem mandatu spominja na bitje, ki stoji med bregovima. Ljudje, ki so se naselili vanjo, so se namenili v večstrankarski parlament, prispeli pa so v skupščino, ki naj bi formalno delovala po samoupravno interesnem načelu. To seveda vodi do paradoksov, ki jih javnost zaznava bolj skozi posamične efektne konflikte kot na način kombinacije nezdružljivih načel. In vendar gre zlasti za to drugo. V tej skupščini, ki je sicer nemoteno delovala kot glasovani stroj samo do začetka osemdesetih let, je bila trodomna ureditev rezultat prepričanja, da je treba onemogočiti vsako osamosvajanje ljudskih predstavnikov, ki bi oviralo uveljavljanje občega interesa. Zato je zbor združenega dela služil kot izraz tistega dela družbe, ki naj bi mu pripadal tak posebni interes, ki je hkrati najbližji interesu celotne družbe. Zbor občin je bil namenjen izražanju različnih delnih interesov teritorialnih okolij in s tem omejevanju etatičnega centralizma. Tretji zbor, družbeno politični, je bil namenjen nujni korekciji onih dveh, kadar bi bila pravilna usmeritev celotne družbe vprašljiva, skupni in splošni interes pa ogrožena. Trdna definicija skupnega in splošnega interesa je bila pogoj gladkega delovanja, in to trdno definicijo naj bi prispevale parastranke – družbeno politične organizacije, ki so delegatom v primeru razhajanj tudi posredovale usmeritve. Čeprav načelno enakopravne med seboj in čeprav je eventualno večjo vlogo med njimi imela na papirju SZDL kot vseobsežna, je seveda usmerjevalno vlogo imela Zveza komunistov, ves sistem s skupščinskim delom vred pa je bil naravnano tako, da bi potrebe po posredovanju bilo čim manj in da bi se udeležencem ves čas zdelo, da vse teče povsem demokratično, brez prisile in vpletanja od zunaj. To je bilo mogoče, dokler je bila velika večina družbenih različnih interesov predvsem zaradi stalnega napredovanja ali vsaj relativno ugodnega položaja zadovoljna, v najslabšem primeru pa pripravljena potrpeti. Čim so nastali močnejši konflikti, stvar ni več delovala, in tudi skupščina se je počasi spreminjala. Tista, ki je svoje sedeže zapustila pred lanskimi volitvami, je bila že nekaj časa daleč od kakršnekoli glasovalne mašine, in je bila najpogosteje že bolj delegat javnega mnenja, zaznane ga po medijih in pritiskih, kot pa ponižni izvrševalec vse vrste naročil namišljene baze.

Naša sedanja skupščina ima še vedno tri zборе, vendar niso podobni svojim predhodnikom niti po njihovi praksi niti po njihovem sistemskem mestu. Zbor združenega dela, ki je bil izvoljen na način delegatskega zastopstva interesov zaposlenih in križan s strankarsko podprtimi ali neodvisnimi pristopi, še malo ne zastopa interesa združenih delavcev. Zastopa tisti realni interes, ki se pri državi lahko izrazi, in to je interes upraviteljev proizvodnje. Zbor občin, izvoljen po večinskem sistemu, je najbolj izrazil strankarstvo kot način vladanja in bi si po lastni logiki najbolj želel trdne vladavine izvršne oblasti. Zato ne zastopa interesov komunalno razgrajene države, ampak je – paradoksalno – najbolj od vseh naklonjen republiškemu centralizmu in etatizmu vlade. Družbeno politični zbor ima trdneje kot prej v rokah vlogo arbitra skupnega in splošnega interesa, kadar gre za strankarske in ideološke stvari, vendar je hkrati že skoraj tako nepriljubljen, kot je bil v časih, ko je imel vlogo kontrolorja ostalih dveh. V njem namreč potekajo strankarski spori in preigravanja, in on je tudi tisti, ki se zaradi tega zaplete v usklajevanje z drugima dvema. Iz tega zbora prihajajo tudi pobude, da se konkretna zakonska tematika spremeni v nacionalno vzvišeno, in s tem ideologizira in blokira normalno odločanje skupščine. Kombinacija starih modelov in pravil z novimi, zasoljena z nerealnimi pričakovanji novoizvoljenih, da je preteklost že izginila, je ustvarila skupščino, ki je za številne družbene interese predvsem blokada, ne pa njihov izraz. Res je, da so se ti interesi v samoupravnem in delegatskem sistemu povečini samo izražali, da bi nato izginili v občem in splošnem, ki ju je predpisovala edina stranka in izvrševal aparat DPO in izvršnih oblasti – toda zdaj tudi do izraza pogosto ne pridejo več. To so najprej občutile stroke, ki nimajo več dostopa v skupščino in so jim bila celo delovna telesa dolgo skoraj povsem zaprta, nato pa še bolj različni cehi in poklici, ki zaman kličejo po upoštevanju svojega posebnega interesa. Posebni interesi se v tej skupščini izražajo predvsem kot strankarski interesi, in tisti interes, ki stranke nima, je pač brez besede in vpliva. Tako svojo stranko imajo obrtniki in kmetje, delavci in učitelji pa je nimajo.

Prvi sklep iz dosedanjih izkušenj skupščinskega dela bi torej bil, da ob strankah, ki kondenzirajo predvsem politično moč v osebe in osnovne programe, tudi večstrankarski sistem potrebuje dostop za različne interese različnih družbenih skupin in skupnosti, organizacij in gibanj, neposredno v skupščinsko življenje na regularen način.

Posebej pri ustavni problematiki, ki se ji ob polenjenem delovanju ustavne komisije vsa ostala skupščina z delovnimi telesi vred izogiba, kot bi bila ustava kužna, pa se kaže še druga skušnja. V pripravah za skupščinske obravnave zakonov in ustave, ki potekajo po velikem številu skupščinskih delovnih teles (komisij in odborov), ni videti kakega posebnega haska. Vse delo bi tudi brez teh sestankovanj lahko opravilo koordinacijsko telo, sestavljeno iz zastopnikov vseh strank, saj v vseh teh telesih povečini ne pride na dan razen strankarskega interesa z nekaj več argumentacije nič novega. Poleg tega naj bi bila ta telesa zdaj bolj opozorilo o razmerju sil glede določenega vprašanja, in torej sporočilo predlagateljem zakonov in drugih dokumentov o potrebni meri prilagajanja in preigravanja skupščine. Pregled magnetogramov ustavne komisije, ki naj bi bila najbolj kvalificirana od vseh delovnih teles, kaže, da temu ni tako, saj razprave potekajo celo tu predvsem kot strankarska preigravanja. Zato je med drugim zelo težko graditi dvotretjinsko večino, ki pa je za sprejem konkretnih ustavnih rešitev predpogoj. Kar torej skupščinskemu pripravljalnemu delu skoraj povsem manjka, je strokovna argumentacija. Ta sicer v večstrankarskem sistemu nima tiste namišljene odločilne vloge, predstavljala pa naj bi vsaj mejo, preko katere se tudi strankarski rezoni ne bi smeli

podati, če se nočejo osmešiti. V resnici pa seveda te meje ni čutiti, in osmešenj je bilo že dosti, še več kot situacij, ki zanje sploh nihče ni vedel, kako so smešne, saj nikomur ni prišel strokovni argument na misel ali na papir. Vlada seveda ima za svoje predloge strokovne argumente, vendar prikrojene svoji obči politiki in koalicijskemu razmerju sil. Skupščinska strokovna služba je dobro usposobljena, čeprav preobložena z delom in podložna vsesplošni slabi organizaciji, ne more pa si privoščiti, da bi pomagala pri preiskovanju vladnih predlogov, saj je njen kruh odvisen od vladajoče koalicije in njenega vodstva skupščine. Stranke so še vedno bodisi prešibke bodisi preslabo organizirane, tako da tudi opozicija, ki že po definiciji mora zagovarjati stroko proti vladi, najpogosteje išče strokovnih argumentov na pamet ali med pristaši.

Druga izkušnja je torej odsotnost neodvisne stroke, pa tudi odsotnost strokovne priprave odločanja nasploh. Ne gre za kako nestransko ali nadstransko strokovno podlago, čeprav je tudi ta možna, ampak preprosto za neodvisnost strokovnega preverjanja zakonskih in drugih predlogov od oblastnih interesov strankarstva. Stroka nima nobene možnosti, da bi ubranila svojo digniteto, postala je le igračka v rokah oblastnikov, in mora govoriti, kar ji je ukazano, in molčati, če obstaja sum, da bi povedala kaj neprijetnega. To pa se dogaja prav v času, ko nastaja celoten nov državni ustroj, in lahko povzroči neprijetne, pa tudi tragične posledice. Najpogostejši pristop k zakonodaji, ki ga razodevajo tudi obrazložitve predlogov, je diletantsko banalen. Najti je treba kak avstrijski zakon, potem (če ta ministru ni najbolj všeč ali če je predaleč od slovenskih potreb) še kako drugo primerjalno točko, začiniti stvar s slovenskim nacionalnim in državnim interesom kot najmočnejšim strokovnim argumentom, in temu se potem reče strokovna podlaga za sprejem v skupščini. Neodvisne kritične stroke ni zraven, tudi če v javnosti obstaja: vlada je očitno ne rabi, skupščina ji je zaprla vsa vrata, sistem dela strokovnih služb vlade in skupščine pa ne daje možnosti, da bi delale s hrbtenico in neodvisnostjo. Odtod seveda zakonodajalec, ki politično že dela po večstrankarski metodi, strokovno pa dela še kar po metodi poskusov in napak, značilni za herojsko prvo obdobje neukega povojnega socializma.

Skupščinsko delo predstavlja sistem pravil in procedure, povečini v zapisani obliki poslovnikov in pravilnikov, pa tudi v obliki nenapisanih pravil in navad. Sedanji poslovnik je neustrezen, ker je zapleten, dejanski postopki, ki so se uveljavili, pa so preveč preprosti: če obstaja trdna vladna oziroma koalicijska skupščinska večina, se ta večina uveljavi tudi mimo vseh pravil, z nestrpnostjo, vredno slaviteljev neposredne demokracije in načela, da ima vedno prav tisti, ki ima večino. V smislu postopkov in pravil, pa tudi kršenju zakonitosti in ustavnosti, je pač parlamentarizem, v katerem je večina malce preveč opijanjena z možnostjo, da vlada brez manjšine, slaboten in formalno poln kršitev. Ne gre pozabiti, kako so bili, prav obratno, totalitarizmi ponavadi občutljivi za formo in so celo tedaj, ko ni bilo nikjer podobnega možnega demokratičnega postopka več, formalno lažno podobo ohranjali pri življenju z vso natančnostjo. Malomarnost in kršenje pravil, ki jih doživljamo, so torej ravno značilnost netotalitarnih sistemov, v katerih ni dovolj ne tradicije ne ravnotežja, in zato nad vladavino večine še ni trdne vladavine ustave, zakonov in pravil. Tretja izkušnja je torej enostavno ta, da bo brez dovolj hitre uveljavitve trdne procedure, ki poleg poslovnika zahteva tudi močno in sposobno neodvisno skupščinsko predsedstvo in vodstvo, zavladal znani srednjejužnoevropski parlamentarni kaos.

Slovenija pa potrebuje drugačen parlament, ki bi lahko nastal iz sedanje dvo-

živkaste skupščine po novi ustavi, predvsem zato, ker bi razočaranje nad pluralnim parlamentarnim zakonodajalstvom pomenilo najverjetneje izgubo vsakega upanja, da je slovenska postsocialistična družba sploh obvladljiva na parlamentaren način.

IGOR LUKŠIČ

Mestni parlament

Preteklo je že skoraj leto dni od volitev. V tem času se je že nabralo nekaj opažanj, ki jih lahko kot akterji dogajanj posredujemo raziskovalcem v premislek. Lotil sem se skupščine mesta Ljubljane. Prvič zato, ker neposrednega izkustva z republiško ali kako drugo skupščino nimam, drugič pa zato, ker bi rad raziskovalce opozoril, da je treba za spoznavanje in odkrivanje narave političnega sistema analitično oko usmeriti tudi na »mini parlamente«.

Mestno skupščino od volitev sem obvladuje nek temeljni nesporazum med voljo volilcev in ostanki prejšnjega sistema. Volilci so med posameznimi strankami največ glasov namenili SDP, zatem LDS, ki imata sami skupaj 48% sedežev v družbenopolitičnem zboru (DPZ). Volitve v DPZ pa so bile proporcionalne in strankarske, medtem ko sta ostala dva zbora voljena po variacijah večinskega načela. Polovičarstvo reformizma se je obrnilo ravno proti akterjem reform socializma-demokracije.

Vladajoča koalicija nima tolikšne legitimitete, če jo ugotavljamo z glasovi volilcev, kot jo uživa opozicija. Zato vladajoči koaliciji ni bilo lahko sestaviti vlade, še težje pa je vladi vladati. Vladajoče koalicije po posameznih mestnih občinah bolj legitimno odražajo volilni rezultat, sestavljajo pa jo druge stranke kot na mestni ravni.

Druga ugotovitev se nanaša na mesto opozicije, ki ima v DPZ večino. To ji daje pogajalsko moč, ki pa je ni bila sposobna vnovčiti niti pri volitvah organov skupščine niti pri sprejemanju odločitev v skupščini. V drugih parlamentih ima vladajoča koalicija vedno tudi absolutno večino v vseh zborih in zato lahko absolutno vlada. (Čeprav si praviloma parlamentarne stranke odločilne funkcije v parlamentu proporcionalno porazdelijo.) V mestni skupščini so funkcije porazdeljene le med strankami vladajoče koalicije, razen funkcij v DPZ. Čeprav izgleda, da je opozicija nemočna, je tudi opozicija odgovorna za odločitve skupščine, ki gredo v škodo ljubljanske politike, saj bi lahko takšne odločitve preprečila z blokado dela DPZ.

Tretja ugotovitev je vezana na razmerje skupščine do izvršnega sveta. Skupščina se ni uspela konstituirati kot samostojen organ s svojimi presojami in s svojimi stališči. Ni se uspela konstituirati kot organ zaščite zakonitosti (zadeva Snaga), temveč je nezakonito ravnanje IS tolerirala. S tem je dopustila, da IS lahko deluje tudi proti uzakonjeni volji skupščine. Skupščina tako nikakor ne uspe braniti pridobitve demokratične revolucije, ki je v zaščiti zakonitosti, po drugi strani pa se legitimira ravno z demokratično revolucijo. Vlada pride pred skupščino reševat svoja notranja nesoglasja (zadeva stanovanjski sekretariat in sekretariat za komunalno dejavnost), kar je nepojmljivo za parlamentarno demokracijo. Mandatar vlade ni odgovoren skupščini, temveč vladni koaliciji. Zato je do skupščine trd in

jo poziva naj pusti vlado na miru, do vladne koalicije pa šibak in ubogljiv. Skupščinska telesa niso zaživela, v kolikor pa delujejo ne uživajo potrebnega zaupanja, da bi delo skupščine razbremenila.

Posveti vodij klubov poslancev pred zasedanji skupščin so se izkazali kot manever vladajoče koalicije, da obvladuje naivno opozicijo, nikakor pa se niso uspeli vzpostaviti kot komunikacijska in mobilizacijska vez vodstva skupščine za postavljanje prioritet in reševanje problemov v mestu.

Še vedno smo na ravni legitimiranja z ideologijo in to je tragika našega političnega sistema. Ideologija zahteva ostre meje ločevanja, iskanje sovražnika in izključevanje. To se v mestni skupščini tudi dogaja. Za raven politične zavesti naj navedem besede poslanca, ki je razkrinkaval zadevo Snaga: »Leta 1940 so se pred magistratom zbrali neki ljudje, ki so vpili: Dol ban Natlačen, narod je lačen. Pridi Stalin odpri magacin. Ne vem, kdo so bili ti ljudje, vem pa kdo je za njimi stal.«

To je raven politične zavesti iz leta 1940. In s tem mora vsak resen raziskovalec računati.

ANDREJ MAGAJNA

Parlament kot temelj za razporeditev družbenega vpliva

Če bi za rojstvo parlamenta kot nosilca in izraz narodove suverenosti vzeli letnico 1376 in za domovino razglasili Veliko Britanijo, kjer je parlament s postopnim spreminjanjem iz stanovskega organa prerastel v splošni predstavniški organ, pa bi rojstvo ideje vladavine ljudstva kot institucije segala nazaj, tja v antiko. Filozofija parlamenta kot voljenega predstavniškega organa, ki je nastajala vzporedno z večnimi filozofskimi diskurzi o neposrednem in posredovanem, je na pragmatičnem področju dobila svojo utemeljitev v praktičnem spoznanju, da posameznik v družbi lahko odloča le »v« in »preko« družbenih odnosov, ki pa niso obvladljivi zgolj z neposrednim namenom posameznika, ampak s posrednimi mehanizmi odločanja.

Suverenost ljudstva v predstavniškem sistemu v bistvu pomeni posredovano, preneseno suverenost in je že v izhodišču problematična, saj je ravno element posredovanja in prenosa pristojnosti na druge, lahko večji ali manjši izvor odtujevanja interesov individua. Pojem parlamenta se nedvoumno navezuje na tip predstavniške demokracije. V politiki to pomeni, da o odločanju o skupnih zadevah ljudstvo svoje suverenosti ne uveljavlja stalno in neposredno, ampak v časovnih intervalih in preko predstavnikov, po volji ljudstva izbranih pooblaščenecv. Če bi kot nasprotje posredni demokraciji postavili neposredno demokracijo, bi lahko brez predhodnega utemeljevanja ugotovili, da tako en kot drug koncept sam po sebi ni zadosten in da je treba iskati rešitve v kombinaciji obeh. Pravzaprav čistega modela v praksi do zdaj ni bilo. Oblike neposredne demokracije so nam znane. Če vzamemo kot zgled referendumsko odločanje, bomo ugotovili, da gre za zelo tog instrument, saj se, prvič, ljudje opredeljujejo le o ozkem številu vprašanj, izbirajo

le med »da« ali »ne«, pa še to se ob sedANJI tehniki političnega artikuliranja da izvesti omejenokrat. (Morda bomo nekoč-nekje s hišnimi računalniki in informacijskimi povezavami hitreje neposredno snemali voljo ljudstva, vendar je zdaj, ko še telefonskih priključkov ni dovolj, da bi lahko izvedli pošteno telefonsko anketo, to še politična utopija.)

Dnevno odločanje, ki ga terja politika, dogovarjanje in usklajevanje, niso možni brez delitve dela tudi v politiki, torej brez pooblaščenih predstavnikov. Tudi koncept delegatskega odločanja ni uspel predvsem zaradi »tehnične« zapletenosti, saj enostavno ni bil učinkovit, pa še, če bi bil izvedljiv brez težav, ne bi pomenil uresničitve neposredne demokracije, saj so tako delegati kot delegacije vedno nekoga zastopale. Šlo naj bi le za nekoliko fleksibilnejši sistem, ki bi bolj uveljavil imperativni mandat v primerjavi s predstavništvom. Če je tak obrat k afirmaciji klasičnega parlamenta in klasičnega poslanca upravičen, pa po drugi strani ne smemo opustiti uporabe neposrednih oblik odločanja in iskanja njenih možnih novih modelov. Vendar je to druga tema, ki pa ni nič manj aktualna od naslovne in bi zahtevala poglobljeno in ločeno osvetlitev. Tudi v političnem sistemu se žal ponavlja družbeni stereotip – nihanje iz enega ekstrema v drug.

Parlament je torej vrhovno predstavniško telo in obenem kot nosilec zakonodajne oblasti najvišji državni organ. Parlament formalno ureja pravna in politična razmerja, ki so za državo in družbo temeljnega pomena. Usodno pa je, kako to svojo funkcijo uresničuje. Zgodovina pozna najrazličnejše ustroje parlamentarnih ureditev. Ponekod zaradi večje vloge predsednika države govorimo o predsedniškem sistemu. Pri nas smo na primer razvijali skupščinski sistem. Ne glede na vse inačice pa naj bi v vseh ureditvah kot predstavniški organ imel funkcijo najvišje oblasti. Ravno zaradi te svoje centralne vloge v sistemu odločanja je izredno pomembno, kako parlament to funkcijo opravlja in kakšen je njegov dejanski vpliv na celoto družbenih razmerij. Parlament naj bi bil torej center politične moči in pravzaprav, če povzamem naslov prispevka, tudi temelj za razporeditev družbene-ga vpliva.

Ravno ta logična razsežnost je izredno pomembna za razumevanje njegove dejanske vloge. Na tej točki teče ena temeljnih polemik, ki se pojavljajo na filozofskih, socioloških ali dnevno političnih ravneh. Običajno teče beseda o neskladju med formalno vlogo parlamenta in njegovim dejanskim vplivom na odločanje. Če teoretiki predvsem govorijo o odnosu med dejanskim in formalnim (abstraktnim), pa dnevna politika predvsem opozarja na omejen vpliv parlamenta zaradi obstoja vzporedne zunajparlamentarne oblasti.

Pri zastavitvi tvrstnih vprašanj je vprašljivo že to, ali gre res za dve neodvisni sferi oblasti – parlamentarne in zunajparlamentarne ali pa le za večje ali manjše uveljavljanje temeljnih funkcij parlamenta. Pomenska razlika ima tu zelo važno vlogo. Odsotnost njegovega dejanskega vpliva moramo razumeti predvsem kot namerno prepuščanje prostora drugim ali celo kot podeljevanje nekaterih pristojnosti zunajparlamentarnim subjektom odločanja. Če bi v tej luči gledali nekatere klasične dileme marksistične družbene teorije, bi nekoliko poenostavljeno rekli, da pravnopolitična nadgradnja ni bila zgolj abstraktni zbir formalnih pravic, na relaciji kapital – delo pa naj bi vladali drugi neprizanesljivi zakoni. Po tej interpretaciji gre v bistvu za prepuščanje pravnih predpisov zakonu kapitala in ne za avtonomnost določenih produkcijskih razmerij. In drugi zgled: s tem ko država odpre vrata tujemu kapitalu, tujemu investitorju obenem podeli tudi del odločanja. In še najnovejši zgled iz slovenskega parlamenta, ki ga ne omenjam le zato, ker je najnovejši, ampak ker je zelo drastičen zgled delegiranja skupščinske pri-

stojnosti drugam, v tem primeru izvršilni oblasti. Osnutek zakona o proračunu v 18. členu daje Izvršnemu svetu pravico, da svobodno odloča o prenosu sredstev med posameznimi nameni proračuna. To ni le uvajanje novega koncepta integralnega proračuna, ampak prenos finančnih predpisov iz parlamenta v vlado. Parlament se bo, če bo ta člen sprejet, sam odpovedal možnosti za usmerjanje finančnih tokov in obenem odpravil namensko porabo denarja.

Klasični primer prenosa vpliva iz parlamenta na druge so različne inačice predsedniških sistemov. Zanimivo pa je, da vladajoča koalicija ne želi razporeditve moči, ki bi bila prenešana na šefa države, ko je ta neposredno izvoljen in ni član vladajoče koalicije. Ta zgled je nazoren, ker jasno pokaže osnovni razlog takega prenosa pooblastil navzven. Ni namen vladajočih strank, da bi se rade odrekle določenim, recimo, neprijetnim pristojnostim in nalogam, nasprotno, s takimi prenosi v bistvu hočejo doseči še močnejšo prevlado. Vladajoče stranke želijo večino v parlamentu »kapitalizirati« in še povečati svojo prevlado. S tem ko večina v parlamentu prenese oblast na druge centre odločanja, v bistvu prenese zadeve iz parlamenta »na varno«, tja, kamor opozicija s svojim glasom ne seže, da bi z raznimi zapleti oteževala uresničevanje določene politike. Vladajoče parlamentarne stranke pa ne prenašajo moči le na izvršilno oblast ali šefa države, ampak drugam. Za uveljavljanje absolutizma vladajočih so predvsem zanimivi zakoni kadrovske politike v gospodarstvu, najbolj pa na ekskluzivnih demokratičnih institutih. Kot posebne jih opredeljujem zato, ker že po naravi sami ne bi smele biti pod strankarsko prevlado. Sem sodijo, jasno, sodstvo, državni mediji, vzgoja in izobraževanje. Države z razvito demokratično tradicijo si tega ne drznejo narediti, v določenih novonastajajočih demokracijah pa tudi to ni izključeno.

Če na kratko povzamem ta razmišljanja, bi dejal, če je parlament kot predstavniško telo dejansko organ ljudske oblasti, mora opravljati svoje funkcije, preprečevati delovanje zunajparlamentarnih centrov odločanja, obenem pa ne sme sam s prenosom pristojnosti in nalog omogočati nastajanja zunajparlamentarnih središč odločanja in pravnega urejanja temeljnih družbenih razmerij.

Parlamentarna demokracija se torej ne uresničuje samo s tem, da enkrat na štiri leta izvolimo parlament, ampak da parlament v polni meri uresničuje svojo vlogo in da pri tem varuje tudi druge institucije demokracije, da lahko delujejo neodvisno in politično nepristransko.

Z opredelitvijo teh kriterijev šele prehajam na konkretno analizo razvoja mlade parlamentarne demokracije pri nas. Izhajam iz teze, da parlament ni le centralni organ državne oblasti, ampak tudi dejavni element, ki odloča, kako bo družbena moč razporejena drugod. Hočem reči, da je od parlamenta odvisno, kako se bo družbeni vpliv porazdelil, povedano drugače, parlamentu manjka toliko moči, kolikor je on sam prepušča drugim. Torej ni važno le, kako se je parlament konstituiral, ampak kako bo prenesel družbeni vpliv tudi zunaj sebe. Nekoliko bolj sistematično lahko proučujemo delovanje parlamenta s pomočjo navedenih točk:

1. Ali je način konstituiranja omogočil najugodnejšo zastopanost dejanskih političnih sil?
2. Ali je parlament sposoben opravljati svojo funkcijo?
3. Ali parlament preprečuje delovanje obstoječih zunajparlamentarnih centrov oblasti?
4. Ali sam ne ustvarja novih zunajparlamentarnih središč političnega odločanja?
5. Ali parlament dopušča avtonomnost nadzornih in ustvarjalnih institucij

političnega sistema (sodna oblast, mediji, vzgoja in izobraževanje, vpliv civilne družbe)?

Vsi ti pogoji morajo biti izpolnjeni, da lahko parlament sploh opravlja svojo vlogo in deluje kot sistem.

V točkah od 2 do 5 je poudarjena samoaktualizacija parlamenta kot takega. Že iz tega bi lahko sklepali, da parlament ni samo to, za kar ga je nekdo določil, ni le izraz svoje predhodne zasnove, ampak tudi to, kar se iz njega poraja. Poudariti je treba, da ima glavno odgovornost za funkcioniranje parlamenta ravno večina, opozicija je namreč že po svoji »poziciji« zainteresirana, da ohranja demokratične standarde in pravila igre, saj je stalno preglasovana. Obratno pa parlamentarna večina ni vedno zainteresirana, da parlament funkcionira optimalno in po vseh demokratičnih standardih, saj zaradi svojih postopkov odločanja in nadzorne vloge zavira učinkovito in hitro uveljavljanje njenih ciljev.

Še preden bom na kratko prekomentiral delovanje slovenskega parlamenta po predhodno zastavljenih vprašanjih, moram kot poslanec že takoj izraziti zaskrbljenost, da se praktično na vseh točkah, razen prve, uveljavljajo izrazito negativne težnje. Poskušal bom to tudi argumentirati. Žal ne gre le za pomanjkanje politične kulture, to bi bilo še najmanj nevarno, ampak za zavestno zoževanje določenih demokratičnih standardov, za to, da se laže uveljavijo politični interesi posameznih skupin. Pa pojdemo po vrsti.

1. Pri konstituiranju parlamenta in njegovi reprezentativnosti smo v Sloveniji imeli kar srečo. Stanje primerjam namreč s sosednjo Hrvaško, kjer so uzakonili večinski sistem volitev, ki je prinesel takšne rezultate, kot jih lahko za to vrsto volitev že vnaprej predvidevamo. Ni treba posebej razlagati, da je izid volitev v mnogočem odvisen od samega volilnega sistema, pa čeprav gre v vseh primerih za demokratične in korektne volitve. Večinski sistem omogoča prevlado določenih strankarskih kandidatov. Na kratko rečeno, tisti, ki dobijo več, poberejo vse. Sestava hrvaškega parlamenta ne izraža dejanskega razmerja političnih sil. Proportionalni način ugotavljanja izida v družbenopolitičnem zboru je omogočil pri nas dokaj realno razmerje sil, obenem pa je k ustrezni razpršenosti pripomoglo (v dobršni meri) od strank neodvisno kandidiranje v zboru združenega dela. Med javnomnenjskimi raziskavamr in kasneje sestavo parlamenta ni bilo veliko odstopanj.

Drugo vprašanje pa je, koliko so bile stranke notranje prepustne, koliko so bile res sredstvo posredovanja državljanovih interesov in ne le izraz volje strankarskih vodstev. Poznavanje notranjega ustroja strank bi nam o tem povedalo kaj več, sicer pa bi ta problem lahko opazili v vseh strogo strankarskih sistemih. Kot korektiv strankarske zaprtosti in povsem strankarsko obeleženih volitev bi vsaj, teoretično, bilo uvajanje kandidiranja neodvisnih kandidatov, kjer ne bi bila izpostavljena strankarska pripadnost. Žal pa se takšni kandidati običajno volijo po večinskem načelu in ob glasni strankarski propagandi, kar lahko, kot v hrvaškem zgledu, pripeljejo do povsem drugačnega učinka, hegemonije ene ali dveh strank.

K volitvam v organe skupščine oziroma k njenemu konstituiranju pa bi se dalo marsikaj pripomniti. Poizkus, da bi vodstvo skupščine izvolili po določenem predhodnem dogovoru in usklajevanju, je spodletel, čeprav bi funkcije, kot na primer predsednik zbora, terjale preudarnejši, ne toliko strankarsko vezan izbor. Take funkcije se morajo uresničevati politično korektno in nepristransko do vseh strank, zato bi bilo iskanje širšega konsenza pri izboru kandidatov še kako umestno.

Zapletlo se je tudi ob vprašanju, ali naj bodo volitve za predsednika in člane vlade tajne ali javne. Brez komentarja.

2. Parlament vse do zdaj ni imel ustreznih razmer za svoje delo. Če bi se dalo v prvih mesecih to razlagati kot prilagajanje vsem novostim parlamentarizma, pa je po skoraj enoletnem obdobju to nerazumljivo. Pravzaprav so se tehnične službe in ves parlamentarni aparat, ki je stal v glavnem neokrnjen, hitro in profesionalno odzvale novim nalogam in zaradi tega ni bilo večjih motenj. Da parlament težko opravlja svoje naloge, je vzrok treba iskati v drugih razlogih:

- Večina poslancev opravlja svoje delo amatersko. Spomniti se je treba kampanje vladajoče koalicije proti profesionalizaciji skupščine in njenega ključnega argumenta – varčevanje. Res je tudi, da večina poslancev ni bila pripravljena prekiniti svojega delovnega razmerja.

- Poslanski klubi so dobili svoje prostore zelo pozno, šele jeseni, takrat so lahko zaposlili tudi vodje klubov in dobili administrativno pomoč.

- Dnevni redi skupščine so izredno natrpani in preobsežni. V istem dnevu je obravnavanih več sistemskih zakonov. Nekatere seje trajajo ves dan in tudi zaporedoma po tri dneve.

- Delegatsko gradivo ni vročeno poslancem v predpisanem roku, številna gradiva prejemamo kar na klop, med samim zasedanjem.

- Skupščinska delovna telesa ne morejo učinkovito obravnavati gradiv zaradi omenjenih zastojev z gradivi, kratkih presledkov med sejami in dolgih dnevnih redov. Ker je večina poslancev amaterjev, so delovna telesa večinoma nesklepčna. Iz istih razlogov tudi poslanski klubi ne funkcionirajo tako, kot bi bilo prav, da ne govorimo o slabih povezavah med strankami, klubi, institucijami in slabih stikih poslancev z volivci.

- Kljub temu da delo med sejami zborov ni ustrezno opravljeno, da zadeve po delovnih telesih niso prediskutirane, se na samih sejah običajno časovno omejujejo razprave.

- Osnutek novega poslovnika skuša določene pravice poslancev še bolj omejevati. Med drugim tudi ni predviden ustrezen postopek ob kršitvi poslovnika, čeprav do zdaj ni bilo tako malo primerov, ko je do takih pritožb prišlo. Še bi lahko našteval podrobnosti.

3., 4., 5. Vladajoča koalicija v parlamentu je do zdaj veliko sodelovala pri nevtraliziranju zunajparlamentarnih centrov oblasti. Demos meni, da mu še ni uspelo kadrovske prenoviti zunajparlamentarnih središč odločanju. Pri tem se pogosto omenjajo mediji, deli gospodarstva, bančne in druge finančne ustanove itd. . . Eden ključnih predvolilnih ciljev Demosove koalicije je bil poleg uvedbe formalne parlamentarne demokracije ravno razgraditev kadrovskega monopola prejšnje oblasti v celotnem državnem aparatu. Točke od tri do pet sem namenoma združil, saj gre za tri procese, ki so potekali sočasno. Težko tudi rečem, kateri procesi so hitrejši: demonopolizacija pozicij prejšnje oblasti ali nastajanje novih političnih monopolov in s tem v zvezi nastajanje novih zunajparlamentarnih skupin odločanja.

Da se ne bi razumeli napačno, ne gre za nasprotovanje razgrajevanju in prenovi prejšnjih struktur, mislim tudi, da je prav, da se kadrovske prenovijo spolitizirane strukture, sporni so pri tem postopki, saj ravno ti sočasno omogočajo obnovo politizacije, ponovni vpliv strank tudi na tistih področjih, ki jih vsekakor ne bi smele imeti.

Po eni strani gre za prej omenjene prenose pristojnosti in nalog na organe, kjer vladajoča koalicija absolutno prevladuje (spomnimo se zakona o proračunu), še

bolj kot prenos pa se uveljavlja metoda dodeljevanja posameznih pristojnosti institucijam, v katerih se laže uveljavlja volja politične večine.

Za začetek naj omenim poizkus sprejetja prvega tako imenovanega »zakona o časopisih«, ki smo ga poslanci dobili že pred približno pol leta na klopi, zakona, ki je predvideval, naj bi glavne urednike in direktorje imenoval neposredno Izvršni svet ustrezne družbenopolitične skupnosti. Še predno je bil predlog dan na glasovanje, je bil k sreči tudi umaknjen. Osnutek zakona o javnih zavodih in še posebej o izobraževalnih organizacijah je dvignil veliko prahu, šlo pa je za dodelitev velikih pristojnosti ustanovitelju, kar naj bi pri področnem zakonu o izobraževanju pomenilo, da bi ravnatelj nastavljal lokalna politokracija. Sestava sveta RTV tudi temelji na logiki strankarskega preglasovanja.

Taki poizkusi ponovne politizacije tradicionalnih od strank neodvisnih sfer, razen pri opozicijskih strankah niso naleteli na hujše odpore v javnosti, saj se te metode uresničujejo v relativno ugodnih razmerah. Krilatica o prehodnem obdobju je zopet dobila domicil. Posamezni ukrepi se običajno opravičujejo kot nujen prehod iz kvazisamoupravnega odločanja v državno regulativo.

V 2. točki sem veliko prostora namenil tudi opisu delovnih razmer poslancev in sploh delovanju skupščine. Slabe razmere in neustrezno funkcioniranje skupščine žal ni le »tehnično operativno« vprašanje. Vsaka institucija, ki slabo funkcionira, odpira prostor in vpliv drugim in bolje organiziranim organom oblasti. Gre za primerjavo z izvršnim svetom. Tudi to bi namreč lahko interpretirali kot neke vrste razporeditev političnega vpliva navzven, zunaj organa oblasti ljudstva (če ga lahko tako imenujemo), ki bi moral biti tudi operativno sposoben za opravljanje temeljne oblastne in nadzorne funkcije. Podobno se je včasih dogajalo z našim zamenljivim delegatom, ki svojega dela ni obvladal, kjer sistem ni funkcioniral in so odločitve oblikovali predvsem drugi...

Ali bomo v prihodnje pri nas bolj utrjevali oblast posameznih lobijev kot demokratične institucije, je odvisno, koliko bo pri tem sodelovala kritična demokratična javnost in ne le posamezne stranke v parlamentu. Pa ne vzemimo tega le kot frazo!

BOŠTJAN MARKIČ

Slovenski parlament v nastajanju

Odnos med poslanci in volivci

V teoriji se k odnosu med poslanci in volivci pristopa z dveh nasprotnih, včasih tudi celo preveč mehanično pojmovanih stališč. Prvo stališče je zastopalo vezanost poslančevih odločitev na sklepe volivcev; poslanci so dolžni o svojem delu poročati volivcem, volivci pa lahko odpokličejo poslance pred iztekom mandata. Drugo stališče o odnosih med poslanci in volivci izhaja iz načela svobode poslančevih odločitev in neodvisnosti poslancev od volivcev v poslančevih konkretnih akcijah. Poslanca obvezuje predvsem volilni program, s katerim nastopa pred volivci. Z naraščanjem vloge političnih strank pa je poslanski mandat dobival vse manj

pravno in vse bolj politično obeležje. Zato danes govorimo tudi o politološki problematiki mandata. Poslanec dejansko sprejme mandat od svoje stranke, ki ga volivcem tudi predstavi kot kandidata. Poslanec zato nagiba k zvestobi politični stranki (in torej ne prvenstveno k volivcu), tja je usmerjena v prvi vrsti njegova odgovornost. Partijski aparat na številne načine prenika v volilno telo in ga ne redko tako obarva, da volilno telo izgubi svojo individualnost. Politične stranke vsrkajo široko paleto mnenj tudi o zelo protislovnih vprašanih in jih preoblikujejo v omejeno število političnih alternativ. Parlamenti, vlade, pa tudi volilno telo postajajo mehanizmi, ki jih poganja en sam stroj: politična stranka. Tako prihaja do pomembnega premika v bistvenih političnih odločitvah. Z naraščanjem zadev, ki jih danes obravnava moderna država, parlamenti izgublajo na pomenu, zelo močno pa stopajo v ospredje vlade. Družbena funkcija predstavniških teles ni več toliko v sprožitvi zakonodajnih procesov in v ustvarjanju politike, temveč bolj v razvijanju političnega boja mnenj, v usklajevanju konfliktnih interesov in stališč ter v modificiranju sicer že oblikovane politike.

Številne politološke, sociološke in pravne družboslovne raziskave ugotavljajo, da je dejanska moč malodane na vseh področjih družbenega življenja (na političnem, ekonomskem, socialnem) v ožjih strankinih vodstvenih jedrih, v partitokraciji. Tako kljub politično pluralističnemu značaju sodobnih družb prihaja tudi do oligarhičnih tendenc. Ker ima v parlamentarnem sistemu politična stranka ključno mesto, se izkaže kot izostren problem, kako preoblikovati politične stranke. Eden izmed procesov, ki bi mogel pozitivno vplivati na odnose med volivci in poslanci in tudi na položaj parlamenta, je proces demokratizacije v samih političnih strankah. Pri tem mislim predvsem na večjo stopnjo demokratizacije pri sprejemanju odločitev, na demokratizacijo v strukturi vodstva stranke, na odklanjanje partijsko oligarhičnih tendenc, na dopuščanje frakcij, smeri in tokov znotraj političnih strank in da partijski »bič, ki goni«, famozni angleški »whip«, ki zganja poslance, ni pretirano in skrajnostno disciplinirajoč, ampak dopušča tudi poslancem vsaj omejen lasten manevrski prostor.

Vsa zgoraj omenjena vprašanja so relevantna tudi za slovensko politično prizorišče in za slovenski parlament v nastajanju. Zato se bo politološka raziskava, ki jo izvaja Center za politološke raziskave na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani raziskovalno razčlenjevalno lotila odnosa med poslanci in volivci v slovenski politično in strankarsko pluralistični družbi. Prva politološka opazovanja kažejo, da v razliko od nekaterih v parlamentarnem pogledu razvitejših sodobnih evropskih družb, pri nas za sedaj slovenski poslanci premalo negujejo formalna in neformalna srečanja z volivci, bodisi da gre za obiske volivcem v njihovem delovnem ali bivalnem okolju (na domu), ali za obisk volivca pri poslancu. Čeprav takšni stiki poslancev, kot kažejo številne tuje raziskave, ravno bistveno ne vplivajo na proces odločanja, v katerem slej ko prej ohranja vodilno vlogo politična stranka, ki ji poslanec pripada, takšnih oblik poslančevega delovanja in ravnanja (zlasti še v psihološkem smislu) vsekakor ne kaže podcenjevati.

Parlament in politika pritiska

Govoriti o parlamentu in parlamentarizmu pomeni tudi razpravljati o žariščnih točkah politike pritiska različnih skupin. Veliko število organizacij se v odnosu do parlamenta pojavljajo kot različni lobiji, ki potem tudi bolj ali manj predrzno uveljavljajo svoje partikularne interese in izvajajo pritisk na parlament. Politika sku-

pin pritiska (pressure politics) je pravzaprav stara kot sama politika. Menjali so se le institucionalni kanali, prek katerih so skupine pritiska delovale in na kakšne politične institucije so bile usmerjene (ciljna usmerjenost skupin pritiska). Seveda se takšne skupine pritiska lahko tudi hitro menjajo, se pojavljajo na novo in zopet naglo izginevajo; pač v skladu s svojimi potrebami, pa tudi glede na rezultate, ki jih dosežejo.

In kaj so temeljni vzroki naraščajočega pojava skupin pritiska, ki jih danes zaznavajo in razčlenjujejo številni analitiki političnih procesov? Na prvem mestu bi lahko omenil razširitev vladnih pristojnosti in odgovornosti. Vlade imajo danes v svojih rokah veliko zadev, ki si jih, denimo v začetku tega stoletja sploh ne bi mogle zamišljati. Očitno gre za pojav države-blaginje (welfare state) in za posledice, ki jih takšen koncept in realizacija države-blaginje povzročata ter v zvezi s tem tudi nadzor nad gospodarstvom. Številna področja življenja posameznih slojev prebivalstva in aktivnosti celih panog gospodarstva so v tem ali onem smislu vezane na vladne odločitve: to pa, razumljivo, kot »muha na med« vabi skupine pritiska, da se zavzemajo pri vladi za svoje interese in potrebe. V tej zvezi je zlasti pomembno sprožanje zakonodajnih pobud. Michel Rush ugotavlja v študiji *Parliament and Pressure Politics*, da se takšne zakonodajne pobude v Veliki Britaniji iz rok manj pomembnih članov parlamenta, tako imenovanih »back-bench Member of Parliament«, na katere so se ne tako redko obračale za zakonodajno pobudo posamezne skupine pritiska, sedaj selijo kar naravnost v vlado. Vlada nastopa kot pobudnik zakonskih aktov, ki so jih inicirale skupine pritiska. Partikularni interesi se vedno bolj organizirajo. Nosilci partikularnih interesov se zavedajo, da lahko prodro le pod pogojem, če so dobro organizirani, če so oblikovani v notranje zaključeno institucijo, ki je prodorna, ki ve, kaj hoče in po kakšni poti se lahko prebije do svojega cilja. Skupine pritiska imajo pogosto zelo natančno izdelano ne samo svoje taktično prodiranje, ampak tudi svoje strateške usmeritve.

Analitiki parlamentarizma ter politike pritiskov tudi na temelju empiričnih raziskav (izvedla jo je posebna skupina, sestavljena iz univerzitetnih profesorjev in uslužbencev obeh domov Parlamenta v Veliki Britaniji v letu 1987–1988) ugotavljajo, da se vse bolj pojavlja kot temeljna značilnost vplivanja ravno skupine pritiskov in da je takšnega vplivanja vse manj prek političnih strank. To naj bi bila značilnost, zlasti za tiste skupine pritiska, ki izražajo interese srednjega razreda. Politika pritiska se izvaja neposredno na ministre, ki so nosilci posameznih resorjev, ali pa se izvaja prek upravnega aparata, prek »birokracije«, prek »Civil Servants« in političnih svetovalcev različnih uradov Whitehalle, pa tudi prek posameznih članov parlamenta, oziroma posameznih parlamentarnih odborov in komisij.

Philiph Norton v razpravi *Legislatures in Perspective*, ki jo objavlja v reviji *West European Politics* ugotavlja, da je pri razumevanju vloge parlamenta in procesov političnega odločanja pomembna proceduralna variabla tudi stopnja in število različnih parlamentarnih odborov in komisij. Po Nortonovih ugotovitvah je večina parlamentov v zahodni Evropi oblikovala parlamentarne odbore in komisije, ki so vzporedni, oziroma so neke vrste dopolnilo upravnim organom, to je različnim ministrstvom v vladi. Vse to seveda lahko nudi skupinam pritiska dodatne možnosti »lobiranja« na ta parlamentarna telesa.

Raziskave britanskega parlamentarnega sistema kažejo, da skupine pritiska ne tako redko prek vseh zgoraj naštetih kanalov delujejo celo istočasno, da bi dosegle večje učinke; da je manjše tveganje, če eden izmed kanalov odpove; da po potrebi en kanal pritiska takoj »nadomestijo« z drugim, če se pokaže, da je »manj učinko-

vit«. Metodologija in tehnika »lobiranja« je že močno izpolnjena in se zna primer- no prilagoditi morebitnim presenečenjem ali blokadam. Jeremy Richardson in Frant Jordan v delu *Governing under Pressure* izpričujeta, da je prevladujoča značilnost političnega procesa odločanja ravno odnos med vlado in skupinami pritiska. Na tej ravni se »kuha politika«. Sam parlament je v takšni igri obrobno pomemben, ugotavlja tudi David Judge v razpravi *Parliament and Interest Representation*.

Čeprav razčlenjevanje sodobnih raziskav britanskega parlamentarizma poka- že, da avtorji ne uporabljajo istih pojmov (govore o »interest groups«, »pressure groups«, »organised group« ali o pojmu »the lobby«), je razvidno, da mislijo vendarle na iste pojave in procese. In kdo so osebk, ki izvajajo politiko pritiskov? Gre za različne skupine in organizacije, ki so razporejene na funkcionalnem teme- lju kot so gospodarske korporacije (javne in zasebne), profesionalne (stanovske) organizacije, socialno kulturne skupine in podobno. Pri svojem vplivanju na vlado, njene agencije in urade ali na parlament, se skupine pritiska močno naslanjajo tudi na množična komunikacijska sredstva. Skupine pritiska se zavedajo, kje leži res- nična moč političnega odločanja. Vedo pa tudi, da je sam parlament del politične- ga odločanja v dani institucionalni mreži: vlada vendarle deluje v njej in tega se mora zavedati. Politika ni samo izvrševanje oblasti, ampak je še preje (takšen ali drugačen) pritisk na politiko, da do izvrševanja oblasti sploh pride!

Tudi naš slovenski parlament, parlament v nastajanju, se je že v svojem krat- kem obdobju institucionalnega obstoja srečal s skupinami pritiska; zaznati je bilo mogoče procese lobiranja prek posameznih poslancev in tudi z obračanjem na vlado. V razliko od drugih parlamentov z daljšo tradicijo, pri nas na temo parla- ment – vlada – vladne agencije – skupine pritiska še nimamo empiričnih politolo-ških, socioloških in pravnih družboslovnih raziskav, ki bi metodološko in vsebin- sko korektno razodevale »pressure politics« na slovenski način. Ta naloga naše družboslovje še čaka, saj doslej obstoje le bolj ali manj razvidne impresije, ki še niso znanstveno raziskovalno verificirane.

Če razpravljamo o tej temi sklenem, lahko rečem: interesne skupine in skupine za pritisk svojo dejavnost vedno bolj usmerjajo k vladi, vse manj pa k parlamentu. V sodobnem svetu se takšna metoda pritiska bolj »izplača«, je bolj učinkovita in hitrejša ter daje več prednosti kot pa zamudno in pogostokrat tudi negotovo interveniranje v zakonodajnem procesu.

(Ne)profesionalizem poslancev

Slovenski parlament? Kvečjemu slovenski parlament v nastajanju! Na to kaže tudi njegova še vedno hibridna institucionalna struktura, ki je še vedno obreme- njena z odbleskom združenega dela, čeprav tega združenega dela v znameniti »bazi« ni več. Delegatski sistem, ki se je institucionalno oblikoval 1974. leta, je v svojih večkrat tudi mrtvoudnih izpeljankah, vendar pustil strukturalne sledove. Hrvatska in Srbija sta ga, zahvaljujoč tudi svojim novim ustavnim dokumentom, vendarle srečneje zapustila.

Ena izmed tez našega delegatskega sistema je bila, da ima delegatski sistem tudi učinke na strukturo političnega profesionalizma in da je delegatski sistem že po naravi, takorekoč per definitionem antiprofesionalni sistem; delegat naj bi ohran- jal svoj matični poklic. Vse to se je očitno navezovalo na koncept »podružbljanja politike« in odblesk te zamisli je bil tudi delegatski amaterizem. Oblikovanje

slovenskega parlamenta pa vodi prek njegove – pretežno – profesionalne sestave. V razmerah politične tekmovalnosti, v razmerah partijskega pluralizma ter zapletenega in tudi strokovno zahtevnega parlamentarnega življenja, pa politika ne more biti več »konjiček«, postranska popoldavska storitev, temveč nujno postaja poklic. Slovenski parlament, »slovensko postavodajalstvo« bo vedno bolj zahteval profesionalnega poslanca, kjer se bosta v zahtevni, na pravilih temelječi parlamentarni igri srečevali pozicija in opozicija in kjer naloga opozicije kljub vsemu ni samo v tem, da moti institucionalizirano resnico pozicije. Naloga opozicije je tudi v tem, da tudi sama konstruktivno zida slovensko nacionalno politiko. Parlamentarizem »se dogaja« v odprti družbi, ob nujnem pogoju visoke strokovnosti predloženih rešitev.

Poslanec je odgovorna, ustvarjalna, inventivna osebnost, za ta poklic se bo vedno bolj zahtevala sposobnost in pamet. To morda zveni preveč maksimalistično, češ tudi v volilnem telesu niso vsi sposobni, pametni, ustvarjalni, inventivni in po »teoriji zrcala« torej tudi slovenski parlament ne more biti v celoti takšen. A vendar: nespameten, neodgovoren poslanec je nesreča, je »pomota« za parlament, za stranko in ne nazadnje seveda tudi za volilno telo.

Že dosedanja prva opazovanja obnašanja slovenskih poslancev kažejo, da se pri svojem delu premalo opirajo na stroko in znanost. Brez naslonitve na ekonomske, monetarne, urbanistične in druge ekspertize, kadar bo razprava in odločanje o takšnih vprašanjih, bo odločanje in razpravljanje v parlamentu verbalistično, diletantsko, avanturistično. Že dosedanje prve razsvetlitve delovanja slovenskega parlamenta kažejo, da so bili uspešnejši kot poslanci tisti, ki so pri svojih odločitvah konzultirali znanost in stroko in ki so bili do znanosti in stroke, kadar je bila tudi sama »večvariantna«, razumno selektivni. Slovenija ima že vrsto raziskovalnih institutov in področnih ekspertov, ki so sposobni nuditi profesionalne usluge slovenskemu parlamentu in njegovim članom. Moderna politika se naslanja na dosežke znanosti, tehnike, informatike in menda ne le na vzvode politične represije. Tudi takrat, ko se politika relativno hitro uči in ko se naslanja na mnenja večšakov različnih profilov, še vedno včasih ostaja nesposobna, da bi reševala mnoga odprta vprašanja življenja in odgovorila naraščajočim potrebam človeka.

Seveda je povsem konkreten odgovor na vprašanje, kako s profesionalizmom v slovenskem parlamentu, v veliki meri odvisen ravno od strukture slovenskega parlamenta. V primeru enodomnosti (državni zbor) bi bil skoraj popolni profesionalizem poslancev nujen. Dvodomnost (drugi zbor – zbor regij?) odpira možnosti tudi delne neprofesionalnosti poslancev. Pri vsem tem ima zadeva zanesljivo še finančne implikacije, ki jih v majhni Sloveniji, ki ni pretirano bogata, ni mogoče zamenjati.

Sedanji položaj v našem parlamentu daje glede profesionalizacije poslancev, po podatkih z dne 4. 2. 1991 sledečo podobo: v skupščini je 62 profesionalnih poslancev in sicer jih ima Socialnodemokratska stranka 7, Slovenska demokratična zveza 7, Slovenski krščanski demokrati 4, Slovenska kmečka zveza – Ljudska stranka 6, Zeleni Slovenije 7, Liberalna stranka 1, Stranka demokratične preнове 8, Socialistična stranka Slovenije 5, Liberalno-demokratična stranka 10, Neodvisni delegati 3 in delegati narodnosti 4. To stanje ni zadovoljivo. Čeprav bi bilo napačno (ne)učinkovitost dela slovenskega parlamenta skrčiti le na dilemo neprofesionalizem – profesionalizem, je vendarle pretežno poklicna sestava parlamenta eden izmed pomembnih pogojev njegovega uspešnega dela. Če imam pred očmi število sej zborov od začetka delovanja novega slovenskega parlamenta do februarja 1991, torej samo količinski podatek, potem že to kaže na zahtevno dejavnost,

ki jo je težko opravljati poleg matičnega poklica. Do začetka februarja 1991 je imel Družbenopolitični zbor 11 sej, Zbor občin 11 sej in Zbor združenega dela 13 sej. In kje so še seje drugih parlamentarnih teles ter vsebinska priprava glede na študij gradiva za seje? Vse kaže, da je (pretežni) profesionalizem, ob racionalni strukturi parlamenta, imperativ tudi za slovenski parlament.

Parlament in politična kultura

Parlament in politična kultura je tema, ki jo pri ocenjevanju slovenskega parlamenta ne moremo obiti. Če politično kulturo opredelimo kot zbirko vzorcev vedenja in modelov političnega obnašanja in iz tega zornega kota ocenjujemo slovenski parlament, potem bi težko trdili, da je naša politična kultura že demokratična, da imamo že opravka tudi s parlamentarno politično kulturo. Ne nazadnje: Slovenci se tudi ne moremo v zgodovinskem smislu postavljati s kakšno posebno razvito parlamentarno tradicijo. Pa tudi sicer lahko rečemo, da v Sloveniji prihaja ob istih normativnih skupščinskih, volilnih in poslovniških predpisih v različnih družbenih sredinah in pri različnih posameznikih tudi do različnih kvalitiet parlamentarnega obnašanja. Zanesljivo je s politično kulturo tako: poleg normativnih ukrepov in aktov je pomemben tudi dejanski parlamentarni proces, ki pa ne sledi hitro institucionalnim (normativnim) ukrepom. In še nota male: včasih pri nas tudi nekateri institucionalni (normativni) ukrepi še niso takšni, da bi sploh omogočali nastajanje demokratične (parlamentarne) politične kulture. Prodor novih vrednostnih usmeritev, ki bi uveljavljale demokratično politično kulturo ni hiter in smo tako priče počasnega in postopnega oblikovanja novega vrednostnega sistema.

Ko govorim o politični kulturi, mislim na globlje vrednostne usmeritve, ki vplivajo na odnose med samimi volivci, na odnose volivcev do političnih strank in političnih strank do volivcev, na odnose med pozicijo in opozicijo, na vedenje parlamentarnih in strankarskih prvakov in na njihovo medsebojno komuniciranje. Očitno je, da tudi tu ne moremo preskočiti zgodovinskih obdobij. Še vedno so prisotne tudi stare vrednote in gledano z zornega kota tekmovalne pluralistične družbe, tudi »zastareli« modeli političnega vedenja in obnašanja.

Parlamentarna demokratična politična kultura nima nič skupnega s podaniško miselnostjo, z zagledanostjo v paternalistične avtoritete. Parlamentarno odločanje ne more zaživeti brez razmišljanja, oprtega na argumente, znanje in ekspertize. Parlamentarna politična kultura pomeni, da sta si pozicija in opozicija dva pola parlamentarne celote, ki sta si v številnih prvinah tudi nasprotna, ne pa sovražna. Parlamentarna politična kultura pomeni način političnega obnašanja, v katerem je opoziciji priznan in dopuščen naboj možne prihodnje pozicije, kjer med pozicijo in opozicijo ni manihejskih, primitivno črnobelih oznak. Samo takšna politična kultura daje parlamentarnemu sistemu mobilizacijsko sposobnost. Parlamentarna politična kultura nosi v sebi nasprotovanja na črti pozicija-opozicija, a tudi sposobnost za usklajevanje stališč, za najdenje skupnih sestavin, nujnost po pazljivem poslušanju in upoštevanju argumentov drugih.

Vsaj na ravni raziskovalne hipoteze bi lahko dejal, da smo glede vsega tega na Slovenskem res šele v najboljšem primeru – parlament v nastajanju. Premajhna je tudi med poslanci kultura negovanja stikov z volilnim telesom in poslanci bi morali bolj spremljati interese družbenega okolja. Če bi uporabil terminologijo, ki je relativno običajna v okvirih raziskovanja politične kulture, bi lahko dejal, da bi poslanci morali imeti pristojnosti glede na vse tisto, kar se »vlaga« v politični

sistem, na »vhod« v politični sistem, prav tako pa tudi na »izhod« iz političnega sistema. Učinkovito odločanje poslancev predpostavlja tudi ocenjevanje doseženih rezultatov glede na tisto, kar je bilo načrtovano. Pri tem je zelo pomembno, da so cilji merljivi, da bi tako lahko zdržali politični test. Če merljivost izostane, potem niso realne možnosti vrednotenja učinkov odločanja.

LITERATURA:

- Parliaments in Western Europe, West European Politics No 3/1990
Parliament and Pressure Politics, uredil Michael Rush, Oxford 1990, Claredon Press
Maurice Duverger: Demokracija bez naroda, RAD, Beograd 1968
Stane Južnič: Politična kultura, Založba Obzorja, Maribor 1989
Milan Matić: Političko predstavljanje, Radnička štampa, Beograd 1974

ANTON PERENIČ

Parlament in pravna kultura

Zamisel, da bi bilo mogoče na petih do šestih straneh oceniti delo slovenskega parlamenta, bi me morala, zlasti ob utemeljitvi, da gre za razmislek o temi, »ki je ne le teoretično izzivna, ampak tudi družbeno izjemno pomembna«, prej odvrčati kot spodbujati k pisanju. Če bom vendarle napisal nekaj na hitro zbranih utrinkov, bom to storil pod vplivom predlogov, ki jih je v vabilu nanizal glavni in odgovorni urednik. V njih vidim prej željo, da bi tokratni odzivi na vabilo prispevali k izoblikovanju primerne raziskovalnega načrta kot pa k zaokroženi presoji dosedanjega dela parlamenta.

H kritično sproščenemu odnosu do parlamenta bi utegnila prispevati znana, nekaj desetletij trajajoča ugotovitev o krizi parlamenta, ki ji ni videti konca in zaradi katere ostaja parlament še naprej težak in neozdravljiv bolnik. Če so zvezdni trenutki evropskega parlamentarizma napolnjeni z velikimi simboličnimi dejanji in pomembnimi zakonodajnimi akti že zdavnaj minili in če je pred nami le še bolj ali manj shiran in neučinkovit organizem, potlej res ni videti vzroka, zakaj bi se do njega obnašali pretirano spoštljivo in obzirno. Tudi tedaj ne, ko gre za domači parlament, saj si išče svoj navdih prav v evropskem parlamentarizmu.

Res je sicer, da je v njegovih prvih korakih najti nekaj prej omenjenih zvezdnih utrinkov ali vsaj njihovih odsevov, če že ne izjemnih zakonodajnih dejanj, pa vsaj vrsto simboličnih potez; »zgodovinskih odločitev« in obrednih vzhičenj, ki te odločitve spremljajo. In ob njih se posameznik mora počutiti majhnega in nebojlenegega, pa naj si še tako vztrajno ponavlja prepričanje (ki je vsaj posredno postalo sestavni del prenovljene idejne družbene zasnove), da bi moral biti prav on – posameznik mera političnih institucij in da je njegova pravica spraševati se, v kolikšni meri je posamezna institucija občutljiva tudi za njegovo videnje družbenih razmer in njegovo dojetje potreb po velikih dejanjih in odločitvah. Nekaj samozavesti in odločnosti bi mu morala vlivati izkušnja preteklih desetletij, v katerih ni manjkalo »zgodovinskih« prelomnic in avantgardnih naskokov neubogljive dejanskosti, ki so omejevali posameznikovo avtonomnost in svobodo ter terjali pokorščino in

predajanje sistemu. Tudi če gre za »našo državo« in »naš parlament« ne kaže pozabiti, da gre še vedno za oblast in oblastno ustanovo, ki ju lahko samo nenehni nadzor in zdrav skepticizem zadržujeta v mejah racionalne znosnosti.

Če odmislimo simbolična dejanja in zanosno ustvarjanje zgodovine in pristane mo pri bolj prozaičnemu početju parlamenta, se nam za njegovo ocenjevanje ponuja nekaj bolj ali manj uporabnih in izdelanih meril.

Vsaj za pravnika bi bilo mogoče dejavnost parlamenta zožiti na njeno sklepno fazo: oblikovanje normativnih aktov. Že statistični podatki o tej dejavnosti bi pokazali, da je za dejavnost parlamenta v novi sestavi značilna izjemna delavnost. Tudi če odmislimo akte, ki jim ni mogoče pripisati neposrednega pravnega učinkovanja (deklaracije, izjave, mnenja, stališča itn.) lahko ugotovimo, da je v sorazmerno kratkem času dovolj pomembno posegel v veljavno ustavo in s tem v temeljne značilnosti veljavnega pravnega sistema, postavil na glavo ustaljeni hierarhični red, značilen za zvezno državo, spremenil in dopolnil na desetine veljavnih republiških zakonov ter sprejel vrsto povsem novih. Podrobnejša normativna analiza bi pokazala, na katera področja je najgloblje posegla zakonodajna dejavnost in kje je bilo največ obotavljanja. Zgovoren je tudi podatek o številu pobud, ki jih je prejelo ustavno sodišče za presojo ustavnosti novih zakonov. Če smo še vedno pri statističnih podatkih, bi kazalo upoštevati tudi podatke o tem, kolikšna je bila vloga izvršnega sveta pri spodbujanju zakonodajne dejavnosti, saj bi nam razkrili, da se slovenski parlament ni oddaljil od ustaljene domače prakse, da pa hkrati zaradi tega ne odstopa od tovrstne prakse v drugih parlamentarnih državah. Na tem področju bi bilo mogoče uravnotežiti razmerje med vlado in parlamentom z učinkovitim delovanjem parlamentarnih teles, toda zgolj tedaj, kadar jim časovna stiska ne bi zapirala možnosti za vsestransko (se pravi tudi strokovno) preverjanje sestavnih vladinih predlogov. Res je, da je analize opravila že vlada (ali bi jih vsaj morala), toda če vztrajamo pri načelu delitve in uravnoteženja oblasti, ki ne pomeni zgolj dosledne razmejitev pristojnosti, temveč predvsem možnost učinkovitega nadzora, tedaj parlamentu ne smemo vzeti možnosti doslednega preverjanja kakovosti vladinih predlogov. Za parlamentarni amaterizem vsaj ob koncu 20. stoletja ni več prostora. Politika je sicer lahko še vedno tudi stvar intuicije in celo fantazije, tada v veliki meri tudi stvar znanja in upoštevanja objektivnih podatkov.

Kljub vrsti analiz, ki jih je mogoče opraviti zgolj z normativno-dogmatično metodo proučevanja formalnih virov prava ne kaže pozabiti, da pravna teorija filozofskoteoretično utemeljeno vzpostavlja zvezo med formalnimi in materialnimi viri prava, saj šele vstop v »ustvarjalne sile prava«, v »normativno moč dejanskosti« odkriva celovitejšo podobo zakonodajnih dejanj parlamenta. Ta vplivna dejanskost pa je sestavljena iz tako raznovrstnih in z različno družbeno močjo opredeljenih prvin, da jih ne z normativno analizo in ne z zdravorazumsko intuicijo ni mogoče dojeti in si tako oblikovati ustrezna merila za presojo normativne dejavnosti parlamenta.

Če smo bili še ne tako dolgo tega pri poskusih analize teh raznovrstnih dejavnosti pravniki (vsaj tedaj, kadar smo pristajali na smiselnost in nujnost take analize) vajeni klicati na pomoč sociologe (in druge družboslovce) ter njihovo vztrajno raziskovanje porazdelitve družbene moči (ob nenehnem dokazovanju razlik med normativno in dejansko porazdelitvijo), odkrivanje dejanskih središč političnega odločanja, razsežnosti družbene razslojenosti in iz nje izvirajoče družbene konfliktnosti, vrednostne usmerjenosti posameznih družbenih slojev; če so nas teoretično tako razvemale analize odnosov med državo in civilno družbo (saj smo

v pomanjkanju dovolj jasne meje med obema videli temeljno nevarnost za človekovo svobodo in oviro za razvoj politične demokracije), smo v novih razmerah vse to skorajda izrinili iz naših presoj, kot bi se bali, da bi nam kdo zaradi njihovega današnjega uporabljanja lahko očital, da ostajamo teoretično ujeti v preteklost ter v enostranske, ideološko pretirano omejene raziskovalne sheme ter obremenjeni z lastnostmi komaj preseženega družbenega sistema.

Ob odsotnosti takih analiz (pri čemer ne pozabljam na pomembne in zelo aktualne javnomnenjske raziskave, ki pa so vsaj po moji oceni z vidika prej omenjenih analiz preveč nevtralne) se kriteriji za presojo kakovosti zakonodajnega dela parlamenta zelo zožijo in nedopustno poenostavijo. Zazdi se, da so najpomembnejši vzvodi, ki premikajo in spodbujajo zakonodajalčevo delo, predvsem karseda čisto (z raznovrstnimi in nasprotujočimi si interesi ter različnimi vrednostnimi sistemi skorajda neobremenjeno) hotenje po naglem oddaljevanju od starega (ne glede na to, da se to staro pogosto meri s poenostavljenimi, skorajda črnobelimi merili, brez nujne časovne izdiferenciranosti in objektivne analize o tem, katere prvine bi vendarle morale ostati sprejemljive in celo zavezujoče tudi ob novi družbeni zasnovi) ter hitenje k evropskemu modelu, ki ne prenese nobenih dvomov in kritičnih presoj, temveč le dosledno posnemanje. Ideološki manipulaciji se ob takih vzvodih ni mogoče izogniti. Če je ta ob sklicevanju na uničujočo preteklost (ki pojasnjuje in tudi opravičuje sedanjo nemoč in premajhno učinkovitost) vendarle omejena z dejansko izkušnjo vsakega posameznika, je ob sklicevanju na evropski model zaradi njegovega pomanjkljivega poznavanja in premalo kritičnega vrednotenja lahko toliko bolj apodiktična.

Tudi če bi se še naprej odrekli prej navedenim analizam in bi upoštevali le tiste prvine, ki so postale bistvene sestavine novega ideološkega modela, bi bilo mogoče najti kak dovolj učinkovit kriterij za presojo kakovosti zakonodajnih aktov oziroma dejavnosti parlamenta sploh. Tako bi na primer lahko vsak zakon vpeli v sorazmerno zelo natančno izdelano mrežo človekovih temeljnih pravic in svoboščin (pri čemer bi se seveda morali izogniti njihovi za današnji čas tako značilni absolutizaciji, ki se upira vsaki možnosti povezovanja pravic z dolžnostmi ter njihovim še tako racionalnim omejitvam) ter poskušali odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri nov zakonodajni akt prispeva k njihovemu praktičnemu zavarovanju in udejanjanju oziroma v čem in v koliko jih je morda pretirano omejil. Ob tem bi se odprlo ključno vprašanje razmerja med civilno družbo in državo, ki ni pomembno samo pri tistih pravicah, ki naj človeka zavarujejo pred nasiljem oblasti in njeno arbitrarnostjo (kjer je zaradi razvite zavesti o obsegu in kakovosti teh pravic še najmanj možnosti, da bi spregledali njihovo nedopustno omejevanje), temveč tudi tam, kjer je za udejanjanje pravic sicer potrebno aktivno poseganje države, toda ob spoštovanju avtonomije civilne družbe, ki terja, da se država obnaša predvsem spodbujevalno, ne pa omejevalno in pretirano nadzorujoče. Natančnejša analiza zakonodaje, ki posega v socialno sfero, v informacijski, šolski sistem itn., bi razkrila, v kolikšni meri se nova oblast drži sicer načelno in programsko razglašeni stališč do odnosa med družbo in državo, ter kdaj in koliko nedopustno posega v tisto sfero družbenega življenja, ki po naravi stvari ne prenaša dobro togega oblastnega urejanja in nadzorovanja. Če je mogoče zaenkrat nedosledno izpeljan odnos med politiko in gospodarstvom opravičevati z razreševanjem nadležne dediščine, je za druga področja tako opravičevanje manj prepričljivo.

Ker je za normalno delovanje pravnega reda izjemno pomemben razvoj pravne kulture, bi bilo z ustrežno raziskavo vredno dognati, v kolikšni meri dejavnost

parlamenta (tako z načinom odločanja, kot s kakovostjo zakonodajnih aktov) odseva in obenem oblikuje spreminjajočo se pravno kulturo.

Če izhajamo iz hipoteze, da je razvoj pravne kulture v veliki meri odvisen od tega, v kolikšni meri se ponotranjajo pravna pravila, potlej je parlament s svojo normativno ustvarjalnostjo in kulturo odločanja temeljni dejavnik v razvoju splošne pravne kulture. Pri tem je očitno, da pravega ponotranjenja ni mogoče doseči (ne glede na »usodnost« sedanjih razmer) predvsem s simboličnimi dejanji, ki naj bi utrjevala nacionalno solidarnost in interesno izehačenost, temveč zlasti z oblikovanjem takih odločitev, ki bodo čimbolj odsevale dejanske interese volivcev in objektivne možnosti ter s tem zapirale pretirano in zato razdiralno brezno med normativnim in dejanskim. Pomembna prvina tudi spreminjajoče se pravne kulture mora ostati prepričanje, da bi kakršno koli fetišiziranje nove oblasti utegnilo pretirano znižati kritičnost do te oblasti ter s tem relativizirati zgodovinsko preverjeno nujnost nenehnega nadzora nad njenim vsakokratnim početjem.

TONE PERŠAK

Slovenski parlament ali obdobje privajanja na parlamentarno demokracijo

Pravzaprav sem skoraj povsem prepričan, da od pomladi 1945 pa vse do pomladi 1990 v Sloveniji ni bilo napisanih in izrečenih toliko kritičnih besed o funkcioniranju, slabostih in domnevni nesposobnosti slovenske skupščine kot v zadnjih desetih mesecih, od maja 1990 do marca 1991. Če pa se je že pisalo o slabostih, se gotovo ni v tako brezobzirnem in nemalokrat celo poniževalnem in zaničujočem tonu kot se piše ta čas, čeprav gotovo tudi za petinštiridesetletno obdobje po vojni velja, da so se nekateri zavedali pomanjkljivosti organizacije in načinov odločanja tedanje skupščine in so jo vsaj deloma spreminjali tudi iz teh razlogov. Po volitvah v aprilu 1990 pa smo v slovenskih občilih priče pravi kampanji proti večini tedaj izvoljenih delegatov in tudi proti skupščini sami, kajti skupščina so navsezadnje ljudje, ki jo sestavljajo. Ta kampanja je nekoliko presenetljiva in vredna premisleka tudi zato, ker je ta skupščina po svojem sestavu vendarle prva, ki je bila izvoljena na svobodnih in neposrednih volitvah in bi že zato bilo pričakovati bolj dobrohoten odnos do nje. Kot rečeno pa v občilih lahko preberemo o njej naravnost žaljive spise. Nedavno jo je znani slovenski izobraženec tako rekoč opsoval kot trumo neukih kmetov, pri čemer je besedo kmet uporabil v skrajno slabšalnem pomenu besede. Znano je, da jo nekateri publicisti, celo taki, ki so sami delegati v skupščini, ocenjujejo kot skrajno nesposobno, tako da je po njihovem mnenju celo bolje, da o kakšni pomembni zadevi (npr. o kulturi in kulturni politiki) niti ne razpravlja, češ da ta razprava gotovo ne bi dala dobrih rezultatov. Vedno več je tudi spisov, ki očitajo skupščini in delegatom zapravljanje časa in denarja, ker so seje praviloma veče dneve. Mnogi trdijo, da je v skupščini mogoče slišati zgolj politikantske prepire in nadigravanje z besednimi igrami in le navideznimi argumenti ter nebrzdano čvekanje brez kakršnekoli koristi, medtem

ko dežela vse bolj tone v pogubo. Itd. Itd. Vsi ti očitki vsekakor zahtevajo temeljit premislek od vsakogar, ki je delegat ali funkcionar v tej skupščini.

Seveda je treba pri tem poudariti, da je to kampanjo mogoče zavriniti z nonšalantno oceno, da Slovenci pač še nismo navajeni na parlamentarno demokracijo, in da nam vsem manjka ustrezne politične kulture, tako delegatom kakor tudi opazovalcem skupščinskega dela in življenja. Vsaj do neke mere to drži. Tudi v drugih parlamentih se veliko razpravlja in tudi v drugih parlamentih prihaja večkrat do hudih prerekanj med zagovorniki različnih pogledov ob povsem nepomembnih povodih. Vendar se nihče ne spotika ob tem ali vsaj ne v tolikšni meri in v tako resnih javnih občilih kot so osrednji politični dnevniki, radijske in televizijske informativne oddaje ipd. In vendar vemo, da parlamenti drugih držav zasedajo tudi po več tednov ali celo po sto in več delovnih dni (zdržema) tako ima npr. japonski parlament vsako leto eno redno sejo, ki traja 150 delovnih dni, torej v bistvu celo šolsko leto). Ta nenavajenost na parlamentarno demokracijo in tako tudi nekatere značilnosti te demokracije se kaže tudi v nenehnem prizadevanju za politični konsenz o tako rekoč sleherni malo pomembnejši zadevi. Ne samo opozicija, za katero je to precej razumljivo, tudi javnost pogosto zahteva soglasje vseh strank, ki so zastopane v skupščini, češ »ali se res ne morete odpovedati svojim ozkim strankarskim interesom in se zediniti o tem, kar je dobro za vse«. Pri tem gre vsekakor vsaj deloma tudi za nerazumevanje ali celo za strah pred bistvom večstrankarskega sistema in količinske demokracije. Delno pa gre pri tem tudi za neke vrste nostalgijo po časih in oblikah predparlamentarnega sporazumevanja, kakršno je svojčas potekalo v okvirih SZDL. Od tod tudi občasni predlogi, češ da bi bilo dobro ustanoviti tako ali drugačno medstrankarsko ali nadstrankarsko koordinacijo, znotraj katere bi se nosilci pglavitnih funkcij in prvaki strank še pred skupščinsko razpravo dogovorili o tem, kakšno stališče bo skupščina zavzela do kakšnega važnega vprašanja. Seveda to ne vodi nujno samo v oživitvev »SZDL« pod kakšnim drugim imenom. Dostikrat gre pri tem, zlasti pri najvišjih predstavniških oblasti in strankarskih prvaki tudi za težnjo po obuditvi neformalnih centrov odločanja, kakršen je bil nekoč npr. politbiro ali kasneje predsedstvo v razširjeni sestavi (Predsedstvo, predsednik IS, predsednik skupščine in predsedniki SZDL, CK ZKS, ZSMS in ZZB). V teh pozivih po tovrstnih koordinacijah je potemtakem moč opaziti dvoje: po eni strani zaskrbljujoče nezaupanje v kolektiv ljudi, ki so bili izvoljeni za to, da odločajo in prevzamejo odgovornost za prihodnost dežele, po drugi strani pa težnjo, da se dejanske oblasti polasti peščica izbrancev, ki vsi niti niso šli skozi filter volitev, medtem ko bi parlament kot formalni najvišji organ oblasti samo izpolnjeval njihovo voljo.

Omeniti pa je treba vsaj še eno razsežnost teh prizadevanj po konsenzu ob vseh važnejših zadevah. Večini ljudi se iz različnih razlogov zdi prav, da bi bile odločitve po možnostih soglasne in zato je razumljivo, da opozicija vedno znova vztraja pri zahtevah po soglasnem odločanju. Seveda pa gre opoziciji pri tem za povsem razvidno korist. Kajti odločitve, za katere je potrebno soglasje, ne morejo biti sprejete, če niso izpolnjene njene zahteve v zvezi s temi odločitvami. Na prvi pogled velja isto tudi za vladajočo pozicijo. Vendar v resnici ni tako, kajti pozicija je prisiljena predlagati odločitve, torej zakone ali druge ukrepe. Opozicija lahko čaka, se »blagohotno« strinja ali nagaja, že zlasti, kadar je potrebna dvotretjinska večina ali zavoljo kakšnega poprejšnjega dogovora celo soglasje. In, ker opozicija ve, da se poziciji vsaj z nekaterimi odločitvami mudi, jo pri tem kajpak tem bolj ovira in postavlja svoje zahteve ter pogoje za sprejem. Ravno te vrste nadigravanje je pravzaprav najbolj značilno za celotno obdobje po volitvah. Ker pa zaradi že

opisanih pomanjkljivih političnih izkušenj javnosti in tudi že omenjene konservativne težnje po soglasju, na katero igra opozicija, javnost nenaklonjeno reagira na ta nadigravanja in po vsem tem skupščina tega mandata pravzaprav ne more biti deležna posebne naklonjenosti ne pri javnih obćilih in ne pri večini državljanov.

O pomanjkanju politične kulture pa seveda lahko govorimo tudi znotraj same skupščine, v odnosu med posameznimi delegati in še zlasti v odnosu med klubi delegatov. Gre že spet za vprašanje nezaupanja, ali si res vse stranke prizadevajo za čim boljše rešitve in odločitve, čeravno seveda vsaka z zornega kota lastnega programa. Po eni strani pri opozicijskih strankah opažamo že kar pretirano podcenjevanje delegatov pozicijskih strank, ki so skoraj vse nastale šele po sprejemu ustavnih amandmajev septembra 1989. Tako poglobitni govorniki opozicije pogosto vsaj med vrsticami poudarjajo svojo domnevno politično izkušnost in prekaljenost v zahtevni obrti vodenja države, ne da bi pri tem samokritično priznali lastno soodgovornost za krizo, obenem pa tako rekoč porogljivo navajajo domnevne dokaze o neizkušnosti in nezrelosti večine pozicijskih delegatov in voditeljev, ki da bodo uničili to, kar so oni trudoma gradili več desetletij. Pri nekaterih od njih gre to še dlje in pogosto zazveni skozi očitke poziciji prepričanje, da je trenutna oblika demokracije v Sloveniji v resnici le prehodna epizoda, do katere je prišlo zato, ker se je samoupravni socializem znašel v začasni krizi, in da bo po ponovni zmagi »naprednih« levih sil sledil nov zagon proti socializmu, ki sam po sebi nikakor ni presežena zamisel. Po mnenju vsaj nekaterih predstavnikov opozicije imamo torej večstrankarsko demokracijo samo začasno in prehodno, pravzaprav le zato, da se ljudje prepričajo, kako zgrešena in zlagana je takšna demokracija in to splošno spoznanje bo tako rekoč samo pripeljalo do restavracije socializma.

Po drugi strani pa tudi pozicija večkrat ne zmore normalnega odnosa do političnih nasprotnikov. V večini opozicije vidi začasno zakrinkane totalitariste, ki so odgovorni za večdesetletno zatiranje vseh »drugačnih« idej in resnic, in ki zavoljo te svoje krivde sploh ne bi smeli več imeti dostopa v prostore in organe odločanja in oblasti. Ravno zato se razprave v slovenski skupščini nemalokrat izrodijo v medsebojno obtoževanje in posmehovanje, ki nima nikakršne zveze z zakonom ali ukrepom, o katerem naj bi tekla beseda, in ki seveda tudi nič ne prispeva h kvaliteti odločitve. Nasprotno. Nermalokrat je očitno, da posamezni delegati ali kar cele skupine niso pripravljene upoštevati nobenega resničnega argumenta, celo povsem stvarnega podatka ne in nasprotujejo temu ali onemu predlogu zgolj zato, ker je prišel z druge strani. Še več. Dostikrat so sprejete odločitve, ki jih celo tisti, ki glasujejo zanje, ocenjujejo kot slabe, pa vendar glasujejo za ali proti samo iz ideoloških razlogov, ne glede na škodo, ki jo s tem delajo tudi lastnim volivcem.

Vse to so kajpak »subjektivne« slabosti, opazne tako v javnosti, kot v obćilih, kakor tudi v sami skupščini. Vendar sodim, da je v teh subjektivnih momentih zelo veliko razlogov za takšno funkcioniranje te skupščine, kakršno pač je in tudi za slab glas, ki se o tej skupščini širi. Res pa je tudi to, da bi bilo treba spregovoriti tudi o dejanskih pomanjkljivostih in neskladnostih v strukturi in načinu delovanja te skupščine, ki so značilnost prehodnega obdobja, v katerem še vedno živimo in seveda tudi o tem, kako bi bilo treba vse to spremeniti z novo ustavo in iz nje izhajajočimi izvedbenimi predpisi o slovenskem parlamentu.

Poglobitna težava je v tem, da je skupščina po svojem sestavu še zdaj takšna, kot je bila v obdobju delegatskega sistema. Imamo torej tri zборе, ki so bili zamišljeni: kot zbor, ki pomeni politično predstavništvo, kot zbor, ki pomeni lokalno predstavništvo in kot zbor, oblikovan po korporativističnem načelu. Po volitvah 1990 pa smo v takšno skupščino dobili »delegat«, kandidirane in izvolje-

ne v resnici (četudi po občinah in posameznih gospodarskih panogah ali družbenih dejavnostih) kot predstavnike strank. Razmerja pa po zborih niso enaka. In tako je v večini primerov potrebno v bistvu dvosmerno usklajevanje: med zbori in med političnimi skupinami v skupščini, kar seveda dodatno zapleta in upočasnjuje odločanje. Po drugi strani pa je res, da poslanski klubi seveda še zdaleč ne delujejo tako učinkovito kot bi najbrž morali in kot delujejo v parlamentih drugih držav. Razlog za to pa nikakor ni samo v pomanjkanju izkušenj, temveč prej v tem, da večina članov svoje funkcije ne opravlja poklicno, in da je zato preprosto nemogoče zahtevati od njih, da se pred enodnevnim ali dvodnevnim zasedanjem skupščine vedno udeležijo še enodnevnih ali dvodnevnih pripravljalnih sej klubov, tako da bi že znotraj kluba razčistili svoje poglede in nato kolikor toliko usklajeno nastopili v skupščini. Posledica tega je, da nastopajo posamezniki, kot člani tega ali onega kluba, ali tudi klub v celoti s stališči, ki so celo v nasprotju s programom njihove lastne stranke ipd. Ta ugotovitev kajpak že odpira vprašanja, ki so zunaj horizonta, začrtanega z naslovom tega spisa. To je vprašanje programske koherentnosti strank, ki so pri nas še v glavnem vse v procesu profiliranja in iskanja lastne podobe.

Vsekakor pa bo, kar zadeva skupščino ali prihodnji državni zbor, treba marsikaj racionalizirati. Že to, ali bo državni zbor enodomen ali nemara dvodomen, kar bi bilo po mnenju podpisanega slabše, bo bistveno vplivalo na kvaliteto dela v parlamentu. Svoje bo k temu prispevalo tudi to, da se bo slovenski politični zemljevid s časom bolj jasno izoblikoval, in da bo znotraj posameznih političnih skupin manj zbežnosti in iskanja lastne identitete. Marsikaj pa se bo uredilo že zgolj s poslovníkom.

DANIJEL PUČKO

Slovenski parlament

Devet mesecev se že nov večstrankarski slovenski parlament ukvarja s številnimi vprašanji in dilemami in je treba priznati, da večinoma niso niti lahke niti nepomembne. Seveda je kakršen koli izbor teh vprašanj pod močnim subjektivnim vplivom. Sam jih dojemam nekako takole: Najprej je tu vprašanje, kako razgraditi v kratkem roku star sistem in ga nadomestiti z novim, drugačnim in bolj kompatibilnim z razvito Evropo? Vedno znova se postavlja na dnevni red vprašanje, kako »odpihniti« tisto, kar je današnje politične sile na oblasti motilo več kot štiri desetletja, kar čez noč. Kako se izviti iz okvirov realsocialističnih odnosov in balkanske mentalitete, je tudi jasno zaznaven problem, s katerim se parlament nenehno srečuje in se bo še po moje precej časa moral srečevati. Ni mogoče zanikati, da je v ospredju tudi vprašanje, kako zavarovati pridobitve spremenjenega političnega sistema in lanskim volitev. V zraku lebdi naloga, da je treba odpreti prave možnosti za uresničevanje podjetniških pobud, ki se seveda ne da opraviti z enim samim zamahom. Veliko vprašanje, ki terja odgovor od parlamenta, je, kako v kratkem času prestrukturirati gospodarstvo na čim manj boleči način. To seveda preprosto sploh ni mogoče napraviti. Zato nad slovensko skupščino

v nekem smislu že visi grožnja, če bo s takim tempom spreminjala gospodarsko strukturo, kot se je to dogajalo v zadnjem letu, po štirih letih ob novih volitvah ne bomo mogli govoriti o kolikor toliko zdravi gospodarski strukturi. Na omenjeni problem se tudi veže vprašanje, kako znižati (kar je glede na položaj v gospodarstvu nujno) raven socialne varnosti ljudi, da pri tem oblast ne bo izgubila temeljne politične podpore naših ljudi. Radi bi tudi radikalno spremenili odnos do varovanja okolja, vendar to v razmerah, ko je gospodarstvo v kolapsu. Radi bi bili jutri suvereni ob razumljivem nasprotovanju vrste republik v Jugoslaviji, da izgubijo svojega najrazvitejšega »brata«, in ob skoraj »nikakršni« gospodarski moči. Ob vsem tem mora parlament prepričati svet, da so njegovi cilji in dejanja smotrna. To je le nekaj vprašanj, ki so po moje našla domovanje v slovenskem parlamentu in ki od njega zahtevajo praktične odgovore. Z njimi se parlament nekako že devet mesecev ukvarja. Očitno pa se jih tudi ne bo mogel še tako hitro znebiti.

Z navedenimi vprašanji se v parlamentu srečujejo poslanci. Kakšna je njihova vloga in kakšen pri tem odnos do njihove stranke in volivcev? Načeloma se mi zdi, da so ti odnosi dosti jasni. Poslanec bi moral kvalificirano presojeti rešitve za družbena vprašanja, ki jih predlaga vlada. Pri tem bi moral še posebej skrbeti, ali se te predlagane rešitve ujemajo z interesi njegovega volilnega telesa in programskimi cilji njegove stranke. Poslanec ima tudi nalogo, da zagotavlja, da bodo predlagane rešitve pred sprejemom v parlamentu preizkušene. Sprožati mora reševanje odprtih pomembnih družbenih vprašanj, če tega ne dela zadovoljivo izvršna oblast. Mora pa tudi politično nadzorovati delo vlade in državne uprave. V odnosu do njegove stranke je njegova naloga, da skrbi za znotrajstrankarsko demokracijo in demokratično oblikovanje opredelitev do načinov reševanja posameznih družbenih vprašanj. V odnosu do volivcev pa vidim nalogo poslanca predvsem v tem, da razvija čim bolj neposredne odnose s svojimi volivci pred pripravo skupščinskih pobud kot tudi pri preizkušanju predlaganih skupščinskih odločitev.

Med vsemi navedenimi železniki in prakso obstaja po moje kar pri vseh prvinah poslančeve vloge znatno neskladje. Stvar raziskovanja je, da ga kvantificira.

Kakovost opravljanja vloge poslanca je po moje treba tesno povezovati s profesionalnim statusom poslanca. Mogoče sem pri tej oceni pod vtisom lastnih skoraj petletnih izkušenj delegata v zveznem zboru Skupščine SFRJ. Resno parlamentarno delo, delo, ki naj bi dalo kakovostne odločitve in naj bi se odlikovalo po tem, da sloni na resnih komunikacijah z volilnim telesom, stranko in stroko, zahteva po mojem prepričanju profesionalne poslance. Do tega prepričanja me vodijo tudi lastna nekajmesečna opažanja vedenja poslancev v slovenskem parlamentu. Poslanci »amaterji« v parlamentu so pogosto celo brez urejenega ustreznega gradiva, kar pomeni posledično, da gradiva niso pregledali, še manj preštudirali, zato si niso zgradili trdnih stališč do vprašanj, o katerih odločajo, in zato so povsem v odvisnem položaju od »poučenih« v svoji stranki, tj. večinoma profesionalcev.

Ob slabem načrtovanju dela parlamenta prihaja neprofesionalni poslanec v nemogoč položaj, ko ne more več opravljati minimalno kakovostno tistega drugega svojega pravzaprav pravega profesionalnega dela. Nujno mora sam iskati neke srednje rešitve, ki niso v korist niti kakovosti dela v parlamentu niti kakovosti dela v njegovi osnovni »službi«. Po moje je neprofesionalni status poslanca tudi eden pomembnih vzrokov za pogoste nesklepčnosti skupščinskih zborov, saj imajo poslanci-amaterji nujno drugačna merila, katerih delo je v danem trenutku pomembnejše, in se v skladu s tem tudi obnašajo. Zanimivo bi bilo raziskati razlike pri opravljanju vseh razsežnosti vloge poslanca za poslance profesionalce in poslance amaterje. Pričakovati je, da bi se pokazale velike razlike.

Rečeno o profesionalizaciji ali neprofesionalizaciji poslancev velja seveda za poslance iz »pozicije« in poslance iz »opozicije«. Sicer pa menim, da je odnos med pozicijo in opozicijo v slovenskem parlamentu nekako normalen. Ni stvarno pričakovanje, da se ne bi v večstrankarskem parlamentu kazala kristalno jasno v medsebojnih razmerjih obstoječa razmerja politične moči v družbi. Če ti odnosi v čem niso normalni, potem gre za prvine, ki ne spadajo na področje racionalnosti, ampak na področje emocij. To je verjetno glavni vzrok, da odnos med pozicijo in opozicijo ter medsebojne interakcije niso posebno produktivne. Menim, da pozicija premalo izkorišča možnost boja argumentov v parlamentarni razpravi, saj ta edino lahko vodi k višji ravni kakovosti odločitev, ne more pa ogroziti interesov pozicije.

Mogoče nimam prav, vendar je moj vtis, da se v slovenskem parlamentu premočno izraža predvsem odnos med vrhovi političnih strank. Poslanci pogosto celo v parlamentarni razpravi preprosto »preberejo« stališče svoje stranke, ne da bi ga bili sposobni zagovarjati in utemeljevati. Najbrž to kaže na probleme kadrovske sestave poslancev posameznih strank. Upajmo, da je to mladostna slabost nove slovenske demokracije.

Zame je odnos med vlado in slovenskim parlamentom dokaj čuden. Odnos naj bi bil čist. Vlada naj bi bila izvršna oblast. V parlamentu mora imeti svojega nalogodajalca in kontrolorja. V našem parlamentu vrsta prvin ta odnos zamegljuje, pohablja in ga dela do neke mere nefunkcionirajočega. Pri tem mislim na to, da je vrsta poslancev iz vladajočih strank tudi članov vlade. Namesto odnosa jasne in resnične podrejenosti vlade parlamentu se v praksi zelo izrazito uveljavlja odnos vlada-vrhovi strank na oblasti kot primaren, parlament pa nastopa le v funkciji izvedbenega mehanizma. Uveljavlja se tudi po moje nekakšen podcenjujoč odnos vlade do (morda ne vseh?) skupščinskih zborov. To je še posebej razvidno iz tega, da vladne predloge pogosto razlagajo, zagovarjajo in utemeljujejo v zborih ljudje, ki so iz tretje garniture delavcev v republiški upravi. Preveč se uveljavlja tudi taktika dajanja vladnih predlogov na mizo in siljenja v njihovo sprejemanje po hitrem postopku.

Takšno ravnanje naravno sproža vprašanje, koliko se slovenski parlament pri sprejemanju odločitev naslanja na znanost in stroko. Znanost in stroka prihajata v slovenski parlament – tako se zdi – preko upravnih organov, ki skupščinske odločitve v osnovi pripravljajo. Seveda ne kaže povsem zanikati strokovnosti in znanstvenosti poslancem, je pa jasno, da te prvine ne morejo biti glede na širino problemov v parlamentu zadostne. V tem okviru lahko opažamo nekakšen poskus organiziranja seminarjev za poslance v smislu usposabljanja poslancev v strokovni smeri. Takšni seminarji se mi zdijo smešni kot oblika, čeprav morda lahko pomagajo izboljšati raven strokovnosti odločanja v parlamentu. Razmisliti bi kazalo o uvedbi nekaterih drugih oblik, ki jih pozna praksa parlamentov po svetu. Morda je lahko praksa ameriških »hearings« takšna oblika, saj omogoča, da matično skupščinsko telo pozove za neko zadevo pred skupščinsko razpravo in odločanjem neodvisne strokovnjake, jih posluša in z njihovo pomočjo osvetli strokovne razsežnosti določenega vprašanja oziroma rešitev.

Res pa je, da je treba še marsikaj storiti v smislu organizacije dela in odločanja v slovenskem parlamentu. Naš parlament ima še vedno v nekem smislu začasno organizacijo dela in začasen poslovnik. Težko razumem, da se to pomembno vprašanje dobre ureditve dela parlamenta odlaga in zanemarja. Nujna je čimprejšnja opredelitev matičnih teles v parlamentarnem delu. Zdaj je stanje takšno, da ne veš, katero telo ima pri odločanju o konkretnem vprašanju tisto osnovno težo.

Skoraj vsi se ukvarjajo z vsem. Potem tudi ni čudno, da v matičnih telesih pogosto ne sodelujejo predstavniki vlade. Globina razprave in posledično kakovost odločitev mora to normalno odsliskavati. Za ureditev tega vprašanja je nujno tudi zreducirati število delovnih teles v parlamentu.

Druga posebnost obstoječe organizacije dela parlamenta se kaže v »horuk« pobudah v parlamentu, ki terjajo v istem dnevu, ko je pobuda dana, tudi že sprejem ustreznega zakona. Svet ve, da je takšna praksa škodljiva. Mi to očitno šele spoznavamo. Problem je pa tu, saj je vrsta takih strokovno in drugače osvetljenih odločitev bila sprejeta, njihovo spreminjanje pa je razumljivo politično težko sprejemljivo.

Odnos slovenskega parlamenta do zveznega zbora Skupščine SFRJ se je bistveno spremenil z vzpostavitvijo večstrankarskega parlamenta. Pred tem so slovenski delegati v zveznem zboru, kljub temu da nimajo imperativnega mandata, imeli ob vseh pomembnejših vprašanjih iz dela zveznega zbora dokaj intenzivne komunikacije s slovenskim parlamentom (njegovimi telesi oziroma funkcionarji). Ne glede na nekakšen neodnos slovenskega parlamenta do zveznega zbora jugoslovanske skupščine (kot tipičnega mehanizma federativne ureditve) ostaja dejstvo, da velik del odločitev zveznega zbora jugoslovanske skupščine še vedno pomeni v tem prehodnem obdobju sistemski okvir za življenje tudi v Sloveniji. Zato ni dobro, da na relaciji slovenski parlament – delegati v zveznem zboru iz R Slovenije ni rednih medsebojnih konzultacij. Zdi se, kot da obstaja medsebojno nezaupanje. Pa tudi opredelitve slovenskega parlamenta do nadaljnje slovenske prisotnosti v zveznem zboru nihajo iz meseca v mesec. Zaradi rušenja jugoslovanskega pravnega sistema bi morali te opredelitve do odprtih tekočih vprašanj v jugoslovanski skupščini (posebej mislim na njen zvezni zbor) bolj intenzivno oblikovati kot v času stare oblasti, ne pa narobe.

Vprašati se tudi kaže, ali je slovenski parlament dovolj odprt do drugih institucij sistema in ali jih vključuje v reševanje družbenih problemov? Zdi se mi, da se parlament po nepotrebnem do določene mere zapira v odnosu do nekaterih takšnih institucij. Določeno zapiranje je čutiti v odnosu do asociacije gospodarstva – zbornice. Podobno zapiranje je v igri v odnosu do najštevilčnejših sindikatov – Svobodnih sindikatov. Odprtost do univerz tudi ni takšna, kot bi lahko bila itd. Kaj je lahko motiv za takšno zapiranje? Če bi šlo za usmerjanje takšnih družbenih institucij v to, da je njihovo sodelovanje nujno ne v parlamentu, ampak v predfazah pripravljanja skupščinskih odločitev, ki tečejo zunaj parlamenta, predvsem v vladnih telesih, bi takšno usmeritev še razumel. Vendar se mi zdi, da nê gre za to, ampak da je na delu nekakšen strah, da bodo morebitna glasno slišana stališča, predlogi in zahteve takšnih institucij, ki seveda niso politične institucije, motile pripravljeno napredovanje do postavljenih si ciljev v političnih strankah. To je narobe. Ni treba bežati od dejstva, da so v družbi določeni organizirani subjekti, ki jih oblast mora vključevati v pripravo političnih odločitev in tudi iskati možnosti za usklajevanje pogledov na družbene rešitve z njimi, če hoče uspešnost pri uresničevanju takih, v parlamentu sicer sprejetih odločitev.

Zahtevno prehodno obdobje

1. Z delovanjem slovenskega parlamenta je danes malokdo zadovoljen. V javnosti in v parlamentu, med pristaši vladajoče koalicije in opozicijskih strank prevladuje prepričanje, da bi moral in da bi lahko deloval uspešneje. Na drugi strani je precej razlogov, zaradi katerih lahko verjamemo, da so mnoge slabosti prehodne. Mislim na enkratnost in specifičnost volitev 1990, na nekonsistentnost obstoječega političnega sistema in na razmere, povezane z osamosvajanjem Slovenije.

V ospredju predvolilnega boja so bila vprašanja preteklosti in odgovornosti zanjo. Zato se je vladajoča koalicija, ki se ji je takšen pristop obrestoval z volilno zmago, po volitvah znašla v večjih težavah, kot velja za običajne zamenjave vodilne stranke oz. koalicije. Neizdelanost pozitivnega programa, ki je toliko bolj izrazita zaradi raznovrstnosti političnih strank, povezanih v predvolilno, sedaj parlamentarno in vladno koalicijo, povzroča mnoge »gasilske« akcije, spreminjanje taktike, neusklajenost ukrepov na različnih področjih itd. Vladi se ni uspelo dokopati dalj kot do smernic za svoje delovanje, pa tudi tisti del aktivnosti, kjer naj bi usklajeno sodelovale vse stranke (proces osamosvajanja republike), poteka neenakomerno, bolj efvorično kot načrtovano.

Vladna in parlamentarna (Demosova) večina želi hitro spreminjati sistemske rešitve brez odločilnega sovplivanja opozicije. Zato je prišlo do odlaganja pri pripravljanju nove ustave (kjer je vpliv opozicije s skoraj 45% glasov v parlamentu odločilen) in vse pogostejše prakse, da se prejšnja ustavna ureditev nadomešča z navadnimi zakoni (za katere zadošča navadna relativna večina). Ne le med pozicijo in opozicijo, tudi znotraj parlamentarne večine obstoje globoke razlike pri vrednotenju preteklosti, na primer pomena narodnoosvobodilnega boja. V volilnem telesu pa je zaznati resen premik k objektivnemu, vsekakor umirjenejšemu vrednotenju preteklosti, kot ga zastopajo v parlamentarni večini. V njej se tudi 300 in več dni po volitvah sintagma o 45. letih boljše vizma, enoumja in diktature uporablja kot »argument«, ko so na dnevnem redu vprašanja gospodarstva, kmetijstva, RTV, simbolov in celo pri proceduralnih vprašanjih.

Začetne zaostritve med zmagovito koalicijo in opozicijo so privedle do izvolitve politično homogenega vodstva parlamenta, ki ne izraža sorazmerne zastopanosti političnih strank, od katerih sta obe najmočnejše zastopani stranki v opoziciji. To povzroča, da se prehodna vprašanja, o katerih naj bi se razpravljalo v pripravljalnih fazah, sprožajo na sejah parlamentarnih zborov. Parlamentarna večina ni upoštevala, da je soodgovornost opozicije za priprave parlamentarnega odločanja v korist parlamenta kot celote in da ji obramba nepremišljenih predlogov in kršitev poslovnih pravil škoduje, ko gre za njen imidž v javnosti. Slaba informiranost, občutek odrinjenosti in neenakopravnosti ter ne vključenost opozicije v pripravljalne faze povzročajo napetosti in vzdržujejo medsebojno nezaupanje. Toliko bolj, ker so se večkrat poskušale z izjavami vladajoče koalicije in njenih predstavnikov prejudicirati parlamentarne odločitve in tako center odločanja prenesti iz parlamenta. Samo deloma je bila ta slabost omiljena s sorazmerno zastopanostjo opozicijskih strank v delovnih telesih skupščine in zborov ter sporazumom strank neposredno pred plebiscitom. Skratka, korektno izvedene volitve in predaja oblasti so obetali uspešnejše sobivanje in sodelovanje pozicije in opozicije v parlamentu.

2. Ustavna dopolnila iz 1989. leta so temeljito spremenila temelje ustavne ureditve, njen gospodarski in politični sistem in utrdila ustavni položaj republike v jugoslovanski federaciji. Bistveno manj radikalno so dopolnila posegla v ureditev slovenskega parlamenta in skupščinskega sistema sploh. Tako je trenutno v veljavi mešan in nekonsistenten sistem, za katerega je značilno prepletanje predstavniškega in delegatskega mandata, neposrednih volitev in delegiranja, enotnosti in delitve oblasti oz. skupščinskega in parlamentarnega sistema, proporcionalnega in večinskega volilnega sistema itd. Kljub usodnim spremembam ekonomskega gospodarskega sistema z uvedbo pluralizma lastnin in podjetništva je bila ohranjena trodomna sestava parlamenta in vzpostavljena enakopravna vloga zbora združenega dela. Ob ohranjanju stare delegatske in skupščinske terminologije se vse bolj uveljavljata predstavništvo in parlamentarizem, čeprav nista konsistentno zgrajena in poslovniško izpeljana.

Vsak zbor je izvoljen na podlagi drugačnega volilnega sistema (družbenopolitični na podlagi proporcionalnega, zbor občin na podlagi dvokrožnega sistema absolutne večine in zbor združenega dela na podlagi enokrožnega sistema relativne večine). Izgubili pa so svoje specifične ustavne pristojnosti in so medsebojno v vsakem pogledu enakopravni, kar vodi k podvajanju zastopništva istih volivcev. Poleg tega so politične stranke, deloma tudi v nasprotju z ustavno zamislijo in javnim mnenjem, ki terja neposreden vpliv volivcev, prevzele odločilno vlogo pri usmerjanju delovanja poslancev vseh zborov. V takšnih razmerah je treba obstoječo strukturo skupščine oceniti kot neracionalno in neupravičeno zapleteno. Deloma so te slabosti omejene s poenostavitvijo usklajevalnega postopka med zbori in možnostjo preglasovanja na skupni seji vseh treh zborov. Na drugi strani pa sta neracionalnost organiziranja in neučinkovitost delovanja skupščine dobila dodatno spodbudo z ustanovitvijo veliko delovnih teles. To je toliko bolj nesmiselno glede na obstoj enega centra političnega odločanja (vladajoča politična koalicija in njen poslanski klub) in veliko vlogo političnih strank pri delovanju parlamenta sploh.

3. Proces osamosvajanja Slovenije, konkurenca pristojnosti in konflikti med federalno in republiško oblastjo, neuskklajenost zveznega in republiškega pravnega sistema močno otežujejo normalno delovanje parlamenta. Ustava SFRJ terja, da republiške z njo ne smejo biti v nasprotju. Ustava Republike Slovenije pravi, da v republiki veljajo le predpisi, skladno z republiško ustavo. Vse to in izpodbijanje odločitev slovenskega parlamenta pred zveznim ustavnim sodiščem in nepriznavanje v federaciji izglasovanih odločitev v Sloveniji kažejo na nepomirljivo nasprotje obeh pravnih sistemov, ki povzroča blokade, napetosti in zaostritve.

V takšnih razmerah je učinkovito delovanje parlamenta samo po sebi težko izvedljivo. V slovenskem parlamentu pa se neredko zgodi, da se osamosvajanje postavi na dnevni red vedno znova, v obliki predloga za deklaracijo, parcialne ustavne spremembe, razpisa plebiscita, resolucije o razdružitvi itd., da bi se temeljna pozornost odvrnila od usodnih razvojnih, gospodarskih in socialnih vprašanj in neuspehov pri njihovem razreševanju. Toliko prej, ker postaja vse manj prepričljiva utemeljitev, da te težave izvirajo iz stanja pred volitvami.

Predlaganje vedno novih zgodovinskih odločitev pri osamosvajanju je za parlamentarno večino privlačno tudi zato, ker je sicer v podrejenem položaju v parlamentarnih razpravah. V njih opozicija argumentirano izpodbija vladne predloge, parlamentarna večina pa brani pogosto ne dovolj premišljene predloge in slabo utemeljene proceduralne poenostavitve (hitri postopki, združevanje zakonodajnih in celo ustavnorevidijskih faz, omejevanje dolžine razprav poslancev itd.). Veliko

lažje je povzdigovati glas za osamosvajanje Slovenije, kjer imajo stranke vladajoče koalicije večinoma radikalnejše predloge od opozicijskih.

4. Osamosvojitve Slovenije in trajna ureditev njenih povezav in razmerij do vseh sosednjih držav je prvi pogoj za uspešnejše delovanje slovenskega parlamenta. Enako pomemben je sprejem nove ustave in v njej ureditev konsistentnega parlamentarnega sistema. Potem bo na vrsti razpis novih volitev, na katerih bodo ljudje izbirali po prepričljivosti razvojnega in socialnega programa posameznih strank in preverjenih sposobnosti kandidatov na njihovih listah. Šele tako bodo ustvarjeni temelji za uspešno delovanje slovenskega parlamenta. Ta ugotovitev pa naših parlamentarcev ne bi smela uspravati. Ravno nasprotno, nobenega od navedenih ciljev ni mogoče doseči brez odločilne vloge slovenskega parlamenta. Pa tudi razvojni in socialni problemi se zaostrojujejo s takšno naglico, da bi bilo njihovo odlaganje do ureditve sistemskih temeljev novega parlamentarizma gotovo samomorilsko.

MILE ŠETINC

Slovenska skupščina – tridomna zmešnjava na delegatskih kolesih

Eden od »nerešljivih« problemov republiške skupščine je tridomna sestava. Znano je, da že dvodomna sestava precej zavre »tehnično« učinkovitost parlamenta in je upravičljiva le takrat, ko značilnosti neke države (regionalne razlike, federalna sestava itd.) zahtevajo ravnotežje med »nacionalnim« in teritorialnopolitičnimi interesi, mnogi parlamenti pa poznajo zgornji dom oziroma senat s pravico do odložitvenega veta kot varovalko pred »prenagljenimi« sklepi spodnjega doma. Od tod tudi zahteva nekaterih strank v razpravi o novi slovenski ustavi, da bi z dvodomno sestavo novega slovenskega parlamenta zagotovili upoštevanje regionalnih interesov oziroma regionalnih razlik pri sprejemanju »nacionalnih« odločitev (najradikalnejši je predlog liberalnodemokratske stranke, da bi uvedli posredno, to je v regionalnih skupščinah voljeni zbor regij, ki pa bi bil enakopraven z državnim zborom le v nekaterih, z ustavo določenih zadevah posebnega pomena za skladnejši regionalni razvoj Slovenije). Tridomna sestava pa povzroča že pravo zmešnjavo, ki je bila razmeroma lahko obvladljiva le v časih »starega režima«, ko je zunajparlamentarna politična »koordinacija« prejudicirala skupščinske odločitve v splošnem in tudi v večini podrobnosti. V sedanji slovenski skupščini obstajajo med tremi zbori pomembne razlike, ki še otežujejo usklajevanje.

V družbenopolitičnem zboru sedi strankarska elita, ljudje, ki so večinoma popolni ali vsaj delni politični profesionalci, strankarski prvaki in govorniki, zlasti v klopreh opozicije pa tudi ljudje z dolgoletnimi političnimi izkušnjami; polemike so dolge in zagrizene, proceduralni spori že prava znamenitost tega zbora; zbor velja za »najpočasnejšega« in zato žanje posmeh in ogorčenje preostalih zborov, ki ga morata kar naprej »čakati« (zaradi usklajevanja). V zboru občin sedi strankarska »druga garnitura« (pri tem seveda mislim na njen formalni položaj v strankah,

ne pa na osebne kvalitete posameznih poslancev), ki je deloma prav tako profesionalna, vendar na lokalnih ravneh (številni predsedniki občinskih skupščin in izvršnih svetov); ker je ta zbor že po definiciji najbolj obarvan z lokalnimi interesi, so delitve včasih »nadstrankarske«, vendar pa je prav v tem zboru Demosov glasovalni stroj najbolj učinkovit, saj je tu opozicija številčno najšibkejša (močnejše je prisotna pravzaprav le Liberalno demokratska stranka). Zbor združenega dela je najbolj značilen ostanek starih časov (kot je znano, »združenega dela« sploh ni več!), politični profesionalci so v manjšini, strankarska vezanost poslancev pa je v tem zboru najmanjša (v zboru je zelo močna skupina neodvisnih poslancev); zbor je znan po tem, da po navadi najhitreje konča svoje delo, pa tudi po svoji »neposlusnosti« – večkrat se je že zgodilo, da se je naveličal čakati na druga dva zbora in jo »popihal« še pred končanim postopkom medzborovskega usklajevanja; na začetku je veljal za edini zbor, v katerem je lahko opozicija »blokiral« Demos, sedaj pa tudi ta zbor hitro sprejme večino predlogov izvršnega sveta, zlasti zaradi naraščajoče nestrpnosti poslancev, ki jim neskončna zasedanja skupščine preprečujejo normalno opravljanje njihovih siceršnjih delovnih dolžnosti.

Dodatna oteževalna okoliščina za usklajevanje je običajno velika množica amandmajev k najpomembnejšim oziroma politično najspornejšim zakonom, ki je deloma posledica velikih (»zgodovinskih«) sprememb, ki jih uvajajo, deloma pa velike naglice, s katero se sprejemajo (na prste ene roke bi lahko našteali zakone, ki smo jih v zadnjih mesecih sprejemali po normalnem, trifaznem postopku!), in blokade v delu (preštevilnih) skupščinskih delovnih teles. Pri sprejemanju amandmajev v posameznih zborih se najbolj očitno kažejo deloma že naštete slabosti skupščinske sestave in dela (premajhno število političnih profesionalcev, različno medstrankarsko razmerje po zborih, »nenaravnost« vladajoče koalicije oziroma nenehni spori znotraj nje, preobilni dnevni redi s »preveč zgodovine na kupu« itd.). Po navadi vsak zbor sprejme svojo različico zakonskega predloga, amandmaji so dostikrat v nasprotju z osnovnim zakonskim tekstom in sami med seboj, skratka to, kar sprejme posamezen zbor, je lahko zmalinčeno do nerazpoznavnosti. Iz te zadrege zbori večinoma poiščejo najkrajšo pot, ki pa obenem napravi nesmiseln ves prejšnji postopek sprejemanja zakonov: kot osnova za usklajevanje so vzeti amandmaji, ki jih je predlagal oziroma sprejel sam izvršni svet, vse drugo je zavrnjeno. Rezultat je kajpak paradoksalen – namesto da bi kompliciranost skupščinske sestave omejevala moč vladnega aparata, ga samo še povečuje!

Kje je izhod? Liberalno demokratska stranka je že kmalu po začetku dela nove skupščine predlagala spremembo veljavne ustave, s katero bi kot pravilo uvedli skupna zasedanja vseh treh zborov, s čimer bi avtomatsko odpadli vsi problemi tridomnega usklajevanja. Ta predlog je bil načelen in »pošten«, saj bi s tem opozicija izgubila možnost, da s pomočjo zobra združenega dela (kot »njene« zbor) ovira vladajočo koalicijo oziroma zavlačuje sprejemanje njenih predlogov. Predlog je zavrnil prav Demos sam, iščoč »skrito ozadje« tega predloga in boječ se, da bi na ta način »multiplicirane« polemike in replike opozicijskih prvakov samo še povečale težave, ki jih ima Demos z opozicijo v družbenopolitičnem zboru. Zato ne kaže drugega, kot da se iz tega začaranega kroga izvijemo s čimprejšnjim razpisom volitev po sprejemu nove ustave. Tisti Demosovi prvaki, ki se že zdaj zavzemajo za kasnejši razpis volitev, pravijo, da bi bilo neodgovorno in s stališča nacionalnih interesov škodljivo začeti predvolilno tekmo v najbolj ubčutljivem času nastajanja »mlade« države. Iz povedanega sledi prav nasprotno: ravno zaradi tega »časa« si Slovenija ne more več dolgo privoščiti takšne skupščine, kakršno ima sedaj!

Drugi velik problem slovenske skupščine zadeva proceduralne zaplete, ali, še natančneje, proceduralni nered. Veljavni poslovnik, ki je bil ob začetku dela nove skupščine le nekoliko popravljen in prilagojen večstrankarskemu sistemu, je pisan na kožo »pokojni« delegatski skupščini. To pomeni, da so dolga poglavja povsem irelevantna (ker opredeljujejo »delegatske odnose«), medtem ko je o tistem, kar mora biti srce poslovnika večstrankarske skupščine – trajanje razprave in možne omejitve, interpelacija in nezaupnica, zlasti pa način glasovanja oziroma ugotavljanja izida glasovanja – napisano le malo ali nič, pa še tisto, kar je, je premalo natančno in omogoča različne interpretacije.

Vzemimo le en zgled, ki pa je najbolj »usoden« – ugotavljanje izida glasovanja. Že pred volitvami spremenjena slovenska ustava določa, da zbori odločajo z večino glasov navzočih delegatov, poslovnik pa med drugim govori o tem, da je glasovanje »pravica in dolžnost« delegatov. Delegati seveda lahko glasujejo za ali proti, neodločneži pa se lahko vzdržijo. Do tu vse lepo in prav, kaj pa če poslanec sploh ne glasuje, čeprav je na seji navzoč in se tudi njegova prisotnost všteva v potrebno število glasov za pozitivno odločitev, torej »večino glasov navzočih«? Denimo, da smo pri ugotavljanju sklepčnosti pred glasovanjem v zboru našli 45 poslancev (41 je minimum sklepčnosti, 23 je večina navzočih). Ena zadrega se pojavlja zaradi »cirkuliranja« poslancev, ki kar naprej prihajajo in odhajajo iz dvorane (in kdo bi jim zameril – ob celodnevni sejah!), s čimer se tudi kar naprej spreminja potrebno število glasov za pozitivno odločitev, čeprav formalno še velja, da je to število 23 (do naslednje ugotovitve sklepčnosti, ki pa je večidel stvar preudarka predsedujočega). Druga zadrega, ki pa je pri glasovanjih v skupščini že skoraj zakonitost, se pojavi, ko se seštevek vseh glasov (pozitivnih, negativnih in vzdržanih) ne ujema s predhodno ugotovljenim številom navzočih. Na primer: 22 za, 10 proti, 9 vzdržanih; očitno 4 poslanci iz različnih razlogov niso glasovali. Predsedujoči, ki se drži poslovniškega določila, da je glasovanje tudi dolžnost in ne le pravica vsakega poslanca, ima na izbiro dve možnosti. Prva je, da teh štirih »prestopnikov« enostavno ne prizna in razglasi, da je novo potrebno število glasov za pozitivno odločitev 21 glasov in je torej odločitev sprejeta; toda v tem primeru je neposredno kršil ustavo, ki jasno zahteva večino glasov navzočih poslancev (mi pa smo ugotovili, da je navzočih 45 poslancev!). Druga možnost je, da glasovanje ponavlja toliko časa, da se mu rezultat »izide«, tako si včasih pomaga, denimo, predsednik družbenopolitičnega zbora; toda to je podobno otroški igrici, ki se ne spodobi parlamentu, poleg tega pa se tudi predsedujoči hitro naveliča in pusti, da stvari spet tečejo po starem toku. Skratka, prepričan sem, da bi resna revizija dosedanjih skupščinskih odločitev ugotovila, da je bil velik del (morda celo večina) odločitev sprejet s kršenjem ustavnih in poslovniških določil – in da mnoge sprejete odločitve pravzaprav sploh niso bile sprejete.

Rešitev, ki naj za naprej prepreči to skupščinsko blamažo (ki je, mimogrede rečeno, tudi stalen vir preprirov med vladajočo koalicijo in opozicijo), je preprosta. V novem poslovniku (če ta ne bo hitro sprejet, pa v starem) in s spremembo veljavne ustave je treba določiti, da se odločitve sprejemajo z večino opredeljenih glasov, da se torej vzdržani glasovi in tisti, ki niso glasovali (čeprav so bili navzoči), ne štejejo. To bi pomenilo tudi odpravo absurdnega pravila, po katerem se tisti, ki se vzdržijo, štejejo, kot da so glasovali proti nekemu predlogu, čeprav so s svojo vzdržanostjo samo prepustili odločitev drugim. Predsedujoče pa bi ob ugotavljanju, ali je neki predlog dobil več pozitivnih ali negativnih glasov, odslej skrbela samo še sklepčnost (prisotnost večine poslancev) kot pogoj za veljavno odločanje. To bi bilo tudi v skladu s prakso sodobnih evropskih parlamentov.

Rekli smo že, da je trifazni postopek pri sprejemanju zakonov (najprej obravnava predloga za izdajo zakona, nato osnutka in na koncu predloga zakona), ki naj bi bil pravilo, skrajšani ali hitri postopek pa le izjema, v praksi prve večstrankarske slovenske skupščine postal izjema, ki potrjuje pravilo. To se je v veliki meri dogajalo že v praksi prejšnje delegatske skupščine, zlasti zaradi nenehnih »intervencijskih« zakonov, ki so bili potrebni, da neverjetno zapleteni sistem »samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja« ni preprosto razpadel (značilen zgled so bile tako imenovane družbene dejavnosti, organizirane v »zloglasnih« samoupravnih interesnih skupnostih, kjer je lahko usklajenost njihovih odločitev z »nacionalnim interesom« zagotavljala le država z »začasnimi« zakoni; drug primer je bil ekonomski sistem, ki ga je bilo treba po začetku gospodarske krize v 80. letih neprestano spreminjati oziroma popravljati, da bi zadostil stalnim spremembam v ekonomski politiki zvezne vlade). Po večstrankarskih volitvah pa je ta praksa doživela vrhunec, saj sta se »nujnim zadevam«, ki jih prinaša splošna kriza, pridružila še potreba po celoviti spremembi »domačega« sistema in naglo »odcepljanje« od pravnega sistema federacije. Prepričljiv dokaz te prakse, ki iz skupščine dela nemočno žrtev izvršilnega aparata (celo preko mere, ki je sicer značilna za vse sodobne parlamente), je sprejemanje zakonov po hitrem postopku, ko poslanci dobijo »na klop« zakonski tekst, ki ga prvič vidijo, morajo pa ga sprejeti že isti dan. Zato je treba v novo ustavo vnesti varovalke pred nadaljevanjem te prakse. V drugih parlamentih je postopek sprejemanja zakonov različno urejen, ponekod poznajo načelo »treh branj« zakonskih predlogov, drugod obveznost, da predloge najprej obravnavajo parlamentarna delovna telesa, v nekaterih parlamentih se temu pridružuje še možnost za odložitveni veto zgornjega doma ipd. V novo slovensko ustavo bi morda bilo treba zapisati kot pravilo dvofazni postopek (saj mora biti predlagatelj ob predlogu za izdajo novega zakona sposoben izdelati že tudi osnutek), ob morebitnih skrajšanih (namesto dveh le »ena faza«) ali celo hitrih (zakon »na klop«) postopkih – to pač narekuje realnost sedanjega »zgodovinskega obdobja« – pa obveznost dvetretjinske večine pri odločanju o uvedbi teh postopkov.

DRAGO ZAJC

Vloga parlamentarnih delovnih teles v legislativnem procesu

Glede na klasično teorijo reprezentativne vladavine je moč sprejemanja zakonov osredotočena v parlamentu, ki je edini predstavnik suverenega ljudstva in zato tudi pooblaščen izražati voljo ljudi v obliki zakonov. Ta pravica pa je v praksi sodobnih držav vendarle precej omejena ali pa celo zgolj načelna, saj jo predstavniško telo deli z izvršilnim organom, različnimi regionalnimi ali republiškimi skupščinami, v posameznih primerih tudi z volilnim telesom (na podlagi referendum) in celo s svojimi lastnimi delovnimi telesi. Obstaja vrsta razlogov, zaradi katerih vlada ni več zgolj izvršilni pomočnik parlamenta, ampak ima odločilno vlogo tudi pri predlaganju in oblikovanju zakonov. Med njimi so npr. celovitost

moderne zakonodaje, ki zahteva kombinirano uporabo različnih znanj, zahtevnost oblikovanja dolgoročnih politik, ki predpostavlja veliko usklajenost in povezanost različnih zakonov, itd., pa tudi manjša usposobljenost poslancev, da predlagajo različne zakone. Prav zato pa so za delovanje parlamenta in za ohranjanje njegove vloge izrednega pomena oblikovanost, pristojnosti in način dela delovnih teles, ki strukturirajo proces odločanja in zagotavljajo potrebno strokovnost in stabilnost ter s tem končno prispevajo k legitimnosti končnih odločitev. Pri opravljanju svojega dela lahko ne samo krepijo vlogo parlamenta, ampak tudi – posredno ali pa tudi neposredno – nadzirajo delo vlade.

Delovna telesa so se zgodovinsko oblikovala predvsem zaradi praktičnih potreb parlamenta, ki je preveliko telo, da bi se v celoti ukvarjalo z vsemi zadevami. V sodobnih razvitih državah poleg tega tudi sam obseg zakonodajne dejavnosti onemogoča, da bi parlamenti brez pomembne pomoči delovnih teles racionalno uravnavali legislativni proces v celoti in njegove posamezne faze. Ta proces je v nekem smislu tudi širši in zahtevnejši od zgolj zakonodajnega postopka, ki določa dve ali tri faze in se v ožjem smislu nanaša na ustavno ali zakonsko določene udeležence ter formalne postopke. V legislativnem procesu lahko prihaja do uveljavljanja tudi tistih interesov, katerih nosilci niso vedno formalno priznane skupine, bolj ali manj se preverja skladnost zahtev z javnim interesom in upošteva vse tisto, kar krepi legitimnost in sprejemljivost odločitev ne glede na njihovo formalno neoporečnost. Pri presojanju zakonodajnega »outputa« posameznih držav moramo biti previdni, saj ni vedno jasno, kaj štejejo kot zakonski akt (v posameznih primerih tudi uredbe z zakonsko močjo, kot npr. v Italiji), vendar je iz podatkov o tej dejavnosti mogoče sklepati o odvisnosti parlamentov od delovnih teles. Po primerjalnih podatkih, ki se sicer nanašajo na sedemdeseta leta, naj bi npr. parlamenti v petih letih povprečno v enem letu sprejeli v Avstriji 170 zakonov, v ZRN 111, v Franciji 93, v Švici 29 in na Poljskem 17 zakonov (v tem pregledu zaradi neprimerljivosti ni zajeta Jugoslavija, ki pa se po številu sprejetih zakonov prav gotovo razlikuje od drugih evropskih socialističnih držav, kjer so parlamenti sprejemali na leto največ do 25 zakonov.¹ Zahteve za reševanje žgočih problemov ter veliko število vprašanj so vplivali na oblikovanje stalnih in občasnih (ad hoc) delovnih teles, ki sicer ne nadomeščajo parlamentov, vendar so nekak njihov podaljšek. Stalna delovna telesa so torej nujno specializirana in se ukvarjajo z vsebinsko določenimi zadevami. Po svoji specializaciji in številu se ločijo od parlamenta do parlamenta, kar je na eni strani odvisno od razvitosti in celovitosti družbe in stopnje njene demokratičnosti, na drugi strani pa tudi od števila članov parlamentov in dolžine (pogostosti) njihovih zasedanj. Primerjalni podatki kažejo, da ima velika večina parlamentov do dvajset delovnih teles (med parlamenti sta jih imela Malavi in Zaire po tri, Danska 24, Nizozemska pa celo 28).²

Število del. teles	število držav
1-9	26
10-11	21
20 ali več	8
Skupaj	55

¹ Parliaments of the World, A Reference Compendium, Edited by Interparliamentary Union, MacMillan Press, London 1976 (str. 469).

² Prav tam, str. 469.

Število delovnih teles je običajno tudi v nekem sorazmerju s številom poslancev in v precejšnjem številu parlamentov so poslanci člani dveh delovnih teles. Na sestavo delovnih teles pa običajno vplivajo parlamentarne stranke tako, da se razmerje med strankami v parlamentu izraža tudi v delovnih telesih. Tu pa se v nekaterih parlamentih z večjim številom strank že pojavlja vprašanje, kako naj stranke z manj poslanci pokrivajo vsa delovna telesa, zlasti tista, za katera so predvsem zainteresirana.

V strokovni literaturi je opaziti mnenje, da za učinkovito delo parlamenta nista pomembni samo specializiranost in operativnost posameznih, stalnih in drugih (tudi preiskovalnih), delovnih teles, ampak da je izjemno pomembna tudi njihova oblikovanost. Klasični način oblikovanja delovnih teles izhaja iz ustavnih funkcij predstavnškega telesa, kar pomeni, da se odbori oblikujejo glede na temeljne funkcije (npr. sprejemanje zakonov, delitev proračunskih sredstev, nalaganje davkov). Sodobnejši način predvideva ožja, bolj specializirana delovna telesa, ki naj bi poglobljeno delovala na posameznih vsebinskih področjih javnega življenja in sodelovala pri oblikovanju celovitih politik, kar pa pomeni, da stalno »inventarizirajo« celoto interesov, ki se pojavljajo na določenem področju in jih vrednotijo ter določajo, katere probleme je treba najprej reševati. Glede na to da prvi način ni dopuščal dovolj podrobnega spoznavanja in obvladovanja problematike na posameznih področjih, so parlamenti preoblikovali svoja delovna telesa in jih tako približali stvarnosti, hkrati pa so jih postavili tako, da se ujemajo s pristojnostmi posameznih ministrstev. Švedski riksdag je ob svoji ustavni reformi namesto prejšnjih petih oblikoval 16 novih komisij, ki v glavnem pokrivajo vladne resorje, hkrati pa so z večjo specializacijo dosegli boljšo povezavo s strankarskimi delovnimi skupinami za posamezna področja. Ta reforma oblikovanosti delovnih teles je okrepila ustavni položaj predstavnškega telesa v ustavnem sistemu in njegovo vlogo v političnih procesih, še posebej pa v odnosu do izvršilne oblasti.³

Zaradi svojih posebnih nalog imajo delovna telesa pogosto na razpolago stalno administrativno osebje, ki se v nekaterih parlamentih loči od preostale parlamentarne administracije in ki zagotavlja organizacijske, tehnične in pravnosvetovalne storitve. V številnih državah pa so delovnim telesom na razpolago tudi strokovnjaki, ki opravljajo različno raziskovalno delo, dajejo strokovne nasvete, sodelujejo pri pripravi poročil itd. Ti strokovnjaki, ki se vključujejo v delo delovnih teles za določen čas, prihajajo z različnih področij – univerz in raziskovalnih centrov, znanstvenih in kulturnih ustanov, industrije, sindikatov itd.

Parlamenti se precej razlikujejo po strukturiranosti legislativnega procesa in vlogi delovnih teles v njem – gre v glavnem za to, ali posamezno pobudo ali predlog najprej obravnava celoten parlament in da odloča tudi o smernicah za nadaljnje obravnavanje ali pa gre predlog neposredno v postopek določenemu delovnemu telesu. V britanskem parlamentu in v tistih, ki spoštujejo njegove tradicije, imajo običajno »committees« manjšo vlogo. V drugih parlamentih, zlasti pa v ameriškem kongresu, so ta telesa relativno neodvisna in poslanski dom ne more nadzirati njihovega dela, razen preko strankinih vodij.⁴ Prav tako se razlikujejo glede na določenost področja, ki ga pokrivajo, vendar so ta področja kakor tudi zakonodajne pristojnosti v vseh parlamentih modernih in razvitih držav z dolgo parlamentarno tradicijo dovolj dobro določena – včasih celo z akti, ki imajo najmanj veljavo zakona in ki zahtevajo pri odločanju posebno kvalificirano večino. V parlamentih s stalnimi delovnimi telesi imajo ta običajno pravico dajati zakonske pobude

³ M. Isberg, *The First Decade of Unicameral Riksdag*, Stockholms Universitet, 1982, str. 4.

⁴ David M. Olson, *The Politics of Legislation*, Praeger Publishers, New York, 1976 (str. 55).

(čeprav ne vedno vsa telesa) in možnost za spreminjanje vladnih (in drugih) predlogov. Neredko imajo tudi možnost za neposredni stik z vladnimi resorji (posamezne funkcionarje lahko npr. v ZDA povabijo na ustrezen odbor, kjer pojasnijo svoje razloge za sprejem kakšnega zakona).

Glede na potrebo po modernizaciji celotnega legislativnega procesa v slovenskem parlamentu (in tudi nadaljnje poskuse s spreminjanjem poslovnika) bi morali izhajati iz ocene o obremenjenosti sedanje skupščine s sprejemanjem zakonov. Nedvomno je bila ta obremenitev slovenske skupščine v preteklem obdobju izredno velika, saj smo od leta 1974 v štirih mandatnih obdobjih sprejeli povprečno po 218 republiških zakonov v vsakem mandatu (število zveznih zakonov je bilo v dveh mandatnih obdobjih celo precej večje od števila republiških v istih mandatih, za dva mandata pa žal ni podatkov). To pomeni, da smo sprejeli samo iz svoje republiške pristojnosti 54 in pol zakona na leto (glej tabelo), kar pa se je skušalo opravičevati predvsem s potrebo po usklajevanju celotne zakonodaje z načeli samoupravljanja. Vendar se zakonodajna dejavnost slovenske skupščine v sedanjem mandatu sploh ni zmanjšala.⁵

Mandatno obdobje	Sprejeti rep. zakoni	Sprejeti zvez. zakoni	Skupaj
1974–78	253	244	497
1978–82	193	x	x
1982–86	158	213	371
1986–90	268	x	x
maj 1990 – dec. 1990	43	x	x

x – ni podatkov

Primerjava zakonodajne dejavnosti slovenske skupščine v tem mandatu z »outputom« v prejšnjih mandatih pokaže, da je skupščina izredno obremenjena, saj je v praktično pol leta sprejela skoraj toliko zakonov kot povprečno prej v celem letu. Poleg tega je sprejela veliko število pomembnih ustavnih amandmajev, deklaracij, odlokov in sklepov (obremenitve skupščine oz. poslancev so glede na pogostost zasedanj, večdnevne seje ter celotni porabljeni čas celo nekajkrat večje). Tolikšna zakonodajna dejavnost pa seveda je (in bo) nujna, če hočemo v kar najkrajšem času spremeniti ustavno zasnovo iz l. 1974, ki temelji na ideološko zasnovanih, zgodovinsko nemodernih in celo protirazvojnih načelih.

Glede na to bi morali zlasti podrobno proučiti vprašanje oblikovanosti in pristojnosti delovnih teles ter njihove dejanske vloge v legislativnem procesu. V preteklosti oblikovanost komisij in odborov ni dopuščala prevelike specializiranosti dela skupščine in zborov, kar je deloma razumljivo. Zamisel o skupščinskem sistemu, ki je nastala pred približno dvesto leti in se praktično ni uresničila v demokratičnih razmerah (razen v določenem smislu v švicarskem sistemu), prav tako pa tudi ne modernizirala (razen v določenem korporativistično-samoupravnem smislu v jugoslovanskem sistemu), predvideva skupščino kot edinega in v vsakem trenutku in v vsaki fazi odločanja glavnega nosilca oblasti. Delo nestransko sestavljene skupščine je bilo usmerjeno v sistemsko urejanje celih področij in

⁵ Glej tudi: D. Zajc, Oblikovanje politik v slovenski skupščini, raziskovalno poročilo za l. 1990, Center za politološke raziskave pri Raziskovalnem inštitutu FSPN, Ljubljana, dec. 1990 (str. 238).

glavni poudarek je bil na formalnih zakonodajnih funkcijah in ne na vodenju politik. Na drugi strani tudi politika ni bila razpoložena do vzpostavljanja neposrednih odnosov (IS se je postavil na stališče, da je kolektivno odgovoren celotni skupščini, kar je pomenilo, da je morala neka komisija poslati poročilo skupščini in jo zaprositi, naj zahteva določene podatke). Pri oblikovanju delovnih teles je šlo za svojevrstno kombinacijo izhodišč – klasične funkcije parlamenta so bile izrazito poudarjene z oblikovanjem več komisij za zakonodajnopravna vprašanja, kazensko zakonodajo in celo za ustavna ter sistemska vprašanja, deloma pa tudi s komisijama za družbeno nadzorstvo in nadzorstvo nad zakonitostjo dela službe državne varnosti. Zelo malo pa je bilo komisij, ki bi pokrival posamezna vsebinska področja (to so bile morda le komisije za mednarodne odnose, vprašanja borcev in varstvo okolja). Takšna oblikovanost pa se je povsem spremenila po prvih pluralističnih volitvah spomladi 1990, ko se v skupščini pojavi izjemno veliko število delovnih teles, ki daleč prekaša vse druge parlamente. Njihovo število – po podatkih kar 39 – prinaša tudi številne probleme, saj so poslanci v povprečju člani več komisij, manjše poslanske stranke pa izredno težko sodelujejo pri delu vseh teles. Poleg tega je težko tudi uskladiti različne datume sej komisij, ki so včasih ob istem času. Velika specializiranost delovnih teles sedanje skupščine torej poleg nekaterih pozitivnih posledic prinaša najbrž več negativnih – ne gre samo za njihovo oblikovanost, saj se ne ujemajo dobro s področji posameznih resorjev, ampak nimajo tudi dovolj opredeljenih pristojnosti.

Glede na primere in izkušnje iz drugih držav bi morali težiti k takšni oblikovanosti, ki se ujema z delovnimi področji posameznih ministrstev (takšno »pokrivanje« ugotavljamo v dobršnem številu primerljivih držav, kot so npr. Avstrija, ZRN, Italija, vse skandinavske države itd.). Morda ni slučajno, da so v vseh socialističnih državah, vključno z Jugoslavijo (razen Romunije), vztrajali pri zastareli koncepciji, ki pa je seveda vplivala na osamosvojen položaj izvršilne oblasti. Oblikovanost in specializacija delovnih teles v modernem slovenskem parlamentu naj bi torej zagotavljala racionalen legislativen proces in hkrati neke vrste posreden nadzor nad delom vladnih resorjev. Ob njihovem nujno potrebnem preoblikovanju bi morda kazalo premisliti tudi smotrnost oblikovanosti oz. števila vladnih resorjev. Tako oblikovana telesa naj bi imela ne samo možnost zahtevati informacije od določenih resorjev, ampak tudi spremljati uresničevanje posameznih politik. Posamezne komisije naj bi ob potrebnih strokovnih pomočih navezovalе neposredne stike z resorji (kar se sedaj deloma že dogaja), opravljale pa bi lahko tudi širše razprave ob predlogih različnih ukrepov, na katerih naj bi jih predlagalci dodatno utemeljevali, itd. V smislu krepitve njihove vloge bi kazalo obdržati njihovo pravico do zakonodajne pobude, hkrati pa njihove pristojnosti okrepiti na ta način, da bi se večina strokovne razprave že opravila v njih oz. da bi jim uspelo opredeliti vse glavne argumente za in proti ter določiti njihovo težo in pomen glede na okoliščine. Le v tem primeru bi se verjetno lahko izognili sedanjim zagatam in ogromni porabi energije, ko se kljub velikemu prizadevanju delegatov pri delu delovnih teles rezultat obravnave ne pokaže dovolj jasno, razprava pa se na zborih začne pogosto od začetka, neredko tudi z naštevanjem istih argumentov. Za takšno vključitev delovnih teles v legislativni proces, ki je nujna z vidika modernizacije slovenskega parlamenta, je verjetno treba kar najhitreje dobiti soglasje vseh poslanskih klubov in strank, zlasti tistih, ki se tako ali drugače zavzemajo za parlamentarizem in racionalnost političnega odločanja.

Šepajoči parlamentarizem

Razumevanje sedanjega slovenskega parlamentarnega življenja ni mogoče, če ne poznaš ali ne priznaš dejstev in procesov, ki segajo daleč nazaj v našo zgodovino, še posebej pa vsega tistega, kar se je dogajalo (in nedogajalo) na Slovenskem v osemdesetih letih. Strnimo za potrebo te razprave to preteklost v naslednje tri misli:

1. Slovenska skupščina – vsaj zadnjega sklica – je že funkcionirala kot odprt prostor za soočenje ne le najrazličnejših realnih, ampak že tudi čisto političnih interesov, ki so bili ob koncu prejšnjega desetletja že dodobra artikulirani in tudi že publicirani. Še posebej pa so bili v ospredju – navadno politično obarvani – komunalni (občinski, regionalni) interesi ter interesi takrat monopolno organiziranega gospodarstva, ki je imelo večino tako v skupščini kot tudi bankah in politiki. So pa v takratno skupščino že povsem redno »pritekali« tudi interesi civilne družbe, ki so bili pogosto povsem nasprotni s projektom partijskega integralnega samoupravljanja. V tem procesu spreminjanja »samoupravne skupščine« v parlament je imelo pomembno vlogo tudi takratno predsedstvo RK SZDL, ki je bilo večinoma že osvobojeno transmissijske vloge.

2. Slovenska komunistična oblast se je v osemdesetih letih (iz različnih vzrokov) pospešeno mehčala. S tem ko je priznala »pluralizem samoupravnih interesov«, sprejela za realnost tržne zakonitosti (ne pa še integralnega trga), se odpovedala »politični primernosti« v kadrovski politiki, postavila v ospredje nacionalne interese nasproti razrednim (beri jugoslovanskim) in podobno, je hote ali nehote pripravljala teren za pomladno »mehko revolucijo« in s tem tudi mavrično sestavo sedanjih skupščin.

3. Upoštevati je treba, da je vsaj prve mesece po prevzemu oblasti sedanja republiška skupščina večina zvesto sledila predvojni klerikalni in povojni boljševiski praksi ideološkega ekskluzivizma in totalitarizma, kar je in še slabi parlamentarno življenje in zmanjšuje kakovost skupščinskih odločitev.

Povedano, kot že rečeno, je treba upoštevati, če želimo razumeti dovolilna dogajanja v sedanji slovenski skupščini. Je pa seveda še veliko drugega, kar otežuje, omejuje in dela sedanji slovenski parlament neučinkovit, pa o tem to pot ne bo govor. Če pustimo ob strani npr. samo splošno znano dejstvo, da je parlamentarizem zahodnoevropskih držav, ki nam je za zgled, sad od sto pa tja do tristoletne tradicije, kaže v nadaljevanju vendarle omeniti še nekatere »oteževalne okoliščine«, ki preprečujejo ali pa vsaj slabijo funkcioniranje nastajajočega (prvega) slovenskega parlamenta. Zadovoljimo se to pot le z nekaterimi zgoščeno zapisanimi ugotovitvami:

Sedanja struktura skupščine je za parlamentarizem povsem neustrezna. Taka kot je, naj bi predstavljala troje pred leti edino legitimnih interesov: interes takratnih družbenopolitičnih organizacij, združenega dela in občin, oblikovanih kot komune. Po lanskih volitvah pa skupščina na eni strani izraža novo strankarsko pluralnost (čisto le v DPZ), na drugi strani pa »ostanke« združenega dela in novonastalih podjetij ter občin, ki izgubljajo lastnosti komun. Tako se na isti ravni srečujejo kvalitativno povsem različni interesi, od realnih ekonomskih in komunal-

nih do čisto političnih. Ni se zato čuditi, da so pogosta različna mnenja in zato mučna usklajevanja. V jedro stvari pa prav zato razprave pogosto ne sežejo.

Drugi razlog za težave in neučinkovitost je sama narava ter obilica in zahtevnost dela, ki stoji pred skupščino. Dejstvo je, da se ob urejanju tekočih zadev vzpostavlja tudi povsem nov družbenoekonomski sistem, kar terja visoko profesionalnost, in to vsaj v dveh smereh.

Najprej je treba omeniti, da so bile lanske volitve vendarle predvsem »volitve proti«, zato so prišli v skupščinske klopi nekateri, ki tja seveda ne sodijo. Ti ljudje nimajo potrebnega znanja in ne (političnih) izkušenj, pogosto pa tudi ne predstavljajo realnih družbenoekonomskih interesov. To seveda povzroča celo vrsto težav, predvsem pa otežuje učinkovitost in kakovost odločanja v skupščini.

In drugo: slovenski parlament – prepolovljen seveda – bi morali (vsaj pretežno) sestavljati poklicni poslanci. To postaja vse bolj očitno zdaj, ko so za nami »velike teme« in ko na dnevni red skupščine prihaja resnično usodna problematika, ki terja poglobljeno razpravo in seveda mučno iskanje »najboljših« rešitev. Davčni sistem in davčna politika, strategija nacionalnega razvoja, organizacija in upravljanje z družbeno nadgradnjo, organizacija in zagotavljanje nacionalne varnosti itd. so vprašanja, ki terjajo v vsakem pogledu profesionalni tretma.

Naslednje, kar otežuje normalen parlamentarizem, je neustrezen odnos Skupščina – Izvršni sveti. Tako kot naša skupščina še ni parlament, tudi njen izvršni svet še ni vlada – želje so pač eno, realnost pa tudi tukaj nekaj povsem drugega. Dejstvo je, da se IS še ne »čuti« odgovoren skupščini. Ta pa tudi daje premalo razčlenjenih pobud (npr. zakonodajnih), tako da se medsebojna povezanost kaže le v delegatskih vprašanjih, občasne napetosti pa se razrešujejo s še vedno delujočim Demosovim glasovalnim strojem. Da je to lahko tako, je razlog tudi v tem, da skupščina (pa tudi stranke seveda) nima – vsaj ne zadosti »lastnega znanja in stroke«, pa je zato stalno v podrejenem položaju nasproti IS, ki se – tudi to je res – po večini le začenja opirati na »domača znanja«, čeprav še pod (pre)močnim ideološkim znakom. Pri vseh dosedanjih količkah pomembnih odločitev IS še ni bilo treba kaj prida upoštevati predlogov in sugestij skupščine, zlasti še, če ti niso bili na liniji vladnih predlogov. (Če drugače ni šlo, se je zagrozilo z »odstopom«, kar je seveda Demos homogeniziralo). S tem povezano kaže zastaviti vprašanje: ali je v dvemilijonski državi sploh mogoče sestaviti dve kakovostni, a povsem ločeni oblasti – vladi? Tudi ta sedanja oblast (vlada), čeprav je verjetno hotela biti v popolni diskontinuiteti s preteklostjo, te možnosti ne potrjuje. Bodi kakor: naša maloštevilčnost je dejavnik, ki ga bo treba pri organizaciji in upravljanju v slovenski državi nujno upoštevati.

Pričakovano, pa vendar, odnos pozicija in opozicija se (pre)počasi izraža in normalizira. Čeprav sta ravno v tem odnosu skrita jedro in smisel parlamenta: nekateri poslanci (med njimi žal tudi vladni ljudje) tega ne dojemajo. Enoumje, boljševidem ali kakor koli že poimenujemo (ne)razumevanje odnosa med večino in manjšino, ima pri nas več kot 200-letno tradicijo. Manjšina je vedno pomenila nekaj slabega (celo v moralnem pomenu besede), nekaj nebodigatreba, pa so jo zato skušali vedno (in to pogosto za vsako ceno) podrežati ali vsaj omejiti njen vpliv. Čeprav smo bili v vseh državah, v katerih smo živeli kot narod, vedno manjšina, imeli zato vrsto težav, vse polno slabih izkušenj in človek bi pričakoval, da bomo vsaj znotraj nas samih negovali kakovostno drugačen odnos večina – manjšina. Pa ne – večina nas je in nas še omamlja. V strankarskem pluralizmu pa »nep priznavanje« odnosa večina – manjšina oziroma pozicija – opozicija pomeni odpoved medsebojnemu oplajanju, pomeni odpovedati se ne le iskanju »najbolj-

ših« rešitev, ampak tudi sporazumnemu iskanju in ohranjanju vsakokratnega socialnega ravnotežja.

V obstoječem parlamentu je organizirana in s tem poenotena le opozicija. Demos ta čas (še) funkcionira – politično gledano – kot desna grupacija, ki žal nima razčlenjenega povezujočega integralnega družbenoekonomskega programa in zato stranke, vključene vanj, povezuje le udeležba na oblasti. Zato je oblast cilj teh strank in ne sredstvo: njihovi strankarski programi oziroma predvolilne obljube se zato ne uresničujejo. To je eden bistvenih razlogov, da zdajšnji parlament ni »normalno« politično strukturiran na politično levico, sredino in desnico. K normalizaciji v tej smeri – morda zveni paradoksalno – pomembno prispeva (od mnogih obsojano) dejstvo, da se opozicijske stranke niso povezale v enoten blok, da torej delujejo samostojno, kar ustvarja razmere vsaj občasne projektne povezave in to preko – to je nadvse pomembno – obstoječe parlamentarne meje. To zna – dolgoročno gledano – normalizirati odnose v slovenskem parlamentu.

Na neučinkovitost sedanje slovenske skupščine pomembno vplivajo nerazčiščeni odnosi med njo in njenimi delovnimi telesi. Teh je seveda ta čas preveč, in to le zato, ker so se z njimi skušali premagovati zaposlitveni problemi mnogih delegatov. Toda številčnost ni najpomembnejši problem, važnejše je dejstvo, da sedanja delovna telesa ne amortizirajo strankarskih nasprotij oziroma IS jih ne jemlje dovolj resno, kar vse ima za posledico, da se na skupščini pogosto ponavlja vse tisto, kar je bilo na delovnih telesih že razpravljano in pogosto že tudi sprejeto. Ne more biti dvoma, da ni učinkovitega parlamenta brez njegovih učinkovitih odborov, komisij in drugih teles. Upati je, da bodo sedanja redukcija delovnih teles in nova poslovniška določila uredila ta del našega parlamentarnega življenja.

Bodi dovolj, čeprav so še nekatera razmerja, na katera bi kazalo opozoriti, kot npr. skupščina – predsedstvo, a že povedano dovoljuje sklep, da bo preoblikovanje »socialističnega« skupščinskega v strankarsko parlamentarno življenje dolgotrajnejši proces. Tudi tu kaže opozoriti, da reorganizacijske spremembe, drugačno poimenovanje organov, besedno priseganje na novo itd. ne zadostujejo, kakovostne spremembe – in to parlamentarizem jé – na tem področju terjajo povsem drugačen način razmišljanja, nova znanja in nove vrednote. Na srečo, začelo se je, na pomembnejše rezultate pa bo treba še počakati.

PETER KLINAR

O mednacionalnih odnosih v Sloveniji

(*Avtohtoni in imigranti*)

Uvod

Značilnost jugoslovanske krize je, da se začenja razpletati neenakomerno, in to le na nekaterih področjih, kar še ne zagotavlja njenega celovitejšega razpleta. Ekonomska in socialna kriza se stopnjujeta in spremljajo ju zmeraj bolj zaostreni pojavi socialne dezorganizacije in patologije.¹ Politična kriza se začenja razpletati v tistih republikah, v katerih se začenja z začetnimi koraki uveljavljati večstrankarski politični pluralizem s političnimi razmerji med pozicijo in opozicijo. Vzporedno s temi političnimi procesi se v Hrvaški in Sloveniji oblikujejo odločne zahteve po uveljavljanju samostojnih in neodvisnih nacionalnih držav,² kar moremo označiti tudi za izhode iz zaostrenih mednacionalnih konfliktov. Ker pa so pogledi na razhajanje ali spreminjanje Jugoslavije med posameznimi republikami bistveno različni in konfliktni, ne moremo reči, da se zaostrena kriza mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji začenja presegati.

Z vidika Slovenije so spremembe njenega političnega sistema, ki temeljijo na političnem pluralizmu in na težnjah po ustvaritvi slovenske avtonomne nacionalne države, hkrati razumljene kot načini za reševanje krize mednacionalnih odnosov, v katere je Slovenija vpletena v okvirih jugoslovanske zvezne države. Naraščajoča slovenska narodna in nacionalna zavest se ni prebudila s parlamentarnimi volitvami spomladi preteklega leta, njeno prebujanje sega še nazaj v pretekla leta.³ Čeprav so v Sloveniji začrtane smeri izhodov iz krize mednacionalnih odnosov, tudi s plebiscitarnim odločanjem, se ne srečujemo s pomembnejše spremenjenimi dejanskimi razmerami, ki bi odsevale večjo avtonomnost Slovenije in učinkovitejšo razpletanje mednacionalnih konfliktov. Lahko še zmeraj trdimo, da so globalni mednacionalni odnosi na vrhuncu krize, novost pa je, da so iz slovenskih izhodišč odločno nakazane smeri za reševanje krize mednacionalnih odnosov. Utemeljeno je torej pričakovanje o začetkih njenega reševanja. Medtem ko zorijo politične razmere v Sloveniji za reševanje mednacionalnih konfliktov, pa je hkrati treba reči, da vrhunska socialnoekonomska kriza, ki se še pogloblja, ni spodbudna za reševanje krize mednacionalnih odnosov. Na jugoslovanski ravni slovenski in hrvaški projekt o avtonomiji obeh republik ni sprejet kakor tudi ne zamisel o morebitnih konfederacijskih povezavah med jugoslovanskimi republikami. Te

¹ SJM 1990/2, Raziskava Slovensko javno mnenje 1990/2, november, december 1990, Center za raziskovanje javnega mnenja, RI-FSPN.

² Glej: Samostojna Slovenija, Nova revija 95/1990.

³ Glej Slovenski utrip, Javno mnenje 88-89, RI-FSPN, Ljubljana 1989. P. Klinar: Pogledi na avtonomijo Slovenije, Teorija in praksa 5/90, str. 573-582.

zasnove zaenkrat nimajo mednarodne podpore. Bistveno različne zamisli med zahodnim in vzhodnim delom Jugoslavije o načinih reševanja mednacionalnih konfliktov in o prihodnosti Jugoslavije širijo negotovost o izhodih iz krize mednacionalnih odnosov.

Mednacionalni odnosi v Jugoslaviji in individualni medetnični odnosi

Tako je kriza jugoslovanskih mednacionalnih odnosov še zmeraj na vrhuncu. Ocene SJM opozarjajo na trende slabšanja mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji, kar je vidno od 1986. leta naprej pa do sedanjega časa.⁴ Razmere v Jugoslaviji so takšne, da se skoraj polovica slovenskih anketirancev zaradi njih počuti ogrožene. Skrb vzbuja, da politični mednacionalni in medrepubliški medsystemski konflikti vplivajo na medosebne odnose. Mogli bi reči, da politični odnosi kvarijo medosebne odnose med pripadniki različnih jugoslovanskih narodov, vzbujajo ksenofobijo, negativne predsodke in stereotipe.

V prejšnjih raziskavah smo ugotavljali, da so bili temeljni razlogi za ne široko razširjeno etnično distanco med jugoslovanskimi narodi medsebojne globlje kulturne razlike, sedaj pa se etnična distanca širi predvsem na temelju medsebojnih političnih razlik. Politični odnosi kvarijo osebne medetnične odnose in širijo medsebojne disjunktivne odnose. Za ponazoritev te trditve navajamo podatek, da so Slovenci na eni strani najbolj izrazito pripravljeni vstopati v primarne in sekundarne (dobre sosedske) odnose s Hrvati, po drugi strani pa se kažejo najbolj opazni odnosi etnične distance v razmerjih Slovencev do Srbov.⁵ V prejšnjih raziskavah so se kazali manj izraziti odnosi etnične distance do Muslimanov in Albancev.⁶

Mednacionalni odnosi v Sloveniji

Globalni mednacionalni konflikti v Jugoslaviji vplivajo na mednacionalne razmere v Sloveniji. Sedanji raziskovalni rezultati kažejo najslabšo podobo mednacionalnih odnosov v daljšem raziskovalnem obdobju. Prevladujoča mnenja, kot so letošnja, da odnosi niso niti dobri niti slabi, so bila ugotovljena še v 1986. letu.⁷ Večina Slovencev ob koncu 1990. leta sodi, da mednacionalni odnosi v Sloveniji niso niti dobri niti slabi, 31% jih pozitivno ocenjuje, 21% pa negativno. Ocene mednacionalnih odnosov v Sloveniji so ob koncu 1990. leta izrazito slabše, kot so bile na začetku 1990. leta.⁸ Ta ugotovitev opozarja, da kriza mednacionalnih odnosov prodira tudi v Slovenijo, ki je po etnični sestavi manj zapletena od drugih republik. Mednacionalni odnosi so prenapeti in nacionalizmi s šovinizmi se širijo. Politike, ki spodbuja širjenje regresivnega nacionalizma, prisotne v vseh okoljih Jugoslavije, ne moremo označiti za uspešno in kaže na težave pri doseganju medsebojnih sporazumov, brez katerih se mednacionalni konflikti težko rešijo, saj vsakršne enostranske rešitve obstoječe konflikte zastrujejo in rojevajo nove.

Očitno je, da je manj ugodne ocene mednacionalnih odnosov v Sloveniji treba pripisati odnosom med avtohtonim in imigrantskim prebivalstvom. Za pravilno se

⁴ SJM 1986–1990/2.

⁵ SJM 90/2.

⁶ SJM 80, SJM 81/82.

⁷ SJM 1978–1990/2.

⁸ SJM 90, SJM 90/2.

kaže trditev, da na omenjene ocene mednacionalnih odnosov v Sloveniji vplivajo predvsem globalne razmere v Jugoslaviji. Konkretnije ocene odnosov med avtohtonimi prebivalci in pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki bivajo v Sloveniji, so namreč glede na kraj bivanja ali zaposlitve, kljub temu da kažejo na kratkoročnejše trende njihovega slabšanja, ugodnejše od splošnih ocen mednacionalnih odnosov v Sloveniji. Hkrati pa so splošne ocene mednacionalnih odnosov v Sloveniji veliko bolj ugodne od ocen jugoslovanskih mednacionalnih odnosov, kar govori o utemeljenosti sklepa, da mednacionalni odnosi v Sloveniji še niso prišli do nevarne, kritične ravni.⁹

Odnosi do imigrantov z drugih področij Jugoslavije

Mednacionalni in medrepubliški globalni konflikti v Jugoslaviji ustvarjajo v Sloveniji med avtohtonim prebivalstvom nerazpoloženje do imigrantov iz drugih okolij Jugoslavije. To nerazpoloženje je zasnovano predvsem na omenjenih globalnih konfliktih, saj podatki ne govorijo o večji razširjenosti posameznih konfliktov med avtohtonimi in imigrantskimi prebivalci v krajih bivanja ali dela. Nerazpoloženje do imigrantov dobiva znake ksenofobije in šovinizma ter ne kaže na razlike v odnosih, ki se pojavljajo med avtohtonim prebivalstvom razvitih imigrantskih držav in mednarodnimi imigranti iz nerazvitih emigrantskih držav.¹⁰ Avtohtono prebivalstvo Slovenije ne kaže do imigrantov iz Jugoslavije kakšne izrazitejša naklonjenosti, ki bi bila umestna glede na to, da izvirajo iz predelov dosedanje skupne federativne države.

Izrazita večina Slovencev nasprotuje novim dotokom ekonomskih imigrantov iz Jugoslavije.¹¹ Ta stališča so gotovo pogojena s kriznimi ekonomskimi razmerami v Sloveniji, kjer hitro narašča brezposelnost. Prav tako večinski odgovori slovenskih anketirancev nasprotujejo sprejemu morebitnih prihodnjih političnih beguncev s Kosova ali z drugih področij Jugoslavije, čeprav je slovenska javnost do sedaj kazala dokaj razumevanja do kritičnih razmer Albancev na Kosovu zaradi srbske represije nad njimi.¹² Slovenci se očitno bojijo nadaljnjih političnih konfliktov, do katerih bi utegnili priti zaradi množičnega prihoda političnih beguncev iz drugih jugoslovanskih republik in morda tudi ekonomskih stroškov za sprejem političnih beguncev iz Jugoslavije. Nekaj večja je pripravljenost za sprejemanje družinskih članov jugoslovanskih imigrantov, čeprav ni velika. Za njihovo sprejemanje se odloča približno tretjina anketirancev. Anketiranci se le z nekaj višjimi deleži svojih odgovorov odločajo za sprejemanje strokovnjakov in podjetnikov iz drugih okolij Jugoslavije, torej za maloštevilčne kategorije imigrantov, ki prinašajo koristi imigrantskim družbam in za katere imajo odprta vrata vse imigrantske države.¹³

Kakšne so zamisli o ravnanju z imigranti iz Jugoslavije, ki so že v Sloveniji, kjer trajneje živijo in delajo? Anketiranci se zavzemajo za selektiven sprejem trajnejših imigrantov, in sicer za sprejem le tistih kategorij trajnih imigrantov, ki so se prilagodili tukajšnjim razmeram in ki jih slovensko gospodarstvo potrebuje (58% odgovorov). Uravnoteženi pa so nižji deleži odgovorov (16%), naj se večina vrne

⁹ SJM 90/2.

¹⁰ 5 Glej M. Kritiz in drugi ed.: *Global Trends in Migration*, The Center for Migration Studies, New York 1983 – R. Cohen: *The New Helots*, Avebury, Gower, Publication Co. Aldershot 1987.

¹¹ SJM 90/2.

¹² SJM 88, SJM 89, SJM 90.

¹³ SJM 90/2.

domov, ker ogrožajo delovna mesta domačinov, in odgovorov, da jih je treba sprejeti, saj že dolgo časa živijo in delajo v Sloveniji. Javno mnenje v Sloveniji je torej naklonjeno le tistim kategorijam trajnih imigrantov iz Jugoslavije, ki so se vživeli v razmere slovenske družbe in ki so z gospodarskih vidikov težko nadomestljivi. Opozoriti je treba na ne pomemben delež stališč, ki izražajo izrazito nerazpoloženje do imigrantov iz Jugoslavije, po katerih naj bi ti zapustili Slovenijo, ker ogrožajo sedanje omejene zaposlitvene možnosti avtohtonega prebivalstva. To stališče slovenskega javnega mnenja se izrazito potrjuje s stališči do prihodnjega odpuščenja delavcev zaradi prestrukturiranja gospodarstva in reševanja ekonomske krize. Polovica anketirancev meni, da bi najprej morali odpustiti delavce iz drugih republik, potem šele Slovence. Slovenska javnost v zvezi s prihodnjo brezposelnostjo ščiti predvsem avtohtono prebivalstvo in meni, da bi imigrantom kazalo zagotavljati manjšo stopnjo socialne varnosti v zvezi z zaposlitvijo kot avtohtonemu prebivalstvu. Vendar pa so odgovori, po katerih bi kazalo odpustiti odvečne delavce ne glede na narodnostno pripadnost, kar številni (37% odgovorov). S povečanjem nezaposlenosti v sedanjem obdobju naraščajo deleži odgovorov, ki diskriminirajo prihodnje pojave nezaposlenosti po merilu narodnostne pripadnosti.¹⁴

Zdi se, da moramo stališča do trajnejših imigrantov v Sloveniji označiti kot takšna, ki se porajajo med avtohtonim prebivalstvom v težkih časih ekonomske krize in v časih pregretyh političnih mednacionalnih konfliktov.

Že dalj časa je slovensko javno mnenje odločeno, da so najbolj sprejemljivi načini ravnanja trajnih imigrantov v Sloveniji omejeni procesi adaptacije in delnega kulturnega pluralizma. Javnost namreč meni, naj se imigranti naučijo slovenščine in prilagodijo razmeram v Sloveniji, hkrati pa naj med seboj uporabljajo svoj izvorni jezik in gojijo kulturo. Gre za podobna ravnanja, kakršna srečamo med mednarodnimi imigranti v zahodnoevropskih imigrantskih družbah. Ta ravnanja se približujejo procesom adaptacijske akulturacije,¹⁵ ki pomeni, da se imigranti priučijo novi kulturi, brez česar niso mogoči procesi njihovega prilagajanja in socialne promocije v imigrantski družbi. Nerazvita stopnja adaptacije je predvsem proces enosmerne prilagajanja ali proces problematične diglosije, ki pomeni, da imigranti v institucijah imigrantske družbe uporabljajo dominantni jezik in da se prilagajajo kulturi imigrantske družbe. Vendar to prilagajanje in sprejemanje elementov kulture imigrantske družbe ne pomenita njihove asimilacije, ker svojo izvorno kulturo in jezik gojijo v svojih imigrantskih etničnih skupnostih in ju ne opuščajo, kar govori za uveljavljanje procesa delnega, omejenega kulturnega pluralizma. Deleži Slovencev, ki se zavzemajo za uveljavitev razvitih procesov adaptacije in kulturnega pluralizma med imigranti, so nizki, saj jih le malo sodi, da je mogoče zagotoviti imigrantom raznovrstnih etničnosti, ki razpršeno bivajo po Sloveniji, možnosti za enakopravno obravnavo njihovih kultur, kar bi zahtevalo zagotavljanje šolanja v njihovem maternem jeziku in možnosti za uporabo njihovih jezikov v vseh okoljih in institucijah, kjer bivajo. To bi hkrati zahtevalo visoko razširjeno znanje številnih jezikov jugoslovanskih narodov in narodnosti med avtohtonim slovenskim prebivalstvom. Nizke deleže stališč do uveljavitve razvitejših adaptacij in kulturnega pluralizma med emigranti, ki temeljita na enakopravnosti, etničnosti, večsmernih prostovoljnih kulturnih komunikacijah, ocenjujemo

¹⁴ SJM 90, SJM 90/2.

¹⁵ Glej P. jKlinar: Through Adaptational Acculturation to the Integration of Second Generation Immigrants, UNESCO International Conference on the Socio-Cultural Integration, Bled 8. VI. 1989.

za realne, saj v sodobnosti prihaja med migranti do njihovega vključevanja v imigrantsko družbo v glavnem na temelju procesov adaptacijske akulturacije, omejenih in delnih procesov adaptacije in kulturnega pluralizma. Skrajne načine ravnanja trajnih imigrantov (asimilacija, izolacija, vračanje po krajšem obdobju bivanja v Sloveniji) javno mnenje v Sloveniji v bistvu zavrača. Omejeni procesi adaptacije in kulturnega pluralizma ne izključujejo procesov asimilacije imigrantov. Ker ti procesi, kot smo že omenili, temeljijo na procesih adaptacijske akulturacije, se odpirata dve opciji. Imigranti vztrajajo pri ohranjanju svoje kulture, tako da utrjujejo svoje imigrantske etnične skupnosti in imajo za to dovolj podpore v imigrantski družbi kakor tudi v izvorni emigrantski družbi, ter se na ta način ob hkratnem sprejemanju elementov dominantne kulture preko etničnega pluralizma vključujejo v imigrantsko družbo. Druga možnost pa je, da imigranti, še posebej druga generacija, začnejo opuščati svojo kulturo in sprejemati dominantno kulturo imigrantske družbe, kar pomeni, da začetna stopnja asimilacije – akulturacije začenja preraščati v višje stopnje asimilacije. Procesi omejene stopnje adaptacije in procesi adaptacijske akulturacije ne izključujejo asimilacije imigrantov, ki se v sodobnosti odvija predvsem kot nenasilen proces tihe asimilacije.¹⁶ Nenazadnje neredki imigranti, ki bivajo v družbah z razvitejšo kulturo in civilizacijo od njihovih izvornih družb, postopno sprejemajo takšno kulturo, ki jim zagotavlja socialno promocijo.¹⁷

Priznavanje pravic imigrantom

Javno mnenje v Sloveniji je precej omejitveno razpoloženo do priznavanja pravic imigrantom, kar je značilno za sedanje zaostrene mednacionalne konflikte v Jugoslaviji, ki vplivajo na mednacionalne odnose v Sloveniji. Avtohtono prebivalstvo se po podatkih zadnje raziskave kar izrazito zavzema za pravice imigrantov, ki bi jim zagotavljale možnosti za gojenje odnosov z matičnim narodom. Z višjimi deleži pritrdilnih odgovorov kot nikalnih sodijo, da bi imigrantom kazalo zagotoviti pravice do izražanja njihove kulture in razvijanja njihovih gospodarskih dejavnosti. Nekaj višji so tudi deleži pritrdilnih odgovorov nad nikalnimi o priznavanju pravic imigrantom glede lastnih kulturnih organizacij in svobodne rabe njihovega jezika. Če posplošimo, moramo reči, da se slovenska javnost zavzema za nekatere kulturne pravice imigrantov in za uveljavljanje njihovih etničnih gospodarskih dejavnosti. Ti pogledi so v bistvu skladni z že omenjenimi zavzemanji za uveljavljanje procesov omejene adaptacije in kulturnega pluralizma imigrantov, razširjenih z etnično poslovno dejavnostjo imigrantov.

Po drugi strani pa anketiranci nasprotujejo zagotavljanju posebnih političnih, šolskih in komunikacijskih pravic imigrantom. Tako kar poudarjeno nasprotujejo pravici imigrantov do samostojnega šolstva in do lastnih političnih strank. Niso naklonjeni, da bi imigranti imeli pravico do javne uporabe nacionalnih simbolov in da bi lahko na območjih, kjer živijo, ustanavljali posebne narodne skupnosti ter svoja množična komunikacijska sredstva. Prav tako je več odklonilnih kot pritrdilnih stališč, da bi imigranti imeli svoje poslance v republiški skupščini, nekaj večja pa je naklonjenost javnega mnenja glede predstavnštva imigrantov – odbornikov v občinskih skupščinah.¹⁸

¹⁶ E. Susić, D. Sedmak: *Tiha asimilacija*, SLORI Trst 1983.

¹⁷ P. von den Berghe: *The Ethnic Phenomenon*, Praeger, New York 1987, str. 214–237.

¹⁸ *SJM* 90/2.

Pogledi slovenskega javnega mnenja o uveljavljanju samostojnega šolstva so zavrnilni in kažejo, da ni prisotno prepričanje o zagotavljanju pravic imigrantom za uveljavljanje razvitejših procesov adaptacije in kulturnega pluralizma. Anketiranci nasprotujejo posebni politični in komunikacijski dejavnosti imigrantov, razen na lokalni oblastni ravni, ker se v sedanjih razmerah očitno bojijo, da bi mogli postati sredstvo za politične manipulacije in izvor ostrih nacionalnih konfliktov ter morebitnih nemirov v Sloveniji. Podatki, ki kažejo na nerazpoloženje javnosti do ustanavljanja posebnih etničnih skupnosti imigrantov, niso spodbudni in ne izražajo sodobnejših, tolerantnejših pogledov avtohtonega prebivalstva do imigrantov. Zdi se, da celoten sklop priznavanja in nepriznavanja pravic imigrantov kaže na ostrino političnih jugoslovanskih mednacionalnih konfliktov, ki ustvarjajo ksenofobične in diskriminatorne poglede avtohtonega prebivalstva na imigrante v teh posebnih razmerah. Ti pogledi zaostajajo za priznavanjem pravic mednarodnim imigrantom v normalnih razmerah v razvitejših imigrantskih družbah, kjer imigrantske etnične skupnosti delujejo, imajo možnosti za izdajanje lastnih glasil, zastopnost v lokalnih organih ipd. Posebne politične dejavnosti pa mednarodnim imigrantom v bistvu niso dopuščene in načelo političnega pluralizma zanje ne velja.¹⁹

Metodološka obdelava podatkov iz raziskave SJM 90/2 pokaže na izrazite razlike v zvezi s stališči do priznavanja pravic avtohtonim in imigrantskim manjšinam v Sloveniji. Anketiranci se zavzemajo za priznavanje večjega števila pravic avtohtonim kot imigrantskim manjšinam. Širša je naklonjenost za priznavanje kulturnih in ekonomskih pravic avtohtonim manjšinam kot imigrantom. Avtohtonim manjšinam prevladujoči pritrdilni odgovori priznavajo pravice do lastnih množičnih komunikacijskih sredstev, samostojnega šolstva, ustanavljanja posebnih narodnostnih skupnosti, predstavništva v lokalnih in republiških skupščinah in uporabe nacionalnih simbolov. Je pa slovensko javno mnenje tudi do avtohtonih narodnostnih manjšin nerazpoloženo v zvezi z ustanavljanjem lastnih političnih strank, kar kaže, da se slovenska javnost počasi navaja na razvitejši politični pluralizem, ki omogoča politično organiziranje ne le narodov, marveč tudi etničnih manjšin, saj brez tega le-te težko dosegajo svojo avtonomijo.²⁰

V kontekst priznavanja pravic imigrantom sodi tudi vsebinski sklop, ki zadeva pogoje pridobivanja slovenskega državljanstva imigrantov. Slovensko javno mnenje ne izključuje možnosti za avtomatično pridobivanje državljanstva dosedanjih trajnih imigrantov, pa tudi ne pridobivanja z registracijo. Hkrati pa za trajne imigrante postavlja zahtevne pogoje naturalizacije, ki kažejo neliberalno, protekcionistično politično usmeritev.²¹ Gre za več pogojev, za katere se zavzemajo anketiranci: od daljšega obdobja stalnega bivanja (8 let), trajne zaposlenosti,

¹⁹ – Glej Z. Layton – Henry ed: *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*, Sage, London 1990.

– J. Rex, D. Joly ed: *Immigrant Associations in Europe*, Gower, Aldershot 1987

– P. Kliner: *Uresničevanje pravic različnih kategorij imigrantov*, RI-FSPN, Ljubljana 1990.

²⁰ Povezanost odgovorov na vprašanja o pravicah, ki naj jih ustava avtohtonim narodnim manjšinam oziroma priselencem (vprašanja B25A in B25B so za 12 različnih pravic opisana v vprašalniku SJM '90-2, stran 13) smo raziskali s pomočjo tabel 2×2 in χ^2 testa. Pri vsakem vprašanju sta bila možna dva odgovora: DA (kodiran z 1) in NE (kodiran z 2). Rezultati so pokazali, da so odgovori za pare vprašanj za vsako posamezno pravico povezani z zanesljivostjo vsaj 99%. Ker smo želeli dobiti še oceno, v katero smer (ali proti DA ali proti NE) se nagibajo odgovori pri vprašanih B25A in B25B ter kakšne so razlike deležev odgovorov v izvendiagonalnih celicah tabel (v celicah s kombinacijami odgovorov DA, NE in NE, DA) smo si 'sposodili' izračune, ki jih premore podprogram T-Test za odvisne vzorce v programskem paketu SPSSPC+ (Cveto Trampuž)

²¹ Glej G. de Rham: *Naturalisation, The Politics of Citizenship Acquisition*, in Z. Layton-Henry ed.: *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*, Sage, London 1990, str. 158–185.

dobrega znanja slovenščine, do nekaznovanosti. 20% anketirancev celo sodi, naj opravijo prosilci za pridobitev državljanstva z naturalizacijo še nekakšen državljanski izpit, kar je razumeti, da na ta način izrazijo priznavanje obstoječega političnega sistema in lojalnost do njega. Slovensko javno mnenje je nenaklonjeno zamisli o dvojnem državljanstvu imigrantov, ki bi poleg slovenskega lahko pridobili ali ohranili še državljanstvo svoje izvorne republike. Dvojno državljanstvo sodobna migracijska teorija priznava za primeren način uresničevanja političnih pravic imigrantov in za dobro šolo učenja politične tolerance.²²

Slovenska javnost je v sedanjih razmerah dokaj omejevalna, še posebej v zvezi s priznavanjem političnih pravic imigrantom. Političnega pluralizma očitno ne razume dovolj celovito, marveč se zadovolji le s političnim pluralizmom na ravni večstrankarskega združevanja avtohtonega prebivalstva v nacionalnih okvirih. Hkrati omejevalni odnos do imigrantov v sedanjem konfliktnem času, viden v stališčih do selektivnega sprejemanja, odpuščanja z dela, odnosov omejene adaptacije, omejevanja političnih in drugih pravic in strogih naturalizacijskih pogojev imigrantov, ne kaže le na pojave ksenofobije, regresivnega nacionalizma in diskriminacije, marveč tudi na zaostajanje procesov etničnega pluralizma. Sodimo, da se v Sloveniji začenjajo iz sklopa strukturalnega pluralizma uresničevati nekateri elementi političnega, ekonomskega, idejnega pluralizma, ne pa tudi elementov etničnega pluralizma. Moremo sklepati, da je od vseh elementov strukturalnega pluralizma etnični pluralizem najtežje uresničljiv in da izrazito zaostaja za začetnimi razvojnimi fazami drugih vrst pluralizma, kar velja tudi za druge bolj razvite večetnične družbe.

*Povezanost stališč o razmerjih med avtohtonimi in imigrantskimi prebivalci v Sloveniji*²³

Sedanji konfliktni mednacionalni odnosi v Jugoslaviji povzročajo med anketiranci množične občutke ogroženosti. Povezava stališč o tej ogroženosti s stališči o nenasilnih spopadih in državljanski vojni, kakor tudi s stališči o hudih, vendar nenasilnih spopadih in državljanski vojni, kakor tudi s stališči o hudih, vendar nenasilnih konfliktih, kot dveh poteh razhajanja Jugoslavije opozarja na povezavo sedanjih občutkov ogroženosti z razmišljanji o temnih in nevarnih predvidenjih prihodnjih dogajanj ob prestrukturiranju Jugoslavije.

Kažejo se povezave med ocenami o slabih mednacionalnih odnosih v Sloveniji in stališči o zavračanju različnih kategorij potencialnih imigrantov. Vidne so tudi povezave stališč o slabih mednacionalnih odnosih v Sloveniji s stališči o vračanju

²² T. Hammar: State, Nation and Dual Citizenship, v: W. R. Brubaker: Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America, Univ. Press of America, New York 1989, str. 81–96.

²³ Ugotovitve so bile dobljene z analizo tabel za nekatere pare vprašanj, opisanih v vprašalniku SJM '90-2 v poglavju C, stran 19–23 in z analizo tabel med pari vprašanj iz poglavij C in H (stran 33–35). Demografska vprašanja H so bila (kjer je bilo to dopustno in smiselno) zaradi praktičnih razlogov združena v manjše število razredov (spremembe so dokumentirane v opisu datoteke v raziskovalnem centru SJM). Ničelno hipotezo pri testu χ^2 , da vprašanja niso paroma povezana, smo pri vseh upoštevanih tabelah lahko zavrnili s tveganjem, manjšim od 5%. Vse teoretične frekvence so bile vsaj 5. Pri razlagi povezanosti smo poleg strukturalnih odstotkov upoštevali še standardizirane rezidualne (standardizirane razlike med teoretičnimi in empiričnimi frekvencami), ki so pri pogoju nepovezanosti vprašanj, porazdeljeni približno po standardizirani normalni porazdelitvi. Če je v neki celici tabele standardiziran rezidual po absolutni vrednosti večji od 2, lahko 'približno' sklepamo s tveganjem manjšim od 5%, da je razlika med teoretično in empirično frekvenco velika. Tako lahko dobimo hitro informacijo o celicah tabele, ki največ 'prispevajo' k povezanosti odgovorov vprašanj, ki tabelo določata (Haberman). (Cveto Trampuž)

večine imigrantov, ki ogrožajo delovna mesta domačinov. Po drugi strani pa se stališča o pozitivnih ocenah mednacionalnih odnosov v Sloveniji povezujejo s stališči o sprejemu vseh trajnih imigrantov, ker že dolgo časa živijo in delajo v Sloveniji.

Pričakovane so povezave med stališči o zavračanju novih imigrantov, ki iščejo delo, in stališči o vračanju imigrantov, ki delajo v Sloveniji, češ da ogrožajo delovna mesta avtohtonega prebivalstva. Opazne so zveze med stališči o zavračanju morebitnih političnih beguncev iz Jugoslavije s stališči o vračanju večine imigrantov iz Slovenije, ker ogrožajo delovna mesta domačinov. Anketiranci, ki se zavzemajo za to da naj bi se večina imigrantov iz Slovenije vrnila domov, se z nadpovprečnimi deleži odločajo proti prihodnjim imigracijam v Slovenijo za vse kategorije potencialnih imigrantov, kot so tudi: strokovnjaki in podjetniki ter družinski člani imigrantov.

Kategorija nerazporejenih anketirancev do imigrantov v Sloveniji, za katere sodi, naj se vrnejo, ker ogrožajo delovna mesta domačinov, z nadpovprečnimi deleži svojih odgovorov tudi sodi, naj bi najprej kazalo odpustiti delavce iz drugih republik, potem šele Slovence, ko prihaja zaradi prestrukturiranja gospodarstva do odvečne delovne sile.

Logična se kaže povezava stališč o sprejemu prilagojenih trajnih imigrantov, ki jih slovensko gospodarstvo potrebuje, s stališči o njihovi prilagoditvi slovenskim razmeram s priučitvijo jezika in uporabljanjem njihovega izvornega jezika in njihove izvorne kulture v medsebojnih stikih (procesu omejene delne adaptacije in kulturnega pluralizma s procesi adaptacijske akulturacije).

Ne presenečajo povezave stališč o adaptaciji trajnih imigrantov na slovenske razmere s priučitvijo slovenskega jezika ob hkratnem ohranjanju njihovega izvornega jezika in kulture v medsebojnih odnosih s stališči o znanju slovenščine kot naturalizacijskem pogoju za pridobitev slovenskega državljanstva.²⁴

Opisane povezave stališč, ki so statistično pomembne, naš navajajo na nekatere sklepe ugotovitve:

1. Vse ugotovljene zveze so logične in po vsebinski plati ne presenečajo.
2. Ogroženost zaradi zaostrenih mednacionalnih konfliktov v Jugoslaviji se pojavlja zaradi bojzani pred nasilnimi in drugimi konflikti, ki utegnejo izbruhniti ob prestrukturiranju Jugoslavije.
3. Ocene mednacionalnih odnosov v Sloveniji so povezane z odnosi do imigrantov iz drugih okolij Jugoslavije. Negativne ocene mednacionalnih odnosov izražajo nerazpoloženje do imigrantov, ki bivajo v Sloveniji, in do prihodnjih imigracij iz drugih okolij Jugoslavije v Slovenijo. In obratno, pozitivne ocene mednacionalnih odnosov v Sloveniji se povezujejo z naklonjenimi stališči do imigrantov.
4. Stališča o vračanju imigrantov iz Slovenije so povezana s stališči o prihodnjem zavračanju različnih kategorij novih imigrantov v Slovenijo. Ta stališča pojasnjujejo razlogi za vračanje imigrantov, ki so v ogrožanju delovnih mest avtohtonih prebivalcev, zato naj bi bilo treba ob prestrukturiranju gospodarstva najprej odpuščati imigrantske delavce.
5. Slovensko javno mnenje se zavzema za sprejem prilagojenih imigrantov, ki jih potrebuje slovensko gospodarstvo, ki znajo slovensko, med seboj pa govorijo v svojem jeziku in gojijo svojo kulturo.

²⁴ SJM 90/2.

1. Ocene o mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji in v Sloveniji označujejo, za bolj kritične, kategorije mlajših anketirancev, ki nasploh veljajo za bolj kritične kategorije od starejših kategorij – pa zaradi tega je tudi med mlajšimi več izrazov ogroženosti. Mlada generacija se zaveda pomena nacionalnih konfliktov in dolgotrajnih ter težavnih poti za njihovo reševanje.

2. Neslovenci (pretežno imigranti), ki bivajo v Sloveniji, bolj pozitivno ocenjujejo nacionalne odnose v Jugoslaviji in Sloveniji od avtohtonega slovenskega prebivalstva. To prihaja še posebej do izraza med Srbi, Črnogorci in deklariranimi Jugoslovani. Iz te ugotovitve sledi, da imajo Neslovenci blažja ali drugačna merila za ocenjevanje mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji in v Sloveniji oziroma da ne opažajo vseh nacionalnih konfliktov, ali pa da se nočejo o njih kritično izražati, ali pa da so z njimi premalo vsestransko seznanjeni. Sami se namreč s podpovprečnimi deleži izjavljajo za neseznanjene ali nevedne ocenjevalce mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Iz nadpovprečno ugodnih ocen mednacionalnih odnosov v Sloveniji pa sledi, da Neslovenci v tem okolju ne doživljajo kakšnih izrazitejših mednacionalnih konfliktov med njimi in avtohtonim prebivalstvom.

3. Kategorije z različnimi delovnimi položaji najbolj pogosto v raziskavah javnega mnenja diferencirano ocenjujejo družbena dogajanja. Zdi se pomembna ugotovitev, da pri ocenah mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji in Sloveniji te razlike ne prihajajo do izraza, to pa pomeni, da so kategorije z različnimi delovnimi in socialnimi položaji dokaj enotne v ocenah mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji in v Sloveniji. Le deleži ogroženosti zaradi razmer v Jugoslaviji so med kategorijami z višjimi delovnimi položaji nadpovprečni. Ti se zaradi širše razgledanosti očitno bolj zavedajo nevarnosti, ki jih nosijo s seboj nacionalni konflikti.

4. Nekakšno logično nadaljevanje ugodnih ocen mednacionalnih odnosov s strani Neslovencev se kaže v njihovi pripravljenosti za sklepanje medosebnih odnosov s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti. Neslovenci, vključno s Srbi in Črnogorci ter Jugoslovani, ki bivajo v Sloveniji, poudarjeno izražajo pripravljenost sklepati prijateljske odnose s Slovenci. Prav tako se odločajo Srbi, Črnogorci in deklarirani Jugoslovani v zvezi z Albanci. Z njimi so pripravljene z nadpovprečnimi deleži sklepati prijateljske odnose, odnose etnične distance pa izražajo z nizkimi, podpovprečnimi deleži svojih stališč. Stališča Srbov, Črnogorcev in deklariranih Jugoslovanov, ki živijo v Sloveniji, do Hrvatov ne kažejo na kakšna odstopanja od povprečja odgovorov ali na povezave, iz katerih bi mogli sklepati o izrazitejšem izražanju medsebojnih disjunktivnih odnosov. Imigranti v Sloveniji se vedejo glede mednacionalnih odnosov specifično. Lahko, da so bolj previdni v svojih stališčih o pripravljenosti za sklepanje prijateljskih odnosov z avtohtonimi prebivalci in s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, v kar jih sili negotov imigrantski status. Ni mogoče izključiti njihove resnične pripravljenosti za sklepanje prijateljskih stikov z avtohtonim prebivalstvom, kar se pogosto dogaja pri vseh imigrantih, ki jim prijateljski odnosi z avtohtonimi prebivalci zagotavljajo priznanje za njihovo popolnejšo adaptacijo ali asimilacijo v imigrantsko družbeno okolje. Njihova pripravljenost za sklepanje prijateljskih odnosov s Slovenci, Albanci, Hrvati in majhnimi izrazi etnične distance do njih so ugotovitve, ki silijo k nadaljnjim razmišljanjem. Srbski politični režim je s slovenskim in hrvaškim v konfliktu in tako nastajajo medsebojni mednacionalni in medetnični konflikti, še posebej pa so očitni med Srbi, Črnogorci in Albanci. Zastavlja se vprašanje, ali na srbske, črnogorske in deklarirane Jugoslovane – imigrante v Sloveniji ne vplivajo

politično spodbujeni mednacionalni konflikti. Ali politični sistemski konflikti ne vplivajo na njihove individualne medetnične odnose? Ali politični odnosi še niso povsem zastrupili individualnih medetničnih odnosov? Ali ostaja upanje, da so mednacionalni konflikti predvsem politični, medsystemski konflikti in manj medosebni konflikti? Ali se imigranti morda vedejo drugače od svojih rojakov, ki bivajo v izvornih emigrantskih okoljih? Ali morda mednacionalnih konfliktov ne kaže enačiti z medetničnim sovraštvom?

5. Kategorije anketirancev v slovenskem javnem mnenju, pri katerih bolj prihajajo do izraza stališča etnične distance do pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, so kategorije z nižjim delovnim statusom (nekvalificiranost, nižja izobrazba, nezaposlenost, kmetje). Te ugotovitve potrjujejo iste ugotovitve iz prejšnjih raziskav in kažejo, da je etnična distanca bolj prisotna pri manj izobrazjenih in pri tistih, ki se znajdejo v neposrednem konkurenčnem spopadu z imigrantskimi delavci.

6. Novim imigracijam v Slovenijo nasprotujejo kategorije z nižjimi delovnimi položaji, takšni pogledi seveda niso skladni z interesi Neslovencev imigrantov, ki bivajo v Sloveniji. Za sprejem novih selekcioniranih kategorij imigrantov (strokovnjakov, podjetnikov) so zavzete kategorije z višjimi delovnimi položaji. Kategorije z nižjimi delovnimi položaji tudi nasprotujejo sprejemu trajnih imigrantov in poudarjajo ekstremna stališča o vračanju vseh kategorij imigrantov. Do trajnih imigrantov so kategorije z višjimi delovnimi položaji bolj tolerantne. Slovenci so seveda bolj zavzeti kot Neslovenci (imigranti) za selektiven sprejem trajnih imigrantov v Sloveniji.

7. Diferenciacija stališč med Slovenci in Neslovenci (imigranti) v zvezi z imigracijami se nadaljuje. Slovenci se izjavljajo za omejeno adaptacijo trajnih imigrantov, imigranti pa seveda podpirajo popolnejšo adaptacijo s kulturnim pluralizmom. Med obema kategorijama anketirancev so vidne razlike v zvezi s priznavanjem pravic imigrantom in odpuščanjem odvečne delovne sile. Imigranti so tisti, ki, razumljivo, poudarjajo, da se jim priznajo različne pravice in da naj se odpuščajo odvečni delavci ne glede na narodnostno pripadnost. Za omejene pravice imigrantov in za odpuščanje Neslovencev z dela ob prestrukturiranju gospodarstva pred Slovenci pa se izjavljajo kategorije Slovencev (bolj izrazito kategorije z nižjimi delovnimi položaji). Kategorije z višjimi delovnimi položaji so tolerantnejše do priznavanja pravic imigrantom.

8. Imigranti so naklonjeni dvojnemu državljanstvu in nenaklonjeni različnim pogojem za pridobitev slovenskega državljanstva z naturalizacijo. Kategorije z višjimi delovnimi položaji podpirajo med naturalizacijskimi pogoji za pridobitev državljanstva znanje slovenskega jezika s strani imigrantov, izražajo pa tudi podporo glede možnosti za pridobitev dvojnega državljanstva imigrantov.

9. Nestrinjanje z novimi imigracijami in izrazitejšo netoleranco do trajnih imigrantov še posebej izražajo kategorije z nižjimi delovnimi položaji. Imigranti so zainteresirani za priznavanje številnih pravic in za procese vključevanja preko procesov popolnejše adaptacije in kulturnega pluralizma, kar pa ni povsem sprejemljivo za avtohtono prebivalstvo.

10. Kategorije, ki se nagibajo k tolerantnejšemu priznavanju večine pravic imigrantov, se hkrati bolj zavzemajo za to, da bi trajnim imigrantom bilo mogoče pridobiti slovensko državljanstvo avtomatično ali z registracijo, na lažji način od

naturalizacije, kjer razpolaga državna oblast z diskrecijsko pravico do podeljevanja državljanstva.²⁵

11. Med pristaše in potencialne volilce opozicijskih strank štejemo tiste, ki bi glasovali, če bi bile sedaj volitve v republiško skupščino, za SSS in LDS. Pristaše in potencialne volilce levih opozicijskih strank SSS in SDP obravnavamo kot eno kategorijo, zaradi tega, da ne pride do prevelike razpršenosti odgovorov, pristaše LDS kot druge opozicijske stranke pa obravnavamo posebej. Vse pristaše Demosove vladajoče koalicije (SDZ, SDZS, SKD, SKZ-LS, ZS in LS) obravnavamo kot skupno kategorijo iz istega, že pojasnenega metodološkega razloga. Vse te stranke so v vladajoči koaliciji, so pa med njimi seveda politične razlike.²⁶

Najnižji deleži pozitivnih ocen mednacionalnih odnosov v Sloveniji so med pristaši obeh levih opozicijskih strank.

Pristaši LDS izstopajo po izražanju pripravljenosti povezovanja v primarnih odnosih s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, vključno s Srbi in Albanci, zaradi tega so deleži njihovih izrazov etnične distance minimalni. Pristaši SSS in SDP se glede odnosov s Srbi odločajo za podpovprečne deleže etnične distance. Značilnost pristašev vladajoče koalicije Demosa je, da so pripravljeni le s Hrvati bolj izrazito vstopati v dobre sosedске odnose (sekundarni odnosi), drugače pa bolj od pristašev drugih političnih strank izražajo etnično distanco do pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov. Ta je vidnejša do pripadnikov vseh jugoslovanskih narodov, razen Hrvatov, Italijanov in Madžarov, bolj izrazita pa je do Srbov in Črnogorcev, pa tudi do Albancev. Po drugi strani pristaši Demosovih strank izražajo podpovprečno pripravljenost vstopanja v primarne odnose s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti. Očitno je, da so Demosovi pristaši v svojih predvidevanjih o pripravljenosti razvijanja individualnih medetničnih stikov pod vplivom sedanjih političnih razmerij v Jugoslaviji.

Značilno za dokajšnjo politično neopredeljeno skupino je, da je prav izrazito neodločena v svojih pogledih na pripravljenost (ne)razvijanja stikov s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov.

Sprejemu nekaterih kategorij novih imigrantov so bolj naklonjeni pristaši LDS (in to političnih beguncev, strokovnjakov in podjetnikov, družinskih članov imigrantov). Tako se odločajo glede družinskih članov imigrantov tudi pristaši SSS in SDP. Pristaši Demosovih strank bolj poudarjeno zavračajo kategorijo delavcev iz drugih okolij, ki iščejo delo, pa tudi kategorije družinskih članov imigrantov, ki so že zaposleni v Sloveniji. Tudi pri odnosu do trajnejših imigrantov v Sloveniji v zvezi z njihovim sprejemom ali zavračanjem so vidne razlike med pristaši različnih skupin strank. Bolj tolerantni so do sprejema imigrantov pristaši levih opozicijskih strank in pristaši LDS, manjša toleranca do imigrantov z bolj izraženimi stališči do njihovega vračanja je vidna pri pristaših strank Demosove koalicije. Pristaši SSS in SDP bolj izrazito od drugih podpirajo dosedanje popolnejše adapta-

²⁵ JSMJ 90/2

- Za analizo odnosov med numeričnimi spremenljivkami B25IF1 in B25IIF1 ter F9 in nominalnimi spremenljivkami oziroma vprašanji iz poglavja H in vprašanj D14 ter B7 v vprašalniku SJM '90-2, smo uporabili analizo variance. Vrednosti spremenljivk B25IF1 in B25IIF2 so vrednosti prve glavne komponente (pri vsaki je pojasnjene 50% variance), ki smo jo dobili s pomočjo podprograma FACTOR in metode PC (principal components method), iz vprašanj B25Bd, f, g, i, k, l za B25IIF1 in B25Ba, b, c, e, h za B25IF1 opisanih v navedenem vprašalniku na strani 13. Ničelno hipotezo, da so povprečja spremenljivke G2 enaka v vseh skupinah, določenih z nominalnimi spremenljivkami, smo pri vseh upoštevanih analizah lahko zavrnili s tveganjem, manjšem od 5%. Kakšen je pomen povprečnih vrednosti numeričnih spremenljivk v posameznih skupinah in v celotnem vzorcu, smo ugotavljali na osnovi porazdelitev odgovorov pri posameznih vprašanjih. Predpostavili smo, da so vrednosti navedenih vprašanj dane v intervalni skali. (Cveto Trampuš)

²⁶ - SJM 90/2 (uporabljena metoda standardiziranega reziduala in analiza variance)

cije in kulturnega pluralizma za trajne imigrante, pri Demosovih pristaših pa najdemo več poudarjenih ekstremnih stališč o vračanju trajnih imigrantov po obdobju bivanja v Sloveniji. Prav tako se kažejo razlike v pogledih med pristaši različnih skupin strank glede odpuščanja imigrantskih delavcev. Pristaši LDS in obeh strank leve opozicije bolj poudarjajo stališče, da bi kazalo odpuščati odvečne delavce ne glede na narodno pripadnost, čemur izraziteje nasprotujejo Demosovi pristaši, ki poudarjeno menijo, da bi bilo treba najprej odpustiti delavce iz drugih republik, potem pa šele Slovence in se hkrati s podpovprečnimi deleži odločajo za drugo možnost.

Ne preseneča, da so pristaši levih strank privrženi zamisli o pridobitvi državljanstva imigrantov na avtomatičen način in z registracijo, Demosovi pristaši pa tema lažjima načinoma pridobitve državljanstva imigrantov z nadpovprečnimi deleži svojih stališč nasprotujejo. Zagovorniki pridobitve številnih pravic imigrantov so med pristaši SSS, SDP, LDS, za omejene pravice imigrantov pa se odločajo Demosovi pristaši.

Zanimiv je podatek, da je mogoče najti največ pristašev SSS in SDP med Neslovenci, podpovprečni pa so njihovi deleži med Demosovimi pristaši.

12. V sklepnih ugotovitvah je treba omeniti, da pristaši političnih strank izražajo različen odnos do pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti. Pristaši LDS so najbolj pripravljeni vstopati v prijateljske odnose s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, medtem ko je pri pristaših Demosovih strank manj takšne pripravljenosti in več izrazov etnične distance. Sedanje politične razmere manj vplivajo na pristaše SSS, SDP in LDS v zvezi z njihovo pripravljenostjo za razvijanje medetničnih individualnih stikov, bolj pa te razmere vplivajo na pristaše koalicijskih Demosovih strank, ki so na oblasti. Pristaši vseh opozicijskih strank kažejo večjo naklonjenost do prihoda nekaterih kategorij imigrantov kakor tudi v odnosih do trajnejših imigrantov. Te ugotovitve so vidne tudi v zvezi s pridobivanjem državljanstva in različnih pravic imigrantov. Pristaši Demosa sledijo nacionalnim usmeritvam svojih strank, ki pa se v stališčih teh kategorij anketirancev sprevržejo tudi v nacionalistične poglede in v prevajanje nacionalnih jugoslovanskih konfliktov v individualne medetnične disjunktivne odnose.

Sklepne ugotovitve

1. Večletno zorenje slovenske nacionalne zavesti je pripeljalo do nakazanega izhoda iz krize mednacionalnih odnosov – pridobitve nacionalne avtonomije. Kriza mednacionalnih odnosov se zaradi različnih političnih konceptov med vzhodnimi in zahodnimi deli Jugoslavije in globoke ekonomsko-socialne krize ne razpleta, čeprav je v Sloveniji prišlo do sistema političnega strankarskega pluralizma.

2. Globalni, političnosistemski mednacionalni konflikti poslabšujejo mednacionalne odnose v Sloveniji, pa tudi individualne medetnične odnose, kar je vidno v pretežni določenosti pojavov etnične distance s političnimi razlogi.

3. Slovenska javnost izraža do imigrantov iz drugih okolij Jugoslavije podobna stališča, kot jih izraža avtohtono prebivalstvo do mednarodnih imigrantov – tujcev. Kažejo se stališča o omejevanju novih imigracij in o selekcioniranem sprejemanju trajnejših imigrantov. Pripravljenost za sprejemanje imigrantov temelji na ekonomskih razlogih in na kulturnih adaptacijskih sposobnostih imigrantov.

4. Slovensko javno mnenje je pripravljeno imigrantom priznati kulturne pravice in pravice za razvoj njihove etnične ekonomije skladno z zahtevami, da doseže-

jo procese adaptacijske akulturacije, omejene adaptacije in kulturnega pluralizma. Slovenska javnost pod vplivom zaostrenih globalnih nacionalnih konfliktov in ekonomske krize nasprotuje lastnemu političnemu delovanju imigrantov. Odnos slovenskega javnega mnenja do pravic imigrantov kaže na manjšo pripravljenost javnosti za uveljavljanje pravic imigrantov kot v razvitejših imigrantskih državah.

5. Nenaklonjenost slovenskega javnega mnenja do celovitejšega priznavanja imigrantskih pravic kaže, da je razumevanje političnega pluralizma v Sloveniji omejeno na strankarski pluralizem v nacionalnem okviru, ne pa tudi na politični pluralizem etničnih manjšin. Za to trditev govorijo tudi neliberalni pogledi na pogoje za pridobivanje slovenskega državljanstva imigrantov, z nerazpoloženjem do možnosti za dvojno državljanstvo imigrantov. Sodimo, da se celovitejši pluralizem v Sloveniji počasi uresničuje in da se etnični pluralizem kot njegova pomembna sestavina še ne pojavlja.

6. Povezanost stališč kaže na povezavo izrazov razmerij do imigrantov z ocenami mednacionalnih odnosov. Kritične ocene mednacionalnih odnosov zmanjšujejo toleranco do sprejema imigrantov. Na stališča o zavračanju imigrantov delujejo ocene, da imigranti ogrožajo delovna mesta avtohtonih prebivalcev v sedanji socialnoekonomski krizi. Povezava naslednjih stališč kaže na značilnosti imigrantov, ki jih je slovenska družba pripravljena sprejeti. To so: slovenskim razmeram prilagojeni imigranti, ki znajo slovensko, vendar svoje izvirne kulture ne opuščajo, in ki jih slovensko gospodarstvo potrebuje.

7. Imigranti bolj pozitivno ocenjujejo mednacionalne odnose v Jugoslaviji in Sloveniji kot avtohtono prebivalstvo, hkrati pa zaradi svojih specifičnih odnosov izražajo večjo pripravljenost za razvijanje prijateljskih odnosov ob obstoju nižjih deležev etnične distance s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, tudi s tistimi, s katerimi je njihova izvorna republika v očitnih političnih konfliktih. Zastavlja se vprašanje o morebitnem manjšem vplivu političnih sistemskih mednacionalnih konfliktov na individualne medetnične odnose imigrantov.

8. Ocene mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji in Sloveniji niso diferencirane med kategorijami z različnimi delovnimi položaji, kar se le redko dogaja v raziskavah javnega mnenja.

9. Razumljive so razlike med Slovenci in imigranti glede sprejema in načinov prilagajanja imigrantov, priznavanja njihovih pravic, odpuščanja z dela ipd. Te razlike so vidne tudi med kategorijami z različnimi delovnimi položaji. Toleranca v medetničnih odnosih in še posebej do imigrantov se lomi na ravni nižjih in višjih delovnih statusov. Tako so najbolj nerazpoložene do imigracij, sprejema imigrantov, priznavanja imigrantskih pravic, pridobivanja državljanstva, do odpuščanja z dela ne glede na nacionalno pripadnost delavcev ipd. kategorije z nižjimi delovnimi statusi, med katerimi je mogoče tudi razkriti najbolj razširjena stališča etnične distance. Te kategorije avtohtonih prebivalcev se konkurenčno srečujejo s kategorijami imigrantov.

10. Pristaši vladajočih Demosovih strank mednacionalne odnose v Jugoslaviji in Sloveniji bolj kritično ocenjujejo od pristašev levih opozicijskih strank. Očitno obstoječi politični konflikti med jugoslovanskimi nacijami najbolj vplivajo na pristaše Demosovih strank, ki jih prevajajo na raven individualnih medetničnih odnosov, vidnih v poudarjenih stališčih etnične distance in netolerance do imigrantov. Pristaši opozicijskih strank so manj podvrženi vplivom globalnih političnih konfliktov na individualne medetnične odnose. Najbolj dosledno liberalen odnos s skoraj povsem odsotnimi stališči etnične distance do pripadnikov vseh jugoslovanskih narodov izražajo pripadniki LDS. Pripadniki LDS in levih opozicijskih strank

sporočajo tolerantne poglede do imigrantov. Med pristaši LDS jih je največ izobraženih in mladih. Neslovenci pa se najbolj štejejo za pristaše levih opozicijskih strank. Ti dve ugotovitvi nista nepomembni za razumevanje različnih stališč pristašev političnih strank do mednacionalnih odnosov in še posebej do imigrantov.

VIRI:

Norušis Marija J.: SPSS-x Introductory Statistics Guide, SPSS INC. Chicago, 1988.

Norušis Marija J.: SPSS-x Advanced Statistics Guide, SPSS INC. Chicago, 1988.

Haberman Shelby J.: Analysis of Qualitative Data, Volume 1, Academic Press, New York, 1978.

(ad 20, 23, 25 pripravil C. Trampuž)

Zaznave Slovencev o političnem sistemu

Nova ustava v politični zavesti Slovencev

Raziskava Slovensko javno mnenje 1990¹ je bila v precejšnji meri namenjena merjenju zaznave ljudi o nekaterih odprtih dilemah bodoče slovenske ustave. Osnutek ustave Republike Slovenije, ki ga je skupščina Republike Slovenije določila na seji 12. 10. 1990 je bil dan tudi v javno razpravo.² Zato nas je raziskovalno tudi zanimalo, kakšna je vednost ljudi o slovenski ustavi.

Ali ste kaj slišali o tem, da v slovenski skupščini pripravljajo novo slovensko ustavo? (če da) ali ste morda prebrali osnutek ustave?

1 – nič nisem slišal o tem	6,4
2 – nekaj sem slišal, bral	83,5
3 – bral sem osnutek ustave	10,1

Takšni odgovori anketiranih ne presenečajo in bi tako izraženo stopnjo vednosti Slovencev o novi ustavi lahko tolmačili kot povsem normalen in v glavnem tudi raziskovalno pričakovan pojav. Slej ko prej se kaže posloviti od realsocialistične »vere« in politične iluzije, da vsi ljudje, ali pa vsaj velika večina ljudi, bere ustavo in participira v političnem življenju. Spomnimo se v tej zvezi v ne tako daljni preteklosti v politični prostor potisnjene in politično negovanega in vzdrževanega slogana, da »naši delovni ljudje manifestativno sprejemajo in podpirajo novo ustavo«. Takšno pojmovanje »ustavne razprave« je bilo v nekem smislu le bolj ali manj zakonit »dodatek« k vlogi politične (enoumne) avantgarde, ki je v svojih politično strokovnih štabih izumljala idejne osnutke ustavnih sprememb, ki so jih potem nepregledne delovne množice, ko so dobile takšne idejne osnutke že ustavnopravno predelane, tudi »plebiscitarno« sprejemale.

Pluralistično demokratičen prostor vnaša tudi v pojmovanje vednosti ljudi o ustavnih spremembah in v samo ocenjevanje ustavne razprave nove razsežnosti. Podoba je, da ustavna vprašanja poglobljeno zanimajo vendarle zgolj ožji del angažirane družbenopolitične in seveda predvsem strokovne javnosti, dočim se pretežni del slovenske javnosti pač obnaša v smislu »nekaj sem o novi slovenski ustavi slišal, nekaj sem pač že bral«. Vse izgleda, da se tudi v tem »ustavno razpravljalskem pogledu«, Slovenija približuje razmeram v zahodni Evropi, kjer tudi ustavnih razprav in ustavnih dilem ne obravnavajo v »množičnem smislu«. Tudi naša javnomnenjska raziskava opozarja na omejen domet globjega in podrobnega zanimanja slovenske javnosti za ustavna vprašanja. Raziskovalno sporočilo raziskave Slovensko javno mnenje je tudi v tem, da se bo morala slovenska politična volja v zvezi z novo slovensko ustavo prvenstveno nasloniti in zanesti na družbeno angažirani in strokovno bolj osveščeni del slovenske javnosti.

¹ V tem članku so razčlenjeni podatki iz Raziskave Slovensko javno mnenje 1990/2 (SJM 1990/2), Raziskavo izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani; raziskovalna skupina N. Toš (nosilec projekta), P. Klinar, B. Markič, Z. Roter; reprezentativni vzorec 2100 polnoletnih občanov Republike Slovenije – november in december 1990.

² Osnutek ustave Republike Slovenije, Poročevalec Skupščine Republike Slovenije in Skupščine SFRJ, št. 17 z dne 19. 10. 1990.

Raziskava razpira ugotovitev, da vprašani niso neprizadeti do nekaterih izhodišč v uvodu k slovenski ustavi. Gre torej za vprašanja iz takoimenovane preambule,³ kjer so del slovenske razmišljajoče javnosti razgibala zlasti vprašanja v zvezi s svetostjo življenja oziroma z nedotakljivostjo življenja, pa tudi dileme o vključitvi narodnoosvobodilnega boja kot prvine naše dediščine. Raziskovalni podatki kažejo, da so stališča ljudi o sintagmi »svetost življenja« (19,3%) in o »nedotakljivosti življenja« (26,9%), ter nevednost oziroma nezavzemanje stališč do tega problema (35,7%) precej enakovredno razpršena, čeprav rahlo prevladuje stališče, naj se sintagma »svetost življenja« nadomesti z »nedotakljivost življenja«. Nekoliko drugačen je utrip slovenskega javnega mnenja glede navedbe narodnoosvobodilnega boja v ustavni preambuli, saj se skoraj 40% vprašanih zavzema za imenovanje tega boja v ustavni preambuli. To kaže, da je slovenska politična zavest, v nasprotju z nekaterimi ideološkimi poizkusi razvrednotenja, dovolj realna v ocenjevanju tega izseka slovenske zgodovine.

In kako Slovensko javno mnenje sodi o državnih simbolih?

Kakšna naj bi bila po vašem mnenju slovenska zastava v prihodnje?

1 – takšna kot doslej	28,1
2 – bela-modra-rdeča, vendar brez zvezde	30,0
3 – izbrali naj bi novo zastavo	27,1
4 – ne vem	14,6

Kakšen naj bi bil po vašem mnenju v prihodnje slovenski grb?

1 – takšen kot doslej	31,2
2 – sedanji grb, vendar brez zvezde	28,7
3 – izbrali naj bi nov grb	24,7
4 – ne vem	15,7

Tudi tu kažejo deleži odgovorov ob posameznih v razsojo ljudem ponujenih modalitetah, skoraj povsod približno tretjinsko razpršenost in tedaj približno enake deleže odgovorov pri vseh vprašanjih.

Človeške pravice in slovenski javnomnenjski utrip

V naši longitudinalni raziskavi Slovensko javno mnenje, ki odslkava bistvene spremembe v utripu javnega mnenja, smo vidno pozornost posvečali tudi temeljnim človekovim pravicam. Že naše pretekle raziskave so razkrivale občutljivost Slovencev do spoštovanja človekovih pravic kot enega izmed bistvenih in opredeljujočih pogojev za demokratično družbo in kot izjemno pomembno demokratično obogatitveno sestavino političnega sistema. Raziskava Slovensko javno mnenje 1990, ki je potekala ob koncu 1990. leta, pa je še zaostрила tenkočutnost ljudi do spoštovanja teh pravic kot izjemno pomembnega dejavnika upoštevanja človekovega dostojanstva. V osveščenosti slovenskega javnega mnenja o pomenu človekovih pravic je dejansko prišlo do izstopajočega premika, bržčas večjega kot na številnih drugih poljih naše dolgoročno zasnovane javnomnenjske raziskave, ki

³ Glej B. Markič: Preambula k slovenski ustavi – med izvornostjo in posnemanjem, Teorija in praksa št. 10–11/1990.

razčlenjevalno posega tudi na številna druga družboslovno relevantna tematska področja.

Kako tolmačiti to – gledano z vidika raziskovalne dinamike in raziskovalnih trendov zadnjih let – še bolj razvidno stopnjo ozavešanja Slovencev o pomenu zagotavljanja človekovih pravic? Očitno gre pri tem tudi za nasledek presoje ljudi o številnih preteklih dogajanjih pri nas, ki so bila povezana z velikim kršenjem človekovih pravic, kar se je očitno dovolj globoko zasidralo v Slovenčevo zavest in tako Slovence pripeljalo do političnega samozavedanja o pomenu prav teh pravic. Tako postaja zahteva slovenskega javnega mnenja po spoštovanju, uresničevanju in varstvu človekovih pravic bolj ali manj trajen opomin etablirani oblasti ter, gledano širše, tudi s strani volilcev zahtevanega nadzorovanja oblasti. Polje uresničevanja človekovih pravic ni v nobeni državi takšno, da ga ne bi mogli dejansko in pravno kultivirati še z novimi, za človekovo dostojanstvo odločujočimi pravicami.⁴ Slovenska javnost dojema človekove pravice ne le kot dejanski in pravni, ampak tudi kot moralni problem. Na izostreno dojemanje slovenske javnosti glede zahtevanih standardov o človekovih pravicah, pa je poleg domačega družbenopolitičnega ozračja nedvomno vplivalo tudi dogajanje v mednarodnem okolju. Tudi to postavlja problematiko človekovih pravic kot »nadkrajevno« in ne pristaja več na tezo, da je očitanje kršenja človekovih pravic že »vmešavanje v notranje zadeve.«

Raziskava razkriva tudi bojazen vprašanih, da se človekove pravice zavoljo vzrokov, ki bi jih narekoval »državni razlog«, ne bi zlorabljele in da tako raven človekovih pravic ne bi upadala. Slovenci se zavedajo, da je brez spoštovanja človekovih pravic vprašljiva tudi vsaka druga pridobitev v novem politično tekmovalnem sistemu in da je razumen register človekovih pravic in dosledno uresničevanje teh pravic preizkusni kamen za demokratično slovensko družbo, za družbo, ki razglašča, da sloni tudi na civilizacijskih pridobitvah.

Konkretne meritve raziskovalnih rezultatov pokažejo, da so ljudje posebej odbojni do omejevanja temeljnih človekovih pravic, če bi to zahtevala (vsakokratna) struktura na oblasti in da bi preje pristali na morebitne omejitve, če bi kakšna tuja država napadla Slovenijo, oziroma če bi bila Slovenija ogrožena. Gre tedaj za presojo, kakšne vrednote so v igri in temu primerno tudi bije slovenski javnomnenjski utrip. Razlogi, zaradi katerih bi se smela omejiti svoboda gibanja znotraj Slovenije in svoboda izbirati si svoje prebivališče, pa imajo sledečo hierarhijo: a) zaradi zavarovanja zdravja, b) zaradi zavarovanja javnega reda, c) če to zahteva nacionalna javna varnost.

Raziskava Slovensko javno mnenje 1990 izpričuje, da so Slovenci tenkočutni glede morebitnih posegov v njihovo zasebnost. Gre za pravice, ki so za človeka izjemno pomembne, saj gre tudi za človekovo intimno sfero, ki je tako osebnostno, kot družinsko zelo občutljiva. Če se krši človekova zasebnost, če se krši nedotakljivost stanovanja, odpirajo zasebna pisma, prisluškuje telefonskim pogovorom, potem nimamo opravka s pravno državo, temveč z njeno farso oziroma karikaturou. Slovenci se v naši raziskavi pokažejo zelo zadržani glede na to, kdaj bi lahko zakon predpisal, da se na podlagi sklepa sodišča sme v nekaterih primerih:

	da	ne	ne vem
a) stopiti v tuje stanovanje	37,1	56,0	6,8
b) odpreti zasebno pismo (prekršiti pisemsko tajnost)	17,9	75,5	6,6
c) prisluškovati telefonskim pogovorom	15,3	78,6	6,0

⁴ Glej tudi Varstvo človekovih pravic (razprave, eseji, dokumenti), Mladinska knjiga, Ljubljana 1988 (zbornik uredil P. Jambreč, A. Perenič, M. Uršič).

Zakonsko omejitev svobode izražene misli, govora, javnega nastopanja, svoboda tiska ter pravice do mirnega zbiranja in javnih zborovanj bi le majhen delež Slovencev dopustil samo v izjemnih primerih. Skoraj tri četrtine vprašanih pa presoja, da kaj takega sploh nikoli ne bi smelo priti v poštev.

Če poizkušam strniti raziskovalne javnomnenjske rezultate glede človekovih pravic v skleпно presojo, lahko ugotovim: v toku je intenziven proces ozaveščanja Slovencev o pomenu spoštovanja in varstva teh pravic, predvsem tudi kot ovira arbitrarnosti oblasti. Kajti vse prepogosto so se ravno človekove pravice izkazale za oblast kot »nadležne, sitne« pravice.

Pravica do azila (priežališča) je pravica, ki jo številni politični sistemi dajejo tujim državljanom in osebam brez državljanstva (takoimenovanim apatridom oziroma apolidom) iz posebnih, v ustavnih dokumentih navedenih razlogih. V našem političnem sistemu je ta pravica že doslej obstajala in tako ustava Jugoslavije kot ustava Slovenije sta v zvezi z azilom opredeljevali temeljne razloge, ki so upravičevali pravico do azila. Jugoslavija je vsekakor sodila med države, ki je ustavno institucionalizirano pravico do azila – izhajajoč iz meril svojega političnega sistema, pa tudi mednarodnih standardov – tudi praktično udejanjala. Slovenija kot suverena in demokratična država, kot republika, ki varuje temeljne človekove pravice in državljanske svoboščine kot izhodiščne in osrednje prvine ustavne ureditve ter pravne države, seveda ne more biti gluha do pravice do priežališča (azila). Tudi osnutek ustave Republike Slovenije določa, da je v mejah zakona priznana pravica priežališča tujim državljanom in osebam brez državljanstva, ki so preganjane zaradi zavzemanja za svobodo in pravice človeka. In kako se slovensko javno mnenje odziva na vprašanje, ali naj slovenska država omogoča azil osebam, ki so v lastni državi preganjane? Znatno večinski delež vprašanih se zavzema za to, da bi v takšnih primerih slovenska država omogočala azil, čeprav tudi delež tistih, ki so glede tega neopredeljeni (ena petina) ni zanemarljiv.

Volilni proces, referendum in javno mnenje

Glede na prejšnji delegatski sistem, ki je v zavesti ljudi ohranil predvsem obeležje svojevrstnega »precejala«, ki je preprečeval neposrednost v volilnem procesu, ni čudno, pa so vse zadnje raziskave Slovenskega javnega mnenja kazale na »politično lakoto« ljudi po čim večji stopnji neposrednosti. Odbojnost do vmesnih, posrednih stopenj v volilnem procesu je bila ena izmed temeljnih značilnosti volilne politične zavesti Slovencev.⁵

V raziskavi smo posebej spraševali o tem, kako naj bo voljen predsednik Republike Slovenije. Volilno vedenjski trend k neposrednosti volitev se očitno nadaljuje in je prešel do svojega polnega izraza tudi glede načina volitev družbeno tako izpostavljene funkcije kot je ravno funkcija (institucija) predsednika slovenske republike. Več kot štiri petine vprašanih se odločno zavzema za to, naj bo predsednik Republike Slovenije izvoljen na neposrednih volitvah in le nekaj več kot 12% vprašanih meni, da bi naj to bila funkcija skupščine (parlamenta), ki naj bi predsednika Republike Slovenije volila z dvotretjinsko večino (7,8% vprašanih), oziroma z enostavno večino (4,5% vprašanih). Drugo je seveda vprašanje, ali je v zaznavi slovenskega javnega mnenja, ki se nedvomno zelo jasno artikulirano zavzema za neposrednost izvolitve predsednika Republike Slovenije, prisotna tudi

⁵ Glej B. Markič: Volitve 1990, Teorija in praksa, št. 6-7/1990.

zavest, kaj neposrednost izvolitve takšne »institucije« kot je državni predsednik, pomeni glede stopnje politične moči napram vlogi parlamenta: v ustavnopravnem smislu neposredna izvolitev predsednika države zanesljivo nagiba k predsedniškemu in ne k parlamentarnemu sistemu. Takšen način izvolitve predsednika republike bi upravičeval preje do več njegovih pravic in pristojnosti, ki bi bile tudi vsebinsko odločujoče in ne le pretežno reprezentativne. V občutljivi arhitektoniki odnosov na črti predsednik države–parlament pač način volitve predsednika države ni brez vpliva na vsebino in pristojnosti, ki jih ima posamezna institucija (predsednik države, parlament, vlada) v političnem sistemu.

V razliko od slovenskega javnega mnenja, ki upošteva raziskovalne rezultate, glede načina izvolitve predsednika republike pravzaprav ni nič kaj dosti »alternativno«, saj možnost neposrednosti volitve predsednika slovenske republike malodane v celoti podpira, pa je Osnutek ustave Republike Slovenije v tem pogledu jasno »varianten«.⁶ Navaja namreč tako možnost izvolitve predsednika Republike Slovenije na neposrednih, splošnih, tajnih volitvah in je predsednik republike izvoljen z večino glasov vseh volivcev, ki so glasovali. Omenim pa naj, da variantna rešitev navaja izvolitev predsednika Republike Slovenije v državnem zboru z dvotretjinsko večino glasov vseh poslancev (člen 99 Osnutka). Če pa bo politična volja, kar se načina volitev predsednika Republike Slovenije tiče, upoštevala mnenje, izraženo v raziskavi Slovensko javno mnenje 1990, potem odgovor na vprašanje, kako izvoliti državnega predsednika, očitno ne bo dvomljiv.

Neposredna zgodovina našega političnega sistema kaže, da je sistem »forsiral« samoprispevkovno usmerjene referendumne in to v izjemno izdatnih količinah. S takšnimi referendumi so si občani (krajani) nedvomno prek lastnih, namensko usmerjenih sredstev izboljševali infrastrukturo svojega neposrednega okolja, gradili objekte, ki so dvigovali kakovost življenja. Toda postopoma se je volja ljudi do izdvajanja sredstev na takšen način vidno osipala in ne tako redki samoprispevkovni referendumi niso več uspevali. Sodobna zgodovina političnih procesov pri nas pa ni poznala takoimenovanih političnih referendmov, čeprav jih je sistem institucionalno dopuščal.⁷ Očitno ni bilo politične volje, da bi jih priklicali v institucionalno in dejansko politično življenje.

Proces demokratizacije in pluralizacije političnega življenja v Sloveniji pa je klical tudi k uporabi političnih referendmov in slovensko javno mnenje je izražalo težnjo tudi k tovrstnim političnim referendumom. Težnja Slovencev po neposrednem in ne samo po »delegiranem« odločanju je odsevala tudi v zahtevi – v številnih raziskavah Slovenskega javnega mnenja zadnjih let smo jo zelo razvidno registrirali – po dejanski uporabi političnega referenduma o pomembnih, za Slovence strateško odločujočih, usodnih vprašanjih. Tudi razčlenjevanje raziskave Slovensko javno mnenje 1990 kaže, da se ta trend nadaljuje. Mnenje, da referendum ne bi bil potreben niti za sprejem nove ustave, niti za spremembo ustave, ostaja v izraziti manjšini. Bistveno pa prevladuje delež tistih, ki ravno referendum opredeljujejo kot takšno pomembno neposredno institucijo političnega sistema, ki naj ima »glavno besedo« v zvezi s sprejemanjem oziroma spreminjanjem slovenske ustave. Slovenska ustava je v politični zavesti Slovencev dokument, ki terja preverbo in potrditev na vseljuskem glasovanju in takšne pravice si večina Slovencev ne pusti vzeti ali jo prepustiti v dokončno presojo le parlamentu.

⁶ Osnutek ustave Republike Slovenije, št. 17 z dne 19. 10. 1990.

⁷ Primerjaj F. Grad, D. Zajc, I. Kavčič: Referendum in sprejemanje nove slovenske ustave, Institut za javno upravo pri Pravni fakulteti, Ljubljana 1990.

V zvezi z raziskavo slovenskega javnega mnenja, ki se je nanašala na volilne procese, naj še omenim, da slovensko javno mnenje v glavnem ni naklonjeno takšnemu volilnemu sistemu, ki bi omejeval male stranke in gibanja, da bi prišle v parlament. In kako se vprašani opredeljujejo do roka za izvedbo volitev predsednika Republike Slovenije in poslancev za slovenski parlament po sprejetju nove ustave? Kot razumen rok za izvedbo volitev je po mnenju anketiranih na prvem mestu rok »do treh mesecev«, sledi mnenje »tako po sprejetju ustave« in nato rok »do šestih mesecev«. Daljših rokov za izvedbo volitev po sprejetju nove ustave naše javno mnenje ne podpira, oziroma jih podpira le v neznatni manjšini.

Javno mnenje, regionalizem, lokalna samouprava

Politični sistem Republike Slovenije predvideva znatne spremembe v zvezi z doslej opredeljenim komunalnim sistemom in komuno kot »temeljno družbenopolitično skupnostjo«. Odpira se vprašanje – osnutek slovenske ustave ga slabotno in neizdelano nakazuje – lokalne samouprave kot pomembne politične vrednote pluralistične demokracije. Nova slovenska ustava (sicer res bolj »načelno«) inavgurira sistem lokalne samouprave, ki bo pravno in dejansko ukinil dosednji komunalni sistem. Zdi se, da je resnično tehtno vprašanje, kako oblikovati lokalno samoupravo, ne le kot pomembno kakovost slovenskega političnega sistema, ampak tudi kot vidno kakovost življenja. Občina, pojmovana kot demokratičen javnopravni instrument s statusom samouprave, prek katere se rešujejo lokalni problemi, vstopa v Slovenčevo politično zavest kot pomembna sestavina njegovega odnosa in vrednotenja tudi do globalnega političnega sistema.

Raziskava izpričuje, da Slovenci niso navdušeni nad preveliko razdelitvijo sedanjih občin v več občin in da veliko drobljenje občin odklanjajo: pretirano drobljenje občin ne bi omogočalo takšne smotrne organizacije občin, da bi bila zagotovljena tudi strokovnost. Slovenci pa bi tudi pristali na preurejanje občin, vendar tako, da takšno združevanje in razdeljevanje ne bi bilo administrativno, temveč na temelju resničnih potreb in interesov posameznega območja. Očitno v slovenski politični zavesti ni usahnil spomin na v preteklosti dokaj voluntaristične in politično subjektivistične prijeme in gnetenja »nižjih« oziroma »ožjih« družbenopolitičnih skupnosti, kar vse je ne tako redko vodilo do družbenih, socialnih in ekonomskih anomalij. Vsaka oblast »rabi« lokalno samoupravo in tudi zato ni obrobno vprašanje, kako bo lokalna samouprava organizirana. Že pridobljene pravice na lokalni ravni ne bo enostavno zmanjševati, saj se ljudje ravno pridobljenim pravicam ne odpovedo radi. Seveda pa je lokalna samouprava tudi važna vzpodbuda k napredku in omogoča nadaljnji družbeni razvoj, prvenstveno na lokalnih ravneh.

In kako se vprašani v naši raziskavi opredeljujejo do vodenja občine?

Kdo naj vodi občino?

1 – župan, ki imenuje svoje referente (poverjenike, odbornike)	34,8
2 – občinski odbor – nekakšna občinska »vlada«	19,7
3 – občinski svet ali skupščina	34,5
4 – ne vem	10,9

Iz podatkov je razvidno, da se vprašani skoraj povsem enako opredeljujejo za »županski« sistem in za »občinski skupščinski sistem«. Predstava o »očetu – župa-

nu«, ki uživa avtoriteto, je očitno kar dosti trdno zasidrana v Slovenčevi »komunalni« zavesti.

Vprašanje »republiškega centralizma«, policentričnega razvoja Slovenije in zadnje čase oživljena razprava o vlogi regij v slovenskem političnem, gospodarskem in kulturnem prostoru so prvine, ki tudi razgibavajo slovensko politično javno mnenje.

V predlogih za novo slovensko ustavo je pripravljenih več zamisli regionalnega razvoja Slovenije. Zanima nas, s katero od navedenih zamisli soglašate?

1 – razdeljenost na regije je nepotrebna, Slovenija naj bo vodena iz republiškega središča, deluje naj kot enoten sistem	29,3
2 – Slovenija naj bo razdeljena na regije, območja, ki tudi samostojno usmerjajo svoj razvoj	51,7
3 – kaj drugega	1,8
4 – ne vem	17,2

Zgoraj razgrnjeni podatki kažejo na prevladujoč delež tistih, ki podpirajo tudi regionalno institucionalno sestavino političnega zemljevida republike Slovenije. Velika centralizacija odločanja kaj lahko vodi tudi do spremenjenega odnosa ljudi do družbenopolitičnih zadev; ljudje se pasivizirajo in tako niso več vzpodbujeni za politično participacijo. Slovenija je geografsko, gospodarsko in bržčas do določene mere tudi kulturno – kljub sicer državno enotnemu slovenskemu prostoru – faktično razdeljena na področja (regije) in očitno ni sprta z resnico ugotovitev, da tudi regije prebivalci čutijo kot bolj ali manj naravno okolje svojega prebivanja in tudi svojih zelo otipljivih in neposrednih interesov. In ne nazadnje: regionalno institucionalizirana strukturiranost slovenskega prostora je tudi protiutež republiškemu centralizmu. V številnih okoljih, tudi drugih političnih sistemov in zakaj tako ne bi bilo tudi v našem, je regija (tista) vmesna raven, ki omejuje državni centralizem in je tedaj tudi njegov »popravek«. Tudi z vidika interesne artikulacije, agregacije in sinteze je regija smotrna: interesi, ki pljuskujejo čez meje občin se prek regije srečujejo, povezujejo, prevajajo »navzgor«, so torej z vidika, o katerem razpravljamo, neke vrste »prevodno interesni prostor«. Če tega prostora ni, ga zapolni »centralna državna slovenska oblast«. Očitno gre za občutljivo ravnovesje na črti občina (in lahko tudi še »ožja« raven lokalne samouprave) – regija – republika (slovenska država). Naša raziskava daje na znanje, da je zavest o teh občutljivih ravnovesjih prisotna tudi v slovenskem javnem mnenju, saj delež tistih, ki presojujejo, da je razdeljenost na regije nepotrebna in da naj Slovenija deluje kot enoten sistem, tudi ni tako majhen (skoraj ena tretjina vprašanih).

Poslanci, parlament in vlada v očeh javnosti

Živimo v času, ko se ne menja le institucionalna mreža političnega sistema in vsebina institucij, temveč ko je vsaj v delu slovenskega javnega mnenja podčrtana tudi težnja po spremembah imena institucij. Ne le z nekakšnega ozkega semantičnega vidika, ampak tudi z vidika uskladitve vsebine političnih institucij z njihovim nazivom, je povsem legitimno tudi razmišljanje, kako poimenovati (preimenovati) slovensko osrednje politično predstavniško telo. Razumljivo je, in brez vsakršnih nadaljnjih razlag je jasno, da pojem delegatska skupščina ne prihaja v poštev, saj

več ne uveljavljamo delegatskega sistema. Sam pojem skupščina že ni več tako a priori zavržen, saj so ta pojem poznali ali pa ga poznajo tudi v nekaterih drugih političnih sistemih (assemblée, Versammlung). Osnutek ustave Republike Slovenije govori o državnem zboru (85. člen), oziroma v varianti k 85. členu tudi o dvodomnem parlamentu, ki bi ga sestavljala državni zbor in zbor regij. V raziskovalni nalogi Slovensko javno mnenje 1990 smo spraševali tudi po imenu novega slovenskega parlamenta in ponudili štiri modalitete 1. državni zbor, 2. skupščina, 3. parlament, 4. kako drugače, še neki drug naziv. 29,6% vprašanih odgovarja, da o tem vprašanju nima svojega mnenja; 42,2% se zavzema za naziv Parlament; 19,5% bi ostalo pri dosedanjem imenu (Skupščina); 5,8% se izjasnjuje za ime državni zbor; 2,9% pa je ponudilo razne druge nazive. Seveda je tu tudi problem, ali ni bilo vprašanje, kako naj se imenuje slovenski parlament (in potem tudi v modaliteti ponujen pojem parlament) preveč sugestivno, oziroma metodološko celo neprecizno in sporno. Vendar kljub temu (izraz parlament je pač generični pojem) dobljeni podatki niso brez vrednosti. Seveda: za delovanje našega osrednjega politično reprezentativnega telesa bo pomembno še vse kaj drugega kot samo ustrezno ime; vendar tudi sam naziv ni brez pomena, saj lahko asociira na zgodovinske determinante v zvezi s slovensko politično tradicijo, ali pa se utaplja v splošnejših pojmih.

V raziskavi smo merili tudi odnos Slovencev do vprašanja, ali naj imajo narodne manjšine pravico do svojih poslancev v parlamentu ne glede na število pripadnikov manjšine in ali naj imajo v parlamentu predstavniki narodnih manjšin (in regij) posebne pravice, ko se odloča o tistih vprašanjih, ki jih neposredno prizadevajo. Pri tem zanesljivo ne gre samo za vprašanja, ki se tičejo »parlamentarnih zadev«, temveč za pomemben izsek odnosa Slovencev do avtohtonih narodnih manjšin nasploh. Ta tema se zdi posebej zanimiva, ker je bilo v (res sicer majhnem) delu ustavno razpravljalske javnosti opaziti tudi politično ozka stališča, češ naj bi narodne manjšine v državi Sloveniji obravnavali tako, kot druge države obravnavajo našo slovensko manjšino (načelo reciprocitete).

In kako se na zgoraj omenjeno temo odziva slovensko javno mnenje? Nič kaj posebej politično širokogrudno (pritrdilno, to je, naj imajo narodne manjšine pravico do svojih poslancev v parlamentu, ne glede na število manjšine, se izjasnjuje 43,2% vprašanih; odklonilno 31,8% vprašanih; neopredeljenih je 25,0% vprašanih).

V raziskavi smo spraševali tudi o sestavi slovenskega parlamenta in to z vidika enega ali dveh zborov. Sestava skupščine je vprašanje, ki je morda že celo bolj »ekspertno« kot javnomnenjsko, saj terjaja vsaj temeljno poznavanje delovanja prejšnjega skupščinskega in sedaj počasi nastajajočega parlamentarnega sistema. Ob tem vprašanju je Slovensko javno mnenje skorajda natančno tretjinsko razdeljeno (za en zbor: 31,5% vprašanih, za dva zbora 30,0% vprašanih, neodločenih je bilo 38,4% vprašanih). Očitno je zamisel o regijah, ki je prodrla v slovenski prostor, tudi vplivala na velikost deleža tistih, ki se zavzemajo za dva zbora republiškega parlamenta.

Večstrankarske volitve v slovensko skupščino (parlament) so izostrile tudi vprašanje, komu naj predvsem odgovarjajo poslanci po svoji izvolitvi. To vprašanje je še posebej terjalo tudi javnomnenjsko presojo glede na dejstvo, da so zlasti nekateri (čeprav začasni) poslovnik oziroma pravila klubov poslancev zelo poudarjali odgovornost in vezanost poslancev predvsem na svojo stranko ali na strankarsko koalicijo.

Komu naj predvsem odgovarjajo poslanci po svoji izvolitvi?

1 – svoji stranki	12,5
2 – volilcem, ki so jih volili (v volilnem okolišu)	70,7
3 – ravnajo naj po svoji lastni vesti, prepričanju	9,1
4 – ne vem	7,5

Na splošno bi lahko dejal, tudi glede na druge podatke v raziskavi Slovensko javno mnenje 1990, ki se tičejo odnosa ljudi do političnih strank, da je slovenski politični prostor še vedno zelo odprt in da bo še prihajalo do znatnega političnega prestrukturiranja. Dobljeni podatki, ki govorijo o tem, da se prepričljiva večina vprašanih (sedem desetih) zavzema za to, da bi poslanci predvsem odgovarjali volilcem v svojem volilnem okolišu in manj svojim strankam, pa vsaj na ravni raziskovalne hipoteze dopušča sklep, da ima slovenska javnost politiko za javno zadevo samih državljanov, ne pa za izključno domeno političnih strank. Razumljivo, drugo je vprašanje, kako je to mogoče sistemsko uresničiti, vendar zaznava vprašanih o odgovornosti poslancev je pač takšna kot smo zgoraj navedli. Tudi pred same poslance se v luči izsledkov naše javnomnenjske raziskave postavlja vprašanje, ki je politično in moralno: kako vskladiti obveznosti do svoje politične stranke in do volilnega telesa, kako uresničevati svoj »mandat«; kako dosegati kot poslanec profil »avtonomne osebnosti« kot to opredeljujejo nekatera pravila klubov poslancev, glasovati po svoji vesti in presoji, istočasno pa biti glede glasovanja v skupščini vezan tudi na sklepe strankarskega poslanskega kluba.

Vprašani se v prevladujočem deležu zavzemajo za to, da lahko parlament izreče nezaupnico vladi ne le kot celoti, ampak tudi posameznim ministrom (76,3% vprašanih). Bržčas so na takšno presojo vplivala določena ravnanja posameznih ministrov, ki jih slovenska javnost, ali bolje rečeno, del slovenske javnosti, ocenjuje kritičneje od celotne vlade oziroma drugih posameznih ministrov. Glede tega, s kakšno večino glasov bi lahko parlament izrekel nezaupnico vladi, pa so stališča vprašanih previdnejša in niso za nepremišljeno zaletavost: večinski delež vprašanih podčrtuje v tem pogledu nujnost dvotretjinske večine.

Ocenjevanje delovanja sedanjega slovenskega izvršnega sveta (slovenske vlade) v odnosu do neposredno predhodnih raziskav Slovenskega javnega mnenja, ni deležno nobenih bistvenih premikov. V prejšnji raziskavi Slovenskega javnega mnenja je 47,7% vprašanih dejalo, da slovensko vlado ocenjuje kot »v glavnem uspešno«, v naši sedaj obravnavani raziskavi pa je bilo takšnih 47,4% vprašanih. V prejšnji raziskavi Slovensko javno mnenje se je 16,6% vprašanih izjasnilo, da je slovenska vlada »v glavnem neuspešna«, v letošnji raziskavi pa je takih 17,6% vprašanih. V zvezi s pravkar navedenim lahko ponovim tisto, kar sem že zapisal⁸ ob interpretaciji raziskovalnih podatkov ob neposredno prejšnji javnomnenjski raziskavi: odgovori kažejo glede slovenske vlade (slovenskega izvršnega sveta) kar visoko pozitivno vrednotenje. Seveda pa je zelo pomembno, na kakšni časovni točki in na kakšnem situacijskem preseku se meri »kredit« vlade. In res je tudi, da posamezen zgrešen in tudi »nepopularen« ukrep vlade hitro povzroči jezo javnega mnenja in relativno pozitivno oceno vlade obrne v negativno vrednotenje vlade.

⁸ Glej B. Markič: Politična zavest in javno mnenje, Teorija in praksa, št. 5/1990.

Prepoznavanje in razumevanje preteklosti

Čeprav je od raziskave SJM 90 (1) preteklo samo slabo leto do ponovnega raziskovanja slovenskega javnega mnenja v novembru oziroma decembru 1990 (SJM 90-2), imajo zadnji podatki sami po sebi tudi v primerjavi s prejšnjimi pomembne samosvoje značilnosti in kakovost. Ta je določena s *samo naravo časovne točke*, v kateri smo raziskovali. Gre najprej za povolilno obdobje, ko so prebivalstvu že *precej znani* novo razmerje političnih sil, zlom prejšnjega realsocialističnega modela in prve jasne najave nove oblasti o novi politični ter družbeno-ekonomski ureditvi dežele. Velik del prebivalstva poleg tega lahko izkustveno primerja prejšnje razmere z novo nastajajočimi. Preglednost razmer sicer ni popolna deloma zato, ker nova politična oblast še ni povsem natančno predstavila nove sistemske ureditve, deloma pa so razmere še vedno močno obremenjene z vprašanjem o usodi slovenske republike, z nacionalnim obstojem, s krizo mednarodnih odnosov v Jugoslaviji in z usodo jugoslovanske države kot take. Kljub tem omejitvam pa imajo po mojem mnenju pridobljeni podatki o stališčih prebivalstva do preteklega, do t. i. 45-letne komunistične vladavine, vendarle velik pomen in že omogočajo prepoznavanje ključne miselne matrice, ki bo stališča in ravnanja določala tudi v prihodnje. To utemeljujem tudi z dejstvom, da so slovenskemu prebivalstvu v tem trenutku znana tudi vsa glavna dejstva iz preteklosti, do nedavna neznana, zamolčevana ali tako in drugače pleskana ter prikrivana, pa naj gre za dogajanja med drugo svetovno vojno, neposredno po njej, pa tudi v vseh letih t. i. »izgradnje socialistične družbe«.

I

Poučna je razporeditev deležev različnih stališč že na *prvo globalno vprašanje o presoji razmer v Sloveniji od leta 1945 do volitev v letu 1990*. Kar 72,5% vprašanih, to pa je velika večina, je izbrala odgovor, da je v tem času »bilo marsikaj dobrega, pa tudi marsikaj slabega«. Res je ponujen odgovor oblikovan zelo splošno in iz njega ni mogoče neposredno sklepati o tem, kaj si posamezniki ali skupine vprašanih predstavljajo z »dobrim« ali s »slabim«. Res pa je tudi, da so lahko respondenti izbirali tudi druga dva odgovora, oblikovana skrajnostno, ne le zaradi lažjega prepoznavanja »srednje poti«, marveč tudi zaradi upravičenih domnev, da so vsaj v manjših delih prebivalstva skrajnostna pojmovanja tudi dejansko navzoča. Naše domneve so se potrdile. Za stališče, da »to obdobje označuje čas strahu in zatiranja posameznika in naroda«, se je odločilo le 8,8% vprašanih, to pa je manj kot desetina. Verjetno gre za populacijo, ki je bila v tem času posredno ali neposredno tako ali drugače prizadeta in govori iz te prizadetosti povsem iskreno. Zato pomena te prizadetosti vrednostno nikakor ne gre omalovaževati ali zmanjševati ter se pri tem sklicevati na večinsko mnenje. Za prizadete je to bil v resnici »čas strahu in zatiranja« in za njihovo prizadetost je potrebno razumevanje. Tisto, kar je možno poudariti, pa je potrditev naše domneve, da večina v javnem mnenju vendarle ne sprejema političnostrankarsko izklicevane paradigme o 45-letni vladavini komunističnega ali rdečega terorja, ki je bila tako ostro podčrtovana v predvolilni kampanji in na katero se strankarski veljaki še vedno sklicujejo, ko opravičujejo sedanje slabe gospodarske razmere. Težko je natančno pojasniti, kaj se skriva za

13,1% deležem tistih, ki so za označitev preteklega obdobja izbrali odgovor, da je »to bil čas napredka in dobrega življenja«. Najbrž gre za nekatere, ki jim je to obdobje dajalo prednosti in dobro življenje. Najbrž pa gre tudi za tiste, ki jim je čas po letu 1945 v primerjavi s predvojnimi res prinesel tudi boljše gmotno življenje. Vsaj deloma to lahko preizkusimo s podatki o stališčih znotraj skupine vernikov – nedeljnikov (redni obiskovalci obredov – 12,9% znotraj cele odrasle populacije) zaradi znanega dejstva, da je bil po vojni pri nas ateizem uradna ideologija, a vera nezaželena ali celo preganjana. Res vidimo, da je delež stališč o strahu in zatiranju pri nedeljnikih nadpovprečen (11,0%) in pri neverujočih na povprečju (8,3%), a so vendarle razlike malenkostne in delež »objektivnega« gledanja absolutno prevladuje. Lahko sklepamo, da je ta del že omenjene miselne matrice nekaj trajnega in zato niso uresničljive morebitne političnostrankarske zamisli o popolni demontaži »starega gledanja« pri modeliranju novih družbenih odnosov.

Drugo globalno vprašanje zadeva *gledanje na medvojna dogajanja*, ki, kot vemo, vedno znova burijo slovensko politično, zlasti strankarsko prizorišče. Gre predvsem za odnos do NOB, partizanstva in domobranstva ter s tem do spora o tem, ali je res mogoče NOB skrčiti na državljansko vojno, v kateri so bili domobranci v bistvu žrtve komunistične – partizanske ukane in zarote. Naš preizkus je potrdil domnevo o tem, da večina prebivalstva ni naklonjena popolni zaobrnitvi in spremembi dosedanje zgodovinske razlage. Pri tem ne gre prezreti, da so v časovni točki našega raziskovanja bolj ali manj javno znana prav vsa temeljna dejstva iz medvojnih spopadov (črne bukve, medvojna ubijanja), pa tudi iz povojnih množičnih ubijanj domobrancev. Vprašanje je bilo oblikovano zelo pregledno in natančno: v Sloveniji se pojavlja več gledanj o medvojnih dogajanjih (partizanstvo, domobranstvo), ki so v nasprotju z gledanji, kot so veljala v preteklosti. Katera od navedenih trditev je vašim pogledom najbližja?

Največ respondentov (39,6%) je izbralo odgovor, da so »partizani bili pravičen boj zoper okupatorja, domobranci pa so nedopustno sodelovali z okupatorjem«. Če k temu dodamo še podoben delež (38,3%) tistih, ki menijo, da bi morali v uvodu k novi slovenski ustavi izrecno omeniti NOB kot pozitivno dediščino, ter 40,7% tistih, ki izrecno navajajo, da so sami ali kdo od njihovih staršev tako ali drugače sodelovali v NOB, potem ti podatki že sami po sebi (brez primerjave z drugimi, kar bomo videli kasneje) govorijo za razlagalno podmeno, da večina slovenskega prebivalstva slej ko prej ohranja in vzdržuje pozitiven odnos do medvojne slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih simbolov. Pri tem ne gre prezreti, da je kar 56,2% vprašanih ocenilo odstranitev Titovega kipa iz predverja slovenske skupščine kot neprimerno dejanje. Kot sem dejal, te presoje učvrstijo še primerjave. Za »čisto« domobrantsko razlago, da so se partizani borili »za komunistično revolucijo, ki so se ji domobranci upravičeno uprli«, se je izreklo le 8,7% vprašanih, kar bi lahko označili tudi s trdim protikomunističnim jedrom, ki nedvomno obstaja med prebivalstvom in kot vemo, povsem neovirano in legalno lahko že nekaj časa zagovarja svoja gledanja. Očitno gre za manjšino, saj je na vprašanje o medvojnem sodelovanju vprašanih ali njihovih staršev z domobrantskim gibanjem pozitivno odgovorilo le 2,4% respondentov. Da je prav sodelovanje domobranstva z vojaškimi okupacijskimi silami okoliščina, ki vpliva na razpoloženje večine, dokazuje še posebej delež tistih, ki so izbrali za temeljno vprašanje odgovor, da so se »domobranci upravičeno uprli revoluciji NOB-a, ne bi pa smeli sodelovati z okupatorjem« (20,1%!)). Odklonilna stališča do zlorabe ali uporabe narodnoosvobodilnega gibanja za komunistično revolucijske cilje je med prebivalstvom kar znatno (vsak peti vprašani), a vendar tudi ta petina zavrača to kot

argument za sodelovanje z vojaškim okupacijskim sistemom. Pri tem vprašanju se zdi, da je religiozna variabla nekoliko bolj odločilna, kot smo to videli poprej. Spet bom opazoval le dve »skrajni« skupini: verujoče – nedeljnice (12,9%) in neverujoče (23,6%). Pri prvih je »čista« partizanska opcija precej pod slovenskim povprečjem (26,9% : 39,6%) in domobranska nekaj nad njim (9,8% : 8,7), a vendar je nad povprečjem tudi delež tistih, ki ne odobravajo domobranskega sodelovanja z okupatorjem (26,1% : 20,1%). Da gre verjetno za vpliv, ki izhaja iz bližine cerkvene institucije, nam govori tudi primerjava z najmočnejšo skupino verujočih (31,3% delež v prebivalstvu), tistih, ki izjavljajo, da verujejo, a verske obrede obiskujejo le ob velikih praznikih in ob posebnih priložnostih. Pri teh so namreč deleži posameznih opazovanih stališč povsem na ravni slovenskega povprečja ter ne odstopajo niti navzdol, niti navzgor. Pri neverujočih pa je, v primerjavi z nedeljniki, položaj obrnjen. Delež izrekajočih za partizansko opcijo je znatno nad slovenskim povprečjem (55,4% : 39,6%) ter za domobransko opcijo pod njim (6,4% : 8,7%). Primerjava še pokaže, da je neopredeljenih pri nedeljnikih še precej več (33,7%) kot pri neverujočih (17,8%). To seveda govori tudi za podmeno, da bo pri delu verujočih, povezanih s cerkvijo v prihodnje še vplivalo nadaljnje ravnanje cerkvenih predstojnikov.

II

Tudi iz teh razlogov je smiselno, da na tem mestu vključimo v analizo tudi vsa neposredna ali posredna vprašanja ter odgovore, ki zadevajo (seveda zlasti pod vidikom gledanja na preteklost) *odnose preiskovanega prebivalstva do Cerkve kot institucije ter njeno vlogo v slovenski družbi*. Čeprav ne vemo, kaj si prebivalstvo natančno predstavlja pod ločitvijo cerkve od države (zagotovo pa je utrjeno prepričanje, da to pomeni samostojnost ene in druge ter nesodelovanje cerkve pri neposrednem izvajanju državne oblasti), je vendarle označujoče za slovensko politično zavest, da več kot dve tretjini vprašanih (70,6%) odobrava predlog, da tudi nova slovenska ustava določi to ločenost in s tem ohrani načelo tudi vseh ustav po letu 1945. Tistih, ki tega ne odobravajo, je sicer 18%, torej skoraj vsak peti vprašani, a vendar je to velika manjšina. Kot je bilo pričakovati, je tudi pri tem vprašanju religiozna variabla intervenirajoča. Pri nedeljnikih je namreč delež tistih za ločitev precej pod slovenskim povprečjem (58,3% : 70,6%), medtem ko je pri vernih – občasnih obiskovalcih cerkve, precej višji (71,5%). Pri neverujočih pa je pozitivnih odgovorov precej več (86,5% : 70,6) in negativnih malo (5,4% : 18,0%).

V primerjavi s podatki iz SJM 90 je v naši raziskavi precej porasel delež pozitivnih stališč o tem, ali ima cerkev v Sloveniji dovolj svobode za svoje delovanje (88,0% : 74,8%), kar govori o tem, da je sedanje stanje vsaj približno tako, ki je v skladu s pričakovanji večine, ki pa ima tudi v nekaterih podrobnostih precej izdelane in natančne predstave tudi o tem, kje so meje cerkvene svobode, kako si predstavljajo ločenost države in Cerkve, pa tudi tisto, čemur na sedanjem kulturno političnem prizorišču pravijo »poprava storjenih krivic«, v tem primeru Cerkvi.

Najprej pogledjmo rezultat našega preizkusa že več let postavljanega vprašanja o tem, s čim naj bi se Cerkev v naši družbi ukvarjala, kakšne naj bi bile njene temeljne družbene vloge? Velika večina povpraševanih se je tudi v tej raziskavi strinjala, kot je to bilo tudi v prejšnjih raziskovalnih letih (1982, 1988, 1990–1), s tem da naj bi »Cerkev učila verski nauk in skrbela za verske obrede, skrbela za moralno obnašanje vernikov in delovala na socialnohumanitarnem področju.« Statistično zaznavno spreminjanje (povečevanje) je v tem časovnem obdobju le soglasje s socialno humanitarno vlogo: od 52,7% leta 1982 in 74,5% v letošnji

raziskavi. Ta sprememba je povezana tudi z omiljevanjem oblastnega stališča do te vloge, ki ga je opravila že prejšnja politična oblast v skladu z demokratizacijskimi spremembami, ki jih je uvajala v družbo vsaj od leta 1986 dalje. Najbolj pa je zanimivo stališče povpraševanih do trditve: *Cerkev naj bi oblikovala politična stališča in spodbujala politično delovanje vernikov*. Delež tistih, ki so s tem soglašali, je bil vsa leta nizek in se je gibal od 13,6% leta 1982, 17,2% leta 1988 do 15,3% pri raziskavi leta 1990. In obratno. Tistih, ki so trditev zavračali, je bilo leta 1982 59,7%, 1988 61,6 ter leta 1990 68,1%. Vedno smo to doslej razlagali kot znamenje prevladujoče sodobne laične politične zavesti, ki meni, naj bi v teh časih Cerkev ostajala zunaj politike v ožjem pomenu te besede, pa tudi kot znamenje avtonomnosti verske zavesti, ki meni, da bi moral imeti vernik pravico do lastnega političnega stališča in ravnanja in da se na Slovenskem ne bi smeli povrniti časi predvojnega političnega klerikalizma. Na zadnji rezultat smo čakali še z večjo zvedavostjo zato, ker smo vedeli, da je bilo slovenski populaciji splošno znano tudi vse tisto, kar je znano o poseganju Cerkve v neposredna predvolilna dogajanja aprila 1990 (izjava škofov o volitvah, precej pogosti primeri lokalnih duhovnikov pri spodbujanju volivcev, da glasujejo za kandidate DEMOS-a). Rezultati so nas na svoj način presenetili. Delež tistih, ki pritegujejo tako oblikovani politični vlogi Cerkve, se je zmanjšal na samo 9,5% in je torej le vsak deseti odrasli prebivalec soglasen s takšno politično vlogo Cerkve. In seveda obratno: delež tistih, ki s tem ne soglašajo, se je dvignil kar na 79,0%, na velikansko večino. Ni izključeno, da je te spremembe moč razložiti tudi z neposrednimi izkušnjami prebivalstva ob zadnjih volitvah. Vsekakor pa znova govori v korist moje že dalj časa ponavljana trditev, da za morebitno obnovo političnega klerikalizma v slovenskem javnem mnenju ni opore, česar se tudi cerkveni predstojniki bržčas tudi v celoti zavedajo in to spoštujejo.

Tudi preizkus z religiozno variabla slike ne spreminja radikalno, čeprav so razlike med vernimi in nevernimi ugotovljene in obrazložljive. Tako je med vernimi v celoti (63,1% delež v raziskovani populaciji) delež tistih, ki soglašajo s politično vlogo Cerkve, nad slovenskim povprečjem (11,0% : 9,4%) in tistih, ki ne soglašajo, pod njim (76,3% : 79,4%). In seveda velja obratno za neverne. Med vernimi na nekoliko viden način izstopajo le nedeljniki, torej tisti, ki so z obiskovanjem verskih obredov s Cerkvijo najtesneje povezani, pri katerih je delež soglasnih s politično vlogo Cerkve 14,1%, kar pa je še vedno zelo malo.

O relativno avtonomni moralni zavesti večine povpraševanih posebej govorijo tudi podatki o stališčih *do splava* in s tem tudi posredno do »svetosti življenja«. Lahko primerjamo podatke iz leta 1969 z letošnjimi in iz njih sklepamo tudi na *odnos do cerkvenega nauka* o tem vprašanju. Primerjava pokaže, da se je delež povsem odklonilnega stališča do splava (sem v vsakem primeru popolnoma proti splavu, čeprav bi se ta zgodil iz zdravstvenih razlogov in za ohranitev življenja matere) zmanjšal s 15,2% leta 1969 na 7,0% v zadnji raziskavi. Hkrati pa se je povečal delež povsem pozitivnega stališča (sem za splav, gledam nanj kot na normalno sredstvo za uravnavanje rojstev) s 4,8% leta 1969 na 16,2% leta 1990. Že razmerje radikalno odklonilno – radikalno pozitivno pokaže, da se večinska stališča gibljejo vmes, v sredini: 72,3% leta 1969 in 69,5% leta 1990. Torej ni opore za trditve, da je v tem pogledu za naše prebivalstvo značilen nekakšen moralni nihilizem, marveč prej: moralna občutljivost, odgovornost za življenje posameznika in narodne skupnosti. In če naj bi bila prejšnja komunistična oblast do vprašanj o splavu moralno cinična, kot trdijo nekateri, potem na večinsko razpoloženje ta praksa ni odločilno vplivala. Večina je torej za dovoljenost splava v izjemnih

okolščinah in primerih, »kadar to zahtevajo izjemno važni zdravstveni razlogi« (27,8% leta 1969 oziroma 20,3% leta 1990), ali »iz zdravstvenih in socialnih razlogov (mladoletnost matere, slab materialni položaj staršev, že preveliko število otrok ipd. – 44,5% leta 1969 oziroma 49,2% leta 1990). Analitika pa prav tu pokaže, da je verska variabla zelo intervenirajoča in da povezanost s cerkvijo močno vpliva na stališča. Tako se pri nedeljnikih delež radikalno odklonilnih močno dvigne nad slovensko povprečje (17,0% : 7,0%) in delež radikalno pritrtilnih skrajno zniža (3,0% : 16,2%). Presenetljivo podobo daje najmočnejša skupina vernikov, občasnih obiskovalcev verskih obredov, saj je pri njih delež odklonilnega gledanja na splav celo pod povprečjem in radikalno pritrtilnega (za splav brez omejitev) močno nad njim. Neverujoči seveda s pozitivnim stališčem do splava močno prednjačijo, saj se zanj izreka kar tretjina. Vsekakor je za poudarjano avtonomno moralno zavest slovenskega prebivalstva, o kateri smo doslej govorili pod vidikom polemik in dilem o splavu, pritrtilna tudi razporeditev odgovorov ob vprašanju o (ne)izenačenosti zakonske zveze in izvenzakonske skupnosti. Več kot dve tretjini vprašanih (72,0%) se zavzemata za to, naj bi izenačenost ostala tudi v novi ustavi, proti pa jih je 17,6%. Tudi pri tem vprašanju so zanimive razlike glede na (ne)vernost. Znova se pokaže vplivnost bližine Cerkve. Pri nedeljnikih je namreč delež pozitivnih odgovorov le polovičen (51,9%) in odklonilnih kar 37,0%). Tega pri vernikih-občasnih obiskovalcih ni več in imajo značilnosti celotne populacije.

Podobo o stališčih populacije o Cerkvi končujem še s podatki o stališčih do vrnitve cerkvenega premoženja ter odnosu do državne podpore Cerkvi, kar sorazmerno zaokrožuje vprašanje o Cerkvi in državi, kakor smo si ga zastavili na začetku. Za »vrnitev cerkvenih objektov in gozdov Cerkvi« se izreka kar 61,0% vprašanih, a vendar diferencirano: 31,7% je za vrnitev v naravi, a 29,3% za izplačilo odškodnine, proti vrnitvi v kakršni koli obliki je kar 39,0%. Vprašanje *cerkvenega premoženja, odvzetega z agrarno reformo ali nacionalizacijo po letu 1945*, torej v očeh javnosti ni povsem enopomensko. Mnogopomenskost je razvidna še posebej, če stališča do (ne)vrnitve premoženja Cerkvi primerjamo s stališči do drugih fizičnih in pravnih oseb. Cerkev je v tej primerjavi (s kmeti, bivšimi tovarnarji itd.) deležna največ negativnih odgovorov. Mnogopomenskost pa se kaže tudi v dilemi ali v naravi ali kot odškodnina, kjer sta prav tako v primerjavi z drugimi osebki prav pri Cerkvi obe zmožnosti *dokaj enakovredni*, medtem ko pri drugih ne. Lahko upravičeno domnevamo, da bi radikalna vrnitev cerkvenega premoženja, še posebej v naravi, izzvala v slovenski javnosti nasprotovanja in negotovanja, česar se najbrž tako Cerkev kot država zavedata. Analitika z religiozno variabla pokaže podobno sliko kot pri prejšnjih vprašanjih. Nedeljniki so proti vračanju znatno pod povprečjem (18,6% : 38,4%) in odločneje za vračanje tako v naravi kot z odškodnino. Toda že pri vernikih, občasnih obiskovalcih Cerkve se slika spremeni, saj je pri njih delež stališč proti vračanju celo nad slovenskim povprečjem (40,4% : 38,4%). Pri neverujočih je odbojnost do vračanja cerkvenega premoženja seveda večja, čeprav ne smemo nikoli prezreti, da je njihov delež v celotni populaciji že manjšinski (23,6 oziroma 25,3%) in da temeljna razmerja med stališči določa verna populacija.

In še o državni denarni podpori Cerkvi. Respondenti so povedali svoja mnenja o državni denarni podpori različnim dejavnostim od kulture, športa, znanosti, mladini do narodnih manjšin in Slovencem v tujini. Med vsemi naštetimi dejavnostmi in programi si je Cerkev »prislužila« delež največ negativnih, odklonilnih odgovorov (31,8%), čeprav so pozitivni odgovori v večini (58,5%) in je le 7,9%

takšnih, ki menijo, da bi država Cerkev morala v celoti financirati. Vse to govori v korist razlage, da večina v slovenskem javnem mnenju ne razume ločenosti Cerkve in države kot izločenosti Cerkve iz družbe, kot je to bilo v preteklosti in da je tudi v tem pogledu slovenska politična zavest blizu evropskim kriterijem.

III

Po preskoku iz preteklosti nasploh na primer razumevanja položaja in vloge Cerkve v novih razmerah, se spet vračam k prvemu. Uporabil bom še druge podatke in vprašanja, ki dajejo slutiti odnose do preteklega in tudi predstave o tem, kaj bi kazalo iz preteklega ohraniti ali obnoviti tudi v prihodnosti, kaj pa odkloniti in zavreči.

Najprej je tu močno poudarjeno večinsko stališče (75,8%), da bi bilo potrebno v novi slovenski ustavi določiti *pravice delavcev pri upravljanju* (soupravljanju) v podjetjih in na drugih mestih, prav tako je poudarjeno zanimanje za lokalno in regionalno samoupravo. Ker bodo ta stališča podrobneje obdelovali in razlagali drugi člani raziskovalne skupine, naj pod svojim vidikom (preteklost) izrečem le nekatere svoje razlage. Mislim namreč, da je t. i. »samoupravno izkustvo« eno temeljnih in ključnih, ki je po svojih negativnih, a tudi pozitivnih otenkih ostalo globoko zasidrano v slovenski politični zavesti in podzavesti. Nobena nova gospodarska in politična ureditev v prihodnosti pri nas, ki tega ne bo upoštevala, ne bo imela večinske podpore in bi lahko izzvala celo velika socialna in politična nezadovoljstva. Ljudje preprosto hočejo soodločati in velike (samo)prevare, povezane z veljavnostjo preteklega samoupravnega fundamentalizma, so jih le še bolj prepričale o tem, kakšno vrednost ima realno soodločanje tako v gospodarstvu kot drugod. Tako sklepam še posebej iz letošnjih podatkov o tem, kako izjemno visoko je razvita slovenska politična zavest o pomenu človekovih pravic in kako nenaklonjeno je naše javno mnenje do morebitnih omejevanj teh pravic celo v izjemnih razmerah, o čemer posebej govorijo članki drugih avtorjev.

Druga vrsta podatkov, ki pade v oči, zadeva vprašanja o *socialnih, zdravstvenih, izobrazbenih in drugih podobnih pravicah*, ki jih je prebivalstvo v preteklosti imelo veliko in se je tega tudi zavedalo. Svoječasni podatki iz javnomnenjskih raziskav o (ne)prednostih naše dežele pred tujimi so v očeh javnosti prav te pravice izpostavljale kot prednosti življenja doma v primerjavi s tujino. Pridobljeni podatki pa ne govorijo o tem, da bi se večina zavzemala za nekritično ohranitev prav vsega, kar so imeli pri teh socialnoekonomskih pravicah, marveč se kaže zavzemanje za selektivno ohranjanje tistega, kar je po mnenju večine neobhodno in razumno. Indikativni so podatki o odgovorih glede šolanja – brezplačno ali z doplačilom. Velika večina je za brezplačno osnovno (95,8%) in srednjo šolo (83,3%) z zanemarljivimi deleži tistih, ki so za doplačilo v prvem (2,6%) in v drugem primeru (3,7%). Pri strokovnem in visokem šolanju pa se povpraševani že razdelijo močneje. Za brezplačno šolanje je sicer še vedno dobra polovica (strokovna šola: 59,3%, visoka šola 56,7%), a so deleži tistih, ki so za doplačilo, že dobro tretjinsko (35,0% in 37,6%).

Podobna slika se pokaže pri vprašanju, ali je predvsem stvar države ali posameznikov, da zagotovijo različne vrste socialno zdravstvenega zavarovanja. Najprej moram poudariti, da so deleži tistih, ki menijo, da je zagotovitev vseh teh pravic v celoti stvar posameznikov tako nizek (od 1,7 – 9,8%), da je povsem zanemarljiv.

Velika večina pa se izreka, da je v celoti stvar države: osnovno pokojninsko zavarovanje (66,7%); invalidsko zavarovanje (69,3%), zdravstveno zavarovanje

(65,8%), socialno varstvo (67,2%) in varstvo borcev NOB (55,7%). Čeprav delež tistih, ki štejejo, da so našteje oblike zavarovanja in varstva deloma stvar države in stvar posameznikov (24,8, 23,2, 27,8, 25,9, 18,9%) ni zanemarljiv, vendarle celotna razmerja kažejo pričakovanje večine, ki je ni mogoče zlahka prezreti in ne upoštevati. Pri naštevanem je znova zanimiv odnos do varstva borcev NOB, ki potrjuje naše ugotovitve iz prvega dela tega članka.

Že iz raziskovanj v prejšnjih letih (vsaj od leta 1987 dalje) smo lahko z veliko stopnjo verjetnosti skleпали, da se je večina v slovenski javnosti poslovila ne le od samoupravnega fundamentalizma kot modela družbenega (ne)upravljanja in (ne)odločanja, marveč specifično tudi od glorifikacije koncepta družbene lastnine. Temeljno je bilo izrekanje za pluralizem lastninskih oblik. Zato so bili rezultati odgovorov na letošnje vprašanje o reprivatizaciji gospodarskih podjetij bolj ali manj pričakovani. Slaba polovica (41,5%) vprašanih odobrava zakon o lastninjenju, ki ga pripravlja nova vlada. Znani zasnovi nasprotuje 15,9%, kar ni tako malo, a vendarle v skladu z domnevo, da bo imel del prebivalstva daljše psihološke težave s tako radikalnimi lastninskimi spremembami, ki se pripravljajo. To pokaže tudi tretjina (29,4%), ki reprivatizacijo odobrava le deloma. Verjetno je v tej zadržanosti tudi velika skrb zaradi naraščanja brezposelnosti in odsotnosti vladnih socialnih programov. O tem me prepričuje tudi večinsko stališče (60,3%), da bi morala vlada skupaj s podjetjem poskrbeti za socialno varnost delavcev, ki ostanejo brez zaposlitve. Če k temu dodamo 16,7% tistih, ki to skrb nalože podjetju, in še 14,3% drugih, ki zahtevajo, da za to poskrbi republika, potem je jasno, kako večinske in zasidrane so zahteve po socialnih programih, povezanih s prezaposlitvijo oziroma brezposelnostjo kot posledico ekonomskih in tehnoloških presežkov. Drugačen pogled na lastnino je predviden tudi v visokem deležu (63,2%) tistih, ki odobravajo, da bi bila »večina sedanjih družbenih najemnih stanovanj ponujena v prodajo po tržnih cenah z olajšavami sedanjim nosilcem stanovanjske pravice.«

Ključna indikativna vprašanja za presojo preteklega so bila tista v zvezi s premoženjem, po vojni odvzetim privatnim lastnikom z agrarno reformo ali z nacionalizacijskimi postopki. Kar uvodoma moram ugotoviti, da večina v slovenski javnosti načeloma soglaša, da se po vojni odvzeto premoženje (z agrarno reformo in nacionalizacijo) lastnikom in dedičem vrne v naravi ali kot odškodnina (delnica). Najbolj nedvoumno to velja za odvzeto kmetijsko zemljo: v naravi 61,5%, kot odškodnina nadaljnjih 25,1%, nasprotuje temu le 13,3%. Kot sem že ugotovil, velja največja zadržanost za cerkveno premoženje, in tega ne bom ponavljal. Rad pa bi dodal svojo domnevo, da je javnost s tem v zvezi bolj zadržana predvsem do bivše cerkvene zemlje in gozdov, ker jo to spominja na morebitno obnovo fevdalnega statusa cerkvene institucije med obema vojnama. Pri vračanju tovarn, podjetij in trgovin dajejo vprašani prednost vračanju v obliki odškodnine (47,1% + 25,4% v naravi), čeprav tudi delež tistih, ki takemu vračanju nasprotujejo ni zanemarljiv (27,4%) in je še enkrat večji kot pri vračanju kmetijskih zemljišč. Javnost je bolj izraženo zadržana tudi do vračanja sanatorijev, zasebnih bolnic, torej zdravstvenih ustanov, čemur nasprotuje dobra tretjina (35,0%), drugi pa dajejo prednost vračanju v obliki odškodnine.

Posebej pa je javnost zadržana do vračanja premoženja »tistim, ki so bili obsojeni zaradi sodelovanja z okupatorjem« ter tujcem (Nemcem, Avstrijcem), kot smo navedli v vprašanju. V prvem in drugem primeru soglaša z vračanjem le slaba petina (18,0%), izrecno pa nasprotuje pri tujcih (59,4%), pri sodelavcih okupatorja pa 55,5%, s tem da je petina vprašanih v obeh primerih neopredeljena. Iz tega

lahko sklepamo, da je javnost zelo opredeljena in da ima pri tem precej izdelane kriterije, ki jih tudi po tej poti sporoča vladi. Ta pregled je označevalen tudi zato, ker smo s pomočjo iste raziskave ugotovili, da je bilo tako ali drugače v tem pogledu prizadetih približno 20% a se je do sedaj le petina prizadetih odločila, da bo zahtevala vrnitev v naravi (6,1%) ali kot odškodnino (3,5%), s tem da 4,7% ne bo zahtevala ničesar, 6,1% pa se jih še ni odločilo. Prizadeta populacija naj bi, po lastni izjavi, utrpela škodo z odvzemom stanovanj ali stanovanjske hiše (3,3%), podjetja, tovarne (1,1%) trgovine, gostilne, delavnice (2,4%), zemlje ali gozda (12,4%) ter drugih vrednih predmetov (1,8%). Štiri petine vprašanih, to je velika večina, ni bilo prizadetih z ničemer v tem pogledu. Vsa ta razmerja določajo po eni strani količinski obseg t. i. denacionalizacije, a hkrati izpovedujejo tudi večino (od 60–80%), ki soglaša načeloma s predvidenimi postopki.

Vse, kar smo v tem analitičnem pregledu predstavili kot značilnosti pogledov slovenske javnosti na preteklost, potrjuje večkrat omenjeno podmeno o dozorelosti slovenske politične in kulturne zavesti v smislu obstoja trdnih kriterijev za presojanje preteklega in načrtovanje prihodnjega. Javnost, takšna kot jo zaznavajo javnomnenjske raziskave, ni nagnjena k nikakršnemu pustolovstvu v prihodnosti tudi zato, ker se je bolj ali manj izrazito »spravila« s preteklostjo in ni naklonjena temu, da bi politična oblast s preteklostjo sleparila ali z njo opravičevala sedanost. Javnost je v svojih presojah preteklega umirjena, pretehtana, z njo živi ter želi vse dobro v preteklosti vključevati tudi v prihodnost tako na ravni novih socialnih ureditev kot tudi na simbolni ravni. Tudi zato njena zadržanost do nove slovenske zastave in grba, pa tudi do razmerij do drugih narodov in republik, s katerimi je slovenska republika doslej delila dobro in zlo. To pa je že druga zgodba.

Februar 1991

ANTON BEBLER

O geopolitičnem in vojaškopoličnem položaju Slovenije

Živimo v dramatičnem obdobju sprememb in preureditve razmerij v svetovni skupnosti. Ta preureditev je primerljiva s tisto v letih 1945–1950. Odpravljajo se nekatere bistvene posledice druge svetovne vojne in delitve sveta vzdolž ideološke meje med kapitalizmom in socializmom. Odprava »hladne vojne« v razvitejšem delu sveta odkriva pot njegovemu ponovnemu gospodarskemu, družbenemu in političnemu povezovanju temeljnih vrednot tržnega gospodarstva s korekturami socialne pravičnosti, tekmovalne politične demokracije, pravne države in spoštovanju človekovih pravic, ki so jih do zdaj pripisovali zahodnemu svetu, in je predvidena tudi integracija naše celine. Ta integracija pa bo potekala z zastoji in občasnimi delnimi porazi.

Nekdanje približne bipolarnosti sveta ni več. Sovjetska zveza je odstopila kot svetovna supersila in ohranila le nekatere njene vojaške lastnosti, predvsem v obliki strateške jedrske oborožitve. Najprej gospodarsko, nato pa tudi politično se je močno dvignila teža Zahodne Evrope in Japonske. V t.i. tretjem svetu so se okrepili novi regionalni hegemoni Kitajska, Indija, skupina bližnjevzhodnih držav, Brazilija, Nigerija in druge. Središča t.i. lokalnih vojn so se že pred nekaj desetletji preselila v »tretji svet«. Med temi oboroženimi spopadi je bilo v zadnjem desetletju največ vojn med in v državah v razvoju. Vse to globoko spreminja podobo svetovne skupnosti. Za nas so se najpomembnejše spremembe zgodile in se dogajajo v razvitem delu sveta. Na naš položaj, predvsem na našo gospodarsko sodelovanje z zunanjim svetom, močno vplivajo tudi premiki v manj razvitem delu sveta, predvsem na območju Perzijsko-arabskega zaliva. Premiki v razvitejšem delu sveta delujejo na nas neposredno in posredno ter sprožajo pomembne procese v našem okolju. Najprej tehnološkogospodarska, nato pa političnoideološka zmaga liberalnega Zahoda v spopadu z izzivom Sovjetske zveze in »realsocializma« je pripeljala k temeljni preureditvi razmerij velesil.

Po najnovejših premikih ostajajo samo Združene države Amerike svetovna politična, gospodarska, gospodarskotehnološka in vojaška supersila. Gospodarsko, politično in vojaško so prisotne na ključnih območjih sveta ter v naši neposredni okolici. Edino ZDA lahko vojaško posegajo na vseh celinah. Pri tem ščitijo tako svoje ožje interese kakor tudi interese svojih zaveznikov in varovancev. Njihov poseg kot vodilne sile protiiraške koalicije je potrdil in okrepil to svetovno vlogo. Toda premoč Združenih držav Amerike je relativizirana z zmanjšanjem njihovega deleža v svetovnem gospodarstvu in trgovini v primerjavi s časom pred štiridesetimi leti, s sorazmerno počasnim razvojem, zadolženostjo (Združene države Amerike so največji dolžnik na svetu), z delno izgubo primata na tehnološkem in finančnem področju (finančna sila številka ena je danes Japonska), in tudi s širjenjem vojaške moči v državah tretjega sveta.

Zaradi teh premikov bo prišlo do nujne preureditve razmerij med zahodnimi silami. Združene države Amerike bodo še nadalje vzdrževale ob racionalizaciji in delnem skrčenju svoj vojaški sistem razprostrt skoraj po celem svetu za celotni Zahod. Stroške vzdrževanja tega sistema pa bodo delno prevzele nase bogate zahodne in druge zavezniške države. Ameriški zavezniki bodo prevzeli tudi nekatere naloge, ki so jih do zdaj imele ZDA, še posebej v Evropi.

Iz tega bo sledilo zmanjšanje ameriške vojaške navzočnosti v neposredni bližini naših meja. ZDA so že umaknile pomemben del svojih kopenskih (med temi oklepkih) čet iz Bavarske, zmanjšale svoje letalstvo v Zvezni republiki Nemčiji in preuredile uporabo 6. ladjevja v Mediteranu. To ladjevje bo predvidoma še vedno imelo svoje središče v Neaplju, toda bo od zdaj bolj prisotno v bližnjevzhodnih vodah in ne več tako pogosto v našem prostoru. Možna, toda ne več verjetna je premestitev 16. letalske armade vojnega letalstva ZDA iz Španije v Italijo (s poveljstvom v Crotonu). Američani bodo še naprej vzdrževali večji del svojih zalednih, prisluskovalnih, elektronskih, obveščevalnih in drugih naprav v Italiji. Ob ohranitvi infrastrukture in poveljniških položajev v Italiji bodo ZDA svoje oborožene oddelke in naprave iz naše neposredne bližine imele predvsem za vodenje vojaških operacij zunaj Evrope.

ZDA še kar naprej podpirajo neodvisnost Jugoslavije. Podpirajo tudi celovitost Jugoslavije, toda samo v smislu zavračanja zunanjih posegov na jugoslovansko ozemlje. Ta svoja stališča so sporočile svojim zaveznikom in tudi tistim državam, ki morda imajo teritorialne pretenzije do delov jugoslovanskega ozemlja. ZDA so čvrsto zoper vsake morebitne teritorialne zahteve drugih držav do Jugoslavije. ZDA so prenehale zagovarjati ohranitev enovitosti in integritete Jugoslavije za vsako ceno. Podpirajo demokratične procese in spoštovanje človekovih pravic v Jugoslaviji, tako kot so to počele deklarativno od druge svetovne vojne, praktično pa v zadnjih dvajsetih letih. Še vedno pa bi raje videle, da ostane Jugoslavija v enem kosu, toda samo kot demokratična država. Če bo Jugoslavija preurejena po demokratični in nenasilni poti, bodo Američani to sprejeli. Podobna stališča prevladujejo v zahodnih državah, najbolj naklonjene ohranitvi centralizma v Jugoslaviji pa so pretežno enonacionalne države z močnimi lastnimi centralističnimi tradicijami (npr. Francija in Italija). Nobena zahodna država pa ne želi storiti ničesar, kar bi utegnili tolmačiti kot podporo separatizmu v katerem koli delu Jugoslavije.

ZDA so že prenesle in naprej prenašajo večji del svojih zadolžitev na našem območju na združeno Nemčijo in na Italijo. Skrb za regionalne probleme varnosti ob jadranski obali in v delu Balkana so prepustili Italiji, severno od naših meja pa združeni Nemčiji.

Druga pomembna sprememba za nas je umik sovjetskih čet iz naše neposredne okolice, pripravljenih za morebitni vojaški poseg tudi na našem ozemlju. Poleti 1991 se mora na podlagi meddržavne pogodbe iz Madžarske odpeljati zadnji sovjetski vojak. V celoti bo ZSSR umaknila iz te države 80.000 vojakov, razvrščenih v dveh oklepkih in dveh motomehaniziranih divizijah, eno padalsko brigado, čete za ABK-vojskovanje, 1200 tankov, 300 bojnih letal, 700 topov, 30 raket zemlja-zemlja, veliko drugega orožja in opreme. Sama Madžarska bo skrčila svoje oborožene sile s 110.000 na 80.000, zmanjšala vojaške stroške (v letu 1988–1990 za 20 odstotkov) in težko oborožitev, ob njeni posodobitvi, še več let verjetno z nabavami novejšega sovjetskega orožja. (Tako je Madžarska odkupila del oborožitve nekdanje vzhodnonemške armade, med drugim 360 tankov T-72, 350 oklepkih vozil, 72 topov kalibra 122 mm itd.). Po razpustitvi vojaškega dela organizacije

Varšavskega sporazuma in verjetni popolni ukinitvi tega združenja ima Madžarska namen slediti zgledu uradno oborožene (dejansko oborožene) nevtralnosti Avstrije. Možno je, da se bo s pogodbo obvezala, da ne bo dovolila napada na ZSSR prek svojega ozemlja. S to preureditvijo razmer na Madžarskem se vzdolž naših vzhodnih meja širi nevtralno in delno demilitarizirano območje.

Iz vrste razlogov, tudi denarnih, se zmanjšuje prisotnost sovjetskega vojaškega ladjevja (»eskadre«) v Mediteranu. Organizacija Varšavskega sporazuma je že dejansko prenehala delovati. Do poletja 1991 lahko pričakujemo njeno tudi uradno razpustitev. S temi premiki je postal sovjetski vojaški poseg v našem prostoru zelo malo verjeten v kateri koli varianti. Tesna povezanost vzhodno (centralno) evropskih armad s sovjetskim vojaškoindustrijskim kompleksom pa bo še trajala. »Odklop« od sovjetskega sistema protiletalske obrambe bo zelo drag.

Jugoslavija je bila dolgo na drugotnem sečišču vojaškega soočenja med NATO in Varšavskim paktom. Od leta 1945 je bila Slovenija najbolj izpostavljeni in najtežje branljivi del Jugoslavije med Trstom – Gorico in Mariborom. Od tod je izvirala visoka gostota vojaških enot na ozemlju Slovenije, ki je v nekaterih obdobjih dosegala skoraj polovico celotne sestave Jugoslovanske ljudske armade. Danes je ta odstotek bistveno nižji, toda je še vedno nad jugoslovanskim povprečjem. S tem da je praktično izginila verjetnost vojaškega spopada med dvema blokoma prek našega ozemlja, je odpravljena tudi strateška potreba po tako visoki osredotočitvi čet Jugoslovanske ljudske armade na ozemlju Slovenije.

S hitro združitvijo Nemčije se je še bolj okrepila najbližja in najpomembnejša gospodarska in politična sila v naši neposredni bližini. V nasprotju s tretjim rajhom je združena Nemčija vzorno demokratična, po obsegu manjša in federalno urejena država. Njena pglavitna mednarodna teža ne izvira iz vojaške, temveč iz gospodarske in tehnološke moči. Še pred tremi leti (leta 1988) je bilo na ozemlju obeh Nemčij približno en milijon in pol zelo dobro oboroženih vojakov, velikanska količina težke oborožitve in tudi orožja množičnega uničenja. Čez šest let (1996) bo na tem ozemlju največ 500.000 vojakov, trikrat manj. Bistveno bo zmanjšana prisotnost orožij množičnega uničenja. Kemično orožje bodo v celoti, jedrsko pa delno umaknili, ozemlje Vzhodne Nemčije bo postalo delno demilitarizirano in nejedrsko območje. Nemčija je prevzela obveznost, da v sestavi svoje armade ne bo imela orožij množičnega uničenja. V Vzhodni Nemčiji ne bodo nameščali orožij množičnega uničenja držav NATA in z njimi ne bodo izvajali nobenih vaj. Tudi od Sovjetske zveze pričakujejo, da v prehodnem obdobju treh let ne bo na ozemlju Vzhodne Nemčije izvajala večjih vojaških vaj. To bo pomenilo omejitev bojne pripravljenosti sovjetskih čet na nemškem ozemlju. Ni izključeno, da bo ZSSR izpeljala umik svojih čet hitreje, kot je bilo dogovorjeno.

Sama Nemčija bo število pripravnikov oboroženih sil s 650.000 vojakov v obeh delih (1990) znižala čez štiri leta na največ 370.000 vojakov. V zahodnem delu Nemčije naj bi bilo 320.000, v vzhodnem delu pa največ 50.000 vojakov. Možno je, da bo zmanjšanje še večje – na 250.000 vojakov. V nemškem prostoru se bo izoblikovalo drugačno razmerje moči. Od približno 500.000 vojakov na ozemlju združene Nemčije leta 1996 bodo sestavljale nemške čete najmanj tri četrtine vojakov v primerjavi s sedanjim razmerjem, ko sestavljajo le polovico. To pomeni, da bo bodoči Bundeswehr prevzel nase tudi večji del zahodnih varnostnih nalog v celotnem prostoru osrednje Evrope.

Smo torej na pragu razmerij v naši neposredni okolici, ki delno spominjajo na leto 1940. Danes pa poteka tekmovanje v našem prostoru med Nemčijo in Italijo drugače kot leta 1940, saj sta se dramatično spremenili naravi in ustroja teh dveh

držav. Obe sta danes članici večjih integracij, tako gospodarskih, političnih kakor tudi vojaških. In vendarle v italijanski pobudi Pentagonale vidijo nekateri poskus Italijanov, da politično in gospodarsko prodrejo v osrednjo Evropo in na ta način ustvarijo protiutež združeni Nemčiji.

Hkrati z zmanjšanjem števila vojaštva severno in vzhodno od naših meja se nadaljujejo krepitev in pospeševanje, modernizacija oboroženih sil Italije. Ta proces so začeli po dolgih razpravah in v drugačnem okolju že pred nekaj leti. Iz razlogov birokratske inercije pa z njim kar nadaljujejo. Italija dviga kakovost svojih enot v naši neposredni sosesčini (v Lombardiji), jih sodobno oborožuje, med drugim z Leopardi. Samo v letu 1990 bo stala sodobna oborožitev za italijansko vojsko približno 6 milijard dolarjev. To je vrednost dveh letnih proračunov Jugoslovanske ljudske armade. Isti tempo oboroževanja je predviden za prihodnje leto. Italijanska vojna mornarica je dobila letalonosilko Garibaldi, opremljajo jo z letali Harrier. Italijansko vojno letalstvo je dobilo letala za elektronsko vojskovanje in 4 letala za oskrbo drugih letal z gorivom v zraku. To povečuje doseg bombnikov in lovcev italijanskega zrakoplovstva in tehnično omogoča njihovo uporabo na večjih razdaljah, tudi nad celotnim Balkanom in vzhodnim Mediteranom. S temi okrepitevami prevzema Italija vlogo zahodnega »varuha« v vzhodnem Mediteranu in tudi na delu našega ozemlja.

Pretežno ali delno pozitivne posledice za našo varnost imajo naslednji politični in vojaškopolični premiki:

- popuščanje napetosti Vzhod-Zahod,
- združitev Nemčij,
- umik sovjetskih čet iz naše neposredne sosesčine in celotne osrednje Evrope,
- zmanjšanje sovjetske vojaške navzočnosti na Mediteranu,
- zmanjšanje oboroženih sil vzhodnih držav, tudi sosednjih držav, njihovih vojaških proračunov, oborožitve, itd.
- delni umik orožij množičnega uničenja iz osrednje Evrope,
- začetek zmanjševanja oboroženih sil držav NATO, enostransko in na podlagi sporazuma o konvencionalnih silah v Evropi, podpisanega novembra 1990 v Parizu,
- razpad in verjetna razpustitev organizacije Varšavskega sporazuma,
- krepitev helsinškega procesa (Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi).

Na drugi strani pa potekajo tudi:

- modernizacija in uvajanje novih orožij v zahodnih in sovjetskih oboroženih silah,
- preureditev oboroženih sil, tako na Vzhodu kot na Zahodu. Oborožene sile postajajo manjše, gibljivejše, modernejšie in bolj profesionalne,
- večje države še posebej krepijo svoje čete za posege na velikih razdaljah,
- središča napetosti in meddržavnega vojaškega soočenja se prenašajo na Bližnji Vzhod ter na strateška vozlišča mednarodne trgovine.

Večina premikov zmanjšuje nevarnost tujih oboroženih posegov na našem ozemlju. Hkrati pa so spremembe v Vzhodni Evropi in v drugih delih Jugoslavije povečale nevarnost izbruhov množičnega krvavega nasilja, ki bi lahko negativno vplival tudi na naš varnostni položaj. Omenjeni premiki povečujejo neravnotežja med našim zahodnim okoljem in našim severnim in vzhodnim okoljem ob relativnem povečanju vojaške teže zahodnega okolja.

Zmanjšanje verjetnosti oboroženega napada na Jugoslavijo nam omogoča, da skrcimo stalne oborožene sile, obrambne stroške, zmanjšamo in prestrukturiramo

obrambno industrijo. Možno in smotrno bi bilo prestrukturirati oborožene sile s krepitvijo vloge teritorialne obrambe in rezerve, zmanjšati poklicni del stalne vojske in prenesti nekatere njene funkcije na druge dele obrambnega sistema (recimo nadzor nad mejami). Vse to narekujejo tudi naše gospodarske potrebe. Hkrati pa z izboljšanjem mednarodnega okolja potekajo dezintegracijski procesi in naraščajo konflikti v Jugoslaviji.

Zboljšanje mednarodnega okolja in zmanjšanje zunanje napetosti sta pospešili dezintegracijske procese v Jugoslaviji, s tem da je porinilo v ozadje temeljni razlog, zaradi katerega je Jugoslavija bila dvakrat ustanovljena (zunanja obramba).

Hkrati pa so demokratične revolucije in pospešeni premiki v osrednji Evropi imeli tudi pozitivne učinke na naš notranji razvoj. Že okrog štirideset let se postopno zmanjšuje geostrateški pomen Jugoslavije v Evropi tudi zaradi sprememb v vojaški tehnologiji, nestanovitnosti na Balkanu in njegovega zaostajanja. To velja tako za Zahod kot za Vzhod. To pa ima za nas tako pozitivne kakor tudi negativne posledice. Z našim zmanjšanim geostrateškim pomenom je zmanjšana tudi naša privlačnost za velesile in možnost, da od njih dobivamo podporo in pomoč. Po drugi strani pa samo to dejstvo zmanjšuje možnost in verjetnost tujih vojaških posegov na našem ozemlju in krepi našo varnost.

Tudi s pozitivnimi premiki zunaj Jugoslavije ter napetostmi in grožnjami znotraj nje še niso zagotovljene razmere za varen obstoj neoborožene Republike Slovenije ob obrambni povezavi z drugimi jugoslovanskimi republikami in še manj popolni obrambi samostojnosti.

V obeh primerih bi Republiki Sloveniji ustrezala mirnodobna nevtralna oborožena politika in vojnodobna nevtralnost. Sedanje mednarodno okolje v Evropi, še posebej če bi se nadaljevalo zmanjševanje oboroženih sil na naši celine, omogoča zniževanje obrambnih stroškov Republike Slovenije in zmanjšanje obsega stalne armade na njenem ozemlju. V obeh primerih pa v doglednem času ne pride v poštev neoborožena nevtralna drža. Tudi če bi bila povsem obrambno samostojna, bi se Republika Slovenija bistveno razlikovala od skoraj neoboroženih evropskih nevtralnih mini-držav (Andore, Monaka, San Marina, Vatikana in Liechtensteina). Slovenija je bistveno večja, strateško pomembnejša, njeno ozemlje pa je prehodno. Republika Slovenija nima mednarodno priznanega statusa neodvisne države, mednarodno zagotovljenega statusa nevtralnosti in zunaj Jugoslavije ne bi imela zunanjega varuha svoje integritete, sprejemljivega za veliko večino svojih prebivalcev. Priključitev Republike Slovenije k edini danes še obstoječi meddržavni obrambni zvezi v Evropi (NATO) je nestvarna opcija.

Kot nevtralna država ali članica nevtralne zveze jugoslovanskih republik Slovenija ne bi smela uporabljati sile zoper druge države (razen v samoobrambi) in udeleževati se vojn med drugimi državami. Izogibati bi se morala vsakemu dejanju, ki bi jo vpletlo v oboroženi spopad, ter dajanje neposredne ali posredne podpore (ugodnosti) kateri koli vojskujoči se strani. V mirnem času Republika Slovenija ne bi smela sodelovati v vojaških zvezah s tujimi državami ter tujim armadam ponujati vojaških postojank ali uporabe ozemlja. V evropskih nevtralnih državah (Švica, Švedska, Finska, Avstrija) si stalno nevtralnost razlagajo tako, da le-ta vključuje obvezno lastno oboroženo obrambo in prepoved sklepanja obrambnih povezav z drugimi (tudi drugimi nevtralnimi) državami. Tri od štirih omenjenih držav sodijo, da je stalna nevtralnost združljiva s članstvom v OZN in s sodelovanjem v mednarodnih mirovniških operacijah. Tako pojmovanje »stalne nevtralnosti« (v Švedski, Finski in Avstriji) je sprejemljivo tudi za Republiko Slovenijo.

O nacionalnem kulturnem programu

Nacionalni kulturni program na Slovenskem ni nov problem, vprašanja o njem si zastavlja skoraj vsaka generacija, od Trubarja do današnjih dni. Kultura je bila pomemben nosilec in sooblikovalec narodove identitete, potrjevalec njegove samobitnosti. Bila je sestavni del političnega zorenja in osamosvajanja Slovencev. Zdaj se že kažejo znamenja, da bo ta zgodovinski proces v bližnji prihodnosti zaključen. Ali bo v resnici tako, še ni mogoče napovedati z vso gotovostjo, gotovo pa je, da se problem slovenskega kulturnega programa zdaj kaže v drugačani luči, kot se je kazal še pred tremi leti.

Leta 1988, mnogim pozornim opazovalcem pa že prej, je postalo jasno, da samoupravni sistem ne more razreševati problemov kulturnega razvoja v pogojih naraščajoče politične in gospodarske krize. S tem seveda ne zatrujem, da jih je omogočal razreševati poprej. V pogojih relativnega družbenega bogastva, ko smo neodgovorno trošili tujo akumulacijo in v povprečju porabljali vsaj 10% družbenega proizvoda več, kot smo ga ustvarjali, je bila tudi kultura zazibana v sen socializma, v sen neomejenih možnosti.

Družba, ki se je razglašala za samoupravno, to dejansko nikoli ni bila. Če bi to bila, bi si bila morala na vseh organizacijskih ravneh opredeliti svoje razvojne potrebe, te pa neprestano soočiti z razvojnimi možnostmi. To se ni zgodilo. Družbeni subjekti niso nikoli imeli možnosti avtentično opredeljevati svoje interese. Samoupravljanje je bilo od države predpisan in od Partije usmerjen sistem, v katerem so bile razvojne možnosti voluntaristično, nikoli pa realno opredeljene. Interesne skupnosti so račune za svoje »demokratsko« oblikovane programe izstavljale državi, ta pa je račune, braneč sistem, tudi pokrivala. Dokler jih je mogla. Kajti v pogojih galopirajoče inflacije in razpadajočega gospodarstva so tudi te možnosti postajale vse bolj iluzorne. To je v Sloveniji najprej sprevidel tisti del državnega sistema, ki je bil najbolj neposredno odgovoren za vsakodnevno, kolikor toliko normalno funkcioniranje življenja.

Sistemske spremembe v upravljanju družbenih dejavnosti in s tem tudi kulture, so prinesli že ustavni amandmaji septembra 1988. Spričo burnega političnega dogajanja zadnjih dveh let je v spominu večine že zbledelo, kaj se je tedaj dogajalo v skupščini in v celotni naši javnosti. Samoupravni sistem je v družbenih dejavnostih praktično nehal delovati, ker je le tako še bilo mogoče do neke mere urejati razmere v zdravstvu, šolstvu, socialnem varstvu pa tudi v kulturi. Ves politični sistem od Socialistične zveze, Zveze komunistov in vseh drugih nosilcev sistema v republiki in občinah (da zvezne države sploh ne omenjamo) so do zadnjega nasprotovali nadvse nujni reformi. Ustrezni amandmaji so bili v skupščini sprejeti kot nujno zlo, predvsem zaradi pritiska političnih zapletov v jugoslovanski federaciji, ki so tedaj ogrožali Slovenijo.

Nastala je paradokсна situacija. Kulturni delavci in številni drugi izobraženci, ki naj bi že načeloma bili dosledni kritiki sistema, so se postavili v bran samoupravnega sistema. Očitno je ta v tolikšni meri stregel njihovim skupinskim in zasebnim interesom, da so spregledali njegovo bistvo. Spregledali so njegovo odgovornost za poglobljajočo se družbeno krizo, spregledali so odgovornost samoupravnega sistema za to krizo. Le tako postane razumljivo, da niso imeli niti najmanjše

predstave o tem, kako organizacijo slovenske kulture postaviti na nove, razmeram odgovarjajoče temelje.

V teh krogih, v krogih kulturniške inteligence, ves čas trajanja in delovanja samoupravnega sistema, ni bilo mogoče uspešno razviti in do zavezujočih sklepov pripeljati razprave o bistvenih, temeljnih možnostih in ciljnih slovenske kulturne politike. Slovenski kulturni delavci niso nikoli imeli možnosti, da bi bili prevzeli dejansko odgovornost za celovit kulturni razvoj. To seveda ni bilo dano tudi nobenemu drugemu družbenemu organizmu, čeprav se je o tem dosti govorilo in pisalo, čeprav so bili tem vprašanjem posvečeni številni seminarji in simpoziji, čeprav so se »smernice« za takšno politiko »oblikovale« na številnih partijskih in szdl-ejevskih plenutih, na katerih so partijski in drugi kulturniški leporečniki razvijali tako humane in tako splošno človeške vizije o vlogi kulture, da jim na njihovi splošni ravni niti ni bilo mogoče ugovarjati.

Seveda pa je življenjska praksa vse te leporečniške vizije, tozadevne plenumske in kongresne resolucije sproti demantirala. Prepad med vizijami in realnimi možnostmi je bil vedno bolj občuten. V razpadajočem socialističnem sistemu in spričo nagle inflacije, je bilo mogoče materialna gibanja v kulturi komaj še mogoče spremljati, kaj šele nadzorovati. V agoniji samoupravnega sistema so se interesne skupnosti, in med njimi kulturna ni bila nikakršna izjema, prizadevale predvsem za to, kako bi vsaka za svoje področje zagotovila čimveč finančnih sredstev. Kajti tudi v kulturi je veljalo načelo, da je denarja vedno premalo. Dajte nam več denarja sicer pa nas pustite pri miru, je bilo pogosto slišati s strani kulturnih delavcev. Kar zadeva njihovo ustvarjalno svobodo, je bilo takšno stališče nedvomno upoštevanja vredno, toda življenje ima, žal, tudi drugo plat, materialne možnosti. Prav gotovo materialne možnosti same ne morejo biti zadnji in odločujoč kriterij. Med njimi in vizijami svobodne, ustvarjalne prihodnosti je umeščen tako imenovani politikum, ki, če ga pojmuje mo izvirno, predvideva in zahteva skupno razreševanje skupnih zadev.

V tistem obdobju, ko so se z ustavnimi amandmaji ukinjale samoupravne interesne skupnosti in se je v svoji ekskluzivni vlogi tudi na tem področju znova formalno in brez maske, s povsem praktičnim funkcionalističnim interesom spet pojavila država, je bil pravi čas za temeljit in vsestranski premislek o tem, kakšna naj bo kulturna politika v prihodnje, kako naj se oblikuje novi nacionalni kulturni program.

Žal je bilo tedaj opozarjanje na ta vprašanja še najbolj podobno glasu vpijočega v puščavi. Opozoril in ponujenih razmislekov nihče ni bil pripravljen slišati. Redki posamezniki, ki so jih vendarle slišali, pa so nanje reagirali v skladu s samoupravno evforijo, do katere še vedno niso zmogli kritične distance.

Novo sistemsko zakonodajo, ki bi družbene dejavnosti in s tem tudi kulturo, urejala v skladu z novo vlogo države, predvsem pa v skladu z novonastajajočim parlamentarnim sistemom, ki omogoča in celo zahteva povsem nove mehanizme in nova pojmovanja na vseh področjih nacionalne politike, bi bilo mogoče začeti oblikovati že na začetku leta 1990, v obdobju pred »pravimi svobodnimi, demokratičnimi, večstrankarskimi« volitvami. Dejansko so bile podlage za takšno novo zakonodajo že pripravljene. Za zakonodajo torej, katere v tem trenutku še vedno nimamo.

V predvolilnem obdobju pa so v javnem življenju prevladali čisto politični interesi, ki so v ospredje potisnili vprašanje politične zmage, razreševanje vseh drugih praktičnosistemskih vprašanj pa potisnili v ozadje. Uveljavila se je nova iluzija, iluzija, da bo s spremembo političnega sistema postalo samoumevno tudi

razreševanje vseh ostalih vprašanj. Ta iluzija je v veliki meri slonela tudi na nevednosti, na nepoznavanju zapletenosti in medsebojne soodvisnosti brezštevlnih političnih, gospodarskih in razvojnih vprašanj. Nepoznavanje in neupoštevanje realnih medsebojnih povezav v notranjem življenju družbe sta seveda predpogoj političnemu programu, da je dovolj udaren, razumljiv in obetaven širokim množicam, od katerih konec koncev zavisi razmerje političnih sil. Poenostavitve in preprosta gesla so bila zlasti učinkovita, ker je šlo za obračun s preživelim socialističnim sistemom. Ocena tega prehoda je znana in nič novega ne povemo, če trdimo, da so bile »prve svobodne, demokratične in večstrankarske« volitve predvsem obračun s starim sistemom, da pa ob tem ni bilo skoraj nikakršnega premisleka o tem, kako, na kakšen način naprej. Prepričanje, da je mogoče vstopiti v Evropo kar čez noč in da bomo takoj deležni vseh blagrov, ki si jih je sodobna Evropa ustvarila v svojem dvestoletnem razvoju, je nova iluzija, ki iz dneva v dan kaže nove dimenzije – iluzornosti. V Evropo namreč lahko vstopamo le kot bolj ali manj urejena družba, kar pa je predvsem naš notranji problem. Za urejanje notranjih odnosov deklarirane želje niso dovolj. V Evropo nismo začeli vstopati po volitvah, v Evropo vstopamo že desetletja; da ta proces ni bil hitrejši, so bile vzrok predvsem naše nemožnosti, tudi organizacijske in materialne.

Notranja družbena protislovja je mogoče razreševati na več načinov, izhodišče pa so lahko le obstoječa razmerja in na njih temelječa ocena prihodnjih možnosti in prihodnjih družbenih potreb. O vsem tem slovensko volilno telo, ki je izglasovalo sedanji parlamentarni sistem, ni imelo skoraj nikakršnih ali povsem meglene in nerealne predstave. O vsem tem tudi v prejšnjem enopartijskem sistemu že od konca šestdesetih let (in še toliko bolj pred tem), ko je postalo očitno, da je sistem izčrpal svoje razvojne možnosti, ni bila možna nobena znanstvena, z ideologijo neobremenjena razprava. Politični in ideološki voluntarizem se je globoko zakoreninil v vseh nas. Zato je vprašanje, s kolikšno svobodo in s kakšno demokratično zavestjo smo se opredeljevali za spremembe. In kaj nam pomaga parlamentarni sistem, če je kvaliteta naše vednosti in našega razumevanja strukturalnih družbenih razmerij ostala na isti ravni, kot je bila poprej.

Tako kot na vseh drugih področjih, so tudi na kulturnem nosilci novih političnih gibanj krenili na svoj zmagoviti pohod brez jasne predstave, kaj je konkretno treba spremeniti, kateri in kakšni so naslednji koraki, da bi doživeli Evropo zdaj oziroma, da bi se ji začeli vsaj sistematično približevati. In tudi brez jasnega premisleka o tem, kakšne so naše dejanske možnosti v sedanji in prihodnji Evropi. Splošna demokratična gesla o Evropi svobodnih narodov, enakopravnih etničnih skupnosti in kultur, niso za to Evropo še prav nič zavezujoča. Še vedno so v globokem nasprotju z dejanskimi združevalnimi procesi, ki skoraj brez ovir potekajo na gospodarskem področju, pri katerih gospodarska moč posameznih držav daje opazne prednosti tudi na drugih, za identiteto narodov in kultur pomembnih področjih, v jeziku, komunikacijah in kulturnemu vplivu.

Prehod na parlamentarni sistem je tudi pokazal, v kolikšni meri je kultura družbeni okras in koliko dejanski konstitutivni del političnega sistema, tudi parlamentarnega. Naši kulturi oziroma njenemu najbolj ozaveščenemu delu, gotovo ni mogoče očitati, da ne bi bil kritično odslikaval socializma in človekovega položaja v njem, da ni bil pomemben generator družbenih sprememb. Prednjačil je celo pred tistimi družbenimi segmenti, ki naj bi bili po naravi stvari same v najtesnejšem stiku z realnimi družbenimi razmerji. In vendar se kulturniki ob tem niso zavedali dilem in zakonitosti, ki jih s seboj prinaša parlamentarni sistem po evropskem vzoru, vključevanje v sistem »svobodnega« trga in svobodnega pretoka vseh

človeških dobrin, tudi informacijskih in kulturnih. Seveda je najbolj ozaveščenemu delu populacije težko očitati, da ne bi vedel, kaj pomeni vključevanje v evropske tokove, možno pa je vsaj ugotoviti, da je o tem vztrajno molčal in splošnim političnim ciljem, težnji po oblasti, celo zavestno dajal prednost. Če velja in v kolikor velja to zadnje, potem je treba ugotoviti, da je tudi ta del izobraženstva izgubil svojo identiteto, ki se je kazala predvsem v samostojnem, neodvisnem in kritičnem odnosu do vsega obstoječega. Sedanja oblast je torej postala njegova oblast in zdaj se lahko distancira le še sam od sebe. Da je temu res tako, dokazujejo naivno sprenevedave izjave nekaterih piscev, ki se javno sprašujejo, kakšna je lahko njihova vloga v demokratični družbi, ali celo v Evropi brez meja, na svobodnem evropskem tržišču, kjer tudi umetnost in kultura postajata vse bolj univerzalistični in kozmopolitski. Univerzalistični in kozmopolitski toliko bolj, če za njima stojijo veliko jezikovno področje, močna ekonomija in močni mediji. Slejkoprej se bo slovenski kulturnik, tako kot nekoč Rdeči Logan, moral vprašati, kje je še tu prostor zanj.

Slovenski nacionalni kulturni program je tako dobil nove, evropske razsežnosti. Te pa, naj bodo še tako pomembne in odločilnega pomena za nadaljnjo afirmacijo in razcvet slovenstva, vendarle sodijo v drugo vrsto vprašanj.

Slovenski nacionalni kulturni program mora najprej opredeliti odnos sedanjih političnih struktur ne le do slovenske kulturne tradicije temveč tudi do vsega zatečenega, kar je po dosednjih pojmovanjih sodilo v okvir slovenske kulture. Politične spremembe so že zahtevale korekturo v odnosu do kulturnega in zgodovinskega izročila cerkve, do kulturne produkcije politične emigracije, nedvomno je zdaj na vrsti tudi prevrednotenje levičarskih idejnih in kulturnih izročil.

Povsem v skladu s spreverljivo človeško naravo bi bilo, če bi zadnjega pol stoletja vladujoči vrednostni sistem dobil svojo, povsem nasprotno strukturo, novo vladujočo apoteozo. Ki bo seveda prav tako ekskluzivna in za večino ljudi samoumevna, kot je bila svoj čas dosedanja. Dokler se tudi v njej ne bo razvila dovolj močna kritična masa in se bo zgodovinsko nihalo znova prevesilo v nasprotno smer. In se bo začela uveljavljati spet povsem »nova« interpretacija zgodovine, zgodovinskih in tudi kulturnih vrednot.

V sedanjem vmesnem obdobju, ko vse staro še ni prevrednoteno, so idejni nosilci nove oblasti v precejšnji zadregi. Če pritrdijo vsemu obstoječemu v kulturi, se izpostavljajo možnosti, da bodo v prihodnost vlekli vso »navlako«, ki so jo morali prevzeti kot dediščino socializma. Ker za to dediščino stojijo številni samostojni kulturni delavci in delavci, zaposleni v kulturnih institucijah, za katere so to tudi eksistenčna vprašanja, obstaja nevarnost, da se v opoziciji do oblasti znajde velik del tako imenovane kulturniške inteligence.

Morebitni sestavljenci novega kulturnega programa se bodo znašli pred veliko dilemo. Odgovoriti bodo morali na vprašanje, v kolikšni meri bodo še naprej podpirali vse tiste institucije in posameznike, ki so doslej sestavljali zgradbo slovenske kulture in v kolikšni meri ravnali funkcionalistično. Očitno je zdaj v obtoku stališče, da kultura pomeni porabo. Če bi namreč pomenila prispevek k družbeni produktivnosti, bi si težko razložili, zakaj je ob naši zavidljivi kulturni stopnji naša družbena produktivnost tako nizka. Ugotovitev, da obubožana družba za kulturo ne zmore več sredstev, je kot tolažba za presihajočo kulturo le kratkega daha. Koliko je dejansko revna ta družba, bi namreč omogočil le hkraten vpogled v vse njene aktivnosti, proizvodne in neproizvodne. Že sam vpogled v neproizvodne dejavnosti, v šolstvo, znanost in kulturo ter med vse spremljajoče dejavnosti, bi pokazal, da so ta razmerja zelo relativna in da jih je težko utemeljevati z argumen-

ti. Sredstva zanje se ne delijo po nikakršnih objektivnih kriterijih temveč po kriterijih političnega vpliva, ki so ga različni lobiji v teh dejavnostih sposobni uveljaviti. V tem pogledu je kultura bila in je še vedno pastorka. Resnično pomanjkanje denarja tudi ne more prikriti odsotnosti kulturnega programa. Takšen program bi lahko obstajal ne glede na razpoložljiva sredstva. Program je namreč eno, njegovo izvajanje pa nekaj povsem drugega. Idealnega stanja, ki bi omogočal takojšnjo realizacijo vsakega programa, še nikoli ni bilo in ga tudi nikoli ne bo. Dinamika izvajanja je vsakemu programu imanentna sestavina. Dinamika pa ne pomeni le časovno sosledje posameznih programskih sestavin, temveč pomeni tudi njihovo vsebinsko vrednotenje. Pomeni razlikovanje med cilji in sredstvi za doseg tega cilja.

V našem dosedanjem zgodovinskem razvoju so se cilji naše kulture oblikovali v relaciji do kultur večjih, močnejših in vplivnejših evropskih narodov. Čeprav majhni, smo hoteli v korak z njimi. S kvaliteto teh dejavnosti smo jih marsikje dosegli. Razvili smo skoraj vse kulturne institucije, kot jih imajo drugi. Je proces nacionalnega osamosvajanja s tem končan? Je naša samobitnost zdaj zares odvisna le še on nas samih, od naše nacionalne zavesti in samozavesti? Smo preživeli narodnospodbudno in kulturnovzgojno fazo? Če bi bil odgovor na ta vprašanja pritrdilen, bi lahko verjeli, da je naša kulturna in etnična identiteta zagotovljena, da torej ni več nevarnosti za naš nacionalni obstoj in svoje ustvarjalne moči, duhovne in materialne, lahko posvetimo predvsem svojemu tehnološkemu in splošnocivilizacijskemu razvoju. Pa tudi na tem področju ne gre za to, da bi si hoteli zagotavljati ekonomsko avtarkijo, absolutno gospodarsko suverenost, ki jo celo najmočnejše nacionalne ekonomije nikjer po svetu ne poznajo več, temveč gre za dilemo, ali bo splošnocivilizacijski in ekonomski razvoj še lahko ostal v funkciji nacionalne samobitnosti ali celo suverenosti in se ne bo v vsakem pogledu stopil s splošnocivilizacijskimi in ekonomskimi gibanji, v katerih bodo načelno sicer vsi partnerji enakopravni, dejansko pa bo prevladoval vpliv velikih in bogatih, s katerimi Slovenija kot samostojna kulturna in gospodarska tvorba nikoli ne bo mogla tekmovali. V funkciji katerih razvojnih trendov sta torej slovenska kultura in slovensko gospodarstvo? Kdo je torej podrejen drugemu in kakšni so cilji te podrejenosti oziroma nadrejenosti?

Slovenskemu kulturnemu delavcu, ki so mu v vsem dosedanjem nacionalnem razvoju zagotavljali, da mu pripada posebna vloga in vzvišeno poslanstvo, bo težko dopovedati, da je postal proizvajalec kulturnih dobrin, za katere bo moral iskati tržišče predvsem na skupnem evropskem trgu in bo na domačem, nacionalnem trgu našel interesente le še za manjši del svoje proizvodnje. Če bo seveda deloval kot profesionalec, po evropskem in svetovnem zgledu. Lahko se bo izključil iz te tekme in bo deloval kot ljubitelj, kot kulturni amater, na krajevni, ali kot folklorist na nacionalni ravni.

Z doslednejšim uveljavljanjem funkcionalističnih principov, bi se naši kulturi lahko zgodilo, da bi jo razvoj potiskal v vedno bolj podrejen položaj. V splošni evropski in svetovni integraciji bo tudi nacionalna zgodovina izgubljala na svojem pomenu. Z vidika prihodnosti bodo nacionalne identitete vse manj pomembne, to bo nedvomno vplivalo na varstvo kulturne dediščine, na vse tiste kulturne dejavnosti, ki so vezane na slovenski jezik ali so celo pomembne nosilke tega jezika, na knjigo, na gledališče pa tudi na TV in film in na koncu na vse množične medije. Zakaj naposled tudi časopisov ne bi tiskali kar v angleščini in na koncu, zakaj ne bi brali samo še angleške časopise?

Če pa bi se, nasprotno, odločili, da bomo še kar naprej in celo bolj kot doslej razvijali in negovali svojo nacionalno identiteto, bi razvojni cilj postala sama ta identiteta in za njeno uveljavitev nobena žrtev ne bi bila prevelika. Za takšno odločitev nikoli v zgodovini nismo bili premalo bogati.

Na začetku (ali že kar v sredi) katerega procesa smo? Če na »prvih svobodnih, demokratičnih in večstrankarskih« volitvah Slovenci niso vedeli, med katerimi razvojnimi dilemami lahko izbirajo, bi bilo za nas vse dobro, če bi to vedeli vsaj na prihodnjih volitvah. Pričakovati bi bilo, da imajo različne politične stranke na to tudi različne poglede. Če jih nimajo, v čem se sploh razlikujejo in za kaj jih sploh imamo?

DARIJAN KOŠIR

Zalivska kriza in pozalivski Bližnji vzhod

S stališča mednarodnih odnosov in njihovega proučevanja je o krizi v Perzijskem zalivu, ki se je v zgodnjih jutranjih urah 17. januarja (zračna ofenziva) in 24. februarja (kopenski napad) letos spremenila v pravo vojno, kakršne svet ne pomni po obdobju dekolonizacije (predvsem na Daljnem vzhodu), sedaj neprimerno lažje govoriti kot v času, ko smo prvič pisali članek o tem (objavljen v TIP 1/2-1991), saj so bile takrat v glavnem vse trditve hipotetične in napovedne. Vojna se je medtem resda končala, s tem pa ni konec odločanja o problemih – in to je bistveno – ki so se z zalivskim spopadom izkristalizirali. Šele ko bo končan ta proces odločanja, bo mogoče dati tudi končno oceno zalivske vojne in sprememb v mednarodnih odnosih (in morda tudi v mednarodnem pravu), ki jih je ta povzročila ali pospešila. Nekateri vidiki pa so tudi pred tem – v bistvu že s samo kapitulacijo bagdadskega režima – dovolj izraziti za analiziranje.

Strateški vidik

Dejstvo, da se je zalivska vojna sploh začela, nas prepričuje o upravičenosti trditve, da se ne glede na tveganje, ki ga prinaša tovrstno početje, Združene države Amerike niso odrekle ambiciji usodno krojiti ozemeljska vprašanja, kjer imajo strateške interese. Na zalivskem ozemlju se križata vsaj dva: dolgoročni gospodarski (naftni) in politični, ki ga posebej znani arabsko-izraelski dualizem. V spopad za obrambo teh interesov je Američanom uspelo pritegniti v glavnem vse zahodne zaveznike, v pridobitev ostalih držav (oziroma v preprečitev njihovega vmešavanja) pa so vpregli vse mednarodne politične in finančne institucije.

Pri naftnih strateških interesih ne gre za kratkoročno, ampak dolgoročno ameriško politiko, kar je bilo videti vseskozi po 2. avgustu 1990, najbolj pa ob začetku vojne. Cene nafte niso tisti dejavnik, zaradi katerega bi ZDA zapletale same sebe in celotno mednarodno skupnost v zalivski spor; potem ko so cene nafte po 2. avgustu strmo naraščale do 35 dolarjev za sod in konec septembra dosegle najvišjo vrednost prek 40 USD/sod, so se do 17. januarja, ko se je spopad začel, znižale na v OPEC dogovorjenih 21 dolarjev za sod, v času kopenske ofenzive in iraškega

umika iz Kuvajta pa je bilo mogoče sod nafte dobiti še za pet dolarjev manj. Prvotno zvišanje cen nafte je ZDA in Veliko Britanijo kot simbola industrijskega sveta in deflacijskega razvoja osemdesetih let resda potegnili v recesijo (za to se štejeta dve negativni trimesečni gospodarski rasti, ki ju v obeh državah beležijo v začetku 1991), vendar ni tragično, ker recesija po vseh napovedih ne bo dolga. S strateškega vidika (navajamo trditve Jeana Jacquesa Rageaua, avtorja knjige Atlas Strategique) je treba upoštevati, da je imel Irak po zasedbi Kuvajta nadzor nad 194 milijardami sodov nafte rezerv od skupno 875 milijard ugotovljenih svetovnih rezerv. Če ta podatek kombiniramo z dejstvom, da ZDA dnevno porabijo tretjino vse nafte med najbolj razvitimi industrijskimi državami sveta, združenimi v OECD, te pa porabijo več kot dve tretjini vse svetovne naftne ponudbe dnevno, je skrb »mednarodne skupnosti« za iraškokuvajtski spor razumljiva. Vendar pa tej skupnosti ne moremo očitati agresivnosti: do zadnjega je poskušala to »skrb« urediti z diplomacijo. ZDA so do zadnjega dne vršile pripravo na morebitno vojno – že s tem bi bil požrešni in sovražnikov potrebni (potem ko je sovjetska nevarnost izginila) ameriški in sploh zahodni vojaški lobby zadovoljen in ne nujno s pravim spopadom, kar po mojem močno relativizira ta dejavnik vojaškoindustrijskega kompleksa, ki ga mnogi tako poudarjajo – obenem pa je poskušala spopad preprečiti. V ta kontekst sodi predlog predsednika ameriške vlade Busha, naj se njegov minister Baker pred začetkom vojne še zadnjič sestane z iraškim kolegom v ženevskem Intercontinentalu. Toda ko je sporazum ne samo o umiku Iraka iz Kuvajta, ampak tudi o »mednarodnem nadzoru« nad tamkajšnjimi naftnimi rezervami zaradi iraške nepopustljivosti propadel, se je vojna začela. Tudi ta vojna je torej tako kot vietnamska ali afganistanska vojna za strateške interese; še več, je vojna za strateške gospodarske interese par excellence.

Drugi strateški interes, zaradi katerega ZDA ne bodo nikoli – in to je vojna dokazala – dvignile roke od Zaliva, je politične narave, kot del trajnega političnega konflikta med Arabci in Izraelom, tem »tujku« na ozemlju, s katerega so ga arabske države po nastanku že v štirih vojnah poskušale »izgnati«. Združene države so po zadnjem izraelsko-arabskem konfliktu leta 1973 vodile na tem področju izrazito pragmatično politiko navezovanja na določene arabske države, s katerimi so v Washingtonu pomagali Izraelu vzdrževati ameriški strateški interes na tem gospodarsko in s tem povezano prometno pomembnem področju. Najprej je bil to Iran šaha Pahlavija, po vzponu islamskega fundamentalizma imama Homeinija v tej državi pa so vzdrževali trdne stike z bagdaskim režimom diktatorja Sadama Huseina, ki je z vojno z Iranom za nekaj časa res zaustavil prodor islama na Zahod – vsaj psihološko – vendar pa so po drugi strani »vzredili kačo« s trgovinsko in vojaško pomočjo v zadnjem desetletju. Problem je bil v tem, da se je Irak po koncu omenjenega desetletnega sodelovanja odločil pretrgati vso povezavo z zahodno popkovino. S tem je Zahod po izgubi Iraka in Irana ostal navezan le še na Saudsko Arabijo in nekatere manjše šejkate (poleg Kuvajta gre predvsem za Oman, Bahrein, Katar in ZAE), saj je treba Jordanijo (naravni iraški zaveznik) in Libanon (v večni vojni z Izraelom), morda pa tudi Sirijo (ta Združenim državam ni bila nikoli tako naklonjena kot Saudska Arabija) odpisati. Ti strateško-politični premiki, ki so povzročali neverjetne koalicije, so narekovali nov pristop do arabskega sveta. Popustljivost ZDA do Iraka bi utegnila biti slab (dober) zgled ostalim in če bi se za podoben korak kot Irak odločila Saudska Arabija, bi bili svetovni strateški naftni in gospodarski premiki izjemni in za Zahod morda celo usodni (OPEC, v katerem Saudska Arabija trenutno prispeva tretjino vse nafte, krije več kot dve petini vseh svetovnih potreb po nafti). Zato so ZDA po izgubi Irana (ki so

jo kljub boleči aferi s talci in ponižanjem ter izgubo določenega kapitala vseeno mirno preboleli) hotele v primeru Iraka pokazati večjo trdnost pri varovanju lastnih strateških interesov. Za vzpostavitev ravnotežja interesov na Bližnjem vzhodu in za »poduk« pri morebitnih kršitvah teh interesov v bodoče so se Američani odločili za vojno (ki so jo tudi dobili), potem ko – kot rečeno – nikakršen sporazum pod mizo ni prišel več v poštev zaradi iraške trmoglavosti, ki je najbrž želela doseči še več, kot bi lahko v ženevskem Intercontinentalu na štiri oči.

Gospodarski vidik

Glede na to, da smo del te problematike pokrili pri obravnavi gospodarsko-strateških interesov, se omejimo le na kratkoročni izsek te problematike. Tu drži naslednje: kljub temu, da je zalivska vojna potekala na z nafto najbolj bogatem področju (in da je nafta gospodarsko najbolj občutljiva surovina, od katere je dnevno odvisna polovica vse svetovne proizvodnje in porabe), tokrat navzlic neugodnim drugim okoliščinam (razpadanje Sovjetske zveze, največje svetovne proizvajalke nafte) ni prišlo do hujše naftne krize v svetu (niti strmega naraščanja vrednosti dolarja), kar tokratno krizo bistveno ločuje od zadnjih bližnjevzhodnih spopadov. Še v času krize z ameriškimi talci v Iranu se je cena nafte dolgoročno močno dvignila (tudi čez 30 dolarjev za sod), čeprav je bil pričakovani – ne pa tudi dejanski – izpad iranske nafte na svetovnih trgih vsega 3 milijone sodov dnevno, skok cen pa je potekal kljub dejstvu, da je Saudska Arabija v tistem času črpala doslej rekordnih 10 milijonov sodov nafte dnevno. Tokrat so bile začetne okoliščine bistveno bolj neugodne: Saudska Arabija je pred krizo avgusta lani črpala le nekaj več kot 5 milijonov sodov nafte (skoraj pol manj kot v času krize leta 1979), Sovjetska zveza je izvoz nafte zmanjšala s takratnih 4,5 na sedanjih 1,8 milijona sodov nafte dnevno, in tokratni izpad črpanja iraške in kuvajtske nafte je bil skupaj 4,8 MSD, torej za polovico večji kot iranski pred enajstimi leti (morda pa še za več, ker zaradi razglašene blokade v varnostnem svetu OZN sedaj res nihče ni kupoval iraške nafte). Avgusta in septembra lani, ko so borze, ki sicer napovedujejo prihodnost, zaznale, da se Irak prostovoljno ne bo umaknil iz Kuvajta in da bo kriza trajala dlje časa, so cene sprva poskočile, toda novembra je OPEC (v katerem sta bila še julija tudi Irak in Kuvajt z njuno nafto) nadomestil vso izgubo in črpal toliko kot pred izbruhom krize. Nato je ponudba nafte na svetovnem trgu naraščala (posebej po zaslugi Saudske Arabije, ki je decembra črpala za dve tretjini več kot julija) do 17. januarja in začetka vojne, ko se je pokazalo, da je nafta kljub strahu kupcev dovolj. Februarja je bilo ponudbe iz Zaliva nekoliko manj (zaradi težav pri transportu), zato pa so črpanje nadomestili v Severnem morju (Velika Britanija, Norveška), tako da je bila tudi po kopenskem napadu na Kuvajt mesec dni po začetku vojne nafta cenejša kot za Novo leto. Teoretično gledano to pomeni, da bi v neki drugi vojni – gre za primer Saudske Arabije, katere črpanje je enako izvozu iraške, kuvajtske in sovjetske nafte skupaj – bilo mogoče povsem nadomestiti tudi najhujše izpade nafte, kar si jih je mogoče zamisliti. To pa je nov moment, kakršnega sodobna ekonomska zgodovina ne pozna.

Zgoraj opisani »prevrat« je ovrgel tudi najbolj pesimistične gospodarske napovedi za primer vojne, ki so segale do skrajnosti kot so napoved cene nafte 70 dolarjev za sod in vrednosti dolarja do 1,7 marke. Ugotoviti je mogoče – presenetljivo – ravno nasprotno: vojna ne bo prinesla hudih inflacijskih in stroškovnih – posledično recesijskih – učinkov in v pogledu blažitve upadanja gospodarske

rasti v anglosaških državah se je celo splačala, kar je absurd te vojne. Američanom tečaj dolarja, ki je bil na vrhuncu vojne v primerjavi z zahodnonemško marko najnižji po vojni in ne zelo visok, kot je bilo običajno ob vseh velikih krizah, ustreza, saj po veljavnih izračunih tečaj 1,43 marke za dolar pomeni, da z njim Američani najlažje krijejo stroške zunanjetrgovinskega primanjkljaja. Poleg tega se je svetovno gospodarstvo pripravilo na življenje s ceno nafte, ki kratkoročno – dokler vojne v Zalivu ne bo konec – ne bi bila nižja od 30 dolarjev za sod, temu pa so prilagodili tudi napovedi in censke kalkulacije ter posledično grožnje z recesijo. Vzroki za recesijo so resda druge in ne v vojni v zalivu, vseeno pa bo zalivski spopad, ki naj bi po prvotnih predvidevanjih recesijo poglobil, le-to celo omilil (?), ker ni možnosti, da bi se ponudba nafte v svetu dolgoročno bistveno zmanjšala (in s tem cene zvišale). To, da se je vojna z gospodarsko kratkoročnega vidika celo splačala in da je svetovno gospodarstvo zlahka prebrodilo potencialno za nafto doslej najbolj nevarno vojno (in to v času pričakovane recesije zaradi učinkov politike dezinflacije osemdesetih let v anglosaških državah), bosta za prihodnost mednarodne (gospodarske) skupnosti zelo pomembna in posledje nujno upoštevana kazalca.

Vojaški vidik

Tudi s tega zelo atraktivnega in za širšo javnost najbolj skrivnostnega vidika zalivske vojne se njene razsežnosti bistveno ločijo od nekaterih prejšnjih (vietnamske) in s tem povsem na novo determinirajo odnose v mednarodni skupnosti. Tu sta dejavnika kot sodobnost orožja na strani vojskujočih se sil in prva uporaba letega po 17 letih (če odštejemo iraško-iransko in afganistansko vojno, ki sta bila bolj lokalna kot širše svetovna spopada) manj izrazita dejavnika. Predvsem prvega nevtralizira dejstvo, da je bila vsaka vojna nujno tudi preizkušanje najnovejših dosežkov vojaške industrije – le da je šlo tu za pomoč fantastično zmogljive komunikacijske tehnologije – čeprav z druge strani preseneča dokaz o nesodobnosti in pravi zastarelosti sovjetske vojaške tehnologije v primerjavi z ameriško (ali zahodno sploh). Najbolj izrazita dejavnika, ki ju gre z vojaškega vidika analizirati, sta izrazito nova taktika vojskovanja, ki bo determinirala vse potencialne nove spopade podobnih razsežnosti, na eni strani, in izjemno gladek poraz milijonske iraške vojske na drugi strani.

Strateški vojaški prijemi in taktike v zalivski vojni bodo vzorec za vsa nadaljnja bojevanja na podobno odprtih bojiščih naslednjih desetletij. Zalivska vojna se s tega vidika tako zelo razlikuje od vietnamske, da sta vojaško neprimerljivi; edini dejavnik, v katerem je bila vietnamska vojna vojaško zanimivejša od zalivske, je bila topografija bojišča, v katerem je prevladovala džungla in v kateri ZDA tudi z orožjem iz zalivske vojne ne bi dosegle občutneje več (v tem smislu je značilna fabula iz filmskega spektakla *Modri grom*, ki potrjuje to domnevo). Tokratno izjemnost strategije in taktike zalivske vojne je pogojevala ravno sodobnost orožja in komunikacijska tehnologija: komunikacijsko (satelitsko) vodeni letalski napadi kot predhodnica kopenskega spopada so bili načrtovani tako, da je bilo mogoče izjemno učinkovito napadati nasprotnikovo letalsko in protiletalsko obrambo brez povzročanja nepotrebnih vojaških in civilnih žrtev in s skoraj stodontnim učinkom. Zavezniško letalstvo je očistilo bojišče sovražnikovih obrambnih kapacitet in s tem pripravilo vse potrebno za učinkovito kopensko ofenzivo; v tem je tudi razlog za vsega 129 vojaških žrtev na strani zavezniških sil med celotnim potekom vojne.

Slednje dejstvo dobi prave razsežnosti v kombinaciji s podatkom o popolnem porazu iraške vojske, ki je štela na ozemlju Kuvajta 510.000 vojakov, 4200 tankov, 2500 oklepnih vozil, 2700 kosov artiljerijskega orožja, 520 letal, 160 helikopterjev in 34 ladij pretežno sovjetske, francoske in italijanske izdelave (enak obseg iraške vojske se nahaja tudi v domovini); med vojaki v Kuvajtu je bilo 150.000 pripadnikov elitne republikanske garde. Ob koncu vojne so »sile osi« zajele ali ubile 180.000 iraških vojakov, uničile dve tretjini tankov, vse ladje, polovico oklepnih vozil in artiljerije in tretjino letal v vsega štiri dni trajajoči kopenski ofenzivi ob spremljavi štiridesetih dni nenehnih zračnih napadov. Scenariji so predvideli »v povprečju« štiri mesece trajajočo vojno ob nekaj tisoč mrtvih zavezniških vojakih ob polovico manjših izgubah iraške vojske. Toda popolna gospodarska blokada Iraka in Kuvajta je povzročila telesno izčrpanost vojakov, ki so se pokazali kot povsem nesposobne za resnejše vojskovanje, iraška vojaška tehnologija je bila povsem neučinkovita v primerjavi s pričakovani (tudi zaradi neznanja pri ravnanju z orožjem, kar je posledica odsotnosti inštruktorjev predvsem iz ZSSR), bistven faktor pa je bila odlična priprava »terena« za kopensko ofenzivo s strani zavezniškega letalstva, ki je utrlo poti kopenskim silam in v določeni meri onespobilo iraško orožje. Ta strategija vojskovanja je odigrala odločilno vlogo in spreminja vojaško-politične razmere v svetu v toliko, da mora vsak agresor na področju zahodnih strateških interesov računati s tem ofenzivnim strateškim dogovorom. In padec iraške vojske, pred močjo katere je nekaj dni pred kopensko ofenzivo svaril celo ameriški obrambni minister, je z zgoraj omenjenega vidika svarilo par excellence.

Politično-mirovni vidik

Razplet zalivske krize je s političnega vidika po eni strani potrdil domneve, izrečene ob začetku zalivske krize avgusta lani; potrdil je, da se v sodobnih mednarodnih odnosih dogaja nekaj novega, ko zaradi preseženega bipolarizma velesil pride do enostranskega multipolarizma (z besedo »enostranski« mislim na usmerjenost tega multipolarizma nasproti eni državi, ki je prekršila pravila nove mednarodne igre), na podlagi katerega je možna ne samo verbalna obsodba necivilizacijskih ravnanj in protidemokratskih vsiljevanj, ampak tudi neposredna gospodarska in celo prava vojna proti kršiteljem mednarodnih dogovorov. To složnost (enostranski multipolarizem) v tisku običajno opisujemo kot zametek nastajanja nove svetovne arhitekture ali kot pravi ameriški predsednik, »zgradili bomo lepši jutri«. Po avgustovskih složnih obsodbah je bilo pričakovati – povsem pa tudi ne – da bo nekoč postavljen ultimat Iraku za izvršitev resolucij varnostnega sveta OZN, toda porajal se je dvom ob vprašanju, kdo naj poleg ZDA (ki so igro v OZN vodile) iraško ravnanje sankcionira. Vojna je pokazala složnost tudi na tem področju: po prvih opazovanjih so se klasični navezi ZDA–Velika Britanija pridružili italijanski, francoski in kanadski vojaki, ki so ob podpori saudskih, kuvajtskih in egiptovskih letal in raket ter finančni podpori Japonske in Nemčije (ki morata ostati nevtralni) in stalni pripravljenosti (in vzdržanosti) Turčije in Izraela sestavljali mednarodno koalicijo, kakršne še ni bilo. S tem se je po eni strani potrdilo upanje v novo arhitekturo oziroma v obrambo nekaterih univerzalnih človeških postulatov; vsakdo bo v bodoče moral računati na tako složno reakcijo mednarodne skupnosti, ko se bo zapletal v podobne spore. Kot relativizacijo zgoraj omenjene idile pa gre omeniti orwellovsko ugotovitev o bolj in manj enakih

članih te koalicije. Tempo igre so vseskozi narekovali Američani in ko so se vanjo z zadnjimi močmi in diplomatskimi pobudami vmešali najprej OZN (oziroma generalni sekretar), nato neuvrščeni in na koncu Sovjetska zveza oziroma Gorbačov osebno, jih je ameriška diplomacija z neverjetno spretnostjo postavila na stranski tir, posebej sovjetske pobude, ki so imele v tem razmerju moči največjo težo in so prišle tik pred odločilnimi spopadi. Tako je ZSSR, sicer »vzdržani« član mednarodne koalicije, doživela štiristranski poraz z ZDA na kuvajtskem bojišču: v prvi vrsti diplomatskega (v smislu zgoraj omenjene izrinjenosti v odločilnih trenutkih), na drugi strani vojaškega (njihova tehnologija v iraški uporabi se je izkazala za »srednjeveško«), na tretji ekonomskega (zaradi nesodelovanja v neposrednih operacijah ne bo v tolikšni meri udeležena pri obnovi v Zalivu in nadzoru nad tamkajšnjimi zalogami nafte), predvsem pa političnega, saj bodo dnevni red, potek, vsebino, sklepe in zaključek morebitne bližnjevzhodne mirovne konference diktirali zahodni zavezniki.

In to je druga (mirovna) stran političnega vidika zalivske vojne, tista, ki zahteva novo bližnjevzhodno mirovno ureditev oziroma konferenco. Ta bo potekala na dveh temeljnih ravneh: politično-mirovni, kjer naj bi po vzoru KVSE dolgoročneje uredili politično-vojaška razmerja na »novem«, pozalivskem Bližnjem vzhodu, in na gospodarski, kjer bo temeljno vprašanje bodoči mednarodni nadzor nad zalivskimi zalogami – in morebiti tudi nad samim črpanjem – nafte, zaradi česar se je v svojem bistvu vojna začela. Pri prvi ravni gre za poskus trajnejše ureditve, doslej trajnega izraelsko-arabskega (predvsem palestinskega) konflikta na načelih košaric evropske konference o varnosti in sodelovanju, ki je šele z lanskim pariškim podpisom (in koncem hladne vojne) dobila pravi smisel, prenosljiv tudi na druga področja sveta. Ta model ima v Evropi veliko privržencev, skoraj ravno toliko kot nasprotnikov; vendar je k ugovorom nasprotnikov mogoče dodati protiugovor, da bi z odlašanjem – in morebitnim preklicem – takšne vrste *summita* o Bližnjem vzhodu na tem področju dobili še večjo zmedo od dosedanje. Zato je v ženevskih pogajalskih salonih v kratkem pričakovati omenjeno sejo, ki pa z gospodarske ravni ne bo sporna: gre za svetovni nadzor nad zalogami nafte v Zalivu, ki so po definiciji svetovno blago v rokah nekaterih srečnih držav in ponesrečenih režimov. Zalivski spor je to definicijo dokazal in zato rešitev krize zahteva odpravo temeljnega vzroka. »Svetovno« strateško blago mora postati svetovno in nanj ne smejo imeti neomejenega vpliva diktatorski in avtoritarni režimi tega prostora. Ti dve ravni povojnega reševanja krize v Levantu bosta zgodovinski; tako kot smo že pred časom za zgodovinskega označili mirovno-politični vidik odprave posledic (evropske) hladne vojne.

JERZY J. WIATR*

Ali bo v vzhodni in srednji Evropi zmagala demokracija?

Več desetletij so bili politologi, tako tisti na zahodu kot tudi v socialističnih državah, prepričani, da je miren prehod v demokracijo v deželah, kjer vladajo

* Poljski politolog, profesor na varšavski univerzi; prispevek je referat na jugoslovansko-poljskem politološkem srečanju v Zakopanah, november 1990.

komunistične partije, za kar dolgo dobo povsem nemogoč. Ko pa je prišlo do »revolucije 1989«, so njen izvorni uspeh pozdravili ne le z navdušenjem, ampak tudi z obnovljenim zanimanjem in z analiziranjem pogojev in tudi nevarnostmi, ki so vključene v proces demokratičnega prehoda. Del razprav politologov je kazal tudi na njihovo frustracijo, ker so bili glede napovedi prihodnjega razvoja v vzhodni in srednji Evropi v bistvu vendarle »krivi preroki«. Poizkušali so ugotavljati, kaj je bilo napačnega v njihovih teorijah in v njihovem opisovanju dejstev. Po moji presoji se tako pomembnemu dejstvu, kot je bila sovjetska dominacija (in to povsod, razen v Jugoslaviji in v Albaniji) ni posvečalo dovolj pozornosti (Wiatr, 1990a). Madžarska in Poljska leta 1956, Češka in Slovaška 1968 in Poljska 1981 so se usmerjale k demokratičnim prehodom. Razlog za njihov neuspeh pa leži pretežno, v nekaterih primerih pa izključno, v sovjetskem vojaškem posredovanju ali v grožnji z njim. Tako je šele nova sovjetska strategija v odnosu do vzhodne in srednje Evrope, ki je del nove sovjetske globalne strategije, omogočila vzhodni in srednji Evropi doseči tisto, kar ji ni uspelo pred mnogimi leti.

Korenine sprememb

Kakor koli je že pomembna sprememba geopolitičnega položaja, vendar to samo po sebi ne more razložiti mehanizma demokratičnih sprememb v vzhodni in srednji Evropi. Sovjetska strategija je bila vselej najbolj izstopajoča zunanja ovira demokratičnim spremembam, toda same spremembe morajo povzročiti lastne, domače sile. Že dejstvo, da so bile takšne sile neenakomerno močne v različnih državah vzhodne in srednje Evrope, potrjuje mojo zgornjo tezo.

Trije notranji dejavniki so bistveno prispevali k nastajanju revolucionarnih sprememb v vzhodni in srednji Evropi. Prvič, ekonomski sistem, ki so ga vsilile vladajoče komunistične partije, ni uspel zadovoljiti potreb in pričakovanj prebivalstva. Centralizirana planska ekonomija je bila relativno uspešna na nižji stopnji razvoja (v času povojne obnove in v dobi zgodnje industrializacije), toda postopoma je njena učinkovitost vedno bolj pojenjavala. Reformistično razpoloženi ekonomisti v vzhodni in srednji Evropi so prišli do zaključka, da reforme znotraj obstoječega sistema preprosto ne bodo delovale in so se zato zavzemali za radikalen obrat k liberalni tržni ekonomiji (Kornai 1990). Seveda je imel ekonomski neuspeh različne stopnje in obdobja. V nekaterih državah (na primer v Poljski) je postal dovolj razviden že v poznih sedemdesetih letih, medtem ko je drugod (na primer na Češkem in Slovaškem) ekonomski sistem deloval relativno dobro skoraj do samega konca.

Drugi dejavnik demokratičnih sprememb je bila rast politične opozicije. Tudi glede tega je vzhodna in srednja Evropa šla z neenakomernim korakom. Na Poljskem je politična opozicija delovala javno (čeprav ne legalno) vsaj od ustanovitve KOR-a (Odbor za obrambo delavcev) v letu 1976. Leta 1980 je pojav Solidarnosti pomenil kakovostno spremembo: od majhne intelektualne desidentske skupine k množičnemu gibanju. Vojaški udar na Poljskem decembra 1981, do katerega je prišlo zavrlo sovjetskih groženj po posredovanju, je upočasnil množično demokratično gibanje, toda ni ga mogel uničiti. V drugih državah je bila opozicija šibkejša, vendar je kljub temu stalno naraščala. Celo zatiralska Romunija je imela tajno proti Ceausescujevo opozicijsko skupino in posamične primere javno izražene nesoglasja.

Tretji dejavnik je bila postopna »dekomunizacija« vladajočih partij, ali pa vsaj nekaterih med njimi. Pod skovanko »dekomunizacija« mislim prvič na to a) da so se partije odpovedale svoji ideološki gorečnosti in se usmerile k bolj pragmatičnim rešitvam in nacionalnim interesom (najbolj pogosto proti Sovjetski zvezi), ne pa več k leninistični utopiji o popolni komunistični družbi. In drugič, pod »dekomunizacijo« mislim na to, da so b) vladajoče partije sprejele vsaj omejeno stopnjo mnenjskega pluralizma in tudi določene demokratične postopke znotraj njihovih struktur. V obeh pogledih so seveda bile vidne razlike znotraj posameznih držav. Češkoslovaški komunisti so prišli že zelo daleč v obeh smereh, preden jih je zlomila vojaška intervencija in preden so jih dokončno odstranili iz partije (Golan 1973, Skilling 1976). Na Poljskem je postopna demokratizacija partije šla najdlje v osemdesetih letih, čeprav je bil ta proces delno zavrt med uvedbo vojnega stanja (Hahn 1987). Madžarska in Jugoslavija (posebej še Slovenija) sta uveljavili uspešen proces demokratizacije vladajočih partij že v daljšem obdobju. V drugih državah vzhodne in srednje Evrope so vladajoče partije ostale zveste leninističnim konceptom, toda njihovo obnašanje v času »padca narodov« v letu 1989 navaja na misel, da so bile vendarle podvržene nevidnim notranjim preoblikovanjem.

V bistvu je splet vseh treh dejavnikov: sprememba v sovjetski strategiji, gospodarska kriza, rast opozicije in »dekomunizacija« vladajočih partij, povzročil spremembe režimov v vzhodni in srednji Evropi. Z izjemo Romunije so bile spremembe režimov mirne. Na Poljskem, Madžarskem in v Jugoslaviji so evolutivne spremembe trajale več let. V drugih državah so se spremembe hitro odvijale. A vendar so se tudi tu pripravljale več let.

Mehanizem sprememb

Kjer so demokratične spremembe posledica postopnega preoblikovanja, njihov uspeh zavisi od odnosa med reformističnim krilom režima in umirjenim krilom opozicije. Glede tega lahko identificiramo štiri glavne nosilce: »trdorokce« in reformiste znotraj režima ter radikalce in umirjene znotraj opozicije. Seveda takšen položaj ni značilen samo za vzhodno in srednjo Evropo. Demokratičen prehod v Španiji, Latinski Ameriki in tudi v nekaterih drugih državah so tudi analizirali po zgoraj navedenih merilih (Linz 1977, O'Donnell in Schmitter 1986).

Evolutivne spremembe k demokraciji so možne le v primeru, kadar reformisti in umirjeni morejo in hočejo oblikovati začasno koalicijo. Druge povezave povzročajo različne izhode: a) če »trdorokci« vladajo sami, potem ni demokratičnih sprememb, ali celo lahko pride do »protireformacije« b) če »trdorokci« vladajo v koaliciji z reformisti, so nekatere reforme od zgoraj sicer možne, toda sistem se bistveno ne spremeni c) če radikalci bodisi sami, bodisi v zavezništvu z umirjenimi prevladajo, potem pride do revolucije. Samo koalicija med reformisti in umirjenimi lahko vodi do urejenega in mirnega prehoda v demokracijo, ki temelji na dogovoru (Juan Linz govori v tem smislu o »reforma pactada«).

Poljska »Okrogla miza« (februar–april 1989) je bila prvi uspešen preizkus pogajanj v vzhodni in srednji Evropi. Prišlo je do proreformistične koalicije reformistov in umirjenih, kar je odprlo pot demokraciji na Poljskem in vplivalo na razmere tudi v drugih državah vzhodne in srednje Evrope. Do uspešnih kompromisov med reformisti in umirjenimi je prišlo v Jugoslaviji, na Madžarskem in pozneje tudi v drugih državah vzhodne in srednje Evrope, razen v Romuniji in Albaniji.

Poznejši dogodki so seveda pokazali, kako krhka je takšna koalicija. Na Poljskem je mehanizem dogovorne demokracije (Wiatr 1990b) kar dobro deloval med prvimi dvanajstimi meseci vladavine Tadeusza Mazowieckega. Toda že poleti 1990 je prišlo do zloma zaradi pritiska bolj radikalnih smeri znotraj Solidarnosti. V času predsedniške volilne kampanje novembra 1990 sta se dve krili Solidarnosti borila ena proti drugi. Po prvem krogu volitev, v katerem je predsednik vlade Mazowiecki bil šele tretji po številu dobljenih glasov in je bil tako odstranjen od nadaljnega volilnega tekmovanja, a tudi Lech Walensa ni dobil absolutne večine, so pristaši Mazowieckega dali glasove Walensi in mu tako omogočili zmago nad preje neznanim emigrantskim poslovnežem Stanom Tyminskim. Toda enotnost prejšnje opozicije, kot tudi zavezništvo med reformisti in umirjenimi pripada preteklosti. V drugih državah so v toku podobni procesi. Bolgarija poizkuša uveljaviti scenarij »dogovorne demokracije«, potem ko je bila enopartijska socialistična vlada (bivši komunisti) prisiljena zaradi uličnih protestov in stavk oditi s položaja.

Zavezništvo med reformisti in umirjenimi je nedvomno odigralo svojo vlogo v procesu demokratičnega prehoda, toda bilo je vendarle kratkega daha. Glede na politično drobljenje in na napete politične konflikte je očitno, da bodočnost demokracije v vzhodni in srednji Evropi vse manj zavisi od nadaljevanja takšnih zavezništev in vse bolj od sposobnosti parlamentarne demokracije, da se uspešno sooči z velikimi izzivi.

Štiri glavne nevarnosti

Porajajoči demokratični režimi v vzhodni in srednji Evropi se srečujejo s štirimi glavnimi nevarnostmi: gospodarsko nestabilnostjo, etničnimi spopadi, radikalizacijo političnih skrajnosti in ponovnim vznikom politične avtoritarnosti.

Gospodarska nestabilnost zavisi od dveh dejstev. Prvič, gospodarska kriza je vodila do osiromašenja, ki posebej tedaj, četudi pod novim režimom ne zgine, povzroča nemire. Drugič, reformiranje sistema (od centralno planske ekonomije v liberalno tržno ekonomijo), ne le da povečuje osiromašenje (pada življenjski standard, pojavlja se nezaposlenost), ampak postanejo vprašljive tudi temeljne vrednote socialne pravičnosti, na katere so se vzhodni Evropejci navadili v skoraj petdesetih letih starega režima. Verbalno sicer hvalijo zahodni kapitalistični sistem. Toda istočasno ocenjujejo, da je nezaposlenost nekaj nesprejemljivega in menijo, da bi morala država zagotoviti, da ne bi nihče dobil preveč, medtem ko drugi žive v revščini. Zavaljo teh protislovnih vrednot in stališč ni verjetno, da bi revnejši sloji vzhodnih in srednjeevropskih družb pasivno tolerirali nujnost preoblikovanja gospodarstva. Terjajo hitre izboljšave in upajo, da bodo demokratične vlade sposobne narediti čudeže: povezati zahodno učinkovitost in izobilje z »vzhodnim občutkom« za enakost. Zato se frustracijam ne bo mogoče izogniti. Vse to tudi kaj lahko vodi k volilnemu obnašanju, ki bo naklonjeno populističnim kandidatom (kot na poljskih predsedniških volitvah leta 1990) ali k novim valom stavk ali celo nemirov in izgedov.

Etnični spopadi so drugi, v nekaterih državah pa celo glavni izvor napetosti. Mnogonacionalne federacije (Jugoslavija, Češka in Slovaška) so v nevarnosti politične drobitve. Soočeni s takšno nevarnostjo se centralistični elementi lahko odpovedo demokratičnim pristopom in poiščejo rešitev v vladanju s trdo roko. Zopet v drugih državah nacionalistični strahovi, vključujoč antisemitizem, kvirijo politično ozračje. Antisemitistična gesla so uporabljali med volilno kampanjo v Romuni-

ji, na Madžarskem in nedavno tudi na Poljskem, kjer je bila obtožena vlada Mazowieckega, da ima med svojimi člani »skritega Žida« (Engelberg 1990). V povezavi z gospodarsko razočaranostjo lahko nacionalizem ustvari eksplozivno zmes, podobno populizmu v nekaterih delih manj razvitega sveta.

Radikalizacija političnih skrajnosti je sicer nekaj zakonitega med revolucijami. Tako dolgo, dokler traja revolucionarni zagon, se gravitacijsko središče pomika od umirjenih k radikalcem. Vzhodna in srednja Evropa še ni prišla do svojega leta 1793, toda zahteve po maščevanju postajajo glasne in so včasih (kot nedavno v Pragi in Sofiji) pospremljane s požiganjem zgradb komunistične partije. Boj proti nomenklaturi« je pogostokrat le ugodno pokritje, da se odstrani tiste, katerih edini greh je v tem, da so bili člani komunistične partije, ali da so z njo sodelovali. Maščevanje, posebej če je usmerjeno proti ljudem, ki sicer niso zakrivali nobenega kaznivega dejanja, vzbuja strah in brezup. Takšni občutki lahko vzbudijo nekatere bivše komuniste k nekaterim oblikam nezakonite dejavnosti, morda celo teroristične narave. Če se bo to zgodilo, se bo preganjanje poglobljalo in začarani krog represija – zarota – represija se uresniči. Tudi brez takšnega skrajnega izhoda lahko politično povračilo, takšno politično vračanje milo za drago, ki ne temelji na zakoniti podlagi, ampak na kolektivni odgovornosti, spodkoplje demokratične procese.

Politična avtoritarnost je naslednja velika nevarnost. Veliko držav vzhodne in srednje Evrope je živelo pred II. svetovno vojno pod raznimi avtoritarnimi vlada-mi. In predvojne tradicije se zdaj slave. Kult maršala J. Pilsudskega na Poljskem že kaže na to. Velik domoljub, hraber revolucionar, zmagovit vojaški voditelj, te lastnosti gotovo uvrščajo Pilsudskega za enega največjih Poljakov tega stoletja. Toda: demokrat Pilsudski zanesljivo ni bil.

Nevarnost avtoritarnosti izvira tako iz narave politične tradicije kot tudi iz pomanjkanja trdne vključenosti v konstitucionalizem (Wiatr 199b). Avtoritarnost izhaja iz težnje, ki rajši enači demokracijo z vladavino večine, kot pa s spoštovanjem pravic manjšine. Medtem ko je položaj v zvezi s pravicami človeka daleč boljši kot pod starim režimom (tudi v njegovi najbolj liberalni obliki), pa so spremembe še preveč sveže, da bi lahko verjeli, da so vse nevarnosti v tem pogledu že mimo.

Ko vse to omenjam, moram vsekakor poudariti, da te nevarnosti same po sebi še ne obsojajo porajajoče demokracije v zahodni Evropi na smrt. Obstajajo tudi nasprotna težnja. Demokratična opozicija je v večini teh držav zgradila demokratični etos in toleranco. Povezava zahodne Evrope je močan vzorec demokratičnega obnašanja in to še posebej, ker vzhodne in srednjeevropske države računajo na morebitno članstvo v jutrišnji združeni Evropi. A vendar, bilo bi neodgovorno zanemarjati obseg nevarnosti, s katerim se srečujejo naše mlade demokracije.

Morebitni grobarji

Zgodovina ni anonimna, ustvarjajo jo ljudje. Kdo so tedaj najbolj verjetni grobarji demokracije v vzhodni in srednji Evropi?

V pošteev pridejo tri skupine: prva, toda po moji presoji najmanj verjetna, so komunisti, ki niso sprejeli reform (nereformirani komunisti). Vendar ti so sedaj politično slabotni v večini držav vzhodne in srednje Evrope in so organizacijsko razrahljani. Celotno med socialnimi nemiri je verjetnost njihovega uspešnega »državnega udara« zelo majhna. Seveda pa bi lahko izkoristili takšne socialne nemire in na ta način posredno pomagali drugim silam. Njihov položaj bi lahko postal moč-

nejši v primeru, če bi v Sovjetski zvezi prišlo do radikalnega obrata k politiki trde roke in še zlasti, če bi se morebitno sovjetsko vodstvo trde roke odločilo, da bo destabiliziralo nove demokratične sisteme. Vendar, kot rečeno, takšen scenarij se mi zdi malo verjeten. Večina vzhodno in srednjeevropskih komunističnih partij je nedvomno doživela nepopravljiv padec. Reformistično krilo komunističnih partij se je pregrupiralo v nove socialistične ali socialdemokratske stranke, ki so sprejele pravila demokratične politične igre.

Drugi morebitni izzivalec je vojska. V obdobju med obema vojnama je »Men on horseback« igral odločilno vlogo v krizah demokratičnih vlad in pri nastajanju avtoritarnih diktatur. Za časa komunistične vladavine pa je vojaštvo bilo pasivno in ubogljivo. Izjema bi lahko bila vloga poljske vojske med podaljšano krizo v zgodnjih osemdesetih letih (Wiater 1988) in še vedno ne povsem razjasnjena vloga romunske vojske pri zrušitvi diktature Ceausescuja. Ubogljivo vedenje vojske je pripisati dejstvu, da so bile oborožene sile izgrajevane pod vodstvom komunistične partije in so bile indoktrinirane v duhu partijske discipline. Sedaj pa, ko je stara navezanost na partijo mimo, ostaja nadzor civilnih oblasti nad oboroženimi silami vsekakor odprto vprašanje. Tako dolgo, dokler demokratične institucije delujejo brez pretresov, jih bo vojska ubogala. Toda ko politični sistemi postanejo nestabilni in se srečujejo z resnimi socialnimi nemiri, lahko vojska kaj hitro odtegne podporo civilni oblasti. Že pod starim režimom je takratni obrambni minister general Wojciech Jaruzelski izjavil (v letu 1976) »da vojaki ne bodo streljali na delavce« (Korbonski in Terry 1982, str. 172). Ali pa bi morda sedaj? Hipotetično bi lahko dejal, da bi vojaštvo v vzhodnih in srednjeevropskih državah utegnilo posredovati, če bi prišlo do zloma legitimnosti civilnih vlad in/ali v primerih resnejših nemirov.

Tretji, po moji sodbi najbolj resen kandidat za vlogo grobarja demokracije, je nacionalistično-populistično gibanje pod vodstvom karizmatičnega voditelja. Treba je reči, da ni bila katera koli politična opozicija pod komunističnim režimom demokratična; bile so sicer protikomunistične, toda avtoritarne. Tudi nekateri voditelji demokratične opozicije so kazali težnje k arbitrarnosti in niso spoštovali demokratičnih pravil političnega obnašanja. Seveda je že prezgodaj napovedovati, kje, kako in pod čigavim vodstvom se bodo uveljavila nacionalistično-populistična gibanja. Toda nevarnost vsekakor obstaja.

Pomembno vlogo bo odigral tudi mednarodni položaj. Če bo prevladalo sedanje vzdušje mednarodnega sodelovanja, so tudi možnosti za uspeh demokratičnega prehoda večje. Nezanosljivost napovedi glede sovjetskega notranjega razvoja tudi povzroča veliko negotovosti. Demokratične sile v vzhodni in srednji Evropi se morajo zavedati možnih nevarnosti, ki jih ustvarjajo tako mednarodni kot tudi notranji dejavniki.

V takšnem položaju imamo politologi resno odgovornost, da brez kakršnih koli iluzij jasno razčlenjujemo politične procese in pojave. Bolj kot da bi enostavno slavili demokratične zmage preteklega leta, je prav, da usmerimo našo pozornost tudi na temnejšo plat političnih razmer. Resni politični komentatorji to že počno (Garton Ash 1990). Politologi morajo storiti isto ter s svojo znanstvenostjo in objektivnostjo vzgajati politične elite in javnost in se – preden bo prepozno – zoperstavljati tistemu, kar bi lahko poimenoval kot »wishful thinking«.

- Engelberg, Stephen (1990), »Poland's Jewish Uproar, but no Jews«, *New York Times*, September 17
- Garton Ash, Timothy (1990), »Eastern Europe: Après la Déluge, Nous«, *The New York Review of Books*, August 16
- Golan, Galia (1973), *Reform Rule in Czechoslovakia: The Dubcek Era, 1968–1969* (Cambridge: Cambridge University Press)
- Hahn, Werner G. (1987), *Democracy in a Communist Party: Poland's Experience Since 1980* (New York: Columbia University Press)
- Korbonski, Andrzej and Terry, Sarah M. (1982), »The Military as a Political Actor in Poland« v: Roman Kolkowicz and Andrzej Korbonski, eds., *Soldiers, Peasants, and Bureaucrats: Civil-Military Realitions in Communist and Modernizing Societies* (London: George Allen and Unwin, str. 159–180)
- Kornai, Janos (1990), *The Road to a Free Economy, Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary* (London: W. W. Norton)
- Linz, Juan J. (1977), »Spain and Portugal: Critical Choices« v: David S. Landes, ed., *Western Europe: The Trials of Partnership* (Lexington, Ma.: D. C. Heath)
- O'Donnell, Guillermo and Schmitter, Philippe (1986), *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (Baltimore: The John Hopkins University Press)
- Skilling, H. Gordon (1976), *Czechoslovakia's Interrupted Revolution* (Princeton: Princeton University Press)
- Wiatr, Jerzy J. (1988), *The Soldier and the Nation: The Role of Military in Polish Politics, 1918–1985* (Boulder and London: Westview Press)
- Wiatr, Jerzy J. (1990a), »Eastern Europe and the Future of World Communism«, *Korea and World Affairs*, XIV, 3, 501–512
- Wiatr, Jerzy J. (1990b), »Verfassungsänderungen und kontraktliche Demokratie in Polen, 1989–1990«, *Freibeuter* št. 45, 39–46.

ANTON RUPNIK:

Gorbačovska perestrojka – veriga zamujenih priložnosti

Marca mineva šest let, odkar je Mihail Gorbačov prevzel krmilo v Kremlju, aprila 1985 pa je na plenumu CK KPSZ kot generalni sekretar partije v grobem obrisal program, ki se ga je prijela ruska beseda perestrojka (prenova, presnova, prestrukturiranje ipd.). Konec januarja 1987 je po krvavih mednacionalnih spopadih v kazahstanskem glavnem mestu Alma-Ati prvič spregovoril o tem, da je treba temeljito »izboljšati« odnose med centrom in narodi oziroma republikami, sploh pa postaviti na bolj zdrava tla odnose med narodi in narodnostmi v vsej prostrani Sovjetski zvezi. Februarja 1988 je izbruhnil drugi krvavi konflikt: Gorski Karabah je še danes nekakšen simbolni primer popolne zavoženosti dosedanje sovjetske narodnostne politike. Po tem začenja škripati na vseh koncih in krajih; radikalno misleči sovjetski politiki in publicisti sami spoznavajo, da ne živijo v nikakršni »nerazrušljivi zvezi svobodnih republik in svobodnih ljudi«, kot prepeva njihova himna, marveč v – imperiju.

Gorbačov je reagiral na konfliktne pojave med narodi/republikami in centrom (Kremljem) z ene oziroma med republikami in njihovimi avtonomijami, se pravi med večinskimi in manjšinskimi narodi, z druge strani, na značilni sovjetsko-ruski način: V temeljih naj bi bila sovjetska federacija kar v redu, treba je nekatere pomanjkljivosti dodelati, izpopolniti, enako pa je treba izpopolnjevati tudi mednacionalne odnose. Takrat je isti Gorbačov še čvrsto verjel, da je tudi z gospodarskim sistemom, se pravi s socialističnim planskim gospodarstvom, načeloma

vse v redu, da pa je treba (le) dopolnjevati usklajevanje med centrom in republikami, sploh pa podeliti več samostojnosti podjetjem oziroma kolektivom.

Sčasoma je moral javno priznavati, da so krizni pojavi dosti dosti globlji ter da bodo vendarle potrebne »radikalne reforme«.

Bolj kot je perestrojka »napredovala«, bolj so se kazale potrebe po radikalnih posegih v državni, gospodarski in ves družbeni organizem. Bolj kot je Gorbačov verbalno radikaliziral svoj program, bolj je zanj razvnel tudi narode in republike na imperijskih »okrajinah« (obrobju). Njihovo emancipacijsko gibanje je bilo najtesneje povezano z dvema pojavoma znotraj perestrojke: z vsesplošno demokratizacijo javnega življenja, ki ji je osrednji pojem glasnost (javnost političnega dela, prozornost politike), pa tudi z destalinizacijo, ki je bila prvenstveno zasnovana kot ločevanje partije od državne oblasti, emancipacija sovjetov (zakonodajnih teles) in revizija stalinističnega zgodovinopisja (zavračanje t.i. kratkega kurza zgodovine VKP(b), kot ga je zasnoval osebno Stalin).

Pribaltski narodi (Estonci, Latvijci in Litovci), pa Moldavci in številne razseljene narodnosti (Krimski Tatari, sovjetski Nemci) so med prvimi zagrabili za znamenja nove destalinizacije, kajti krvavi diktator jim je nasilno zapečatil usodo, ko jih je bodisi okupiral in priključil ZSSR ali pa izgnal iz rodnih krajev. Pri Gruzincih je (njihov) Stalin vedno razdvajal duhove, četudi so ga vsi složno obtoževali za to, da jim je »avtonomiziral« deželo, ko je v razmeroma majhni republiki dal ustanoviti tri avtonomije. Armencem je bil Stalin veskozi zli demon, ki jih je izdajal in jim zakrivil, da so ostali brez dela matičnega ozemlja (pokrajina Kars v Turčiji). Azerbajdžanci in njihovi turkojezični sosedje v srednji Aziji so kremeljskega »očeta narodov« sovražili zato, ker jim je vsilil neusmiljeno rusifikacijo, jim spreminjal pisave ter jih odtrgal od zgodovinskih kulturnih virov ter tradicije.

Od destalinizacije so si seveda enako dosti obetali Ukrajinci in Belorusi, ne nazadnje pa tudi Rusi sami, saj so bili najbolj množični prebivalci stalinskega imperija Gulaga.

Vendar so bili radikalno zastavljeni smotri destalinizacije dokaj različni, če jih gledamo iz litovsko pribaltskega ali rusko moskovskega zornega kota. Medtem ko je prvim šlo za končni smoter v tem, da bi moral Kremelj dokončno le priznati obstoj tajnih protokolov med Molotovom in Ribbentropom, s tem pa torej tudi dejstvo, da je Stalin okupiral Pribaltik v duhu delitve vplivnih sfer med ZSSR in Hitlerjevo Nemčijo, da bi torej moral pravno razveljaviti, moralno politično pa obsoditi ta nasilna dejanja – je drugim (Rusom) šlo predvsem za rehabilitacijo vseh preganjanih, za obsodbo stalinskega sovjetskega režima kot zločinskega ter za odpravo vseh političnih institucij, ki še ohranjajo dediščino stalinskega nasilja (preganjanje političnih oporečnikov, notranje vohunjenje KGB in njegovo strahovlado, absolutni monopol KPSZ).

Ob sedemdesetletnici oktobrske revolucije je Mihail Gorbačov novembra 1987 v slovesnem referatu sicer dokaj radikalno obsodil nasilje, ki je zmalčilo sovjetsko družbo in povzročilo mnogo žrtev, še daleč pa je ostal od pričakovanih priznanj, ki bi takrat lahko privezala na sovjetsko federacijo pribaltske narode. Nasprotno celo, v Moskvi so po eni strani dopuščali dokaj radikalno »pereocenko« notranje politike v stalinsko-brežnjejskih desetletjih, neomajno pa so vztrajali pri tem, da je Sovjetska zveza vedno vodila le miroljubno zunanjo politiko. Ko je poleti 1988 okrogla, 50. obletnica Münchna vsiljevala na dnevni red presojo o tem, kdo vse je bil sokriv za izbruh druge svetovne vojne, takrat so ugledni sovjetski diplomatje (Valentin Falin in drugi), publicisti in politiki vodili še pravcato gonjo proti tistim, ki bi hoteli »omadeževati« miroljubno politiko Kremlja. Seveda je takšno ravnanje

centra moralo vznemiriti Pribaltijce, ki so se prav takrat začeli množično organizirati v narodne fronte za podporo perestrojki (tako so se sprva pač imenovale). Zbali so se namreč, da jih bodo v procesu destalinizacije kar obšli. Prav nič se niso motili v svojih bojaznih.

Gorbačov je zagrešil prvo, gotovo pa eno najresnejših napak, ko ni spredvidel, da ima prav v evropeiziranem Pribaltiku iskreno zavezniško fronto za radikalne reforme države in družbe. Estonci, Latvijci in Litovci so s polnim zanosom hodili na množične shode, na pevske tabore in mitinge. Povsod so zaneseno kričali in nosili na transparentih gesla, ki so izražala neomajno podporo Mihailu Gorbačovu. Od njega so pričakovali, da jim bo omogočil – če ne kar sam pospešil – narodnostno emancipacijo, da jih bo osvobodil izpod policijsko-vojaškega jarma (ne pozabimo, da je Pribaltik bil v povojnih desetletjih v glavnem zaprt kot vojaško območje). Kremeljski lider pa je molčal in molčal. Njegovi vojaški in diplomatje so med tem svarili pribaltske »separatiste« pred posledicami, ki jih čakajo, če bodo perestrojko zlorabljali za protisovjetsko hujskanje.

Pozimi in spomladi 1989 je potekala predvolilna kampanja za novo ustanovljeni kongres ljudskih deputatov. Partijski establishment je v Moskvi izobčil Borisa Jelcina in hotel izriniti iz tekme za mandat akademika Andreja Saharova. V pribaltskih republikah so že pred tem morali odstraniti najbolj kompromitirane »uvožene« voditelje, ki so dotlej zganjali politiko promoskovskih lutk. Novi partijski in državni voditelji pa so se seveda previdno, a dokaj jasno naslonili na množične ljudske fronte. Tu je partija prevzela vlogo umerjenega govornika nacionalnih interesov.

Ko se je maja 1989 zbral na svojem prvem zasedanju kongres ljudskih deputatov, je postalo očitno, da je razkol med Gorbačovom in »okrajnami« neizbežen. Ne glede na siceršnjo politično pozicijo doma so delegacije iz Vilniusa, Rige, Tallinna ali Tbilisija ali Erevana dokaj kompaktno nastopale z zahtevami po prestrukturiranju celotne sovjetske federacije. Ker niso podpisali zvezne pogodbe, so zahtevali da jo na novo oblikujejo. Pribaltijci so vztrajno zahtevali, da sovjetski parlament slovesno razglasi pakt Hitler-Stalin za neveljaven ter obsodi »zaroto« proti njihovim narodom. Gorbačov pa je tej – pogojno še vedno zavezniški – fronti zoperstavil svojo ohranjevalno logiko, češ da so ZSSR in vse njene meje nedotakljive.

Avgusta 1989 je šlo za 50-letnico pakta Molotov-Ribbentrop. Pribaltijci so priredili najveličastnejši mirni protest, ko so z živo verigo povezali svoje tri prestolnice (Tallinn–Riga–Vilnius). Po šoku, ki ga je v Pribaltiku povzročilo imperijsko ravnanje Mihaila Gorbačova in njegove partijske centrale, se je zdaj celotno politično življenje v teh treh republikah postopoma zreduciralo na boj za nacionalno politično in gospodarsko samostojnost. Pa tudi tokrat še ni bilo vse izgubljeno za Moskvo. Četudi so se v narodnih frontah Estonije in Latvije ter v gibanju Sajudis v Litvi poleg zmernih uveljavljali skrajneži, ki so hoteli takojšnjo razglasitev državne neodvisnosti, pa so partijsko-državna vodstva usmerjala (dokaj spretno) politični boj predvsem v gospodarsko osamosvojitve svojih republik znotraj ZSSR. Kljub krčevitim odporom Nikolaja Rižkova in njegove administracije (vlade) so jim pozno jeseni 1989 le uzakonili poseben status. Vsem pa je bilo vnaprej jasno, da si od gospodarske samostojnosti lahko kaj prida obetajo le v primeru, če bo tudi v drugih predelih Sovjetske zveze prišlo do preobrata na pozitivno. Razvoj pa je le poglobljajal vsesplošno gospodarsko in socialno krizo.

Do prvega in vzorčnega spopada je prišlo že dosti prej. Izzvali so ga Estonci, ko so 16. novembra 1988 razglasili svojo suverenost. S tem so hkrati podredili zvezno zakonodajo naknadni ratifikaciji v svoji republiki. V polemike o tem, čigava naj bi bila lastnina nad proizvodjalnimi sredstvi, naravnimi bogastvi in zemljo, pa so posegli tako, da so razglasili suverenost nad vsem, kar se nahaja na ozemlju Estonije.

Gorbačov (takrat je bil predsednik prezidija vrhovnega sovjeta ZSSR) je estonski korak zavrnil kot separatizem in rušenje enotnosti sovjetskega trga, Estoncem pa preko televizije bral levite o tem, kako usodno so odvisni od sovjetske nafte in surovin in kako bi morali propasti, če bi se odcepili od velikega tržišča.

Spor okoli lastnine (po naše bi danes rekli lastninjenja) se je prav tako kot večina drugih spornih vprašanj moral izroditi v mednacionalni konflikt. V povojnih desetletjih je namreč moskovska planska centrala (Gosplan) naseljevala velike industrijske kombinata v pribaltske republike po svojih administrativnih kriterijih, ne da bi se ozirala na to, ali je v tamkajšnjem okolju sploh prostih delovnih moči in ali ne bodo to prehudi posegi v naravno okolje. Po hruščovsko-brežnjevske strategiji načrtnega mešanja sovjetskih narodov so v Tallinn, Narvo, Rigo, Vilnius in mnoga druga mesta pošiljali iz ruskega zaledja na desetine tisočev delavcev. Zanje so gradili satelitska naselja. Medtem ko so še naprej propadala stara mestna jedra v Tallinnu, Rigi ali Vilnius, pa so za prišleke gradili nove stanovanjske bloke. V mestih so ustvarjali ali samo krepili ruskojezične večine. Med obema kategorijama prebivalcev je nujno moralo prihajati do socialnih napetosti, saj so domači praprebivalci ostajali pogosto v razpadajočih starih hišah, medtem ko so prišleki imeli vsaj nekakšen stanovanjski štandard.

Na teh temeljih je konflikt okoli lastnine porodil dve fronti, ki sta šele zdaj dobili izraziti mednacionalni značaj. Ker so v velikih vsezveznih podjetjih (v podrejenosti zveznih resornih ministrstev) zaposleni večinoma ruskojezični prišleki oziroma njihovi potomci in ker naj bi bila njihova eksistenca z morebitno republiško »nacionalizacijo«, sploh pa z odcepitvijo teh republik, zares bolj ogrožena kot drugim srednjim in majhnim podjetjem republiške ali mestne podrejenosti, je seveda normalno, da so se organizirali eni in drugi. Nasproti narodnim (emancipacijskim) frontam so nastajale »interfronte« ali »interdviženija«. V predponi »inter« pravilno slutimo isto oznako, kot smo jo dolgo srečevali v kremeljskem ideološkem geslu proletarskega internacionalizma.

Eni in drugi so hitro dobili svoje liderje. Poslanci in govorniki ruskojezične manjšine so postali najbolj zagrizeni zagovorniki ohranjanja statusa quo v sovjetski državi in družbi. Stavke in mitingi so doslej že bogato ponazorili konflikte med obema frontama.

Za Estonci je pripadla vodilna vloga v konfliktu s centrom Litovcem. Njihova prednost je pač v tem, da imajo od vseh treh republik razmeroma najmanj tujerodnega življa (okoli 20 odstotkov, medtem ko je ruskojezičnega prebivalstva v Latviji skoraj polovica, v Estoniji pa okoli 40 odstotkov). Litovsko partijsko vodstvo (Algirdas Brazauskas) je spoznalo, da mora emancipirati najprej ali nazadnje tudi lastno KP, če se sploh hoče obdržati na političnem prizorišču. To so na kongresu decembra 1989 tudi storili. Izziv je bil tolikšen, da se je Mihail Gorbačov sam napolil v Vilnius prepričevati partijske tovariše in ljudi na ulicah, da bi odcepitev od ZSSR bila zanje pogubna.

Gorbačov se je načeloma izogibal stika z območji, kjer so zaostreni mednacionalni spori. Ko pa se je le pojavil na litovskih tleh, ni znal pokazati nikakršnega razumevanja za razpoloženje ponižanih in užaljenih Litovcev, ki jim je ruski medved pogazil državno neodvisnost, jih razselil in razklal z državljansko vojno (dolgo po letu 1945 so tod namreč divjali boji z »gozdnimi brati«, ki so se upirali sovjetski oblasti) ter jim odvzel nacionalno identiteto. Vsaj navidez. Gorbačov je namreč naletel na složno fronto litovskega samoponosa.

Ko že kremeljski voditelj ni znal izkoristiti zadnje (majhne) priložnosti za preobrat v lastnem mišljenju o (med)nacionalnih zadevah, je bil neizbežen tudi naslednji veliki konflikt. Gorbačov je s svojo imperijsko trmoglavostjo v bistvu pripeljal v Vilnius na oblast krilo jastrebov znotraj Sajudisa in z dvetretjinsko večino so v republiškem vrhovnem sovjetu ne samo izvolili Vytautasa Landsbergisa za voditelja, marveč tik pred gorbačovskim »udarom« (prezidentska pooblastila in sprejem zakona o »neizstopanju iz ZSSR«, kot ga popularno jedko imenujejo kritiki) razglasili, da obnavljajo predvojno Litovsko republiko. Kremelj je reagiral z gospodarsko blokado, torej z obliko vojne napovedi.

Razglasiti državno suverenost in neodvisnost je eno, dokaj preprosto dejanje, če imaš tolikšno večino v parlamentu – doseči resnično neodvisnost pa je seveda povsem nekaj drugega. Gorbačov je dobil od Landsbergisa rokavico za dvoboj. Zdaj seveda ni bilo več kaj dosti izbire. Konflikt je vnaprej zaklel oba sprta tabora in še zlasti oba oponenta osebno. Litovci so izbrali priljudno ekonomistko Kazimiero Prunskiene za premierko, da bi se pač lahko pogajala z Moskvo. Kajti v Kremlju se je na zasedanjih vsezveznega parlamenta uveljavila kot dosledna, a razumna zagovornica litovskih interesov, doma pa so ji ljudje (poleg Brazauskasu in Landsbergisu) poklanjali dokaj visoko stopnjo podpore in simpatij. Gorbačov je vztrajal in deloma dosegel simboličen umik: litovski parlament je lani poleti vendarle pogojno zamrznil svoj sklep o neodvisnosti, da bi omogočil pogajanja z Moskvo. Vendar Kremelj ni sprejel niti te koncesije, pa se je izogibal vsemu, kar bi lahko res pomenilo pogajanja, namreč tista na temeljih mednarodnega prava.

Boris Jelcin spremenil razmerje sil

Zdaj pa se prizorišče nenadoma spremeni, in to v temeljih. Ko kongres ljudskih deputatov Ruske federacije mukoma le izvoli Borisa Jelcina za svojega voditelja, je Mihail Gorbačov ob velikanski del svoje oblasti. Jelcin namreč nemudoma ponudi roko Pribaltijcem in vsem drugim, ki se upirajo diktatu centra, ter razglasi RSFSR za suvereno republiko. S tem v bistvu napravi uslugo neprecenljivih možnosti Mihailu Gorbačovu, vendar ta v svoji ohranitveni zaslepljenosti ne razume več trenutka, pa vzame vse skupaj le kot izzivanje, tekmo za (nad)oblast in kot spodkopavanje enotnosti Sovjetske zveze. Jelcin je v bistvu ponudil edinstveno priložnost za novi dialog in če bi jo Gorbačov razumel, bi hitro ponudil svojo zasnovo zares prenovljene federacije suverenih republik. Jelcin je Pribaltijce hitro pridobil za sklepanje meddržavnih sporazumov, sploh pa jih ohranil kot kandidate za skupni sovjetski gospodarski trg (kajti politično so že zdavnaj odločeni, da se osamosvojijo).

Zdaj sta se notranji sovjetski fronti že dodobra pregrupirali. Z ene strani so radikalni reformisti in emancipatorji nacionalnih republik, ki jih pogojno vodi čedalje bolj popularni in močni Boris Jelcin. Na drugi strani pa se ustavno vsemogočni prezident, »ustavni diktator« Mihail Gorbačov čedalje bolj naslanja (mora naslanjati?) na ohranitvene sile imperija. Te so, logično, vojska, policija in obveš-

čevalno-varnostna služba KGB. Vse tri so prepojene in prepletene z ljudmi politične tradicije, partijske oligarhije. Prezident je svojo KPSZ sicer formalno odstranil od neposredne oblasti, dejansko pa ji pod krinko ohranjanja države (imperija) še vedno krepí pozicije. V boju proti nezadržnemu pohodu »suverenitisa« (tako ali drugače so se oklicale za suverene že vse zvezne in prejšnje avtonomne republike), »separatizma« (poleg treh pribaltskih so zavrnilo vsakršno sodelovanje v pogajanjih o bodoči sovjetski federaciji tudi Moldova, Gruzija in Armenija; tiho ždenje srednjeazijskih muslimanskih voditeljev pa je mogoče razumeti le kot čakanje na njihov trenutek) in »protikomunizma« (razen nekaterih »zdravih« okolij v Rusiji in Ukrajini so večinoma povsod že pometli z ideološkimi simboli leninizma, pa tudi s kipi ter portreti samega »voždja revoluciji«).

Gotovo je najbolj tragično dejstvo, da se Mihail Gorbačov ne zaveda, da s svojo ohranjevalno politiko v bistvu širi in pogloblja sovraštvo. Pravzaprav sovraštva različnih odtenkov. Ko iz centra kar naprej z ukazi diktira republikam svojo voljo, pogloblja nezaupanje in sovraštvo do centra, Kremlja, vojske, policije, KGB. Ker pa so vsi ti hočeš nočeš vendarle značilno (veliko)ruski, se med Litovci in vsemi drugimi z »okrajn« imperija krepí protirusko razpoloženje. Boris Jelcin pa nastopa kot tisti Rus in voditelj ruske države, ki ponuja Litovcem in vsem drugim okroglo mizo za enakopravna pogajanja in sporazume. On je pri Litovcih dosegel dogovor, da bodo spoštovali enakopravnost in človekove pravice Rusov in drugih narodnih manjšin (Poljaki so tu tudi številčni).

Četudi je Gorbačov postopoma le pristal na deideologizacijo države, četudi je pod pritiskom le pustil črtati famozni 6. člen zvezne ustave, ki je KPSZ jamčil monopol v državi, četudi je šel na kompromis in načeloma odprl vsem oblikam lastnine enake možnosti – kljub vsem tem koncesijam taboru radikalnih reformatorjev je Mihail Gorbačov kot prezident ZSSR z neomejenimi pooblastili vseeno še vedno tudi generalni sekretar CK KPSZ, kot tak pa drži svoji partiji vzvode za vladanje čez (še vedno vsemogočni) državni aparat, čez vojsko, policijo in KGB. Jelcin je napravil križ čez KPSZ, kot poklicni partijski funkcionar je pogledal v oči vsej porazni resnici ter spoznal, da je rdeča ideologija doživela v praksi zgodovinski poraz, njeni nosilci pa so poglavitni krivci za popolni razkroj sovjetskega gospodarstva in družbe. Enako so storili tisti radikalci, ki so prišli na oblast v mestih (Gavril Popov v Moskvi, Anatolij Sobčak v Leningradu) ali zveznih republikah.

Korak nazaj v ideološko opredelitev države (pa torej tudi družbe) je sovjetski prezident zagrešil s tem, ko je v bistvu umaknil svoj kompromisni predlog nove ustave oziroma federacije: v osnutku zanjo je pristal na črtanje vzdevka socialistična, da bi ga zamenjal z oznako suverena in tako ohranil firmo SSSR (Sojuz Sovjetskih Suverenih Respublik); na zasedanju kongresa ljudskih deputatov pa je dal oklicati stari naziv kot tisti, o katerem naj bi na vsezveznem referendumu glasovali sovjetski državljani (17. marca). Kako naj se za »socialistično« federacijo sploh odločajo republike, ki so kot suverene države že sklenile črtati iz imena ta vzdevek? Saj vendar ne gre za otroško igro etiket, marveč za kapitalna (ideološka) vprašanja o tem, kakšna naj bo v prihodnje državna in družbena ureditev: monistična ali pluralna? Tu pač ni kompromisov, so le alternative. Z drugimi besedami, zmaga lahko le ena rešitev, ena večina. Perspektivno ne more biti seveda nikakršnega dvoma o tem, katera mora zmagati. Konkretno in trenutno pa so še na dnevnem redu bistvena vprašanja, ali bo spor med obema taboroma mogoče rešiti po mirni poti ali pa neogibno vodi v merjenje s silo.

Mihail Gorbačov je nosilec Nobelove nagrade za mir. Nihče ne dvomi o tem, da si jo je zaslužil z dosedanjimi hrabrimi potezami, ki so bistveno prispevale k novemu ozračju ne samo med obema supersilama, marveč tudi v širših mednarodnih odnosih. Gorbačov je žrtvoval svoj vzhodni vojaški blok, odpovedal se je sili kot sredstvu za uravnavanje mednarodnih sporov, priznal je načelo popolne suverenosti držav in narodov ter s tem razveljavil brežnjevske doktrine o omejeni suverenosti socialističnih držav. Gorbačov je umaknil sovjetsko vojsko iz Afganistana, omogočil združitev obeh nemških držav. Kar je morda nad vsem tem, je to, da je kremeljski voditelj dal slovo ideološko razrednim merilom za vodenje zunanje politike, na njihovo mesto pa postavil občečloveška načela in vrednote.

Zahod je dobil v Kremlju partnerja, s katerim lahko sklepa sporazume tudi o tistih najbolj usodnih, strateških zadevah. Razen sporazuma o umiku in uničenju raket srednjega dometa ni pravzaprav nobena druga epohalna reč čisto pod streho: v Moskvi še niso ratificirali niti paketa sporazumov o nemški združitvi (znanih po formuli 2 + 4) niti pariškega paketa sporazumov KVSE, prav tako pa tudi še ni jasno, kaj bo z dolgo snovanim sporazumom o zmanjšanju strateškega jedrsko-raketnega arzenala. Za Zahod, pa tudi za ves svet, je torej usodno pomembno vprašanje, kaj bo s Sovjetsko zvezo. Kdo bo v prihodnje imel komando nad jedrskim potencialom? Kaj bo, če se imperij razbije in nastane več naslednic, če se jedrske sile razdelijo? Kaj bi bilo – o, groza! – če bi v pogojih vsesplošnega kaosa in državljanske vojne kot posledice razpadanja imperija prišli strateški arzenali v roke ene ali druge sprte strani? Kaj bi bilo z Evropo, če bi se vneli spopadi med narodi, republikami ali regijami? Kam bi se vлил veletok beguncev? Kdo bi se obrnil na koga za pomoč?

Gorbačov je vrhovni poveljnik vseh oboroženih sil ZSSR. Za zdaj še nesporen. Kaj pa, če mu Jelcin spodnese tudi to nadoblast?

Ne gre samo za zunanji, mednarodni vidik vojaško-obrambnega kompleksa. Sovjetska armada je že od Lenina sèm nekakšna država v državi, absolutizirana svetinja, pa četudi jo je Stalin mrcvaril po mili volji. Boljševiki so vso družbo militarizirali do skrajne mere. Partijsko-državni vrh je moral zadnja desetletja odvajati za obrambno industrijo najboljše tehnološke zmožljivosti, kar jih je imel. Vojska je požirala levji delež proračuna.

Sovjetska armada je držala pod svojim škornjem ves vzhodni blok. V NDR, na Češkoslovaško, Madžarsko in sploh čez mejo so pošiljali elito, tako oficirsko kot navadnih vojakov. Ko pa je Gorbačov precej na hitro za to elito popustil, ko so pred očmi gledali, kako se jim rušijo pozicije in kako bodo jutri osvoženi okupatorji, ki bodo morali pobrati šila in kopita – takrat se je tudi v vojski moralo zbuditi nezaupanje do kremeljskega voditelja. Če bi vsi generali in polkovniki, ki so jih poslali čez mejo varovat dosežke »socializma«, ostali na domačih tleh, bi po vsej verjetnosti doma dobili ustrezno privilegirane položaje. Tako pa so se znašli dvakratno opeharjene: na čeških ali vzhodnonemških tleh so le še začasno, doma pa jih čaka večni provizorij, po možnosti brez stanovanja in brez ustreznega položaja. Ta del vojske je nevarna tempirana bomba, ki ima zažigalno vrvico globoko na sovjetskih tleh.

Vojska je nasploh povsod psavana in zasramovana. Tu so poslali preizkušene »Afgance« (elito iz Afganistana) nad »protisovjetske in protikomunistične skrajneže (denimo 9. aprila 1989 v Tbilisiju), tam nad »muslimanske separatiste« (januarja 1990 v Bakuju). Tu in tam so jih sprejeli kot okupatorske nasilnike. Vojaki

raznih specialnosti morajo po ukazu prezidenta pomirjati razjarjene šoviniste, da bi zavarovali življenja drugim, od Gorskega Karabaha do Ferganske doline. Nihče jim nikjer ni bil nikoli za to hvaležen; nasprotno, povsod prevlada njihova negativna vloga nasilnega posredovalca. Vojska je pač orodje centra, center pa gleda samo na to, da bi si zavaroval svojo oblast po vsej državi, pravi splošno razpoženje.

Proti sovjetskim generalom so se že nekajkrat našle strumne koalicije. Na prvem zasedanju kongresa ljudskih deputatov je maja–junija 1989 potekala pravcata vojna: Gruzinci so obtoževali poveljnika zakavkaškega vojaškega območja generala Igorja Rodionova, da je ukazal pokol nad mirnimi demonstranti. Litovci in drugi Pribaltijci so se zavedali, da se jim lahko zgodi kaj podobnega, pa so zbrali vse sile za napad na trdnjavo vojaške sile. Gorbačov se je zvijal med enimi in drugimi, vsekakor pa ni nikoli dopustil nobene žaljivke na rovaš svoje vojske. Komisije so še in še raziskovale okolnosti, njihovi predsedniki so javnosti sporočali svoja spoznanja, generala Rodionova so prav na skrivaj zares umaknili v zavetje, ampak nobena stran ni bila nikoli zadovoljna.

Pribaltik je bil po vojni spremenjen v eno samo trdnjavo. Na najlepših predelih obale so skopali izstreliščne rampe za medcelinske rakete. Cele okraje so zaprli za vsakršen pristop, marsikje so izselili praprebivalce iz rodnih krajev, da bi jih zagradili za vojsko. Oficirjem so gradili posebna zaprta mesta, kjer se je nehala vsa, že tako omejena, krajevna (republiška) oblast. Estonija, Latvija in Litva so zares bile nekakšne kolonije sovjetske armade.

Kako je sploh mogoče, da v takih okoliščinah ne bi nastajalo sovraštvo med avtohtonim prebivalstvom in »okupacijsko armado«? Šele ko izveš za nekaj podrobnosti, ki so več desetletij določale vsakdanjik Estoncem, Latvijcem in Litovcem, lahko razumeš, zakaj ti narodi tako globoko sovražijo sovjetsko vojsko in zakaj jo občutijo kot okupacijsko. To svojo vlogo je konec koncev začela že s prvih dni, že z jeseni leta 1939, ko je Stalin ultimativno zahteval od pribaltskih neodvisnih republik, da mu dovolijo namestitev vojaških baz na svojih ozemljih.

Kremelj varuje »zakonitost« svojega imperija

Gorbačovski center si je zadnji dve leti prisvojil vlogo branilca zakonitosti in občih človekovih pravic, puntarskim pribaltskim in drugim narodom in njihovim republikam pa pilepil etiketo nestrpnéžev, skrajnéžev, ki pod krinko demokracije kršijo to zakonitost in človekove pravice.

Litva, Latvija, Estonija, Moldova, Gruzija, Armenija, Azerbajdžan... in še mnoge doslej avtonomne republike so z oklicem svoje suverenosti sprejele nove ustave, zbrisale prejšnji naziv sovjetske in socialistične republike ter uveljavile pluralistične zakonodajne normative. Vse te zatorej niso več tiste SSR, kot jih še vztrajno vodi v uradni evidenci gorbačovski Kremelj. Niso in nočejo več biti. Takšna je pač volja novih, demokratično izvoljenih parlamentov.

Vse te suverene republike so seveda segle tudi po vojaško-obrambnih predpisih. Pribaltijci preprosto več ne priznajo vojaške suverenosti Moskve nad svojim ozemljem. Podobno so se proti gorbačovski vojski obrnili Gruzinci in Armenci; oboji postavljajo na nogo svoje lastne obrambne enote.

Gorbačov in njegov obrambni minister Dmitrij Jazov sta sicer delala simbolične koncesije Pribaltiku in Zakavkazju, ampak z njimi nista nikogar zadovoljila. Grobo so se jima uprli tudi Ukrajinci, ko so v vrhovnem sovjetu izglasovali zakonsko določilo, po katerem ni več dopustno pošiljati nabornikov iz Ukrajine v druge

predele ZSSR. Ampak Ukrajina je le velika dežela in v njenih okvirih je mogoče vse to rešiti. Estonija pa je majhna, na njenih tleh je dobršen del vojaških enot, ki neruskim kadrom sploh niso odprte (jedrske in druge strateške). Konflikt je neizbežen – razen če bi Kremelj in njegov vojaški vrh spoznala, da je (spet) napočil čas, ko je treba uskladiti zahteve po nacionalni emancipaciji z ene in vojaških potrebah po drugi plati (celo Stalin je to znal ukreniti, ko mu je sredi vojne tekla voda v grlo).

Armada se gre nekakšno večno reformo, v bistvu pa vztraja pri podedovanih načelih mešane vsezvezne unitaristične vojske. Nihče več je ne sprejema kot svoje – razen partijsko-vojaškega vrha.

Propagandni aparat v Moskvi razmnožuje na kilogramè gradiva, ki naj bi dokazovalo, da nove vladavine v Pribaltiku in drugih odpadniških republikah serijsko kršijo sovjetsko zakonodajo, sploh pa temeljna načela mednarodnih norm o človekovih pravicah. Ta zamenjava vlog med včerajšnjimi tožniki in obtoženci je nadvse zanimiva.

Resnici na ljubo je treba povedati, da so ljudske fronte v Pribaltiku imele v svojih programih vseljudo glasovanje (referendum), ki naj bi potrdilo voljo ljudstva po državni neodvisnosti. Ko pa so, zlasti v Litvi, zbrali v parlamentu dvetretjinsko večino, so se je hitro poslužili za to, da bi oklicali državno neodvisnost od ZSSR, češ da Moskva tudi leta 1940 ni vprašala, ali zares ves litovski narod želi, da bi se priključil Sovjetski zvezi. Mi smo demokratično izvoljeni, imamo demokratično večino v parlamentu in lahko polnopravno sklepamo o lastni državnosti, je odgovarjal Gorbačov Vytautas Landsbergis, ko mu je kremeljski šef očital, da ukrepa mimo volje ljudstva.

Pravica do samoodločbe, vključno z odcepitvijo od ZZSR, je bila vseskozi navzoča v členu 72. zvezne ustave, nihče pa ni nikoli podrobneje določil pravil, pod kakšnimi pogoji naj bi se ta pravica uresničila. Gorbačov je v zadnjem trenutku pohitel in v zakonu o postopku za odcepitev vgradil poleg referendumu še zapleteno proceduro, ki lahko traja do pet let in zahteva soglasje vseh drugih republik. Zdaj center »jaha« na svoji zakonitosti, četudi so Litovci dan pred sprejemom tega zakona razglasili svojo neodvisnost (v Latviji in Estoniji so šli po poti prehodnega obdobja, a z enakim končnim smotrom). Kremelj ima seveda prav, ko poudarja, da je v desetletjih skupnega življenja bilo stkanih toliko vezi, da jih zdaj ni mogoče pretrgati čez noč, ne da bi drugim povzročili škodo. Treba se je dogovoriti o odplačilu dolgov, o razmejitvi lastninskih pravic, o varovanju narodnostnih manjšin in podobnem.

Novе vladavine so v pribaltskih republikah razglasile obča načela mednarodnih odnosov in človekovih pravic kot svoja vodila, vendar so v iskanju konkretnih zaščitnih ukrepov pred nevarnostmi nadaljnjega diktiranja iz centra pogosto zašle v zagate, v katerih jih je isti center tolkel z legitimističnim orožjem. Najdlje so zabredli Estonci s tem, ko so uvedli cenzus stalnega prebivališča za aktivno in pasivno volilno pravico. Če so se namreč hoteli ubraniti pred nevarnostjo, da jim ne bi »Rusi« zmešali vse račune in podtaknili svoje večine, so se regionalno zares morali odločati za skrajno dvomljive omejitve volilnih pravic. Kajti če naj bi po vsesovjetskem načelu (»Pri nas ne poznamo svojih in tujih«) povsod volili vsi sovjetski državljani, ki se pač znajdejo takrat tam, potem bi jim lahko prišleki dokazali, da je tudi glavno mesto Tallinn proti estonski ljudski fronti in osamosvojitvi. Še bolj neprijetni so ti vidiki v Latviji, saj je Riga po tej plati prej rusko kot pa latvijsko mesto.

V Pribaltiku je stacioniranih nekaj sto tisoč sovjetskih vojakov, ki so pogosto koncentrirani tudi v glavnih in večjih mestih. Ali naj bi jim nove vladavine omogočile popolno volilno pravico? Vnaprej je jasno, kako bodo glasovali, vnaprej je marsikje mogoče tudi izračunati, kakšne večine bi lahko povzročili. Estonci, Latvijci in Litovci jih občutijo kot okupatorje (že dobri dve leti jih vsak dan tudi javno zmerjajo in zahtevajo, naj odidejo) – po veljavni vsesovjetski in dotedanji zakonodaji Estonske, Latvijske in Litovske SSR pa naj bi jim omogočali, da kot volilci usodno posegajo v samoodločbo avtohtonega naroda. Priznajmo si po slovensko: zelo hudo je v takšnem položaju ohraniti živce in strpnost. Seveda jih pribaltski novi zakonodajalci niso mogli vedno ohraniti. V zakonih o jeziku, o državljanstvu ali podjetjih (delniških družbah) ali zemlji (nakup in prodaja) so povojnim priseljencem krepko omejili pravice. Kaj pa smo krivi mi, potomci priseljencev iz petdesetih let? – so se hitro oglasili prizadeti. In našli so se enako hitro njihovi zaščitniki; oklicali so se za komiteje narodne zaščite in poklicali tanke na pomoč.

Če bi latvijski parlament ravnal po dobri sovjetski navadi, če bi vsem sovjetskim državljanom, ne glede na dolžino njihovega bivanja na ozemlju Latvije, omogočil polno volilno pravico (le kaj pa je doslej v ZSSR sploh pomenila volilna pravica!?) – potem bi si zares lahko sam skopal jamo. Nelatvijskega prebivalstva je že itak skoraj polovica, v Rigi in nekaterih drugih mestih še čez 50 odstotkov. Z levo roko bi bilo mogoče zrušiti vse predvolilne račune, če bi na dan volitev pripustili množice »izletnikov«.

Krasnaja zvezda kot glasilo vojske najde dosti hvaležnega dokaznega gradiva za nedemokratičnost pribaltskih režimov, ki da ne priznavajo sovjetskim vojakom temeljnih državljanskih pravic, ko jim ne dajejo volilnih lističev v roke. To pravico načeloma priznavajo le stalno naseljenim oficirjem. Ker pa jih imajo povsod čez glavo, jim z najrazličnejšimi komunalnimi predpisi radi zagrenijo življenje: ženam ne dajejo zaposlitve, družinam ne odobravajo stanovanjske pravice, njihovih otrok ne sprejemajo v vrte . . .

Moskovske centrale producirajo dokumentacijo, s katero dokazujejo, da so pribaltski režimi vse prej kot pa tisto, kar naj bi po njihovih lastnih izjavah bili; namreč demokratični. Center zahteva spoštovanje svojih papirnatih načel o svobodi naseljevanja, pa čeprav velja za večji del sovjetskih mest režim »propiske«: stalno prebivališče si pridobiš, če dokažeš, da si tam zaposlen, če pa hočeš najti zaposlitev, moraš dokazati, da imaš »propisko«, se pravi stalno prebivališče . . .

Litovci so, denimo, v zakonu o političnih strankah določili, da na ozemlju Litovske republike ne smejo delovati organizacije in stranke, ki jim je sedež v tujini. Po tem načelu bi bila ali je že (nihče pa ne ve, kaj je kje in kdaj v veljavi) zunaj zakona promoskovska KP, ki je hkrati jedro protilitovskega gibanja za državno neodvisnost. Ker so v Vilniusu uzakonili smrtno kazen za posebej težke zločine proti državi in ker vanje spada tudi veleizdaja, je načeloma zares mogoče, da bi aktivisti prosovjetske /protilitovske KP prišli pred sodišče kot veleizdajalci . . .

Kje je sploh izhod iz te zagate? Gotovo ne v »tankostrojki«, kot so jo že uprizorili sovjetski generali v Vilniusu in Rigi. Bolj kot imperialna metropola, poosebljena v državno-partijsko-vojaško-policijskem aparatu, s silo strahuje puntarske narode in republike, bolj jih peha v skrajnost, bolj pogloblja sovraštvo do vsega sovjetskega in žal tudi ruskega, bolj množi nevarnost novih nasilnih zapletov.

Mogoče rešitve nakazuje jelski pristop k problematiki mednacionalnih odnosov. To je načelo popolnega priznanja nacionalnorepubliške suverenosti, horizontalnega povezovanja med njimi pač glede na specifično zainteresiranost,

delegiranje novo zasnovanemu centru tistih pooblastil, za katera menijo vsi potencialni člani bodoče sovjetske (kon)federacije, da bi jih veljalo opravljati/uresničevati skupaj. Borisa Jelcina ne moti dejstvo, da se pribaltski narodi želijo državno osamosvojiti in se povezati v lastno, pribaltsko zvezo; njemu je dosti, da hočejo hkrati ostati v tesnih gospodarskih povezavah z ostalimi sovjetskimi republikami oziroma z njihovim skupnim trgom. Gorbačov je možnost takšnega razpleta že zdavnaj zapravljal in zelo malo je verjetnosti, da bi se lahko odmaknil od svojih zakletih ohranjevalnih imperijskih principov.

Sovjetski imperij je zadnji te vrste na Zemlji. Avstrooogrška monarhija in otomanski imperij sta razpadla v prvi svetovni vojni, britanski in francoski kolonialni imperij sta razpadala v procesu poveljne dekolonizacije. Čas je minil tudi sovjetskemu, pa naj bo še tako različen od omenjenih (neposredna ozemeljska povezava med metropolo Moskvo in »okrajnami«, dramatična prepletenost prebivalstva, usodna gospodarska odvisnost od energetske-surovinskih rezerv).

Ali pa so tolikšni zgodovinski preobrati sploh primerni za enega in istega voditelja? Ali ni nujna (tragična) logika tudi v tem, da zahteve preobrazb v zgodnji fazi prerastejo samega reformatorja? Ali ni Mihail Gorbačov postal negacija samega sebe že s tem, ko je šel na prenovo, na »revolucijo od zgoraj«?

STANKA KUKAR

Usmeritve za nadaljnji razvoj otroškega varstva v Sloveniji (II.)

Osnovni zaključki iz mednarodnih primerjav

Mednarodne primerjave, ki smo jih prikazali v naši raziskavi, nam omogočajo potegniti nekatere zaključke glede sistema, politike in razvitosti otroškega varstva v Sloveniji:

- Slovenija je že prešla v zrelo fazo demografske tranzicije, za katero je značilna nizka in upadajoča rodnost in nizka smrtnost; naravni prirastek prebivalstva je zelo nizek in upadajoč, tako da se bo število prebivalstva po letu 2000 začelo absolutno zmanjševati

- stopnja zaposlenosti žensk je izredno visoka; tudi v družinah z malimi otroki sta v večini primerov zaposlena oba starša

- realni osebni dohodki na zaposlenega so tako nizki, da tričlanska družina z dvema zaposlenima s povprečnim osebnim dohodkom komaj pokrije življenjske stroške

- zaradi visoke družinske zaposlenosti je dosedanji sistem otroškega varstva dajal prednost neposrednemu otroškemu varstvu in varstvu matere in novorojenca, medtem ko je bila vloga družinskih dodatkov, torej denarnega priznanja družinam, da opravljajo družbeno koristno delo, le obrobne pomena

- porodniški dopust in dopust za nego otroka je v Sloveniji daljši kot v državah ES – daljšega od Slovenije imajo le v skandinavskih državah npr. na Švedskem. Nadomestilo osebnega dohodka za ta čas je v Sloveniji najvišje, saj znaša 100% od osebnega dohodka, ki bi ga upravičenec prejemal, če bi delal. V drugih državah je ta odstotek nižji in znaša od nič preko 30% pa do 90% (Švedska)

- družinski dodatki v drugih državah so večinoma znatno višji, kot so v Sloveniji denarne pomoči otrokom in pogosto zajemajo vse otroke oz. vse družine; v večini primerov je dodatek za drugega in naslednje otroke višji kot za prvega

- v evropskih državah je v organiziranem skupinskem varstvu znatno nižji odstotek otrok do tretjega leta starosti kot v Sloveniji; to je povezano z manjšim deležem zaposlenih žensk z malimi otroki; otroci do treh let so pretežno doma pri materah ali pa v družinskem varstvu v manjših skupinah (Danska, Belgija)

- otroci od tretjega leta dalje pa do vstopa v obvezno šolo imajo v večini evropskih držav bolj različne možnosti za varstvo in vzgojo v vrtcih, predosnovnih šolah, igralnih centrih in v organiziranem družinskem varstvu. Zlasti po četrtem letu so skoraj vsi otroci deležni vsaj nekaj ur na dan varstva in vzgoje v vrtcu ali predosnovni šoli, medtem ko je v Sloveniji zelo visok odstotek otrok v tej starosti še vedno izven organiziranega varstva in vzgoje, ostali pa so v vrtcih za cel dan.

– za varstvo otrok v nižjih razredih osnovne šole je v Sloveniji razmeroma dobro poskrbljeno, saj je odstotek otrok v podaljšanem bivanju in v celodnevni šoli v primerjavi z drugimi državami visok

– v drugih evropskih državah starši plačajo večinoma od 15% do 35% dejanske (ekonomske) cene oskrbe otroka v javno organiziranih in subvencioniranih vrtcih, igralnih centrih in varstvenih družinah. V nekaterih državah je delno subvencionirano tudi varstvo otroka na domu (Francija). Predosnovna šola, ki zajema večinoma otroke od četrtega leta dalje, ponekod pa že od tretjega in celo drugega, pa je brezplačna. Starši plačajo le obroke hrane, če jih šola organizira. V Sloveniji je prispevek staršev odvisen le od višine dohodka na družinskega člana in ne od dejanske cene oskrbe otroka. V zadnjih osmih letih je znašal prispevek staršev okoli 20 do 25% dejanske cene oskrbe otroka, v letu 1989 pa samo okoli 15%. Podobno je subvencionirano tudi organizirano družinsko varstvo, ki pa zajema le malo otrok.

Smeri nadaljnega razvoja otroškega varstva v državah članicah Evropske skupnosti¹

V vseh evropskih državah sta »privatni« svet družine in »javni« svet zaposlitve tesno povezana, vendar na način, ki postavlja ženske, zlasti matere v neenak položaj. Še vedno je pretežni del skrbi za nego in vzgojo otrok na ramenih mater. Delo za družino oziroma skrb za otroke sta premalo ali sploh nista upoštevana v službi. Dostop do cele vrste poklicev je vezan na pripravljenost in sposobnost, da prevzame oseba tipično moški vzorec zaposlitve, to je vzorec, ki ne priznava družinskih obveznosti.

Tisti, ki zagovarjajo razvoj varstvenih ustanov za otroke, so pogosto deležni kritike, češ da postavljajo interese žensk pred interesi otrok. To kritiko je treba odločno zavrniti iz dveh razlogov:

1. obiskovanje kvalitetne vzgojno-varstvene ustanove je komplementarno vzgoji v družini in je pomembno za vse otroke od določene starosti navzgor (3 leta), ne glede na to, ali je njihova mati zaposlena ali ne;

2. očetje imajo enako odgovornost za otroke kot matere, torej problem otroškega varstva ni ženski problem, ampak problem vseh članov družbe.

V nadaljnjem razvoju bi morale vse evropske države zagotoviti:

– primerno materialno in moralno vrednotenje dela z otroki in bolj enakomerno porazdelitev odgovornosti za nego in vzgojo otrok

– uskladitev družinskih obveznosti in zaposlitve (ali drugih družbenih obveznosti) staršev

– da bodo vsi otroci deležni koristi in pozitivnih izkušenj doma, v varstvu in v družbi kot celoti

– da bo posameznik – moški ali ženska, oče ali mati lahko razvil vse svoje sposobnosti in to tako pri plačanem delu in družbenih aktivnostih kot tudi pri uspešni vzgoji mlade generacije.

Poročilo ugotavlja, da so to skromne aspiracije za zadnje desetletje 20. stoletja, ki pa lahko prinesejo veliko koristi ob razmeroma skromnih stroških, zlasti če jih primerjamo z vlaganji v nove tehnologije. Ne da bi hoteli zmanjšati pomen novih

¹ Povzeto po gradivu: Childcare and Equality of Opportunity, Consolidated Report to the European Commission, by Peter Moss, coordinator, April 1988, Commission of the European Communities.

tehnologij, je treba poudariti, da so problemi otroškega varstva in enakih možnosti za ženske prav tako pomembni za prihodnjo blaginjo in kvaliteto življenja in zato zaslužijo vso pozornost in primerna vlaganja.

Odgovornost za otroke mora biti skupna skrb staršev (mater in očetov), delodajalcev in celotne družbe (vlade, odgovornega ministrstva).

Očetje morajo prevzeti večjo odgovornost za vzgojo in varstvo otrok. To je zelo kompleksno in občutljivo vprašanje, ki zahteva prilagajanje pri zaposlitvi, pri varstvenih dejavnostih in pri ustvarjanju celotne družbene klime oziroma javnega mnenja, ki bo spodbujalo enako odgovornost obeh staršev. Ustvarjanje take – očetom naklonjene družbene klime zajema različne udeležence: vlado, politične stranke, delodajalce, sindikate, vzgojno-varstvene ustanove in zaposlene v njih, in ne nazadnje sredstva javnega obveščanja, ki imajo izredno velik vpliv na oblikovanje javnega mnenja.

Družba (država, vlada) že dosedaj deli odgovornost za zdravje in izobraževanje otrok s starši, saj sta zdravstvo in izobraževanje javno financirana. S tem je družba priznala svoj dolgoročni interes, da otroci zrastejo zdravi in dobro izobraženi. Vendar pa mora družba prevzeti nase tudi odgovornost za druge aspekte vzgoje otrok, kajti starševstvo ni le privatna zadeva, ampak odgovorno družbeno koristno delo, ker gre za vzgojo prihodnje generacije. Pravično in v korist celotne družbe je, če starši, zlasti matere, zaradi tega dela niso v slabšem položaju.

Družba (vlada, država) izpolnjuje svoj del obveznosti do otroškega varstva na razne načine:

- da zagotavlja vsem staršem, ki to želijo, za njihove otroke mesto v varstveni ustanovi po dostopni ceni
- da zagotavlja, da vse varstvene ustanove (tudi tiste, ki niso sofinancirane z javnimi sredstvi) izpolnjujejo določene standarde glede kvalitete storitev
- da spremlja, pospešuje in podpira visoko kvaliteto v varstvenih ustanovah
- da zbira informacije, ki so potrebne za izvajanje politike otroškega varstva
- da zagotavlja z zakoni določene osnovne prilagoditve na področju zaposlenosti, tako da starši uskladijo družinske in poklicne obveznosti. To je tudi naloga delodajalcev in sindikatov.

Med državami članicami ES so velike razlike med ponudbo in povpraševanjem po varstvenih ustanovah. Zato se poročilo zavzema le za opredelitev minimalnih razvojnih ciljev, ki naj bi jih vse države članice dosegle v naslednjih petih letih (do leta 1993). Pri izbiri teh minimalnih ciljev so upoštevali, da je vsaj nekaj držav ta cilj že doseglo ali preseгло, da je torej dosegljiv in realistično postavljen.

Za posamezne starostne skupine otrok so minimalni cilji naslednji:

- za otroke do tretjega leta: zagotovitev prostora za celodnevno varstvo 5 do 10% od te generacije; nekaj mest bi lahko uporabili part-time, tako da bi bil delež otrok, deležnih varstva še nekoliko večji; dveletni otroci, vključeni v predšolsko šolo, niso zajeti v tem cilju
- za otroke od tretjega leta do obvezne šole: zagotovitev mest za 60 do 70% generacije, deloma za cel dan, deloma za polovico dneva. Mesta v igralnih centrih za nekaj ur tedensko niso vključena v ciljno številko, so pa pomembna za povečanje izbire. Prednost naj imajo mesta za starejše otroke, vendar naj bo minimalni cilj tudi za triletnike zagotovitev mest vsaj za 30 do 40% generacije
- države, ki to starostno skupino že vključujejo v predosnovno šolo ali zgodnjo osnovno šolo, morajo poskrbeti, da je življenje in delo prilagojeno tej starostni skupini in to tako glede zaposlenih, prostora, opreme, prehrane, kot tudi glede vsebine programa in metod dela. V takih primerih bi celodnevno varstvo moralo

biti zagotovljeno za 10 do 15% otrok v starosti od 3 do 10 let. Vse šole, ki imajo deljen pouk, morajo zagotoviti varstvo med opoldanskim odmorom in poskrbeti za hrano (topli obrok, prostor, kjer otroci lahko pojedjo malico, ki jo prinesejo s seboj)

– porodniški dopust mora biti dovolj dolg, da si mati opomore od poroda in da doji otroka. Primeren čas bi bil 12 do 16 tednov

– nato sledi starševski dopust (dopust za nego otroka), ki naj bi omogočal staršem, da v prvem letu sami skrbijo za otroka. Ureditev dopusta za nego otroka bi morala biti čim bolj fleksibilna (podobna švedskemu sistemu). Posamezna država naj se sama odloči, ali bo starševski dopust prenosljiv med staršema, ali pa ga morata izrabiti oče in mati. V tem primeru je vloga očetov bolj poudarjena

– pravica do part-time zaposlitve za določeno dobo (npr. dokler otrok ne gre v osnovno šolo). Pomembno je, da gre za zaposlitev na istem delovnem mestu (ali pa na enako zahtevnem delovnem mestu), ne pa na običajno znatno slabših delovnih mestih, ki so na razpolago za zaposlitve s krajšim delovnim časom

– očetovski dopust v dolžini 2 tednov naj omogoči očetom prisotnost pri porodu in podporo materi v prvem obdobju po rojstvu otroka, obenem pa je to priznanje pomembnosti dogodka in prilika, da se oče že v začetku poveže z otrokom in zna poskrbeti zanj

– dopust iz družinskih razlogov naj omogoči staršem, da izpolnjujejo osnovne starševske dolžnosti, vključno z nego bolnega otroka, obiskom zdravstvenih domov, vključitvijo otroka v varstvo, obiski vrtca ali šole. Predlog je, da bi tak dopust znašal 10 dni na leto za vsakega od staršev in za vsakega otroka do določene starosti. Dopust bi se lahko prenašal med obema roditeljima.

Za uveljavitev teh pravic je pomembno:

– da so pod enakimi pogoji dostopne očetom in materam (razen porodniškega in očetovskega dopusta)

– da so povezane s prejemi iz javnih sredstev, ki nadomestijo velik del izgubljenega osebnega dohodka, sicer niso privlačne za starše, zlasti ne za očete

– da so na razpolago za vse zaposlene, ne glede na dolžino zaposlitve, sektor zaposlitve, ali število zaposlenih pri delodajalcu. Tudi ženske, ki so samozaposlene, morajo prejemati nadomestilo.

Priporočila ES državam članicam za razvoj otroškega varstva so – kot vidimo iz predhodnih odstavkov – usmerjena predvsem na zagotavljanje možnosti za usklajevanje družinskih in službenih dolžnosti obeh staršev in za svobodno izbiro staršev med polno in delno zaposlitvijo oziroma začasno prekinitevjo zaposlitve zaradi družinskih obveznosti.

Večina držav ES se sooča s problemi zmanjševanja² in staranja prebivalstva na srednji ali dolgi rok. Zaradi močnega padca naravnega prirasta prebivalstva v 70 letih bo v naslednjih letih v večini evropskih držav močno padlo število mladih, ki vstopajo v delo.³ To bo na eni strani zmanjšalo brezposlenost mladih, na drugi

² V publikaciji *Employment in Europe*, ki jo je izdala Komisija ES v letu 1989, posvečajo temu problemu posebno poglavje pod naslovom *Demografska tempirana bomba*. Po demografskih prognozah Eurostata bo delež držav članic ES v svetovnem prebivalstvu padel od 6,4% v letu 1987 na 4,7% do leta 2010. Okoli leta 2025 bo v Evropi verjetno okoli 2% manj prebivalcev kot sedaj, njihova starostna struktura pa bo bistveno drugačna.

³ V devetih državah ES je doseglo število neto vstopov v delo vrh v letu 1981, ko je znašalo 968.000 tisoč. Po predhodnih ocenah je v letu 1989 na novo vstopilo v delo le še 350.000 oseb, do leta 1993 pa bo padlo na 11.000. Okoli leta 2000 bo neto vstop v delo že negativen – okoli 300.000 oseb več bo prenehalo z delom, kot pa jih bo na novo vstopilo v delo. Vir: *Employment in Europe*, Commission of the European Communities, Directorate for Employment, Industrial Relations and Social Affairs, str. 90–97, Luxembourg, 1989.

strani pa tudi povzročilo pomanjkanje delovne sile, zlasti kvalificiranih delavcev. Države in gospodarstva se bodo morale prilagoditi novo nastali situaciji. Za to imajo različne možnosti. Podjetja utegnejo vlagati več v novo tehnologijo, ki bo povečala produktivnost dela in zmanjšala zahteve po dodatnem zaposlovanju, za kar pa so po gospodarskih sektorjih in panogah zelo različne možnosti. Zlasti v storitvenih dejavnostih vsaj za sedaj za to ni velikih možnosti. Podjetja in vlade bodo zato skušale vključiti v delo več žensk, s tem, da bodo razvijali ustanove za otroško varstvo ter uvajali ali podaljševali starševski dopust in s tem omogočili zaposlenim staršem usklajevanje starševskih in poklicnih dolžnosti. To je trend, ki ga lahko opazimo že več let in ki se odraža tudi v priporočilih ES za razvoj otroškega varstva.

Razmišljanje o možnih smereh razvoja otroškega varstva v Sloveniji

Slovenija je v demografskem pogledu zelo podobna državam ES, po zaposlenosti žensk pa je na znatno višji ravni, zlasti še, če upoštevamo, da gre pretežno za zaposlitev s polnim delovnim časom, medtem ko so v drugih evropskih državah ženske zelo pogosto zaposlene s krajšim delovnim časom.⁴ Obstajajo številni razlogi za domneve, da bo zaposlenost žensk v Sloveniji še nadalje ostala na visoki ravni:

- ženske se zaposlujejo v večji meri v storitvenih dejavnostih, katerih razvoj je pri nas v zaostanku in bo treba zamudo nadoknaditi

- ekonomska politika v Sloveniji stimulira hitrejši razvoj drobnega gospodarstva; v drobnem gospodarstvu pa je v evropskih državah relativno več žensk kot v veliki industriji;

- izobrazbena struktura žensk se je močno izboljšala; v letu 1986 so imele zaposlene ženske v Sloveniji povprečno 9,92 let šolanja, moški pa 9.89. V srednjem, višjem in visokem izobraževanju znaša delež žensk že preko 50%. Poklicne aspiracije izobraženih (tako moških kot žensk) pa so višje kot neizobraženih.

- raven osebnih dohodkov v Sloveniji je tako nizka, da niti tričlanska družina ne bi mogla z enim povprečnim osebnim dohodkom pokriti življenjskih stroškov, kaj šele veččlanska. Dvojna zaposlenost je ekonomska nujnost.

Iz vseh teh razlogov menimo, da moramo še nadalje računati z visoko zaposlenostjo žensk v Sloveniji.

Zato bo morala družinska politika kot tudi politika in sistem otroškega varstva v prihodnje:

- omogočiti vsem staršem, da uskladijo svoje družinske in poklicne ter druge družbene obveznosti in da razvijejo vse svoje sposobnosti

- zagotoviti primerno družbeno vrednotenje starševstva (materinstva in očetovstva) in bolj enakomerno porazdelitev odgovornosti med obema staršema

- s solidarnostno pomočjo izboljšati pogoje za življenje v družinah, zlasti tistih z več otroki

- zagotavljati vsem staršem, ki to želijo, kvalitetno varstvo za njihove otroke po dostopnih cenah

- zagotoviti, da bodo vsi otroci deležni pozitivnih izkušenj in koristi od varstva v domačem krogu, v skupinskem varstvu in v družbi kot celoti

- zagotavljati vsaj enostavno reprodukcijo prebivalstva.

⁴ V letu 1987 je v državah ES skoraj 30% od vseh zaposlenih žensk delalo s krajšim delovnim časom, v posameznih državah pa je ta odstotek še znatno višji (na pr. Danska 42%, Velika Britanija 45%, Nizozemska 58%) – vir: Employment in Europe, 1989.

Družba (država) mora zagotoviti možnost svobodne izbire staršev pri usklajevanju družinskih in poklicnih obveznosti in s tem povezani odločitvi za polno zaposlitev ali zaposlitev s skrajšanim delovnim časom oziroma garancija za ponovno zaposlitev na istem ali enakovrednem delovnem mestu ter dostopnost dobrih varstvenih ustanov. Če samo ena od teh predpostavk ni uresničena, ne moremo govoriti o dejanski svobodni izbiri staršev. Dosedanji sistem otroškega varstva v Sloveniji je dajal izrazito prednost zaposlitvi s polnim delovnim časom za oba starša, ker ni obstajala možnost za nadomestilo izgubljenega dohodka oziroma pokojninske dobe zaradi prekinitve zaposlitve iz družinskih razlogov, zaposlitve s krajšim delovnim časom pa praktično skoraj nismo poznali. Po dolžini porodniškega dopusta in dopusta za nego otroka in po višini nadomestila izgubljenega dohodka v tem času pa smo prav na vrhu lestvice evropskih držav, prav tako pa tudi po odstotku otrok starih od enega do treh let vključenih v skupinsko varstvo. Menimo, da ne bi smeli na teh področjih iti korak nazaj, saj si podobne cilje postavljajo v večini evropskih držav za zadnje desetletje 20. stoletja, pač pa bi bilo treba ukrepe oziroma instrumente za pomoč družinam dopolniti, tako da bi omogočili staršem dejansko svobodno izbiro med različnimi približno enakovrednimi oblikami pomoči pri usklajevanju družinskih in službenih obveznosti. Med temi oblikami so zlasti pomembne naslednje:

1. *uvredba posebnega družinskega dodatka*, ki predstavlja razširitev pravice do denarne pomoči na vse družine z otroki, in sicer diferencirano glede na število otrok v družini, ob pogoju, da ima mati stalno bivališče v Sloveniji. Gre za varianto Ia, predloženo v gradivu Podlage prebivalstvene politike v Sloveniji, ki pa jo bo treba dopolniti s predlogom, da pripada družinski dodatek (v nižjem znesku) tudi za prvega otroka. Družinski dodatki naj bi pripadali družinam za otroke do konca obveznega šolanja, nato pa naj bi jih nadomestile štipendije.

2. *varstvo otrok do tretjega leta starosti*

Idealna rešitev za otroka bi bila *podaljšati dopust za nego otroka* postopno na dve do tri leta ob *primernem nadomestilu izgubljenega dohodka*. Dopust naj bi po dogovoru izkoristila oba ali eden od staršev, lahko tudi ob zaposlitvi s skrajšanim delovnim časom. Preden bi se za tako rešitev odločili, bi morali izdelati temeljito analizo stroškov in koristi take rešitve in to tako s stališča družine, kot tudi s stališča družbe, da bi ugotovili, ali v kriznih razmerah, ki bodo trajale še daljše obdobje, naše gospodarstvo to zmore (povečanje prispevkov), pa tudi, ali družinski proračuni mladih družin zmorejo prenesti izpad dohodka. Ob tem bi bilo treba upoštevati, kako bi taka rešitev vplivala na zmanjševanje brezposelnosti, oziroma na ustvarjanje dodatnih delovnih mest.

Dokler pa nimamo temeljite ekonomske analize zgornje rešitve, pa bi morali za skupino otrok do tretjega leta

– *pospeševati organizirano družinsko varstvo* in povezovati varstvene družine z VVO

– *pospeševati razne alternativne varstvene rešitve* na iniciativo staršev (skupno varstvo otrok iz dveh ali več družin, zadružno varstvo), z veliko delovno participacijo staršev

– *omogočiti staršem, ki to želijo, daljši dopust za nego otroka* (do tretjega leta, ali celo do vstopa v šolo) ob plačilu prispevkov za pokojninsko zavarova-

nje iz družbenih sredstev (ali iz proračuna ali iz sredstev zbranih s prispevki za pokojninsko zavarovanje)

– omogočiti staršem *zaposlitev s skrajšanim delovnim časom* na istem ali enakovrednem delovnem mestu.

3. *varstvo otrok od tretjega leta do vstopa v šolo*

– podobno kot za mlajše otroke pospeševati *razne oblike* otroškega varstva in vzgoje, tudi samo za nekaj ur dnevno, tako da bi vsak otrok od tretjega leta dalje bil deležen nekega vzgojnega programa.

4. *subvencioniranje neposrednega otroškega varstva* – družba (država) naj subvencionira vse oblike ponudbe otroškega varstva in vzgoje (VVO, organizirano družniško varstvo, privatne varuške, zasebni vrtci, varstvo otrok doma), seveda pa tudi kontrolira kvaliteto tega varstva (zdravstveni standard, kvalifikacija varuhinj, prostorski in številčni normativi).

Druga možnost je, da družba subvencionira povpraševanje (npr. z davčnimi olajšavami za stroške otroškega varstva, z gotovinskimi subvencijami staršem ali s t. t. *voucher-ji, to je z boni, s katerimi starši plačajo varstvo*). *Subvencioniranje povpraševanja daje večje možnosti za izbiro staršem, ker se lahko odločijo ali za varstvo otroka v VVO, ali v privatnem varstvu ali pa, da sami varujejo otroka. Vendar pa opozarjajo izkušnje v državah, kjer poznajo sistem subvencioniranja, da ima ta sistem tudi druge posledice. Predpostavlja namreč, da družine »kupujejo« storitve otroškega varstva na odprtem tržišču, kjer je konkurenca med ponudniki. Ker pa konkurenca zajema kvaliteto in ceno, tak sistem povečuje neenakost razvojnih možnosti otrok, ker bodo premožnejše družine kupovale dražje (in kvalitetnejše) storitve, ekonomsko šibkejšje pa cenejše (in slabše kakovosti). Vprašanje je tudi, ali bi nerazvito tržišče lahko zagotovilo tako varstvo, ki bo ustrezalo vsem standardom in varnosti otrok. Zato je sistem subvencioniranja povpraševanja (boni) samo dopolnilo sistemu subvencioniranja ponudbe, to je, javnega organiziranja in sofinanciranja otroškega varstva. Področje otroškega varstva je preveč pomembno, da bi ga lahko prepustili v celoti delovanju tržnih zakonitosti.*

5. *zagotavljanje kvalitete otroškega varstva* – država (ali posebna agencija, ki jo pooblasti država) mora zagotoviti, da vse vrste otroškega varstva, izpolnjujejo določene minimalne standarde, kar pomeni, da bi bilo treba registrirati vse dosežane neformalne oblike varstva in jih oceniti glede na dogovorjene minimalne standarde, če želijo biti deležni subvencije družbe. Izjema je varstvo otrok, ki ga nudijo bližnji sorodniki.

6. *sodelovanje delodajalcev* (družbenih in zasebnih podjetij, države kot delodajalca) – odgovornost delodajalcev ni toliko v zagotavljanju varstvenih ustanov (čeprav so nekatere večje ustanove in podjetja tudi to prevzeli nase), ampak predvsem v pomoč zaposlenim staršem, da uskladijo svoje družinske in službene obveznosti. Gre predvsem za to, da v svoje interne pravilnike vključijo možnosti za začasno prekinitve dela zaradi družinskih obveznosti, za part-time zaposlitev na kvalitetnih delovnih mestih, za garancijo ponovne zaposlitve po prekinitvi dela, za plačani izredni dopust zaradi starševskih obveznosti.

7. *ustvarjanje očetom naklonjene družbene klime* – javno mnenje mora spodbujati enako odgovornost obeh staršev za razvoj otrok in vzgojo prihodnje generacije. Očetje morajo prevzeti večjo odgovornost za vzgojo otrok kot doslej. To zahteva sodelovanje različnih udeležencev: vlade, političnih strank, delodajalcev, sindikatov, vzgojnovarstvenih ustanov in zaposlenih v njih in ne nazadnje sredstev javnega obveščanja, ki imajo izredno velik vpliv na oblikovanje javnega mnenja.

Dejavnost otroškega varstva je pomemben del družbenih dejavnosti. V vzgoj-

Tabela 11:

PREDLOG STRUKTURE SISTEMA FINANCIRANJA PROGRAMOV OTROŠKEGA VARSTVA V SLOVENIJI
(pravice kot v letu 1990)

Program varstva	Viri sredstev	Primarni alokator (usmerjevalec)	Sekundarni alokator (usmerjevalec)	Končni porabnik
1. Družbena pomoč otrokom	Republiški proračun (davek iz osebnih prejemkov, davek iz dobička podjetja, davek na premoženje, prometni davek)	RS za finance RS za zdravstvo in socialno varstvo oziroma RS za otroka in družino eventuelno samostojen sklad na ravni republike	Občinski organi, alternativa: Poseben sklad na ravni republike s svojimi agencijami v občinah ali regijah	Otroci, ki prebivajo v Sloveniji in otroci, katerih roditelji delajo v Sloveniji, če družinski dohodek na člana ne dosega določenega cenzusa
2. Porodniški dopust za zaposlene matere (105 dni, 100% nadomestilo izgubljenega dohodka) in dopust za nego otroka za zaposlene starše (do 11. meseca otrokove starosti, - 100% nadomestilo izgubljenega dohodka)	Sredstva socialnega zavarovanja (prispevek zaposlenih iz bruto OD, prispevki delodajalcev)	Zavod za socialno zavarovanje, RS za zdravstvo in socialno varstvo oziroma RS za otroka in družino RS za delo, eventuelno samostojen sklad na ravni republike	Občinski organi, alternativa: Poseben sklad na ravni republike s svojimi agencijami v občinah ali regijah	Zaposlene matere oziroma združene kmetice, drugi del dopusta lahko izkoristi tudi zaposleni oče ali pod posebnimi pogoji neka druga oseba, ki neguje otroka
3. Družbena pomoč ob porodu materam, ki niso bile zaposlene (študentke, iskalke zaposlitve, kmetice, gospodinje) (84 dni, 50% povprečnega OD)	Republiški proračun (viri kot pod 1)	Kot pod 1	Kot pod 1	Matere, ki živijo v Sloveniji, pa niso zaposlene niti nimajo statusa združene kmetice

Program varstva	Viri sredstev	Primarni alokator (usmerjevalec)	Sekundarni (usmerjevalec)	alokator	Končni porabnik
4. Zavitek za opremo norojenca	Republiški proračun (viri kot pod 1)	Enako kot pod 1	Enako kot pod 1		Otroci, katerih matere živijo v Sloveniji, oziroma katerih roditelji so zaposleni v Sloveniji
5. Neposredno otroško varstvo (subvencije)	<ul style="list-style-type: none"> - republiški proračun (viri kot pod 1) - občinski proračun (možne povečane stopnje nekaterih davkov) - delodajalci (podjetja (iz materialnih stroškov, iz dobička - starši (iz neto osebnega dohodka) - drugi donatorji 	<ul style="list-style-type: none"> RS za finance RS za zdravstvo in socialno varstvo oz. RS za otroka in družino RS za izobraževanje lokalne (občinske) oblasti 	Občinski organi karitativne organizacije druge institucije		Vse vrste vzgojno-varstvenih organizacij, tudi privatni vrtci oziroma privatne varuške

novarstvenih organizacijah je zaposlenih okoli 10.000 oseb, to je več kot v nekaterih pomembnih industrijskih panogah. V VVO je vključenih okoli 76 do 78 tisoč otrok, s problemi otroškega varstva se v določenem obdobju srečuje vsak človek, bodisi kot otrok, bodisi kot odrasel (oče ali mati), ko potrebuje varstvo za svojega otroka ali drugo obliko pomoči. Presenetljivo je, kako malo pravzaprav vemo o tem, kakšne so želje in potrebe otrok in staršev glede otroškega varstva.⁵ V dose-danem sistemu je imela večina staršev zelo majhno ali sploh nobene izbire glede varstva otroka in uskladitve družinskih in službenih obveznosti. Analize v drugih državah kažejo, da imajo posebno starši z otroki do treh let starosti pogosto zelo različne preference glede varstva otroka: nekateri želijo sami skrbeti za otroka, drugi želijo individualno varstvo na lastnem domu, tretji družinsko varstvo in četrti skupinsko varstvo v jasli. Verjetno je tudi pri nas tako, toda subvencionirano je le skupinsko varstvo v jasli in v maloštevilnih primerih tudi organizirano družinsko varstvo. Izbira staršev je zato zelo omejena. Večina staršev z otroki nad tremi leti pa je bolj naklonjena skupinskemu varstvu otrok v vrtcih ali drugi obliki skupinskega varstva, čeprav tudi za to starostno skupino otrok nekateri starši želijo varstvo doma ali v varstvenih družinah. S posebno anketo med mladimi starši bi morali ugotoviti želje staršev in jih upoštevati pri načrtovanju razvoja otroškega varstva skupaj z objektivnimi strokovnimi priporočili pedagogov, psihologov in pediatrov glede potreb otrok v posameznih starostnih skupinah.

V tabeli 11 podajamo predlog strukture financiranja programov otroškega varstva (v obsegu pravic določenih za leto 1990), ki bi se vključil v nov celovit sistem javnih financ v Sloveniji. Medtem ko smo do sedaj poznali samo namensko določene prispevke za otroško varstvo iz bruto osebnih dohodkov, pa bi v novem sistemu javnih financ pretežni del programov otroškega varstva financirali iz proračunskih sredstev (plačujejo vsi davkoplačevalci), manjši del (porodniški dopust za zaposlene matere in dopust za nego otroka za zaposlene starše) pa iz sredstev socialnega zavarovanja (plačujejo vsi zavarovanci ter delodajalci).

Kot pri vsakem javnem financiranju mora tudi sistem financiranja programov otroškega varstva izhajati iz osnovnih kriterijev javnega financiranja:

1. *zadostnost* sredstev za izvajanje dogovorjenih programov (sprejeta politika na področju otroškega varstva)
2. *učinkovitost* porazdelitve sredstev (da ne vpliva negativno na motivacijo za delo)
3. *pravičnost* porazdelitve sredstev (da bolj podpira socialno šibkejše in manj socialno močnejše občane oziroma družine).

Pri ocenjevanju zadostnosti sredstev za izvajanje dogovorjenih programov je treba na eni strani upoštevati finančne⁶ kazalce: npr. delež javnih sredstev za otroško varstvo v družbenem proizvodu, delež javnih sredstev za otroško varstvo v vseh javnih izdatkih, na drugi strani pa tudi kazalce o rezultatih porabe sredstev: zajetje otrok v organizirano in javno sofinancirano otroško varstvo, dolžina porodniškega dopusta oziroma dopusta za nego otroka in odstotek nadomestila izgubljenega osebnega dohodka, število otrok, ki prejemajo družinski dodatek itd.

Od odločitev, ki jih bo družba sprejela v zvezi z nadaljnjim razvojem posameznih programov otroškega varstva, bodo odvisna potrebna sredstva za te namene.

⁵ Izjema je anketa, ki jo je v okviru svoje diplomske naloge izvedla M. Šister iz Celja med starši otrok, ki niso zajeti v nobeno od organiziranih oblik vzgojnovarstvene dejavnosti (glej E. Pešec: Interes staršev za različne oblike vzgojnovarstvene dejavnosti v občini Celje, gradivo za strokovni kolokvij »Predšolska vzgoja v sistemu širše družbene skrbi za otroka«, Ljubljana, 1990).

⁶ Pri tem pa veljajo vse omejitve za take primerjave, ki smo jih navedli že v točki 7.

Poudarjamo pa, da je potrebno pri spremembah sistema obravnavati celotno področje otroškega varstva in ne ločeno posameznih programov: uvedba družinskega (ali otroškega) dodatka je povezana s spremembami pri dopustu za nego otroka, ta pa je spet povezana z večjimi ali manjšimi potrebami po družbeno organiziranem in sofinanciranem varstvu otrok do tretjega leta.

Pri tem izhajamo iz obsega pravic, določenih za leto 1990. Edina sprememba je, da predlagamo vključitev v sistem družbene pomoči ob rojstvu otroka še tistih 600 do 800 mater, ki do sedaj niso bile deležne te pomoči (gospodinje, individualne kmetice).

V sedanjih razmerah bi zelo težko pričakovali, da bo prišlo do prerazdelitve narodnega dohodka oziroma družbenega proizvoda v korist programov otroškega varstva, pa četudi bi bila vlada oziroma skupščina (oziroma javnost nasploh) izredno naklonjena tem programom. Omejitve so ekonomske: produktivnost dela že skoraj deset let stagnira ali upada, rast družbenega proizvoda je nizka, negativna ali blizu ničle (v letu 1990 bo verjetno globoko negativna), gospodarstvo nima akumulacije in je zelo zadolženo, veliki gospodarski sistemi so v razsulu, nerealni tečaj dinarja uničuje izvozno gospodarstvo. V takih gospodarskih razmerah obstaja nevarnost, da bodo vsi tisti, ki so udeleženi pri delitvi narodnega dohodka, kljub nespremenjeni procentni udeležbi dobili dejansko vedno manj. Zato pa se vsi borijo za večjo udeležbo v družbenem proizvodu, ker bodo s prerazdelitvijo v njihovo korist morda ostali realno na enaki ravni kot v preteklosti (primer: zahteve izobraževanja za povečanje deleža od sedanjih 4% na 6% družbenega proizvoda, zdravstva od 5% na 7%, raziskovalne dejavnosti od 1,8% na 2,5%; samo prilaganje otroškega dodatka evropski ravni bi pomenilo povečanje udeležbe tega programa v družbenem proizvodu od manj kot 0,5% na 1,5% do 2%). Problem je v tem, da lahko ena dejavnost pridobi le, če druga izgubi. Dejanske prerazdelitve bi bile možne le med splošno in skupno porabo in to na račun izdatkov za vojsko ter izdatkov za zvezni proračun.

Sicer pa so prerazdelitve družbenega proizvoda možne le v času gospodarskega vzpona, ko proizvodnja in produktivnost dela pomembno rasteta. V gospodarski krizi in pri ničelni (oz. negativni) stopnji rasti družbenega proizvoda pa so prerazdelitve le težko izvedljive, če ne sploh nemogoče, ker vnašajo v celotni gospodarski in družbeni sistem nestabilnost in napetost med posameznimi sistemi.

Zato bi morali na področju otroškega varstva na začetku devetdesetih let program financiranja prilagoditi pravicam iz leta 1990; obenem pa bi morali intenzivno pripravljati variantne predloge za spremembo sistema otroškega varstva in pri tem vedno upoštevati integralnost vseh treh programov otroškega varstva. Pri tem bodo analize stroškov in koristi posameznih programov nujno potreben analitičen pripomoček za odločanje.

Literatura

- Albers, W. Grundsatzfragen der Familienpolitik, Wirtschaftsdienst 1989, VII, str. 338-344
- Becker, G. S.: Family Economics and Macro Behavior, The American Economic Review, vol 78, No. 1, str. 1-13
- Biau, D. M. and P. K. Robins: Child-care Costs and Family Labour Supply, The Review of Economics and Statistics, August 1988, str. 374-390
- Bošnjović, Ilijas: Demografska crna jama - nova zamka industrijskog društva, Sarajevo 1990
- Bregar, Lea: Dostopnost in subvencioniranje vzgojno-varstvene dejavnosti v Sloveniji, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, Ljubljana, 1989
- Brumen, Bojan: Specifičnost in povezanost družinske in institucionalne predšolske vzgoje, Predšolska vzgoja v sistemu širše družbene skrbi za otroka, gradivo za strokovni kolokvij, Odbor za razvoj družbenega varstva otrok Slovenije, Lj., marec 1990

- Child Care – A Better Alternative, A Report by the National Council of Welfare, Ottawa 1988.
- Chiswick, B. R.: Differences in Education and Earnings Across Racial and Ethnic Groups: Tastes, Discrimination, and Investment in Child Quality, *Quarterly Journal of Economics*, str. 571–597
- Commission of the European Communities: Childcare and Equality of Opportunity, Consolidated Report to the European Commission, by Peter Moss, coordinator, April 1988
- Datcher-Loury, L.: Effects of Mother's Home Time on Children's Schooling, *The Review of Economics and Statistics*, vol. LXX, Aug. 1988, No. 3, str. 367–373
- Employment in Europe, Commission of the European Communities, Luxembourg 1989
- Fassmann, Heinz et al.: Kindergärten in Oesterreich, Bundesministerium fuer Umwelt, Jugend und Familie, Wien 1988
- Herczog, Maria: Razvoj socijalnih delatnosti u Mađarskoj, *Socijalna politika* 9/1987
- Hotz, J. and R. Miller: An Empirical Analysis of Life Cycle Fertility and Female Labor Supply, *Econometrica*, Vol. 56, No. 1, 1988, str. 91–118
- I.L.O.: The Cost of Social Security, 1981–1983, Geneva 1988
- Jakšič, Slobodan: Socio-ekonomski i aksiološki aspekti »cene deteta«, *Socijalna politika*, 4/1986 in 5/1986
- Jakšič, Slobodan: Uticaj nekih deformacija samoupravnog sistema vrednosti na populacionu politiku, *Socijalna politika* 3/1985
- Kačanski, Gordana: Međunarodni seminar »Socijalni rad za i sa porodicom«, *Socijalna politika* 5/1985
- Kancler, K., M. Korbar: Kritične misli pediatra o varstvu otroka v jaslih in vrtcih, *Predšolska vzgoja v sistemu širše družbene skrbi za otroka*, gradivo za strokovni kolokvij, Odbor za razvoj družbenega varstva otrok Slovenije, Lj., marec 1990
- Lee R. D. and S. Lapkoff: Intergenerational Flows of Time and Goods: Consequences of Slowing Population Growth, *Journal of Political Economy*, 1988, vol 96, No. 3., str. 618–651
- Letopis o zdravstvenem in socialnem varstvu v Sloveniji, letniki 1981 do 1989
- Malačič, Janez: Populaciona politika na niskonatalitetnim področjih, *Socijalna politika* 1/1987
- Nikitenko, V. V.: Problem »rentabilnosti« novog naraštaja, *Socijalna politika* 5/1987 (prevod Slobodan Jakšič)
- Podlage prebivalstvene politike v SR Sloveniji (Komisija za izdelavo podlag prebivalstvene politike v SRS, predsednik E. M. Pintar, Republiški komite za zdravstveno in socialno varstvo, delovno gradivo, januar 1990
- Porodica i reprodukcija stanovništva, *Socijalna politika* 5/1984 in 6/1984, prevod iz ruščine, Slobodan Jakšič
- Praper, Peter: Družbena skrb za razvoj otroka, gradivo za strokovni kolokvij »Predšolska vzgoja v sistemu širše družbene skrbi za otroka«, Ljubljana, marec 1990
- Rappel Ulrich: Rentenreformgesetz 1992: Frauen- und familienpolitische Perspektiven, Mutter und Vater zwischen Erwerbsarbeit und Familie, Internationaler Fachkongress, Stuttgart, marec 1990
- Richter, W. F. und J. Wiemann: Kinderjahre: ein Vorschlag zur Rentenreform, *Wirtschaftsdienst* 1987/V, str. 260–262
- Shaw, Kathryn: Life Cycle Labor Supply with Human Capital Accumulation, *International Economic Review*, Vol. 30, No. 2, 1989, str. 431–456
- Skupnost socialnega varstva Slovenije: Delegatski poročevalec (letniki 1986 do 1989)
- Slovensko javno mnenje 1987, Aktualna tema 46, Delavska enotnost, Ljubljana 1987
- The Servant Problem (Child care), *The Economist*, March 17, 1990, str. 37–38
- The Swedish Budget 1989/90, A Summary published by the Ministry of Finance, Stockholm, 1989
- Vajs, Edita: Preispitivanja socijalno-političkih koncepcija u nekim evropskim zemljama, *Socijalna politika* 5/1987
- Vojnovič, M. in A. Črnak-Meglič: Teze za razpravo o sistemu in bodoči organiziranosti družbenega varstva otrok v SR Sloveniji, Skupnost otroškega varstva Slovenije, Ljubljana, april 1989
- Weckenmann, Ruth: Rahmenbedingungen einer kindergerechten und familienfreundlichen Gesellschaft, Mutter und Vater zwischen Erwerbsarbeit und Familie, Internationaler Fachkongress, Stuttgart, marec 1990
- Willis R. J.: What have we learnt from the Economics of the Family? *AEA Papers and Proceedings*, May 1987, str. 68–81
- Wingen, Max: Motive, Moeglichkeiten und Wirkungen einer Familienorientierung der Erwerbsarbeitswelt, Mutter und Vater zwischen Erwerbsarbeit und Familie, Internationaler Fachkongress, Stuttgart, marec 1990

Posebnosti politične modernizacije v Sloveniji 1980–1990

1. Uvod

Naš prispevek je omejen z dvema ključnima determinantama in sicer:

- s proučevanjem globalnih političnih sprememb v Sloveniji kot specifični politično-kulturni in nacionalno politični entiteti znotraj Jugoslavije v obdobju osemdesetih let in na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta ter
- z osredotočanjem na procese politične modernizacije v omenjenem kontekstu.

Za tak pristop smo se odločili, ker se je v Sloveniji v preteklem desetletju dogajala specifična zgodovina družbenih in političnih bojov, prek katerih se je oblikoval proces politične modernizacije brez večjih političnih ali represivnih pretresov. Ta proces so začela nova družbena gibanja na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta (sprva punk, nato mirovniki, ekologi, feministke itd.), nadaljeval pa se je pod pritiskom oblikovanja omrežja avtonomnih civilno družbenih subjektov (vzpostavljanje alternativnih množičnih medijev, ustvarjanje avtonomnih prostorov znotraj »režimskih« medijev, alternativna politizacija profesionalnih asociacij kot so pisateljsko in sociološko društvo, oblikovanje civilno družbenih solidarnostnih omrežij okrog odbora za zaščito človekovih pravic) in njihovega konstituiranja kot družbena opozicija – pa vse do nastanka politične opozicije in opozicijskih strank ob izteku osemdesetih let. Svobodne in poštene volitve spomladi 1990 so bile logično nadaljevanje procesa politične modernizacije slovenske družbe pa tudi njene stare politične elite.

2. Ključne značilnosti procesov politične modernizacije v Sloveniji

V obdobju od začetka osemdesetih let do danes so se v Sloveniji različni aspekti politične modernizacije uresničevali različno intenzivno in so tako ustvarili tudi neenakomerne učinke. Politično modernizacijo opredeljujemo kot splet naslednjih aspektov (pri tem upoštevamo navedeno literaturo, posebej pa se opiramo na Huntingtonovo sintetično definicijo politične modernizacije – v: Kabashima, White III, eds., 1986:95):

- vzpostavljanje političnega sistema kot avtonomnega družbenega subsystema;
- racionalizacija;
- funkcionalna diferenciacija;
- nacionalna integracija;
- demokratizacija;
- socialna mobilizacija in
- participacija.

Doslej so se najmočnejše izrazili naslednji procesi:

- socialna mobilizacija in participacija (zlasti v drugi polovici osemdesetih let in pri izvedbi svobodnih pluralističnih volitev spomladi 1990) ter
- nacionalna integracija (izrazito intenzivna od leta 1988 dalje).

Bistveno manj so se uresničili tisti aspekti politične modernizacije, ki pomenijo vzpostavljajanje modernega, avtonomnega političnega sistema.

Ker je bila ideološko politična in sistemska opora socializma tudi na Slovenskem zelo trdoživa, je proces politične modernizacije potekal prek vseh *treh ključnih (različnih) oblik globalnega političnega spreminjanja* in sicer prek naslednjih (Zimmerman v: Beyme et al., 1987:253):

- prek koncesij družbenim protestom;
- prek učinkov mobilizacije novih družbenih skupin za določene politične cilje (zlasti gre za mobilizacijo družbenih skupin, ki so bile v socialističnem monističnem sistemu potisnjene na rob, kot so npr.: kmetje, obrtniki, mladina, religiozni, ideološko oziroma politično drugače misleči) ter
- prek reforme »od zgoraj«.

Lahko bi rekli, da je naše raziskovanje (Fink Hafner D., 1990b) potrdilo veljavnost hipoteze, da je transformacija socialističnega političnega sistema mogoča le ob predpostavki, da težnje h globalnim političnim inovacijam prevladajo na obeh ravneh možnih izvorov političnih inovacij: v civilni družbi ter znotraj vladajoče politične elite. Ob tem pa se nam vendarle zastavlja vprašanje o delovanju še »tretje«, intervenirajoče variable tega procesa v slovenskem primeru. Gre za spremenljivko, ki bi jo lahko pogojno imenovali »jugoslovanska determiniranost«. Dejstvo je namreč, da so težnje h globalnim političnim inovacijam pridobile relativno veliko moč v sferi družbe in tudi politične elite na Slovenskem že v šestdesetih letih. In vendar je bila takrat politična modernizacija zaustavljena s pritiskom iz jugoslovanskega političnega vrha. Transformativni procesi v posameznih sestavnih delih federacije in upadanje legitimnosti federalnih političnih institucij v osemdesetih letih so po našem mnenju razrahljali moč »zunanje« kontrole procesov modernizacije na Slovenskem v raziskovalnem obdobju. V vsakem primeru pa je opisana dodatna hipoteza lahko zanimiv raziskovalni problem.

Pri proučevanju transformacije socializma na Slovenskem v osemdesetih letih in na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta smo z opisanim pristopom in na podlagi analize raznovrstnih empiričnih podatkov prišli do spoznanja, da globalne spremembe niso nek enovit blok zavestnega in usmerjenega, vnaprej načrtanega delovanja a priori definiranih političnih subjektov. Globalne spremembe so se zgodile v slovenski družbi, prevladujoči politični kulturi, znotraj vladajoče politične elite in v političnem sistemu na način *nizanja in prepletanja dogodkov, v katerih se je artikulirala težnja k transformaciji*. Pri tem ne gre za navadne politične dogodke, pač pa izražanje družbenih in političnih *konfliktov*, ki so učinkovali na opisan način.

Pri tem bi težko »čisto« opredelili subjekte teh konfliktov, saj dejanski subjekti niso vselej zavestno delovali s smotrom pospeševanja ali upiranja politično kulturnim in politično sistemskim spremembam. Tako lahko govorimo o zavednem in nezavednem v subjektivni sferi konfliktov okrog *tematik transformativnega pomena*. Ne glede na to metodološko pripombo pa vendarle lahko ugotovimo, da so se v sferi civilne družbe in javnosti v Sloveniji oblikovali subjekti, ki so *zavestno* pritiskali v smeri razkrajjanja socialističnega monizma ter odpiranja prostora družbeni in politični modernizaciji. Hkrati so se znotraj stare politične elite oblikovala modernizirajoča jedra.

Za transformacijo socialističnega političnega sistema na Slovenskem v osemdesetih letih so značilni naslednji dvojni kazalci procesa politične modernizacije – kazalci razkrajjanja starega ter kazalci nastajanja novega.

Med kazalce *procesa razkranjanja starega* štejemo predvsem naslednje procese oziroma njihove učinke:

- razkranjanje stare politične kulture;
- razkranjanje starih političnih institucij;
- razpadanje legitimnosti starih političnih institucij, vlade in vladajoče politične elite (elit) ter
- razkranjanje vladajočih, z monističnim socialističnim oklepom determiniranih, političnih aren,
- zavračanje in stigmatizacija starih simbolov ideološke in nacionalne identitete.

Naslednji procesi oziroma njihovi učinki pa pomenijo *konstituiranje novega*:

- nastajanje moderne participativne politične kulture;
- socialna mobilizacija;
- rastoča funkcionalna diferenciacija;
- strukturalna pluralizacija;
- demokratizacija;
- vzicanje novih političnih elit;
- vstop novih (oziroma v starem političnem sistemu zapostavljenih) družbenih skupin v politiko (verni, kmetje, obrtniki);
- nastajanje političnega trga (svobodne, pluralistične volitve);
- nacionalna integracija;
- oblikovanje novih simbolov skupne nacionalne, socialne in kulturne identitete.

Pri tem ostaja še odprto (praktično!) vprašanje, kako se bodo v novih politično sistemskih okoliščinah oblikovale politične arene.

3. *Svobodne volitve in uzakonitev rezultatov desetletnega procesa politične modernizacije*

Politična modernizacija na Slovenskem v osemdesetih letih zajema zlasti naslednje procese:

- vrednostno, kulturno, ideološko in politično pluralizacijo;
- odpiranje novih možnosti družbene izbire – odprla se je celo možnost izbire med globalnimi političnimi alternativami (celo izbire med različnimi zvrstmi političnih sistemov);
- pojavljanje novih omejitev možnosti, saj so v modernizacijo vpeti tudi omejevalni in uničevalni potenciali, ki vzbujajo antimodernizacijske in postmodernizacijske reakcije.

Izvedba in rezultati svobodnih, pluralističnih volitev spomladi 1990 so predvsem sankcionirali dotedanje rezultate politične modernizacije. Prek volitev se je legalno in legitimno potrdila prevladujoča politična volja zamenjati monistični socialistični politični sistem s pluralističnim, demokratičnim političnim sistemom.

Novi civilni red se je tako transformiral v vladajoči politični red. Civilna družba iz konca osemdesetih let je razpadla na novi politični red ter preostanek izvornih civilno družbenih subjektov, ki so sprožili procese politične modernizacije v začetku osemdesetih let ter tiste, ki jim ni bil osnovni cilj zgolj vzpostavitev parlamentarne demokracije, temveč zagotovitev širšega kompandija človekovih pravic in družbenih razmerij oziroma globlja kulturna preobrazba. Po vzpostavitvi nove

oblasti so pričeli vznikat novi, v precejšnji meri korporativno interesno zasnovani civilnodružbeni subjekti. *Vzporedno s procesom vzpostavljanja novega (civilnega) političnega reda se je torej začel proces vzpostavljanja nove civilne družbe, ki bo kompatibilna s težnjo vzpostavljanja pravne države in hkrati sposobna braniti družbo pred uničevalnimi učinki politične modernizacije* pod vodstvom novih političnih elit, vzniklih iz civilne družbe ob koncu osemdesetih let.

4. Učinki politične modernizacije na Slovenskem na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta

Kakšni pa so učinki politične modernizacije na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta, ki bodo nedvomno predmet družbene kritike?

Strukturalni aspekti politične modernizacije so najbolj vidni v novi organizacijski politični strukturi, v manjši meri so vidni v institucionalni strukturi. Dejstvo je namreč, da se je prostor politične intermediacije odprl in pluraliziral, institucionalna struktura pa je v precejšnji meri ostala enaka (struktura parlamenta je tako npr. le notranje politično pluralizirana trodomna delegatska skupščina), pričela se je razkrajati tudi partijnost nekaterih državnih institucij. Politične instrukcije so napolnjene po načelih delitve mest med strankami – po diktatu vladajoče večine. T. i. marginalne družbene skupine so v glavnem iztisnjene iz teh institucij (ženske, mladi, subkulturna in druga družbena gibanja itd.) z izjemo italjanske in madžarske narodnostne manjšine.

Med paradigmatске aspekte dosežene politične modernizacije prav gotovo lahko štejemo vladajoče *načelo odločanja*. Princip odločanja v politični instituciji je (p)ostal večinski, značilen za formalno parlamentarno demokracijo. S tem je nastajajoča slovenska parlamentarna demokracija vzela nase tudi (v razvitih deželah že kritično reflektiran) defekt večinskega načela.

Učinke politične modernizacije si bomo ogledali še z vsebinskega – *politično – tematskega stališča*. Ugotovimo lahko, da v politiki po vzpostavitvi nove oblasti prevladujejo izrazito moderne tematike, kot so npr. naslednje: nacionalna identiteta in samozavest, oblikovanje nacionalnih simbolov, suverenost in državotvornost (slovenskega) naroda, vzpostavitev nacionalno – državne vojske, gospodarsko podjetništvo, favoriziranje trga in konkurenčnih razmerij na vseh področjih družbenega življenja z regulacijsko vlogo države itd. Teme civilne družbe, ki so se vzpostavile v boju proti monističnemu socialističnemu političnemu sistemu tekom osemdesetih let (t. i. novopolitične teme) so potisnjene na politično obrobje.

Po naši oceni pa lahko govorimo še o enem specifičnem aspektu modernizacije – *redefiniciji oziroma prestrukturiranju civilne družbe*. Civilna družba je namreč dinamična in fluidna realiteta, ki se je spreminjala (se spreminja) tekom procesov modernizacije. Če so civilno družbo kot modernizirajoči segment družbe (v skladu z našo analitično opredelitvijo v uvodnem poglavju) v začetku osemdesetih let tvorila predvsem alternativna, subkulturna in nova družbena gibanja, pa peticijska gibanja, so alternativni množični mediji, pa avtonomna interesna združenja in društva postali pomembni pridruženi nosilci civilno družbenih zahtev sredi osemdesetih let. Konec osemdesetih let je vzniknilo nacionalno obrambno gibanje, očitnejši so postali procesi osamosvajanja do tedaj državno-partijsko nadzorovanih množičnih medijev, nastali so tudi zametki novih, opozicijskih političnih strank. Pomembna politična opora nastajanju civilne družbe je bila ZSMS, »najslabši člen« enopartijskega političnega sistema.

Okoli novih političnih strank se je zbral pomemben del opisanega civilnodružbenega potenciala, ki je prenesel svojo družbeno moč v politični opozicijski blok. Zmaga opozicije na svobodnih volitvah spomladi 1990 je tako pomenila tudi vzpostavitev novega, civilnega reda. Hkrati je ta politični dogodek novi mejnik v redefiniranju civilne družbe. Nova oblast deluje po formalnih načelih demokracije in seveda s stališča vladanja. V prvih ukrepih in izjavah novih oblastnikov (zlasti v zmanjševanju deleža proračuna za družbene dejavnosti ter v zavzemanju za monopol dominantne kulture na škodo subkultur oziroma alternativnih kultur) so obstoječi in potencialni nestranski civilnodružbeni subjekti že zaznali grožnje svoji materialni in duhovni varnosti (zlasti npr. nova in subkulturna družbena gibanja, pa nova avtonomna organizacija kulturnih delavcev itd.). Občutek ogroženosti s strani (nove) oblasti je spodbudil nastajanje novih organiziranih civilno družbenih subjektov ter novih civilnodružbenih solidarnostnih omrežij (npr. projekt Mreža za Metelkovo).

Povzamemo lahko ugotovitev, da je *skupni imenovalec dosedanjih učinkov politične modernizacije* vzpostavitev politične strukture in tematik, ki zaslužijo pridevek *modernosti* po analogiji z zgodovinskimi politično modernizacijskimi procesi v Evropi in ZDA. Proces politične modernizacije, ki v teh deželah poteka danes, ob izteku dvajsetega stoletja, pridobivajo novo kvaliteto, ki jo družboslovci označujejo s pojmom postmodernizem. Čeravno se torej zdi, da Slovenija z opisanimi procesi »dohiteva« razvite dežele, je resnica drugačna. Slovenija deloma ponavlja razvojni obrazec razvitih dežel, ki je za te dežele postal že anahronizem. Po drugi strani pa je soočena z nujnostjo iskanja optimalnega modela družbenega in političnega razvoja na podlagi zatečenih materialnih, socialnih, kulturnih in političnih resursov. Ti pa so mnogovrstni: predmoderni, protimoderni, moderni in deloma tudi postmoderni.

5. *Nekatero determinante politične modernizacije v Sloveniji v prihodnje*

Iz ugotovitev ameriških raziskovalcev procesov politične modernizacije lahko pridemo do sklepa, da je politična modernizacija ireverzibilen proces. Zastavlja se nam vprašanje, ali ta trditev velja tudi za t.i. postsocialistične družbe oziroma politične sisteme v transformaciji.

Proces politične modernizacije na Slovenskem je po naši oceni že tako dolgotrajen in tako globalen, da ga ni več mogoče izničiti. To trdimo seveda pod predpostavko, da ni intervencije »od zunaj«. Tudi ob uresničitvi predpostavke, da takšne intervencije ne bo, pa se nam zdi verjetno, da bo modernizacijski proces v prihodnosti potekal precej počasneje, kot se je dogajal na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta.

V okoliščinah, ko se vzpostavlja pluralen, demokratičen političen sistem, postajajo vse bolj pomembni naslednji *interni omejevalni dejavniki*:

- tradicionalistični residuumi politične kulture;
- nekateri vplivni predmoderni in protimoderni sindromi (npr. egalitarizem, odvisnost ekonomije od politike, netolerantnost do drugačnih političnih mnenj in opredelitev, sindrom političnega monopola pri vladajoči koaliciji – analogen političnemu monopolu komunistov prek nekdanje frontne organizacije SZDL, odpori moderni delitvi oblasti itd.) ter seveda
- problemi družbeno-ekonomske modernizacije, ki vključujejo tudi pomembno socialno problematiko.

LITERATURA:

- Adam F. (1989), Deformirana modernizacija – (realni) socializem med tradicijo in modernostjo, Družboslovne razprave, št. 7
- Almond G. A. (1971) A Developmental Approach to Political Systems, in: Eisenstadt S. N. (ed.), Political Sociology, Basic Books, Inc., Publishers, New York, London
- Almond G. A., Coleman J. S., eds. (1960), The Politics of Developing Areas, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Apter D. E. (1968), Some Conceptual Approaches to the Study of Modernization, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey
- Apter D. E. (1987), Rethinking Development: Modernization, Dependency, and Postmodern Politics, Sage Publications Inc., Beverly Hills, London, New Delhi
- Arat Z. F. (1988), Democracy and Economic Development: Modernization theory Revisited, Comparative Politics, Vol. 21, No. 1, October
- Bašič S., Podmenik D. (1989), Javnost in kriza: spremembe v sporočanju slovenskih in jugoslovanskih časopisov v obdobju 1980-1988, raziskovalno poročilo, RI FSPN, Center za komunikološke raziskave
- Bernik I. (1989), Socialistična družba kot »obmoderna« družba, Družboslovne razprave, št. 7
- Beyme, Czempel, Kielmansegg, Schmoock (1987), Politikwissenschaft, Beltz Verlag, Weinheim, Basel und W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart-Berlin-Koeln-Mainz
- Boj za oblast (1989), zbornik, RK ZSMS, Katedra, Maribor
- Dahl R. (1968), A Preface to Democratic Theory, The University of Chicago Press, Chicago and London
- Dahl R. (1971), Polyarchy: Participation and Opposition, New Haven and London, Yale University Press
- Dahl R. (1978), Pluralism Revisited, Comparative politics, Vol. 10, No. 2, January
- Dahl R. A. (1982), Dilemmas of Pluralist Democracy, Autonomy vs. Control, Yale University Press, London/New York
- Deutsch K. (1974), Politics and Government, Second Edition, Houghton Mifflin Company, International Dolphin Edition, Boston
- Dordević J. (1984), Političke nauke i problemi modernizacije političkog sistema zemalja u razvoju, Argumenti, No. 3-4
- Dodd C. H. (1972), Political Development, Macmillan, London
- Eisenstadt S. N. (1971), The Scope and Development of Political Sociology: Political Modernization and Political Sociology of the Modern State, in: Eisenstadt S. N. (ed.), Political Sociology, Basic Books, Inc. Publishers, New York, London
- Eisenstadt S. N. (1986), Metamorfoze političkog radikalizma, Marksizam u svetu, Vol. XIII, No. 4-5
- Eisenstadt S. N. (1989), Zgodovinske tradicije, modernizacija in razvoj, Družboslovne razprave, št. 7
- Eisenstadt S. N. (1989a), Ustroj in dinamika tradicije v tradicionalnih družbah, Družboslovne razprave, št. 7
- Fink Hafner D. (1989c), Politični pluralizem – socializem, v: Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja, zbornik prispevkov s politoloških dnevo, Slovensko politološko društvo, Ljubljana
- Fink Hafner D. (1990), Novi program in modernizacija zveze komunistov, Teorija in praksa 27, 1-2: 809-813
- Fink Hafner D., ur., (1990a), Volitve 90': prispevki za politološko analizo, Slovensko politološko društvo, Center za politološke raziskave RI FSPN, Ankar
- Fink Hafner D. (1990b), Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije, doktorska disertacija, FSPN, Ljubljana
- Finkle J. L., Gable R. W. (1968), Political Development and Social Change, John Wiley and Sons Inc., New York
- Gligorov V. (1977), Problematika teorije modernizacije, Arhiv za pravne in društvene nauke, Vol. LXIII, No. 1
- Grdešić I., Kasapović M., Šiber I. (1989), Interesi i ideje u SKJ, Fakultet političkih nauka, Zagreb
- Hafner Fink M. (1989), Ideologija in zavest družbenih slojev, dopolnjeno magistrsko delo, MC CK ZKS, Ljubljana
- Hauk G. (1988), Zurueck zur Modernisierungstheorie? Eine entwicklungstheoretische Bilanz, Das Argument, Vol. 30, No. 2
- Higgott R. A. (1980), From Modernization Theory to Public Policy: Continuity and Change in the Political Science of Political Development, Studies in Comparative International Development, Vol. XV, No. 4
- Huntington S. (1969), Political Order in Changing Society, Yale University press, Yale
- Jambreč P. (1988), Zveza komunistov in politične kulture Jugoslavije, v zborniku prispevkov s slovenskega sociološkega srečanja 1988 »Stratifikacijske analize sodobnih družb, SSD, FSPN, Ljubljana, str. 140-164
- Jambreč P. (1989), Odnos Slovencev do štirih razvojnih silnic in vrednot: do partije in države, do svobode in okolja, Družboslovne razprave, N. 5

- Jambrek P., Toš N. (1989), Socialno-strukturne, nacionalno-teritorialne in osebnostne determinante političnih kultur Jugoslavije, Bilten RI FSPN, CJM, Ljubljana, december
- Južnič S. (1981), Novejša zgodovina, Univerzum, Ljubljana
- Južnič S. (1984), Tradicije in tradicionalnost, raziskovalno poročilo, RI FSPN, Ljubljana
- Kabashima I., White L. T. III (1986), Political System and Change, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Keane J., ed. (1988), Civil Society and the State, Verso, London-New York
- Keane J. (1988a), Democracy and Civil Society, Verso, London-New York
- LaPalombara J., Weiner M. (1966), Political Parties and Political Development, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Leftwich A. (1990), Politics and Development Studies, in: Leftwich, el., New Developments in Political Science, Edward Elgar, Aldershot, Hants
- Mansilla H. C. F. (1983), On a Critical Theory of Modernization, Il Politico, Vol. XLVIII, No. 3
- Mastnak T. (1985), Socialistična civilna družba – demokratična opozicija, Tribuna z dne 14. 11.
- Mastnak T., ed. (1985), Socialistična civilna družba?, KRT, Ljubljana
- Mastnak T. (1990), Nacionalna država in nacionalizacija civilne družbe, Nova revija, št. 95
- Offe C. (1987), The Utopia of the Zero-Option, Modernity and Modernization as Normative Political Criteria, Praxis International, Vol. 7, No. 1
- Offe C. (1987a), Nova družbena gibanja: izziv mejam institucionalne politike, Delavska enotnost, Ljubljana
- Pavlovič V. (1987a), Poredak i alternativa, NIO Univerzitetna riječ, Nikšić in Centar za marksističko obrazovanje
- Milun Božović, Titograd, tisk: Beograd
- Plotke D. (1984), Democracy, Modernization, 'democracy', Socialist Review, Vol. 14, No. 2
- Resasade H. (1984), Zur Kritik der Modernisierungstheorien, Sozialwissenschaftliche Studien Heft 21, Leske Verlag und Budrich GmbH, Opladen
- Rizman R. (1989), Problema modernosti in modernizacije v kontekstu teoretične sociologije, Družboslovne razprave, št. 7
- Rochon T. R. (1983), Political Change in ordered Societies, The Rise of Citizens' Movements, Comparative Politics, April
- Šiber I. (1989), Komunisti Jugoslavije o društvenoj reformi, IC Komunist, Beograd
- Tomc G., ur. (1984), Punk pod Slovenci, KRT, Ljubljana
- Tomc G. (1989), Druga Slovenija, KRT, Ljubljana
- Ule M. (1988), Mladi Slovenije v precepu »modernizacije« slovenske družbe, Teorija in praksa št. 6
- Ustavni amandmaji k ustavi SR Slovenije (1989), ČZ Uradni list SR Slovenije, Ljubljana
- Welch C. E., Taintor M. B., eds., (1972), Revolution and Political Change, Duxbury Press, North Scituate, Massachusetts and Belmont, California

Slovenska in evropska skupnost znanstvenikov

Evropska skupnost znanstvenikov

Čas združitve razvitih zahodnoevropskih držav v enotno gospodarsko in politično tvorbo – Evropa 92 – je pred vrati. Združena Evropa bo, kar je od vsega začetka najpomembnejši cilj teh procesov povezovanja, na novih temeljih (z združenimi močmi) stopila v neizprosni konkurenčni boj za svetovni primat z drugima dvema ekonomskima velesilama, ZDA in Japonsko (Silva M./Sjogren B., 1990; Integracijski procesi v Evropi, 1990). Pri uresničevanju strateških ciljev združene Evrope je znanosti in tehnologiji od vsega začetka pripisana ena najpomembnejših vlog. To ne dokazujejo samo načrtovanja in izvajanja skupnih raziskovalno-razvojnih projektov, konstantno naraščanje skupnega proračuna Evropske skupnosti za znanost in tehnologijo, temveč samo dejstvo, da ti skupni projekti od svojega začetka pred nekaj leti po svoji dolgoročni usmerjenosti največkrat presegajo nacionalne znanstvene in tehnološke programe držav članic Evropske skupnosti (Holdsworth D./Lake G., 1988).

Procesi znanstvenega in tehnološkega povezovanja najbolj neposredno vplivajo na delovanje posameznih nacionalnih znanstvenih skupnosti držav članic Evropske skupnosti. Čeprav je njihova odprtost v svet, kar je praviloma značilnost vseh razvitih znanstvenih sistemov, nekaj konstantnega, pa vedno intenzivnejše medsebojno povezovanje spreminja njihov profil, tako da je oznaka »evropska skupnost znanstvenikov« za opredelitev delovanja raziskovalcev na tem celotnem področju najbolj primerna. Iz te predpostavke je izhajal Mark N. Franklin (opravljena empirična raziskovanja so to podmeno v celoti potrdila), ko se je s svojo raziskovalno skupino lotil po naročilu glavnega direktorja komisije za znanstveno raziskovanje in razvoj Evropske skupnosti obsežnega anketnega povpraševanja med znanstveniki večjega števila držav EGS.

Temeljna ugotovitev obsežnega Franklinovega empiričnega raziskovanja med evropskimi znanstveniki – rezultati so prikazani v delu *The Community of Science in Europe* (1988) – je ravno ta, da se na ravni organizacije in vodenja raziskovanja in razvoja kažejo večje razlike v posameznih državah kot pa med državami Evropske skupnosti. Od tod naj bi bilo tudi glede socioloških predpostavk delovanja znanosti upravičeno govoriti o »evropski znanstveni skupnosti«.

Zanima nas, kakšne so značilnosti tistih (organizacijskosocioloških) predpostavk delovanja znanstvene skupnosti na Slovenskem, ki so sicer najpomembnejše pri njenih možnostih za uveljavitev v svetu v primerjavi z evropsko skupnostjo znanstvenikov. Takšna primerjava je mogoča na temelju rezultatov že omenjene Franklinove empirične raziskave med znanstveniki desetih držav EGS in na temelju rezultatov longitudinalnega empiričnega raziskovanja med slovenskimi znanstveniki, ki ga je konec osemdesetih let opravil Center za proučevanje znanosti pri Raziskovalnem inštitutu FSPN (Mali F./Sorčan S., 1988). V naš prikaz so vključene

ni samo znanstveniki naravoslovno-tehniških ved. Govorimo torej lahko le o primerjavi med t. i. trdimi znanostmi (hard sciences).¹

Vključenost v mednarodni znanstveni prostor

Za evropsko skupnost znanstvenikov je značilna intenzivna vključenost raziskovalcev v mednarodni znanstveni prostor. V povprečju sta se 2/3 (anketiranih) raziskovalcev Evropske skupnosti že profesionalno udeleževali na raziskovalnih ustanovah v tujini. Glede dela pri tekočih raziskovalnih projektih je v povprečju 3/4 anketirancev iz držav Evropske skupnosti odgovorilo, da so povezani z znanstveniki v tujini. Pri profesionalnem udeleževanju na raziskovalnih organizacijah v tujini pripada najvišji delež irskim raziskovalcem (95,0%), pri sodelovanju s tujimi raziskovalci pri tekočih raziskovalnih projektih pa danskim raziskovalcem (87,0%).

Franklinovo raziskovanje je razkrilo celo vrsto drugih dejavnikov, ki kažejo na poudarjeno mednarodno razsežnost raziskovanja in razvoja v državah Evropske skupnosti. Primer za to so mednarodni znanstveni stiki posameznih raziskovalnih skupin: na vprašanje o povezanosti z drugimi raziskovalnimi skupinami pri tekočem raziskovalnem delu sta 2/3 anketiranih znanstvenikov navajali sodelovanje z raziskovalci drugih znanstvenih institucij, od tega (znotraj teh 2/3) polovica z raziskovalci s tujih znanstvenih ustanov. V 30% tekočih raziskovalnih projektov so vključeni tuji raziskovalci, v nekaterih državah celo v 40% tekočih raziskovalnih projektov. Pri tem je treba poudariti, da to sodelovanje nima narave občasnih stikov (znanstvene konference, druge neposredne oblike seznanjanja z rezultati raziskovanja itd.), temveč je izraz načrtnega vključevanja tujih priznanih znanstvenikov v raziskovalne skupine.

Visoka stopnja medsebojnega znanstvenega sodelovanja raziskovalcev v državah Evropske skupnosti in njihova v mednarodni prostor usmerjena publicistična aktivnost [po pomembnosti pripisujejo prvo mesto objavljanju v ameriških strokovnih revijah, drugo mesto objavljanju v strokovnih revijah v drugih državah EGS, tretje mesto v domačih strokovnih revijah, četrto mesto v strokovnih revijah v preostalem (neameriškem in nezahodnoevropskem) svetovnem prostoru] sta v neposredni zvezi z njihovim znanstvenim usposabljanjem. V povprečju je več kot tretjina znanstvenikov s tega področja del svojega znanstvenega usposabljanja opravljala v tujini, ne pa v matični državi. Od teh več kot polovica v ZDA.

Ta zadnji podatek je v soglasju z njihovo oceno o ZDA kot vodilni znanstveni sili na praktično vseh področjih znanstvenega raziskovanja. Ocena evropskih raziskovalcev o tem, kje so posamezne znanstvene discipline najbolj razvite (ocena se je nanašala na proučevano skupino držav Evropske skupnosti, ZDA in Japonsko), je pokazala, da tu najpomembnejše mesto še vedno pripada ZDA. Posebni analitični postopek razvrščanja (box and whisker plot), ki je bil v tem primeru uporabljen, je omogočal tudi klasifikacijo držav Evropske skupnosti v tri temeljne skupine glede ocene razvitosti posameznih znanstvenih disciplin: prvo, daleč najpo-

¹ V Franklinovo anketno povpraševanje je bilo vključenih 5615 znanstvenikov 92 disciplinarnih področij naravoslovno-matematičnih, biotehniških, medicinskih in tehniških ved iz desetih držav Evropske skupnosti (razen Luksemburga in Portugalske), ki so delovali na področju civilne (nevojaške) znanosti. Na Centru za proučevanje znanosti pri RI FSPN smo opravili anketo na reprezentativnem vzorcu 183 slovenskih raziskovalcev vseh ved, tudi družboslovne in humanistične vede. Za našo primerjalno analizo med »evropsko« in slovensko znanstveno skupnostjo smo izločili podzorec slovenskih raziskovalcev naravoslovno-tehniških ved.

membnejšo skupino – to je bilo razvidno tudi iz gostote znanstvenih disciplin, ki so na zgornjem delu lestvice zavzemale ekstremni položaj – so sestavljale države, kot so Velika Britanija, Nemčija, Francija in Nizozemska, drugo Belgija, Danska in Italija, tretjo Irska in Grčija.

Empirično raziskovanje med znanstveniki Evropske skupnosti je pokazalo, da izkušnje znanstvenikov z izobraževanjem na tujem najbolj neposredno opredeljujejo njihov pozitiven odnos do mednarodnega znanstvenega sodelovanja. Znanstveniki, ki so se raziskovalno usposabljali v tujih znanstvenih »centrih odličnosti«, predstavljajo t. i. intelektualno konico evropske znanstvene skupnosti.

Majhne znanstvene skupnosti in njihova odprtost v svet

Za nas je zanimivo, da ravno raziskovalci iz manjših (toda razvitih) znanstvenih skupnosti (irske, danske, nizozemske, belgijske) najbolj skrbijo za intenzivno povezanost svojih nacionalnih znanosti z mednarodnim znanstvenim okoljem. Čeprav težko govorimo o enoznačni zvezi med velikostjo posamezne države in njenim prispevkom k svetovni zakladnici znanja, ne moremo zanemariti dejstva, da v manjših državah iz povsem objektivnih razlogov (omejeni intelektualni viri) lahko prej pride do izgube meril znanstvene odličnosti (scientific excellence) kot v večjih državah. In celo če so navzoča merila znanstvene odličnosti, obstaja nevarnost, da ostanejo zaradi različnih vzrokov neopažena.

Izhod iz težav, ki spremljajo maloštevilne znanstvene skupnosti, je njihova vključenost v mednarodno znanstveno okolje; edina pot je spodbujanje individualnega kot institucionalnega vključevanja, pri čemer prvo predpostavlja predvsem udeležbo posameznih raziskovalcev v mednarodnih mrežah neformalnih znanstvenih komunikacij, drugo pa ustrezno prevajanje tujih izkušenj v domače znanstveno okolje. Razumljivo je, da morata biti tako individualno kot institucionalno vključevanje v mednarodno znanstveno okolje medsebojno usklajeni. Znani teoretik znanosti Joseph Ben-David je že v začetku šestdesetih let pisal, da če se države z omejenimi intelektualnimi viri ločijo od velikih znanstvenih centrov, postane njihovo raziskovanje avtarkično, kar nujno vodi v znanstveno mediokriteto. Trdil je, da »intelektualno balkanizacijo« majhnih držav preprečuje edinole naslonitev na znanstvene metropole (Ben-David J., 1962).

Iz novejšega obdobja je znana študija Thomasa Scotta, ki je na temelju empiričnega raziskovanja dokazoval, da je učinkovitost (merjena kot število publiciranj in prispevkov na mednarodnih znanstvenih srečanjih, citiranj drugih znanstvenikov – Science Citation Index) danskih in izraelskih matematikov, ki nastopajo kot naravoslovci tipičnih držav z majhnim znanstvenim potencialom, odvisna od njihove vključenosti v mednarodni znanstveni prostor. Čim bolj intenzivno je bilo v posameznih obdobjih vključevanje danskih oziroma izraelskih matematikov v mednarodno znanstveno okolje, tem večja je bila njihova individualna znanstvena učinkovitost (Scott T., 1987).

V nasprotju z raziskovalci t. i. evropske skupnosti znanstvenikov so slovenski raziskovalci pri eni izmed temeljnih predpostavk razvoja vsake znanosti – njeni odprtosti v svet, v podrejenem položaju. Slovenska znanstvena skupnost je še vedno bolj na obrobju svetovnega znanstvenega dogajanja. Rezultati že omenjenega empiričnega raziskovanja »Razmerje med temeljnim, uporabnim in razvojnim raziskovanjem«, ki je potekalo med slovenskimi raziskovalci, so pokazali na pomanjkljivosti pri vzpostavljanju kakovostnih mednarodnih znanstvenih pove-

zav. Naši raziskovalci so kritični zlasti do vzpostavljenih institucionalnih vezi s svetom. Raziskovalne in univerzitetne institucije pri nas, ki naj bi imele ključno vlogo pri vključevanju raziskovalcev v mednarodne znanstvene projekte, so po mnenju manjšega dela anketiranih slovenskih znanstvenikov vzpostavile stike z vrhunskimi znanstvenimi centri v svetu, po mnenju večjega dela (50%), da so ti stiki bodisi neselektivni (36%), bodisi potekajo s sekundarnimi in marginalnimi znanstvenimi centri (14%). Analiza podatkov slovenskega Zavoda za mednarodno znanstveno, tehnično in kulturno sodelovanje glede realiziranih institucionalnih mednarodnih znanstvenih stikov za obdobje osemdesetih let potrjuje mnenje znanstvenikov o preveliki (formalni) vezanosti naše znanosti na periferna in marginalna znanstvena okolja. V tem kontekstu moramo razumeti tudi odgovore anketiranih slovenskih raziskovalcev na vprašanje, ali je v zadnjem obdobju (zadnjih petih letih) prišlo v razvoju mednarodnega znanstvenega sodelovanja na njihovih raziskovalnih področjih do napredka oziroma nazadovanja; konec osemdesetih let jih je le 10% odgovarjalo, da gre za večji napredek, 25%, da gre za manjši napredek, 36%, da sprememb ni, in 22%, da smo priča nazadovanju.

Če je bila ocena raziskovalcev v Sloveniji o dejanskih možnostih za mednarodno znanstveno sodelovanje dokaj kritična, to ne pomeni, da jih prežema duh provincializma. Daleč največji delež anketirancev (74%) v okviru našega raziskovanja »Razmerje med temeljnim, uporabnim in razvojnim raziskovanjem« je kot temeljno merilo, po katerem naj bi presojali razvoj (uspešnost) znanstvenih disciplin, postavilo skupino mednarodnih meril (publiciranje na tujem, vključenost v mednarodne znanstvene projekte itd.) pred drugimi merili (aplikativnost, razvitost infrastrukture itd.). V tem se njihove ocene ne razlikujejo veliko od mnenj raziskovalcev Evropske skupnosti. Podatki Franklinovega empiričnega raziskovanja so namreč pokazali, da se zahodnoevropski znanstveniki daleč najbolj sklicujejo (95%) na skupino mednarodnih znanstvenih meril kot najpomembnejše merilo pri presojanju učinkovitosti znanstvenih disciplin, kjer aktivno delujejo.

Sklep o hotenju naših (naravoslovno-tehniških) znanstvenikov po čim bolj intenzivnem mednarodnem znanstvenem povezovanju dodatno utemeljujejo njihove (optimistične) ocene o pričakovanih oblikah sodelovanja s tujo znanostjo v bližnji prihodnosti. Na vprašanje, kaj bo prevladovalo na njihovem področju v naslednjih dveh desetletjih, so bili odgovori naslednji: 9% anketiranih slovenskih znanstvenikov je odgovorilo, da bo prevladovalo pasivno spremljanje znanstvenega razvoja v drugih državah, 13%, da pasivno izkoriščanje uvoženega znanja, 32%, da aktivno razvijanje uvoženega znanja, 29%, da razvijanje novega znanja skupaj s tujimi partnerji, 10%, da samostojno razvijanje novega znanja. Skupaj je torej konec osemdesetih let 61% anketiranih slovenskih raziskovalcev menilo, da bo v naslednjih dveh desetletjih prišlo do bolj enakopravnih oblik sodelovanja s tujo znanostjo. V tem optimističnem mnenju je implicirano pričakovanje o našem postopnem premiku v smeri bolj razvitih znanstvenih skupnosti. Najbrž bo pomembno vlogo pri uveljavitvi mednarodnih znanstvenih stikov (sodelovanje z razvitimi znanstvenimi centri sveta) imel v zadnjem času pogosto omenjani projekt tretje slovenske univerze (sodelovanje z našimi vrhunskimi znanstveniki, ki profesionalno delujejo na tujem).

V okviru empiričnega raziskovanja »Razmerje med temeljnim, uporabnim in razvojnim raziskovanjem« so rezultati analize izrabe delovnega časa za posamezne vrste opravil med znanstveniki na Slovenskem pokazali, da polovica naših raziskovalcev (50%) meni, da porabi manj kot 1/3 delovnega časa za čisto raziskovanje, in samo 7% raziskovalcev meni, da porabi za čisto raziskovanje več kot 2/3 razpoložljivega delovnega časa. V nasprotju s tem jih je na primer 34% menilo, da porabijo za administrativno in tehnično delo kar od 1/3 do 2/3 razpoložljivega delovnega časa (da ne navajamo vseh drugih razmerij izrabe delovnega časa po posameznih kategorijah opravil: čisto znanstveno delo, pedagoško delo, administrativno-tehnično delo, druga opravila). Iz rezultatov empiričnega raziskovanja bi sklepali, da je znotraj te obče sheme profesionalnih dejavnosti znanstvenikov – kot posledica od zunaj vsiljenih obveznosti – neko nenormalno stanje v naši znanstveni skupnosti, kar zadeva možnost znanstvenikov, da se ukvarjajo s tistim (čisto raziskovanje), kar jih kot socio-profesionalno skupino šele družbeno legitimira.

Vendar neka najbolj splošna primerjava izrabe delovnega časa pri nas z izrabo delovnega časa evropskih raziskovalcev (Franklinova empirična študija temelji na nekoliko drugačni klasifikaciji in tudi metodi prikazovanja razporeditve dela raziskovalcev) dejansko pokaže, da tudi v razvitih državah Evropske skupnosti raziskovalci še zdaleč ne porabijo vsega delovnega časa v znanstvenih laboratorijih. Znanstveni poklic je danes izrazito multidimensionalen. Znotraj celotne profesionalne obremenjenosti raziskovalcev v državah Evropske skupnosti odpade v povprečju 35,1% časa na čisto raziskovanje, 9,7% na projektno vodenje, 18,2% na poučevanje, 12,1% na svetovalno (t. i. ekspertno) dejavnost, 13,1% na druge administrativne posle, 11,8% na preostale aktivnosti. Empirično proučevanje evropske skupnosti znanstvenikov je pokazalo, da je vzrok za največje razlike v strukturi izrabe delovnega časa pravzaprav statusno profesionalni položaj, merjen med drugim tudi z dolžino let zaposlitve na področju raziskovanja. Z dolžino let zaposlitve in s tem (praviloma) povezanim statusno-profesionalnim napredovanjem znanstvenikov se zmanjšuje delež časa za čisto raziskovanje na račun njihovih ekspertnih, pedagoških in drugih upravnovodstvenih dejavnosti. Do enakih ugotovitev smo prišli tudi pri empiričnem proučevanju slovenske znanstvene skupnosti.

Podobno kot pri vprašanju t. i. izkoriščenosti fonda časa (time budget studies) tudi pri vključenosti naših znanstvenikov v različne (torej ne samo enega) raziskovalne projekte ne moremo govoriti o neki (negativni) specifični okoliščini pri nas. Ta naj bi bila v tem, da »razdajanje« raziskovalcev na različne raziskovalne projekte ob njihovi siceršnji majhni vključenosti v čisto raziskovanje vodi v neuskkljenost raziskovalnega dela, kar naj bi bil glavni vzrok njegove neučinkovitosti. Podatki o tem, s kakšnim raziskovalnim delom se naši raziskovalci poleg dela na skupnih raziskovalnih projektih (financiranje iz državnega proračuna) še ukvarjajo, so namreč pokazali, da je pogosta tudi vključenost v druge raziskovalne projekte: 48,1% jih je odgovorjalo, da raziskuje tudi za potrebe pedagoškega dela, 24,6% za t. i. industrijski sektor, 8,2% tudi za druge naročnike.

V empirični raziskavi »Razmerje med temeljnim, uporabnim in razvojnim raziskovanjem« je samo 13,7% raziskovalcev odgovorilo, da se ukvarja samo z raziskovalnim delom znotraj skupnih nacionalnih raziskovalnih programov (tedanji programi RSS). Že iz teh grobih podatkov lahko sklepamo, da je naš raziskovalec

v povprečju vključen v več kot eno raziskovalno nalogo, pri čemer se te naloge opravljajo za različne naročnike.

Tudi v evropski skupnosti znanstvenikov odpade na raziskovalca več kot en raziskovalni projekt. V povprečju so raziskovalci tu vključeni v delo pri 3,5% raziskovalnega projekta. (Znotraj tega povprečja je 4% anketiranih znanstvenikov odgovorilo, da niso vključeni v noben tekoči raziskovalni projekt, 15%, da so vključeni v en raziskovalni projekt, 28%, da so vključeni v dva raziskovalna projekta, nadaljnjih 28% v tri raziskovalne projekte, 24% v štiri do devet raziskovalnih projektov, 20% v več kot deset raziskovalnih projektov). Razen Španije (»samo« 2 tekoča projekta na raziskovalca) je »povprečni« evropski raziskovalec vključen v fazo načrtovanja ali finalizacije enega raziskovalnega projekta in v fazo osrednjega razvijanja preostalih treh raziskovalnih projektov.

K temu je treba dodati, da znotraj tega števila raziskovalnih projektov, v katere je vključen evropski raziskovalec, angažma vsaj glede kvantitete časa ni enakomerno porazdeljen. Nižji je za projekte v fazi načrtovanja, višji za projekt v fazi izvedbe oziroma finalizacije. Pri posameznem projektu evropski raziskovalci večino časa (83%) porabijo za čisto ustvarjalno znanstveno delo (raziskovalno načrtovanje, eksperimentiranje, analiza podatkov, predstavitev rezultatov, itd.), pri čemer se obča delitev na posamezne aktivnosti glede na razvojno fazo projekta spreminja. Vendar ustvarjalno delo ni nikoli prikrajšano zaradi rutinskih in repetitivnih opravil raziskovalcev.

Zdi se, da na tej točki, ki se lahko sicer podrobno razkriva le z najbolj spektroskopskimi sociološkimi analizami znanstvenega dela na oddelkih raziskovalnih organizacij (po vzoru kvalitativnih etnografskih raziskovanj), razlike med delovnim okoljem našega in evropskega raziskovalca v celoti pridejo na površje. V empirični raziskavi »Razmer je med temeljnim, uporabnim in razvojnim raziskovanjem« navedbe naših raziskovalcev o tem, kaj vse morajo opravljati ob tekočem delu pri raziskovalnem projektu, kažejo neugodno stanje: 59,7% jih je trdilo, da sami pretipkavajo besedila, 57,9%, da sami razmnožujejo besedila, 61,7%, da skrbijo za finančne zadeve, kar 77,0%, da se ukvarjajo z vsemi drugimi organizacijskimi posli pri raziskovalnem projektu. Ob tem so slovenski raziskovalci konec osemdesetih let zelo kritično presojali stanje na področju razvoja opreme in drugih znanstvenih pripomočkov za obdobje predhodnih petih let: vsega skupaj 14,2% jih je menilo, da je na njihovem znanstvenem področju prišlo do izboljšanja, v nasprotju s 23,5% tistih, ki so trdili, da je stanje povsem enako, oziroma 26,2% tistih, ki so menili, da je prišlo celo do nazadovanja.

Sklepna ugotovitev

Nekatere primerjave slovenske znanosti z razvitim evropskim znanstvenim okoljem, ki izhajajo iz ocen raziskovalcev, torej samih producentov znanstvenega védenja, kažejo, da bo treba odpraviti še številne blokade pri delovanju naše znanstvene skupnosti, da bi se ta lahko enakopravno vključila v razvito svetovno znanost. Hkrati pa takšen tip primerjalne analize, ki je pri uporabi globalnih statističnih pokazateljev raziskovanja in razvoja (te se običajno uporabljajo pri mednarodnih znanstvenih primerjavah) potisnjen v drugi plan, razkriva, da se v celi vrsti strukturnih (internih) socioloških predpostavk delovanja znanstvenih skupnosti ne razlikujemo ravno veliko od razvitega Zahoda. Dokaj posplošene ugotovitve, da gre za dva povsem različna »svetova«, ko govorimo o slovenski

znanosti na eni in znanostih razvite Evrope na drugi strani, ne držijo. Upoštevanje tega dejstva je pomembno še posebno pri sedanjem oblikovanju novih temeljev znanstvene politike v Sloveniji.

VIRI:

- Ben-David, J. (1962). Scientific Endeavor in Israel and the United States. *The American Behavioral Scientist*, Vol. 6: 12-16.
- Franklin, M. N. (1988). *The Community of Science in Europe*. Aldershot: Gower Publishing Company.
- Holdsworth, D./Lake G. (1988). *Integrating Europe - The New R/D Calculus*. *Science and Public Policy*, Vol. 15: 411-425.
- Integracijski procesi v Evropi - okrogla miza (1990), *Teorija in praksa*. Vol. 27: 1251-1321.
- Mali, F./Sorčan, S. (1988). *Razmerje med temeljnim, uporabnim in razvojnim raziskovanjem II (raz. por.)*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut FSPN.
- Schott, T. (1987). *Scientific Productivity and International Integration of Small Countries - Mathematics in Denmark and Israel*. *Minerva*, Vol. 25: 3-20.
- Silva, M./Sjogren, B. (1990). *Europe 1992 - The New World Power Game*. New York: Jhon Wiley Sons.
- Tal, E. (1989). *Science and Technology Policy Advise in Israel*. *Science and Public Policy*, Vol.: 239-246.

Makedonske volitve – težavne poti parlamentarne demokracije

Volitve v Makedoniji so bile dolge, mučne in brez pravega zmagovalca. Začele so se 11. novembra, s tem da so v prvem krogu izvolili le 13 od 120 poslancev, v drugem krogu (25. novembra) še 69 poslancev. Za skoraj tretjino poslanskih mest so bile volitve ali ponovljene zaradi ugotovljenih nepravilnosti in pritožb kandidatov ali preložene zaradi različnih razlogov. Tako so volilni organi republike šele v začetku januarja objavili uradni seznam izvoljenih poslancev. Med volitvami je bilo oddanih izjemno veliko pritožb zaradi ravnanja volilnih komisij, protikandidatov, strank, precej pritožb pa je na tretji sodni instanci obravnavalo celo vrhovno sodišče. Bili so primeri izginotja volilnega gradiva, celo kraje glasovalnih skrinjic, večkratnega glasovanja itn.

Parlamentarni, državni, občinski in drugi organi se zelo težko ustanavljajo. Konec januarja 1991 še niso bili izvoljeni vlada, podpredsednik republike, parlamentarne komisije, niti niso bile konstituirane občinske skupščine. O predsedniku je parlament odločal dvakrat, o podpredsedniku večkrat. Ni šlo samo za konfiguracijo strankarske moči v skupščinah ali za nespoštovanje medstrankarskih dogovorov. V Štipu ima ena stranka večino odbornikov, vendar se skupščina že trikrat ni mogla konstituirati, ker ni soglasja v večinski stranki. V Tetovu so makedonski odborniki izstopili iz skupščine in ustanovili svojo posebno skupščino in organe, kajti niso bili zadovoljni s »koščkom oblasti«, ki so ga ponudili Albanci, tako da sedaj funkcionirata dve posebni »nacionalni« skupščini. V mestni skupščini v Skopju vlada ena stranka, ki ima 36 od 70 odbornikov, medtem ko druge stranke, ki imajo 34 odbornikov, abstinirajo, ker jim je ponujen obroben delež pri funkcijah itn. Zapleti se kopičijo in grozijo z blokado sistema, pri čemer so volitve odprle pot ne le večstrankarski parlamentarni demokraciji, pač pa tudi celi vrsti vzporednih produktov, ki se zdaj legalno izražajo: nacionalizmu, lokalizmu, avtoritarnim težnjam, separatizmu in podobno.

Pri tej točki ne govorimo posebej o vplivu ekonomskega in socialnega dejavnika oziroma o vplivu katastrofalnega gospodarskega stanja in izjemno razširjenega socialnega nezadovoljstva pri prebivalstvu – na volilne izide in smeri političnega odločanja, kajti ta dejavnik skoraj enako negativno vpliva na demokratične procese v vseh republikah. Delo makedonskega parlamenta se v precej večji meri odvija ne le v znamenju medstrankarskih konfliktov, pač pa v znamenju strahu in groženj s splošno stavko, množičnimi mitingi in drugimi oblikami »neposredne« oziroma ulične demokracije. Konec novembra bi morala največja makedonska podjetja odpustiti na tisoče delavcev, še več podjetij pa bi moralo razglasiti stečaj. Temu so se izognili začasno, da ne bi vplivali na volilne izide. Sicer pa brezposelni delavci, ki več mesecev sploh niso dobili plač, upokojenci, ki po dva meseca čakajo na svoje minimalne pokojnine, kot Damoklejev meč visijo nad usodo nove oblasti. Pri tem pa je makedonsko volilno telo očitno manj obremenjeno s t. i. jugoslovanskim vprašanjem kot s socialnim vprašanjem oziroma pogosteje išče razlog za sedanje stanje v starem oblastniškem sistemu kot pa v federaciji ali v drugih republikah in narodih v Jugoslaviji. Ves problem makedonske politike in med-

strankarsko izvoljene strukture je v tem, da še nima ustreznih odgovorov na razpoloženje volivcev. Doslej namreč še ni izoblikovala jasne alternative dosedanjemu sistemu, ki bi volivcem odprla vsaj minimalno upanje na izhod iz krize.

Resni problem parlamentarne demokracije v Makedoniji je ravno to vprašanje, namreč možnost za oblikovanje alternativnega socialnega in ekonomskega sistema, ne toliko medstrankarski konflikt in blokada, ali delovanje političnih »nusproduktov«.

Ne glede na že opisane pojave so prve, svobodne večstrankarske volitve v Makedoniji utrle prvi korak parlamentarni demokraciji in zagotovile osnovno legitimnost novi oblasti. To sta potrdila tudi dve tuji skupini neodvisnih opazovalcev – ameriška in kanadska.

Stopnja udeležbe na volitvah je bila po politoloških merilih povsem solidna: od 1,340.000 vpisanih volivcev je v prvem krogu glasovalo 84,82%, v drugem krogu pa 76,75%. Odstotek udeležbe v posameznih občinah se je v prvem krogu gibal med 73,66% in 93,72%, v drugem pa med 63,05% in 87,95%. Svoje kandidate je prijavilo 18 političnih strank in ena družbena organizacija, in sicer 1115 kandidatov, medtem ko je bilo 43 kandidatov neodvisnih ali so jih predlagale skupine občanov. Za vsako poslansko mesto je torej konkuriralo po skoraj 10 kandidatov, kar pomeni, da so imeli volivci precej izbire in da je bilo tudi političnopluralna struktura dokaj zdiferencirana. V prvem krogu so, kot je bilo že omenjeno, izvolili 13 poslancev, v ponovljenem prvem krogu še 11, kar pomeni vse, ki so dobili 50% + 1 glas vseh glasov in ne manj kot 30% vpisanih volivcev. V drugi krog je po volilnem zakonu, ki pomeni različico večinskega sistema, nadaljevalo 372 kandidatov iz 15 političnih strank kot tudi 3 neodvisni, kar pomeni kandidati, ki so v prvem krogu dobili vsaj 7% glasov vpisanih volivcev.

Na koncu je bilo izvoljenih 120 poslancev, in sicer predstavnikov 9 političnih strank, kot tudi tuji neodvisni poslanci. Distribucija poslancev po strankah je naslednja:

– VMRO – DPMNE*	38 poslancev –	31,67%
– ZKM – SDP	31 poslancev –	25,83%
– PDP – NDP (albanski)	23 poslancev –	19,17%
– SRSM – MDS	18 poslancev –	15,00%
– SPM	4 poslanci –	3,33%
– SJM	2 poslanca –	1,67%
– Neodv.	3 poslanci –	2,50%
– PCER	1 poslanec –	0,83%
SKUPAJ	120	100%

V parlament sploh niso bili izvoljeni kandidati nekaterih manjših strank, čeprav zelo uglednih in zaslužnih za t. i. »makedonsko pomlad« in tudi za politične

* Kratice strank pomenijo:

VMRO – DPMNE – Notranja makedonska revolucionarna organizacija – Demokratska stranka makedonske nacionalne enotnosti;

ZKM – SDP – Zveza komunistov Makedonije – Stranka demokratične prenovе;

PDP-NDP – Stranka demokratičnega napredka in Narodna demokratska stranka

SRSM – MDS – Zveza reformskih sil Makedonije in Mlada demokratsko progresivna stranka Makedonije;

SPM – Socialistična stranka Makedonije;

SJM – Stranka Jugoslovanov v Makedoniji;

PCER – Stranka za celovito emancipacijo Romov.

spremembe v republiki, kot so Liga za demokracijo, Socialdemokratska stranka, Delavska stranka in podobno, niti stranke, ki so imele samo lokalno ali regionalno naravo (Kmečka stranka, Zeleni itn.). Nobenega poslanca niso dobile tri stranke, ki so bile skupaj z VMRO – v t.i. »nacionalnem bloku«, čeprav niso imele tako ofenzivne nacionalistične usmeritve kot VMRO (MAAK, Narodna stranka, Demokratična zveza kmetov).

Pri nadaljnji analizi bi opozoril na tri bistvene razsežnosti volilnih izidov in delitve parlamentarnih sedežev po strankah: a) obstaja vidna razlika med številom dobljenih glasov posameznih strank in dobljenih poslanskih sedežev, predvsem v škodo levih in manjših strank; b) med prvim in drugim krogom glasovanja je volilno telo nepričakovano in močno preusmerilo svojo podporo od levih na desne in nacionalistične stranke; c) na koncu je v parlamentu delitev sedežev zaokrožila štiri stankarske bloke, ki se programsko in politično medsebojno izključujejo; če so si blizu, pa niso dovolj močni, da bi skupaj imeli vsaj navadno večino.

Ta zadnja razsežnost je zelo pomembna, ker bo vplivala na to, da do naslednjih volitev Makedonija ne bo imela stabilne, večinske vlade. In še naprej, četudi je normalni obrazec volilnoparlamentarne demokracije že uveden in legitimiziran, model večine v vladi in manjšine v opoziciji ne bo uveljavljen, kajti vse oziroma štiri največje stranke bodo predstavljale tako v vladi (transstrankarska vlada) kot tudi v parlamentu, brez distinkcije vladine večine in opozicije; zastavlja se normalno vprašanje, kateri politični in socialni dejavniki so vplivali na te razsežnosti, in tudi vprašanje, kakšen bo učinek političnih razmer v Makedoniji na trende in politične procese v Jugoslaviji.

Da bi ilustrirali te razsežnosti, bomo navedli nekatere tipične podatke. V prvem krogu je v absolutnih odstotkih ZKM – SDP dobila več kot 5% več glasov kot VMRO oz. 80.000 glasov več. V drugem krogu je dobila le 1,7% glasov manj ali 18.000 glasov manj. Razlika v sedežih je bila na koncu 31:38, oziroma ZKM je imela za petino manj sedežev kot VMRO. Zveza reformskih sil je v prvem krogu dobila le 2% manj glasov (12.000) kot VMRO, v drugem pa je dobila v absolutnih odstotkih 5% – manj (ali 72.000 glasov manj). Razlika v številu sedežev pa je 20 (18:38) ali za več kot 100%. Manjše stranke so v prvem krogu dobile več kot 11% vseh glasov, v drugem krogu okrog 3,6%, kar bi jim normalno zagotavljalo vsaj 5–6 poslanskih sedežev. Niso pa dobile nobenega.

Vzrok za to je, da je večinsko volilno načelo brez kakršnih koli sprememb dajalo prednost velikim in množičnim strankam in hkrati onemogočilo stranke podobne usmeritve, ker so si med seboj konkurirale. Po zakonu pa niso mogle umakniti svojih kandidatov v drugem krogu ali združiti sil. To in tudi dejstvo, da je volilni sistem omogočal, da se v drugem krogu izbira med več kandidati (v praksi povprečno med 5 in 6 kandidati) je imelo za demokracijo več neugodnih posledic: volilna podpora je bila precej razpršena in po pravilu so poslance volili s 25–45% vseh glasov; največji levi stranki sta bili po rezultatih podcenjeni, ker sta večinoma imeli skupaj precej več podpore kot edina desna in nacionalno usmerjena stranka; v etnično mešanih področjih so imeli Albanci samo enega kandidata, medtem ko so Makedonci imeli dva, tri in celo več kandidatov. Zmagovali so najpogosteje albanski kandidati, čeprav so imeli v volilnem telesu le 35–40% volivcev; v več mestih je to izzvalo hude mednacionalne spore.

To, kar je končno izoblikovalo volilne izide in strukturo poslancev v makedonskem parlamentu, je vsekakor močna in nepričakovana sprememba v strankarski opredelitvi volivcev, med prvim in drugim krogom glasovanja oz. med 11. in 25.

novembrom. Sprememba je šla absolutno v smer in v prid ene same stranke – VMRO – DPMNE, stranke, ki je imela zelo nejasen in zmeden, toda desno usmerjen politični program in hkrati zelo jasne nacionalistične poglede, delno celo agresivne do Albancev, in nerealne do makedonskih manjšin v sosednjih državah.

Izidi so bili nepričakovani in celo presenetljivi, ker so vse predhodne raziskave javnega mnenja in volilnih opredelitev (Inštituta za sociološke in politično-pravne raziskave Univerze ter posebej raziskovalne ekipe »Nove Makedonije«) pripisovale precejšnjo prednost levim strankam. Neposredno po končanih volitvah so svoje presenečenje in celo nepripravljenost za udeležbo pri oblasti izražali tudi sami voditelji VMRO, medtem pa je bilo jasno, da za funkcije na občinski in republiški ravni sploh nimajo izkušenih in strokovno ustreznih ljudi.

Vseeno, podpora v drugem krogu glasovanja se je bistveno preusmerila v VMRO. V drugem krogu glasovanja je ZKM–SDP imela 66 kandidatov, VMRO – DPMNE – 62 kandidatov, SRS–MDS – 59 kandidatov, s tem da so kandidati komunistov in reformistov iz prvega kroga imeli precej več prvih in drugih mest med kandidati. Od vseh teh kandidatov je, kot je bilo že omenjeno, VMRO dobil 38 desežev, ZKM–SDP – 31, SRS–MDS – 18. Dogajalo se je, da so kandidati VMRO zmagali s 40–50% in celo višjo podporo, čeprav so v prvem krogu komaj izpolnili 7%.

Kako razložiti to močno spreobrnitev? Med obema krogoma se je v igro vključilo več dejavnikov. Prvi je nedvomno albanski dejavnik. V prvem krogu so Albanci oz. stranka PDP povsod v etnično mešanih območjih, predvsem pa v zahodni Makedoniji, zmagali ali ostali na vodilnih kandidatskih mestih za drugi krog, tako za republiško skupščino kot tudi za občinske. To pa najpogosteje zaradi že omenjene razpršitve glasov makedonskih volivcev na več strank. Zmago nekaterih albanskih kandidatov je spremljalo celo slavje, obeti za majorizacijo in albanizacijo oblasti in nepripravljenost, da se sploh pogovarjajo o sodelovanju. V teh mestih je makedonsko prebivalstvo zaradi tega občutilo skrajno bojazen in ogroženost in začelo spontano organizirati nestranskarstva, ljudska zborovanja in mitinge, pri čemer so mitingi v Gostivarju, Tetovu in Skopju močno odjeknili v vsej republiki. VMRO je te dogodke izkoristil in odgovoril z retoriko, izpolnjeno z grožnjami Albancem, obljubami o hitri rešitvi »manjšinskega vprašanja« in tudi z nacionalnim patosom. Retorika ZKM o enakopravnosti in sožitju v takšnih okoliščinah sploh ni imela odmeva, saj je to načelo veljalo tudi prej, pa se sploh ni spoštovalo, seveda v škodo Makedoncev. Reformisti so predlagali, da bi v drugem krogu nastopili na teh območjih s skupnimi makedonskimi kandidati, vendar pa VMRO tega ni sprejel.

Na koncu so volilni izidi pokazali, da se je v teh območjih makedonski nacionalizem spopadel z albanskim, pri čemer so bili poraženci ne le v teh območjih, ampak tudi širše leve sile.

Naslednji dejavnik so bili nedvomno rezultati volilnih izidov v Bosni in hercegovini, objavljeni med tem, ko so makedonske volitve še potekale. Hud poraz levih strank oziroma komunistov in reformistov v BiH ni vplival neposredno na spremembo usmeritve makedonskih volivcev, čeprav se jih je veliko začelo spraševati in se končno odločilo, da je v teh jugoslovanskih razmerah vseeno bolje glasovati za svojo lastno nacionalno stranko. Prav v tem času so bili objavljeni podatki, da se inflacija v državi ponovno stopnjuje, da se brezposelnost v republiki zvišuje, kar je bilo dovolj za dvome o uspehu Markovičevih reform. V dveh tednih so številni volivci spremenili svojo opredelitev. Socialno nezadovoljstvo in že omenjene stavke in napovedi odpuščenja delavcev kot tudi pritisk srbskega nacionaliz-

ma so bili brez dvoma enako močan, čeprav le vzporedni dejavnik preusmerjanja volilne podpore.

Seveda ne moremo govoriti o porazu levih sil v Makedoniji. Nacionalni stranki (VMRO in albanska PDP) sta dobili ravno polovico sedežev v parlamentu (PDP/NDP – 23 in VMRO – 37, ker je bil medtem eden od poslancev VMRO izključen iz njenih vrst). Vendar sta stranki politično tako različni, da sta nasploh nezdržljivi pri delovanju v parlamentu. Po drugi strani imajo komunisti in reformisti skupaj s socialisti in nekaj neodvisnimi poslanci ravno polovico sedežev v parlamentu, toda celo za navadno večino pri odločanju potrebujejo vsaj minimalno podporo ene oz. albanske stranke, kar pa ne bi bilo ugodno sprejeto v makedonski javnosti. Vseeno pa imajo komunisti in reformisti skupaj v parlamentu 12 sedežev več kot VMRO in seveda precej večjo težo. To pa je hkrati najboljši rezultat, ki so ga v jugoslovanskih republikah dosegle leve stranke, seveda z izjemo Srbije in Črne Gore, kjer so bili mediji, volilni aparat itn. domnevno dirigirani oz. v rokah »levih sil«. V Makedoniji pa ni bilo tako. Vse stranke so ne glede na številne nepravilnosti, posamične pritožbe in medsebojne kritike in napade priznale, da so bile volitve v tem pogledu regularne.

* * *

Za politološko analizo in oceno volitev v Makedoniji bi bilo seveda treba zagotoviti precej več podatkov in evidence, zlasti o socialnem in družbenem ozadju volilne problematike. Ker jih še vedno ni, bi navedli samo nekatere posplošene in v določeni meri hipotetične ugotovitve ter opombe ob morebitni analizi.

Očitno je, da so imeli komunisti precej podpore v vzhodni Makedoniji, v manjših mestih, med starejšim prebivalstvom in srednjimi sloji. Verjetno so volivci, ki so imeli kakršne koli pozicije v dosedanem sistemu, kot tudi borci in t. i. »aparati«, tudi glasovali za komuniste. Zanimivo je, da je ZKM v Skopju od 32 sedežev dobila le tri, medtem ko je v mestni skupščini Skopja zastopana le z enim odbornikom.

Reformisti so se bolje odrezali v osrednji Makedoniji in imeli tudi »žep« podpore v večjih mestih, kot so Skopje, Bitola, Prilep. Najbrž so imeli precejšnjo podporo med inteligenco, na univerzi in v kulturi kot tudi v gospodarstvu in med obrtniki.

VMRO je imel največ podpore v osrednji in zahodni Makedoniji, seveda med makedonskim prebivalstvom, ne manj pa v večjih mestih. V Skopju je dobil 16 oziroma polovico sedežev, v Ohridu, Bitoli in Prilepu itn. celo več od polovice. Za VMRO so nedvomno glasovali ali mlajši volivci, makedonski volivci v etnično mešanih območjih, delavci, zlasti tisti z neugodnim materialnim in socialnim položajem.

Podatki kažejo, da so PDP-NDP dobili točno toliko sedežev, kolikor znaša delež albanskih volivcev v volilnem telesu, kar pomeni, da albanski volivci niso glasovali niti za Albance, ki so bili kandidati drugih strank. Homogenizacija je bila v tem smislu zelo visoka.

Politična retorika PDP-NDP ni nesprejemljiva in v vsakem primeru odpira možnost dialoga pri urejanju etničnih odnosov in sožitju, tako da so predpostavke medetničnih odnosov v Makedoniji drugačne od teh v Srbiji oziroma na Kosovu. vendar pa so skrb zbuvali incidenti in posamezne dejavnosti.

Analiza strukture članstva in volivcev različnih strank torej ne ustvarja podlage za ugotovitev ideološke in tudi politične identitete makedonskih strank. Še manj

pa so takšna podlaga volilnopolitični programi, ki so pri vseh brez izjeme vsebovali fraze o svobodi, neodvisnosti in suverenosti, restrukturiranju in lastniškem preoblikovanju gospodarstva, prostem trgu in Evropi. Izjema je seveda prizadevanje VMRO o konfederalni Jugoslaviji in »učinkovitem in hitrem« reševanju manjšinskega vprašanja (Albancev v Makedoniji in Makedoncev v Bolgariji in Grčiji) kot tudi o »hitrem« vstopu v Evropo. Druge stranke so bile pri teh vprašanjih dosti bolj previdne in če ne realne, torej zadržane.

Ne moremo trditi, da sta nacionalni stranki, VMRO in PDP-NDP desni in konzervativni, tako da ima tudi naša uporaba teh atributov le pogojni pomen, vezan na nacionalizem kot konzervativno ideologijo. Jasno je, da v teh strankah obstajajo tudi leva krila, progresivni krogi in voditelji; zato se pričakujejo, čeprav ne brez izjeme v vseh strankah – nadaljnji procesi notranje diferenciacije. To bo aktualno vprašanje zlasti za albansko PDP, ki z nacionalno homogenizacijo ne omogoča svojemu članstvu izražanja nikakršnih drugih interesov, razen nacionalnih.

Diferenciacija se vseeno pričakuje tudi v ZKM, v katerih se reformatorsko vodstvo nagiba k sodobnim socialdemokratskim konceptom, vendarle pa je v stranki še vedno močno dogmatsko krilo, s podporo tudi v »bazi«.

* * *

Transstrankarska in najbrž štiristrankarska vlada (z udeležbo VPDP) bo torej v teh okoliščinah edina realistična pot iz makedonskega volilnoparlamentarnega labirinta. To pa ne bo klasični model niti koalicijske vlade, še manj vlade narodne rešitve; stranke bodo igrale vlogo opozicije v parlamentu in hkrati soudeležencev na oblasti, vsaj dokler je konsenz o temeljni politični strategiji. Ta pa bo objektivno vključila osnovne zahteve vseh strank in izničila njihove ekstremizme.

Če bo takšna vlada imela perspektivo stabilnosti in dosegla zaupnico volilnega telesa, so možnosti, da bo Makedonija postopoma začela obvladovati krizo in hkrati postala dejavnik umirjanja politične krize v državi oziroma graditve novih odnosov med jugoslovanskimi narodi in republikami. V vsakem primeru so makedonske volitve izvekle to republiko iz pasti jugoboljševizma in »principlialne koalicije«.*

* Vsi podatki v besedilu so vzeti iz Biltenov 1–20, Republiške volilne komisije, Skopje, 10.–27. XII. 1990.

ADOLF BIBIČ

Civilno društvo i politički pluralizam

Cekade, Zagreb, 1990, 232 str.

Nedvomno drži avtorjeva uvodna ugotovitev, da sta civilna družba in politični pluralizem sintagmi, ki zaznamujeta politično znanost in vznemirjata politično javnost v zadnjem desetletju. Pravzaprav je škoda, da knjiga, ki obravnava prav ti entiteti, ni izšla v slovenščini. S tem bi bilo »matični« javnosti dostopnejše delo, v katerem Bibič predstavlja svojo teorijo civilne družbe in asociacijskega pluralizma in obenem povzema dosedanje tovrstne razprave.

S strokovnega stališča razprava ustreza splošnim zahtevam znanstvene produkcije (med drugim je v besedilu kar 635 opomb, v nekaterih pogledih pa doseže naravnost zavidljivo raven (avtor se je opiral na vire iz kar sedmih tujih jezikov).

Glede pojavnosti civilne družbe pri nas bi bilo treba opozoriti na to, da se je kot teoretska kategorija v slovenski politični znanosti uveljavila kot sestavni del njenega predmetnega polja domala že na začetku razvoja slovenske politologije. In kakor je zanimiv razvoj osamosvajanja slovenske civilne družbe od socialističnega integralizma, tako je tudi zanimiva geneza teoretskega razmišljanja o civilni družbi; od faze, ko je bila še predmetno črpana iz zakladnice zgodovine politične misli (prve razprave zasledimo že na začetku 60. let, nato je v letu 1972 izšlo njegovo odmevno delo Zasebnštvo in skupnost, ki obravnava problematiko civilne družbe in politične države pri Heglu in Marxu in leta 1987 Gramsci, Civilna družba, država), do razprav o civilni družbi, ki so bile neposredno povezane s problematiko slovenske družbe. Torej vzporedno z osamosvajanjem civilne družbe na Slovenskem se je osamosvajal tudi disput

o civilni družbi od »čiste« in »enoparadigma-tične« oznave do pluralističnih razprav, ki so bistveno povezane s političnimi razmerami zadnjih nekaj let.

V 1. delu govori avtor o civilni družbi kot megatrendu; pojavlja se na repertoarju tako tistih, ki se prištevajo med novodesničarje (Benois), kot tistih, ki iščejo »tretjo«, civilno in najmehkejšo možnost za uresničitev socializma (Kean, Held). Postala je zahteva tistih, ki nasprotujejo leviatanizaciji države, pa naj si gre za državo blaginje, komunistično državo ali za državni aparat vojaških hunt. Zahteva po avtonomnem delovanju civilno-družbenih področij je postala splošna sestavina (post)moderne politične omike. V analizi historično-genetskih vidikov se je avtor odločil za naslednjo tipologijo razvojnih faz: predmarksistični pogledi, marksistični in »nove družbene vede o strukturi civilne družbe«. V prvi fazi posveti nekaj več pozornosti Fergusonu, Heglu in Tocquevillu, v drugi pa Marxu, Luxemburgovi in Gramsciju. Navezanost na kontroverzno marksistično izročilo, ki si sicer ni postavljalo cilja jasne razmejitve med državnim in družbenim (oz. še več, to mejo je marksizem skušal zabrisati oz. preseči), je povzročila, da je Bibičev prikaz zgodovinskega razvoja v primerjavi s Keanovim (Despotizem in demokracija, Ljubljana, 1990) manj elastičen. Kean prikaže razvoj z jasno težnjo – sicer ne linearno – po osamosvajanju paradigme od izhodiščne pomenske enotnosti »sociates civilis« do stopnje, ko se oblikujeta dve razlikujoči se entiteti: država (ali vlada) in civilna družba.

Zato pa je Bibičeva teorija popolnejša in strožja pri strukturalizaciji vsebine oz. sestavin pojma. Njegovo pojmovanje civilne družbe izvira iz klasične (Heglove, Marxove in Gramscijeve) paradigme, ki je v nasprotju z nekaterimi najsodobnejšimi široka oz. ekstenziv(istič)na. Danes se mnogi zavzemajo za t. i. ožjo koncepcijo civilne družbe, ki jo sestavljajo le maksimalno »količinska« razlika s terminom »relativno«, ki ga uporablja-ta Dahl in Bibič) avtonomne strukture

(zasebne in skupinske); govorijo o čisti civilni družbi ali celo civilni družbi v civilni družbi. V skladu s svojo zamisljivo umešča Bibič v civilno družbo delo in sploh ekonomsko strukturo, združenja državljanov, njihove svoboščine, aktivnosti povezane z volitvami, in pobude, javno mnenje, časopise in založniško dejavnost, nasploh način vsakdanjega življenja itd., nekaj elementov torej, ki so po svojem bistvu in funkciji paradržavni. Bibič odločno in z argumenti zavrača minimalistično zamisel civilne družbe in politike kakor tudi enostranske metodološke zastavitve proučevanja tega vprašanja, t. j. tiste, ki so usmerjene le na proučevanje razdvojenosti oz. diferenciranosti, ne pa tudi na posredovanje in interpenetracije civilnodružbene in državne ravni (opominja na neokorporativizem, o katerem upravičeno meni, da ga zastopljajo tudi nekatere paradigme političnega pluralizma, ker se pri vprašanju interesne mediacije med civilno družbo in državo pretirano osredotočajo le na strankarski transfer).

V drugem delu, ki ga sestavlja sedem poglavij, razpravlja o pluralizmu. Avtor opozarja na »implicitno« zgodovino pluralizma, za katero naj bi veljalo enako kot za Molierovega junaka, ki je dolgo govoril prozo, pa se te »vrline« sploh ni zavedal. Obravnava zgodnji razvoj misli o asociacijah (ta pojem je najbolj uveljavil Tocqueville v *Democracy in America* iz let 1835–1840), socialnih organizacijah in institucijah, brez katerih je razprava o pluralizmu nesmiselna. V tem smislu je zgodovinski prikaz asociacionizma zelo poučen, saj se opira na dela O. v. Gierka, A. d. Tocquevilla, M. Webra, P. J. Proudhona, G. Sorela in K. Marxa. S prikazom politične misli H. Laskija, E. Freankla, A. Bentilejja in A. Trumana pa analizira zrelo fazo v razvoju ideje pluralizma.

Precej pozornosti namenja sodobnejši teoriji pluralizma, posebej Dahlovi teoriji demokratičnega pluralizma oz. pluralistične demokracije. Ta del je tako informativen, da je kar krajši oris zgodovine moderne politične misli, izražene skozi pluralistično teorijo. V naslednjih dveh poglavjih obravnava odnos med socializmom in pluralizmom (R. A. Dahl, H. Kremendahl, R. Eisfeld, S. Ehrlich). Avtor se nedvomno zaveda, kar je jasno povedal v uvodu, da je koncept socialističnega pluralizma in socialistične civilne

družbe, vsaj pri nas, izgubil politični smisel (o tem glej npr. tudi v M. Zver, J. Jug. Poskus statistične analize razprave o civilni družbi v slovenskem tisku, Metodološki zvezki, Ljubljana, 1989), ne pa obenem teoretskega. Vendar bi ta koncept gotovo zaslužil več kritične analize, ki bi izhajala iz realne, t. j. izkustvene ravni. V tem delu govori tudi o razvoju diskusije o pluralizmu pri nas, v nadaljevanju pa najprej o pluralizmu brez in s pridevnikom (kjer ponovno pride do izraza široko avtorjevo teoretsko znanje), na koncu pa predstavi še zamisel asociacijskega pluralizma. Avtor se zavzame za to, da bi politični pluralizem, če gre za množstvo (relativno) samostojnih organizacij, poimenovali asociacijski pluralizem, katerega prednost naj bi bila v tem, da sam po sebi vključuje tako politične kot tudi druge oblike asociacij in ki naj bi temeljil na široki, poliarhični, participativni koncepciji politike in demokracije. To pa so zamisli, ki bistveno določajo avtorjevo teorijo civilne družbe in pluralizma.

Milan Zver

Herestetika – umetnost politične manipulacije

(W. H. Riker, *The Art of Political Manipulation*, Yale University Press, New Haven and London, 1986, str. 152)

Herestetika je skovanka W. H. Rikerja, s katero označuje manipulacijo s strukturo okusov in alternativ, v okviru katerih je neka odločitev sprejeta, kolikor torej pomeni objektivno strukturo tudi v očeh udeležencev. To je pravzaprav študija o *strategijah* odločanja. Beseda izvira iz grškega jezika in pomeni izbiranje in odločanje.¹ Čeprav je povezana z retoriko, umetnostjo verbal-

¹ »Heretika« bi bila morda boljši izraz kot herestetika, vendar pa prvi izraz diši preveč po »hereziji«, ki ima religiozno konotacijo. Zato se je W. Riker odločil za izraz »herestetika«.

nega prepričevanja, se herestetika razlikuje od retorike, ker gre pri njej za mnogo več kot samo za zgovornost in prefinjenost. Res je, da ljudje dosežejo politični uspeh, če uspejo prepričati druge, da se jim pridružijo in se povežejo v koalicije. Toda pot do uspeha ne pelje zgolj prek retoričnega prepričevanja. Značilno je, da dosežejo svoj cilj tisti, ki jim uspe vzpostaviti takšno razpoloženje, da se jim drugi ljudje želijo pridružiti (ali zaradi določenih okoliščin čutijo potrebo po tem) celo brez kakršnegakoli prepričevanja. In to je herestetika: strukturiranje sveta (političnega okolja), tako da lahko dosežete svoj cilj.

Herestetika je zato umetnost in ne znanost. Ne obstajajo znanstveni zakoni, na podlagi katerih bi jih bilo mogoče bolj ali manj mehanično uporabiti pri oblikovanju uspešnih strategij. Namesto tega se mora začetnik herestetike učiti iz prakse: kako spletkariti, manipulirati in manevrirati, da bi dosegel željeno odločitev. Ker je praksa dostikrat težko dosegljiva, obstoja vsaj delno nadomestilo zanjo, to pa so prenešene izkušnje in napotki. Ker je tudi navodila težko oblikovati, saj je literatura o herestetiki pravzaprav bežna in minljiva, se sestoji napotilo v glavnem iz priložnostnih komentarjev in zgodb v knjigah o politiki in politikih; zato so tiste redke knjige z ilustrativnimi navodili toliko bolj dragocene. Prizadevanja W. Rikerja so v tej luči toliko bolj na očeh.²

Če bi bila herestetika ustrezno priznana kot umetnost, bi bila lahko že od klasičnih časov naprej ena od svobodnih umetnosti, ki bi ljudem omogočala kontrolo nad zunanjimi okoliščinami. Herestetika je tista od svobodnih govornih (jezikovnih) umetnosti, ki uporabljajo jezik (govor) pri manipulaciji z ljudmi. Gre za pripovedovanje, spraševanje, prikazovanje dejstev, ponujanje argumentov, odkrivanje razlogov za prepričanja v resničnost argumentov in natančno takšne pomenske obrate, da lahko usmerjajo druge v skladu z željami govorcev.

² W. Riker se je posebej zavzemal za preučevanje herestetike v prispevku »Political Theory and the Art of Heresthetics«, objavljenem v: *Political Science, the State of the Discipline*, ed. by Ada W. Finifter, Washington, 1983, str. 47–68; primerjaj še njegovo knjigo »Liberalism against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice«, San Francisco, 1982.

Tradicionalne svobodne jezikovne umetnosti so logika, retorika in gramatika in iz njih ni težko izluščiti vzporednosti ter različnosti s herestetiko. Logika se ukvarja z resničnostjo in natančnostjo sodb, gramatiko zanima sporočilna vrednost jezika, pri retoriki je v ospredju sposobnost prepričevanja. Pri herestetiki je pomembna le strateška »teža« jezika. V vsakem primeru ima uporaba jezika (govora) določen namen: ugotoviti resnico, sporočiti, prepričati, pri herestetiki pa – manipulirati. Herestetika se je razvila v nasprotju s temi umetnostmi s priznanjem in spoznanjem, da obstoja hkrati s teorijo tudi praktična umetnost, ki je velikega pomena za življenje svobodnih ljudi. Teorija, ki je z njo povezana, je teorija družbene izbire (ali kot se pogosto imenuje teorija odločanja); to je posebna veja ekonomske teorije in politične teorije. Teorija družbene izbire predstavlja opis in analizo načinov, kako se preference posameznih članov skupine amalgamirajo v odločitve za skupino kot celoto: kako so vrednote članov komitejev agregirane v sprejete predloge; koliko selekcija uradnikov odraža ali pa ne odraža preference volivcev; kako so tržni regulativi in decentralizirano odločanje povezani z interesi ljudi, itd.

Strateško manipuliranje igra seveda v vseh teh procesih veliko vlogo. Del teorije družbene izbire je prav teorija iger (strategij). Tako kot se je razvijala teorija družbene izbire, so začeli tudi teoretiki zbirati primere, ki predstavljajo aplikacijo te teorije. Ta sestavljena je natančno takšna, kot je zbirka primerov retoričnih prigodb ali logičnih in gramatičnih pravil. In iz takšne zmesi in protislovij je nastala herestetika ali umetnost manipuliranja kot praktično dopolnilo k novi, toda hitro razvijajoči se teoriji.

Čeprav univerzalna, je herestetika teoretsko na slabotnih nogah.³ W. Riker je v knjigi »Umetnost politične manipulacije« opisal dvanajst zgodb (primerov), ki se v celoti nanašajo na volitve. Z njimi je pokazal, da volitve v nobenem primeru niso preprosta zadeva in da je na njihove izide (rezultate) mogoče vplivati na različne načine. Iz tega izhaja tudi, da so vse institucije več ali manj manipulabilne, ker sploh ni zagotovila, po

³ Z manipulativnimi tehnikami se ukvarja npr. T. C. Schelling v knjigi *The Strategy of Conflict*, Harvard Un. Press, 1960; gl. še: R. E. Goodin, *Manipulatory Politics*, New Haven and London, 1980.

katerem bi bila lahko družbena izbira neodvisna od metode oblikovanja dnevnih redov, glasovanja itd. Rezultat izbire torej ni t.i. »volja ljudstva«, ampak nepredvidljiva kombinacija volje udeležencev in načinov, kako pomembnejši politiki uporabljajo »stroj« za uresničevanje svojih želja. Model družbene izbire pojasnjuje predvsem to, za kaj je mogoče izbrati različne alternative ob uporabi različnih metod glasovanja, čeprav volivci niso spremenili svojih preferenc. Zanimivo je tudi to, da je politična dinamika največkrat v rokah poražencev, ne pa zmagovalcev.

Ker je manipuliranje strateški oz. sestavni del herestetike, so tudi kategorije manipulacije bistvene kategorije herestetike. W. H. Riker vključuje vanje npr. strateško glasovanje (na začetni stopnji odločanja glasujemo za manj preferirane alternative), manipuliranje z dnevnim redom in številne druge zvižaje, kot so npr. izogibanje »zapravljanju« glasov, oblikovanje volivnega ciklusa (izvirni predlog – dopolnjeni predlog – status quo), trgovanje z glasovi, manevriranje z zaporedjem odločitev, uvažanje novih alternativ, porušenje ravnotežja posameznih dimenzij odločitev, itd. Ker je herestetika prisotna v vsakodnevnem političnem življenju, bi se morala politologija ukvarjati tudi z njo. To pa je priporočilo W. Rikerja, s katerim se moremo strinjati.

Marjan Brezovšek

The Annals

Of the American Academy of Political and Social Science, (Vol. 509, May 1990: *American Federalism: the Third Century*, ed. by John Kincaid)

The Annals je dvomesečna publikacija (revija) Ameriške akademije za politične in družbene znanosti, ki je bila ustanovljena 14. decembra leta 1889 z namenom, da spodbudi razvoj teh ved. Akademija se pri spornih vprašanjih ne opredeljuje za nobeno stran, pač pa skuša zbrati in predstaviti zanesljive informacije, ki naj pomagajo jav-

nosti k pravilni presoji. Akademija organizira tudi letna srečanja, referati s teh srečanj pa so objavljeni v tej reviji.

Vsaka številka revije predstavlja zaokroženo obravnavo pomembnih družbenih in političnih problemov, članki pa so napisani na povabilo izdajatelja in urednikov posameznih tematskih števk.¹ Občasno objavlja tudi razne monografije, ki so namenjene predvsem njenim profesionalnim organizacijam. Vsaka številka revije vsebuje ogromno referenc, prikazov in recenzij knjig s področja politike, ekonomije, sociologije, mednarodnih odnosov in primerjalnih sistemov ter monografij o posameznih državah. Članki iz te revije so mnogo citirani, uvrščeni pa so v 25 indeksov in abstraktov s področja družbenih in političnih znanosti.

509. zvezek Analov je v njihovem dolgoletnem izhajanju že četrti, ki je posvečen razvoju ameriškega federalizma in medvladnih odnosov. Prvega je objavil W. Brokke Graves leta 1940, drugega Harry W. Reynolds, jr. 1965. leta, tretjega pa Richard H. Leach 1974. leta. Pri tem bi lahko postavili isto vprašanje o tem zvezku, kot ga je prof. Leach 1974. leta: »Ob 25-letnem premoru med 1. in 2. zvezkom je mogoče legitimno postaviti vprašanje, zakaj je bilo nujno objaviti tretji zvezek že po devetih letih?«² Četrti zvezek se je pojavil 16 let po tretjem, toda dolgotrajno čakanje se je obrestovalo, saj se je tretji zvezek pojavil skoraj ob zaključku optimističnega obdobja Velike družbe (Great Society) in kreativnega federalizma (Creative Federalism), ki se zdi danes že davna zgodovina.

Četrti zvezek je izšel tako prav sredi novega obdobja, ki ga v dobršni meri obeležuje proračunsko-finančno omejevanje Novega federalizma (New Federalism) predsednika Ronalda Reagana, prvega predsednika, ki je bil izvoljen tudi drugič – po D. Eisenhowerju, ki je na področju federalizma leta 1959 ustanovil U. S. Advisory Commission on Intergovernmental Relations (ACIR). Znamenje spremenjenih časov v medvladnih odnosih je tudi to, da ima že 29 držav (federalnih enot) pandan

¹ Vol 510 (July 1990) obravnava tematiko svetovnega prebivalstva v približevanju leta 2000; vol. 511 (sept. 1990) tematiko jezika na delovnem mestu; vol. 512 (nov. 1990) tematiko nordijske regije in spremenjenih perspektiv v mednarodnih odnosih, itd.

² R. H. Leach, Preface, *The Annals* (nov. 1974), p. XI.

organizacije ACIR-u, ki se ukvarjajo z odnosi država-lokalna oblast.

Federalni sistem ZDA je po letu 1974 doživel velike spremembe. Najprej številni finančni, ekonomski, družbeni in politični indikatorji kažejo, da je možno leto 1978 pojmovati kot leto preobrata in velikih sprememb v modernem ameriškem federalizmu. Prvo: federalna pomoč kot procentualni delež državnih in lokalnih izdatkov; federalni stroški in GNP so dosegli zgornjo mejo v letu 1978. Prav tako je značilen preobrat Vrhovnega sodišča od njegove odločitve v letu 1976 v National League of Cities v. Usery k odločitvi v letu 1985 v primeru Garcia v. San Antonio Metropolitan Transit Authority. Res pa je tudi, da je bilo več kot 35% vseh odločitev Vrhovnega sodišča, ki so razglasili državne in lokalne akte za neustavne v 200-letni zgodovini, izdanih v zadnjih 25 letih. Drugo presenetljivo dejstvo novega obdobja federalizma je, da je bilo več kot 50% vseh federalnih zakonov, ki eksplicitno dajejo prednost federalni pred državno in lokalno oblastjo, izdanih v zadnjih 20. letih.

Vendar pa hkrati mnogi opazovalci in raziskovalci federalnega sistema trdijo, da se dogaja občuten preporod državnih vlad v zadnjih 20. letih, pri čemer nekateri konservativni analitiki ugotavljajo celo premik Velike družbe od Washingtona k prestolnicam držav. Aktivizem, profesionalizem, inovativnost, eksperimentalizem in kompetitivnost so med drugim značilnosti, ki se zdaj pogosteje pripisujejo državnim in lokalnim vladam kot pa federalni oblasti. Celo na področju posameznih politik (policy) je možno zaznati enak premik. Mnoge federalne enote in nekatere lokalne vlade v ZDA imajo uspešnejšo in bolj napredno zunanjo politiko, kot pa se z njo lahko pohvali federalna vlada, zlasti kar zadeva globalne ekonomske zadeve.

Ne glede na te navidezno protislovne težnje v razvoju federalizma, se je pojavilo konec 80. let gibanje med državnimi in lokalnimi uradniki, ki terjajo spremembo ustave za okrepitev ustavnega položaja držav v zvezi. Council of State Governments, National Governor's Association, National Conference of State Legislatures in drugi so izdali resolucije, ki terjajo ali pa odobravajo takšna načela ustavne reforme. Kaj bo doseglo to gibanje, bomo šele videli,

dejstvo pa je, da izraža mnoge spremembe, do katerih je že prišlo v federalnem sistemu od zgodnjih 70. let.

Prispevki v tem zvezku Analov – skupaj in posamezno – ponujajo bralcu vpogled v mnogotere dramatične premike in obrate, ki so se dogajali v ameriškem federalizmu po letu 1974 in pripravili estrado za začetek tretjega stoletja enega največjih eksperimentov demokratične samo-vlade.³ Svoje prispevke v tem zvezku ima večina najbolj prominentnih raziskovalcev federalizma v Ameriki, kot so: D. J. Elazar, J. Kincaid, R. P. Nathan, Deil S. Wright, M. M. Reaves, T. J. Conlan in drugi. Daniel J. Elazar v svojem prispevku z naslovom *Uvod v tretje stoletje ameriškega federalizma: problemi in perspektive* ugotavlja, da so pogoji za razvoj sicer dvoumni, a kljub temu obetavni. Močne sile centralizacije v ameriškem federalnem sistemu sicer še vedno delujejo, in to ne glede na to, da zlasti po izvolitvi R. Reagana leta 1980 nasprotno sile poskušajo spodbuditi decentralizacijo ali celo obnoviti ne-centralizacijo v federalnem sistemu. Nadalje so tu tudi politične skupnosti (politics), ki postajajo vse močnejše in bolj prodorne kot kdajkoli prej. Možnosti za večjo ne-centralizacijo so okrepljene s spremenjenimi družbenoekonomskimi pogoji, ki dajejo večji poudarek mreži odnosov, kot pa tradicionalni hierarhiji.

John Kincaid preučuje v svojem prispevku premik *Od kooperativnega k prisilnemu federalizmu*. Kooperativni federalizem kot vladajoča koncepcija ameriškega federalizma od približno 1945. do 1978. leta je bil politični odgovor na izzive tržnega neuspeha, povojnega obilja, rasizma, mestne revščine, problemov okolja in individualnih pravic. Z družbeno enakostjo kot temeljnim ciljem je kooperativni federalizem močno spremenil ameriško družbo, vendar pa je s spremenjenimi pogoji v 1970. letih prišlo do pritiska na povečanje federalne oblasti (moči), ki je inherenten kooperativnemu federalizmu in je spodbudilo prisilni federalizem (coercive f.). Z njim federalna vlada

³ Med podobne tematske številke o ameriškem federalizmu moremo uvrstiti še Journal of State Government (62/1, jan.-feb. 89; J. T. Conlan, Federalism at the crossroads: conflicting trends, competing futures; D. J. Elazar, Contradictory trends in contemporary American federalism; J. Kincaid, A proposal to strengthen federalism; D. B. Walker, American federalism: past, present and future, itd.).

zmanjšuje vire finančnih sredstev za stimuliranje medvladne kooperacije in povečuje uporabo sredstev regulacije, da bi zagotovila prevlado federalnih politik (javnih zadev). Erozija federalne finančne moči in ustavnih političnih omejitev federalne regulative v sedemdesetih in osemdesetih letih je sprožila prisilni sistem federalne presumpcije nad državno in lokalno oblastjo. Ta sistem je spodbudil vladno in javno odgovornost, vendar pa države in lokalne oblasti še nimajo dovolj ustavnih in političnih vzvodov za spremembo sistema. Kooperativni federalizem tako še ni zamenjan z novim soglasjem o federalizmu. V luči sodobnih pogojev bi lahko novo soglasje izviralo iz elementov kooperativne enakosti, tekmovalne učinkovitosti in dvojne odgovornosti.

V drugih prispevkih so zajeti še finančni, administrativni, sodni in politični vidiki (stranke). Nekateri novi aspekti so zaznavni pri obravnavi držav (federalnih enot) kot političnih skupnosti, federalno-državnih in federalno-lokalnih odnosov, federalizma in problema mest, vloge držav in lokalne oblasti v mednarodni areni in drugem. V celoti gre pravzaprav za zbornik (ki ima 150 strani) o razvoju in perspektivah ameriškega federalizma. 496. zvezek Analov (March 88)⁴ je bil posvečen ustavnosti držav v federalnem sistemu, kar samo dokazuje, da je tematika federalizma vendarle ena od stalnic te revije.

Marjan Brezovšek

ANTON GRIZOLD

Militarizacija in vojaškoindustrijski kompleks

(študija primera ZDA)

(Izd. Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1990, 198 str.)

Pozornejše branje Grizoldove razprave, izšla je kot dvojna številka ČKZ (134/134,

⁴ I. D. Duchacek, State constitutional law in comparative perspective; L. M. Fiedman, State constitutions in historical perspective; J. Kincaid, State constitutions in the federal system itd.

1990), omogoča jasnejše in nazornejše razumevanje vprašanj in dilem o in ob demilitarizaciji (Slovenije) in še o čem.

Avtor je svojo študijo zasnoval v dveh delih. Drugega je razčlenil, tako da pravzaprav lahko govorimo o treh vsebinskih sklopih.

V prvem delu obravnava obrambo kot (avtonomno) področje družbenega življenja. Ta vsebinski sklep se ukvarja predvsem z definiranjem temeljnega kategorialnega aparata in predstavitvijo geneze pojma militarizem ter stališč sovjetskih, jugoslovanskih in zahodnih avtorjev do militarizma. Tako definira termine: militarizacija, militarizem, vojaškoindustrijski kompleks, vojaškoobrambna dejavnost, obrambni sistem in vojaški sistem. Morebiti bi bilo primerno opredeliti termin vojaška organizacija (izpeljanke, ki jih uporablja: državna vojaška organizacija, profesionalna vojaška organizacija), čeprav je v nadaljevanju njegova širša definicija.

Temeljno avtorjevo izhodišče je spoznaje, da proces pluralnosti kot zakonitosti v razvoju človeške družbe opredeljuje tudi potrebo po obstoju vojaškoobrambne dejavnosti sodobnih držav. Kot kaže praksa v sodobnih družbah, je vojaška organizacija glavni nosilec te dejavnosti in je hkrati sestavni del aparata države. Ob tem pa ni nujno, da ima državna vojaška organizacija s svojim osrednjim mestom v instituciji obrambnega sistema tudi bistven vpliv na družbo. Vendar pa visoka stopnja razvoja proizvodnih sil za vojaške namene in intenzivno pripravljanje držav že v miru za morebitno vodenje vojne v precejšnji meri ustvarjata objektivne predpostavke, da državna vojaška organizacija teži k doseganju svojih lastnih ciljev v družbi.

Takšen pojav se običajno opredeli kot militarizacija, z njim se pa opisujejo procesi krepitve vojaškega dejavnika znotraj političnih sistemov v sodobnih državah. Ti potem v določenih okoliščinah celo odločilno usmerjajo državno politiko in si na ta način pridobivajo vlogo enega najvažnejših dejavnikov pri oblikovanju ter tudi uresničevanju političnih in preostalih ciljev določene države.

Proces militarizacije, kot ugotavlja avtor, naj bi tako ustvarjal primerne razmere za nastanek militarizma in VIK, dveh pojavov,

ki ju v sodobnih družbah najpogosteje označujejo kot negativna.

Prvi del knjige, v katerem obravnava vojaškoobrambno dejavnost kot področje družbenega delovanja in njeno strukturno povezanost s pojavom militarizacije in militarizma, avtor sklene z ugotovitvijo, da je treba omenjena pojava proučevati z dveh ravni.

Po eni strani gre za strukturni vidik, ki naj bi predvsem pokazal vsebino odnosa med profesionalnim delom vojaške organizacije in politično pomembnimi skupinami v državnem aparatu. Drugi, t. j. kolikostni vidik, pa kaže obseg finančnih, materialnih, tehničnih in drugih sredstev, ki so na razpolago vojaški organizaciji države. Za oba vidika pravi, da omogočata večji in pomembnejši vpliv in moč vojaškega dejavnika pri usmerjanju družbenega življenja, kolikor močnejši je položaj »vojaških profesionalcev« v družbi, in toliko večji je obseg sredstev, namenjenih vojaški organizaciji.

Potem ko v prvem delu študije dr. Grizold predstavi in definira osnovne pojme, da bomo pač vedeli, o čem se pogovarjamo, (sic.) nam v drugem delu predstavi študijo pojavov militarizacije in VIK v ZDA. Proučevanje teh pojavov v ZDA je po njegovem mnenju pomembno in nazorno zato, ker je moč s pojasnjevanjem teženj, ki vodijo k militarizaciji ameriške družbe, boljše razumevanje položaja in vloge ZDA v mednarodni skupnosti, zlasti v procesu globalnega oboroževanja in v preostalih procesih, kjer je vpliv ZDA nedvomno izredno velik.

V prvem sklopu avtor natančno in pregledno predstavi vojaški sistem ZDA, obseg, funkcijo in povezanost ameriških oboroženih sil in institucij, ki vplivajo na vsebino in sprejemanje obrambne politike ter stalno krepitev vojaškoobrambne dejavnosti v ZDA, predvsem od druge svetovne vojne dalje.

Z vrsto podatkov, tabel in prikazov predstavi srhljive razsežnosti ameriških oboroženih sil in vojaškoobrambne dejavnosti. Tako npr. vidimo, da so vojaškoobrambne zadeve zdaleč največja postavka v vzevnem proračunu in da relativno velik del ameriške populacije veže svoj obstoj na vojaškoobrambno dejavnost (v obdobju 1976–1985 je posredno delalo za vojaške namene 13,5 milijonov Američanov oz. 17% celotne delovne sile ZDA v tem obdobju) in na ta

način objektivno prispeva k utrjevanju položaja vojaškega aparata v ameriški družbi.

Iz predstavitve predvsem formalnih institucij (predsednik ZDA, svet za nacionalno varnost, obrambno in zunanje ministrstvo, obveščevalne službe in kongres) ameriške družbe, ki odločajo o obrambni politiki, se jasno vidijo izredna prepletenost mehanizma odločanja, velika soodvisnost subjektivnih odločanj in dejstev, da pravzaprav le majhen del nosilcev najvišjih funkcij in položajev dejansko sprejema odločitve. Najpomembnejšo vlogo in v bistvu tudi zadnjo besedo pri tem ima predsednik ZDA. Distribucija moči pri sprejemanju političnih in varnostnih odločitev (predsednik, njegovi svetovaici in najvišji državni uradniki ter predsedniki najvplivnejših korporacij) pa daje vedeti, da najverjetneje obstaja relativno ozka družbena skupina, ki ima, gledano z globalnega ameriškega vidika, položaj in vlogo »vladajoče elite«.

Izhajajoč iz teh spoznanj in na podlagi številnih kazalnikov o obsegu in strukturi vojaške organizacije in vojaškoobrambne dejavnosti v ZDA avtor ugotavlja, da je danes osrednji element zvezne države in celotne ameriške družbe prav vojaški aparat.

V drugem sklopu pa avtor tematsko opredeli VIK v ZDA ter prikaže družbeno-zgodovinsko pogojenost njegovega nastanka. Zatem razčleni vlogo podjetij, ki proizvajajo za vojaške namene, in prouči delovanje VIK-a.

Kot termin se VIK zelo pogosto pojavlja v literaturi, z njim pa se predvsem označuje konkretna praksa, ko se zaradi vojaškoobrambnih priprav vojaška organizacija navezuje na tisti del gospodarstva, ki načrtuje, proizvaja in nabavlja proizvode za vojaške namene. Gre torej za povezavo profesionalnega dela vojaške organizacije države s tistim delom nacionalnega gospodarstva, ki jo oskrbuje. Ta pojav pa po avtorjevem mnenju ni v celoti oziroma že vnaprej negativen z vidika družbe kot celote. Vendar sta obstoj in rast vojaškoobrambne dejavnosti stalna možnost, da delni skupni interes nosilcev te dejavnosti doseže tolikšno stopnjo medsebojne odvisnosti, ko začne kot cilj svojega delovanja postavljati povečevanje in delovanje vojaškega sistema kot najpomembnejšega dela družbenega življenja. Takrat pa seveda govorimo o negativni družbeni vlogi VIK-a.

V zadnjem delu knjige opozorimo še na dve misli, značilni (in tudi temeljni) za Grizoldovo razpravo.

Prva je ta, da delovanje VIK-a strukturno omogoča vojaškemu aparatu krepiti njegov vpliv v ameriški družbi, in sicer normativno (z zagotavljanjem vodilne vloge vojaške organizacije v eni najpomembnejših dejavnosti v družbi) in družbenopolitično (odločitve o najpomembnejših vprašanih ZDA vsebujejo tudi interese in cilje oboroženih sil, ki tako vplivajo na razvoj celotne ameriške družbe).

Druga pa je, da po avtorjevem mnenju militarizem kot realni odnos med državno vojaško organizacijo in globalno družbo v ZDA ne obstaja, čeprav pa njegovega nastanka ne izključuje, sploh ob različnih spremembah v mednarodnem okolju in tudi v ZDA.

Študija dr. Grizolda, v kateri utemeljuje vojaškoobrambno dejavnost kot avtonomni del obstoječe družbene delitve dela v večini sodobnih držav, je pomemben, tehten in vidnejši prispevek slovenskega vojaškega družboslovja k razumevanju globalnih vojaških tem in tudi tistih specifičnih.

Opozori nas na omejenost (globalnih in lokalnih) demilitarizacijskih in mirovnih prizadevanj z neizprosno logiko obstoja in prepletenosti vojaške, ekonomske in politične elite; s pomočjo študije jasneje spoznamo delovanje zapletenega in razvejanega političnega in vojaškega sistema ZDA, opazno pa tudi pripomore razčiščevati terminološke nejasnosti pri aktualnem vojaškoobramboslovnem besedišču.

Milan Jazbec

LESLIE SKLAIR

Sociologija globalnega sistema

Knjižna zbirka: Družbene spremembe v globalni perspektivi

(Sociology of the Global System, London: Harvester Wheatsheaf, 1991, 269 str.)

Ravnokar je izšla knjiga, ki zasluži pozornost v dveh smislih. Po eni strani Leslie

Sklair, sociolog na London School of Economics and Political Science, v njej predstavlja svoj prispevek k sociološki zasnovi proučevanja družbe v svetu, tj. kot globalnega družbenega sistema. Po drugi strani pa na to delo lahko gledamo tudi kot na prvo študijo, s katero založba Harvester Wheatsheaf začenja izdajati novo knjižno zbirko, ki je posvečena sodobnim družbenim spremembam in problemom »v globalni perspektivi«. Oboje pa je zelo primeren odziv na objektivne družbene spremembe, na katere družbene znanosti nasploh že zapozneno reagirajo. Vrsta znakov kaže, da se nakazuje razmah novega področja sociološkega raziskovanja, ki ga nekateri označujejo kot »globalno sociologijo«. Sklair pa svojo knjigo predstavlja kot korak k »sociologiji globalnega sistema«. Lotevanje novega področja pa ni le mikavno in privlačno, temveč je obenem tudi toliko težja naloga za tiste, ki se med prvimi spopadejo z njim.

V takšnih primerih si vsak avtor poišče določene navezne točke v že razpoložljivem znanju, pač tam, kjer bodisi osebno ali pa disciplinarno najde najbližjo ali najtrdnejšo oporo. Sklair je to knjigo začel pisati na podlagi svojega predhodnega raziskovanja transnacionalnih korporacij – še zlasti v državah v razvoju. Njegovo širše področje delovanja, ki se močno izraža tudi v tej študiji, pa je »sociologija razvoja«. Glede na to je razumljivo, da knjiga – prav s teh dveh vidikov – vključuje zelo bogato gradivo iz njegovega terenskega raziskovanja v afriških državah, na Kitajskem, v Mehiki in drugod. Sociologija razvoja danes na Zahodu nasploh pretežno obravnava problematiko držav tretjega sveta in njihov obrobni položaj ter odvisnost od svetovnega jedra. Na ta način se sociologija razvoja približa obravnavi svetovnega oz. globalnega sistema. Kljub temu pa gre vendarle za dva različna pristopa, tako da bi bralec lahko pričakoval, da bo pod naslovom sociologija globalnega sistema avtor več pozornosti posvetil integralni predstavitvi tega sistema in (ali) procesom (integracije), ki ga vzpostavljajo in utrjujejo.

Tako se izkaže, da je knjiga najbogatejša glede na številna konkretna, empirična spoznanja, ki zadevajo transnacionalne korporacije. Te vsekakor sodijo v takšno delo,

še zlasti če si avtor prizadeva razkrivati in pojasnjevati vse bolj izrazito globalno naravo njihovega delovanja. To že uvodoma ponazori s citatom o najnovejših trendih in dokazuje, da je predstava o tem, da imajo ZDA ali katera koli druga država v lasti določeno kompanijo, dejansko »zastarela predstava v svetu, ki se vse bolj pojavlja kot svet brez meja«. Tako se torej šele začenja uveljavljati spoznanje, da gre za proces globalizacije, ki je nujen in ki se je že začel.

Sklair je skoraj deset let zbiral vrsto gradiv, ki zadevajo teorijo, podatke in mnenja o tej tematiki po vsem svetu in še zlasti z vidika izvozne usmerjene industrializacije (pri tem še posebej v conah vzpostavljenih prav za izvoz, na Kitajskem, v Egiptu, na Irskem in v Mehiki, kar prihaja močno do izraza tudi v tej knjigi). Čeprav prevladuje induktivni, empirični pristop, pa se avtor zaveda, da za celovito predstavitev nujno potrebuje teoretski okvir, pa čeprav dokaj shematičen, na kakršnega – kot sam pravi – se je oprl v tej knjigi. Pri tem upravičeno kritizira »komparativno sociologijo«, ki naj bi na podlagi sistematičnih primerjav vrste različnih družb porajala splošna, univerzalna spoznanja in spodbujala mišljenje o globalnem sistemu; dejansko pa kaže nekakšno obsedenost s problematiko merjenja množice različnih spremenljivk in njihovih medsebojnih korelacij, pa čeprav povsem iztrgano iz konteksta. To je odtegnilo pozornost od celote in jo usmerilo na posamezne dele, tako kot je to pač značilno za empirično raziskovanje. Družbene znanosti so postale preobremenjene s primerjalnimi podatki po številnih kategorijah, kot npr. glede na poklic, izobrazbo, spol in druge demografske značilnosti, obenem pa so malo prispevale k razumevanju sistema kot celote.

Vsekakor se lahko strinjamo s takšno oceno, ki nakazuje tudi potrebno preusmeritev. Seveda pa je teže afirmativno zgraditi alternativo. L. Sklair je – v primerjavi s tradicionalnim osredotočanjem na nacionalno državo – postavil v ospredje koncepcijo globalnega sistema, ki temelji na »transnacionalnih praksah« (transnational practices). Te se pojavljajo na treh področjih, ki da sestavljajo sociološko celoto: na ekonomskem, političnem in kulturno-ideološkem. V današnjih konkretnih razmerah, ko globalni kapitalizem pretežno obvladuje strukturo celotnega sveta, se vsaka od teh praks

pojavlja v značilnih institucijah. Transnacionalna korporacija je značilni okvir transnacionalnih »ekonomskih praks«; transnacionalne kulturno-ideološke prakse pa najdemo predvsem v okviru kulture-ideologije »potrošništva« (consumerism).

Te ideje avtor upošteva kot vodilo pri tem, ko analizira, kako se ekonomija, politika in kultura-ideologija v družbah prvega, drugega in tretjega sveta sistematično strukturirajo in spreminjajo v nenehni težnji globalnega kapitalizma k ekspanziji in kako se nasprotno sile upirajo globalnemu kapitalizmu. Pri tem se izkaže, da avtor dejansko največjo pozornost posveča problematiki ekonomskega razvoja. Eno temeljnih vprašanj pri tem pa je, sicer v zelo različnih konkretnih razmerah, vprašnje, ali se transnacionalno uveljavlja na račun oz. v škodo domačega, nacionalnega ali pa nasprotno spodbuja aktiviranje domačih razvojnih zmogljivosti in prispeva k hitrejšemu razvoju držav, ki se vključujejo v globalni sistem.

Ker gre, kot sem že zgoraj nakazal, še zlasti s sociološkega vidika, za dokaj neraziskano tematiko, ne moremo niti pričakovati enostavnega in splošno veljavnega odgovora. Dragocen prispevek te knjige pa v zvezi s tem vidim v dvojem: prvič, avtor ne sprejema nikakršnih pavšalnih in apriorističnih interpretacij, kakršnih je bilo že dosti v neomarksizmu, zlasti z vidika t. i. *metateorije odvisnosti*. Ko opozarja, da »dependistas« nikoli niso zmogli zadovoljivo pojasniti, zakaj je – ob vsem zaostajanju – vendarle tudi v nekaterih državah tretjega sveta prišlo do ekonomske rasti ter družbenega in industrijskega razvoja. Na široko sprejeta nova nomenklatura za te na »novo industrializirane države« je – kot ugotavlja Sklair – nedvomno pomenila implicitno priznavanje neustreznosti Frankove verzije teorije odvisnosti kot »razvoja nerazvitosti« ali »odvisne nerazvitosti«.

Kot drugo, v čemer se še zlasti kaže prispevek te študije, pa je bogastvo izkušenj, ki jih prikazuje predvsem na podlagi številnih primerov delovanja transnacionalnih korporacij v državah tretjega sveta. Pri tem se ob vsej raznovrstnosti vendarle kaže vsaj to, da ne gre preprosto za nekakšno »igro ničelne vsote« (zero sum game) med interesi (profitom) teh korporacij ter interesi držav v razvoju. Avtor navaja tako primere, ko gre pretežno za enostranske koristi transnacional-

nih korporacij iz »prvega sveta« (npr. ob pridobivanju boksita in aluminija) kot tudi druge, ki kažejo, da se je v zadnjih desetletjih ravnotežje moči spremenilo, tako da se morajo korporacije zadovoljiti z manjšim dohodkom. Pojavljanje in razširitev mreže lokalov »hitre prehrane« na Filipinih (podobno na Tajskem in v Maleziji) na podlagi franšize s strani firme Mc Donald's sta npr. imela vrsto pozitivnih kot tudi nekatere negativne učinke. Med prve sodijo povečane možnosti za zaposlovanje (zlasti študentov), usposabljanje osebja za učinkovito delo, zahtevnejši standardi glede higiene idr. Takšna »ameriškost« je spodbudila domače verižne firme, da so se ob povečani konkurenci bolj usmerile k širjenju na podlagi domačega okusa in življenjskega stila filipinskega potrošnika. Med nezaželene posledice pa npr. sodi odtok profita s Filipinov.

Ob zelo izpostavljeni obravnavi transnacionalnih korporacij so nekoliko potisnjeni v ozadje nekateri splošni procesi, ki na bolj abstraktni ravni izražajo trend k vse višji stopnji globalizacije. Pri tem mislim npr. na *proces standardizacije*. Tudi v zvezi s standardizacijo pa prihaja do dveh nasprotnih teženj. Prva je prizadevanje korporacij, da si ustvarijo trg za svoje standardne proizvode tudi na novih lokacijah ne glede na percipirane družbene potrebe domačega prebivalstva. Druga pa je težnja – o čemer sem pisal že drugje – ko tudi nekateri predstavniki transnacionalnih korporacij zagovarjajo potrebo, da se mora korporacija prilagajati posebnostim posameznih trgov (npr. z geslom: Ko si v Rimu, delaj tako, kot to delajo Rimljani). Vendar Sklair ugotavlja, da korporacije praviloma težijo k temu, da bi pridobile nove trge s standardnimi proizvodi in se tako izognile stroškom za pripravo drugačnih orodij (retooling) in ponovnega načrtovanja ali celo prestrukturiranja porazdelitve.

Da bi z večjo gotovostjo predvideli, katera težnja bo prevladovala, bi morali tu v analizo pritegniti še vlogo nove, informacijske tehnologije, ki odločilno vpliva na »ekonomijo obsega«. Postindustrijska ali postfordistična organizacija pa ravno nakazuje prehajanje (od doseganje množične proizvodnje) k proizvodnji v majhnih serijah in obenem predstavlja lahko tudi diferenciran odziv z upoštevanjem teritorialnih razlik.

Tisto, kar ob vsem bogastvu predstavljenih spoznanj v tej knjigi ostaja še odprto in nedorečeno, pa zadeva samo konceptualizacijo in opredelitev »globalnega sistema«. Kot smo videli, predstavljena koncepcija globalnega sistema temelji na »transnacionalnih praksah«, in sicer na ekonomskih, političnih in kulturno-ideoloških, ki naj bi predstavljale sociološko celoto. Vendar se zdi, da takšna opredelitev premalo določno pojasnjuje tako »globalnost« kot »sistemskost«. Vsekakor lahko sprejememo kritiko državocentrične usmeritve kot – v današnjih razmerah preozke, vendar pa transnacionalnost še nezadostno opredeljuje in ne izčrpuje vsebine globalnega. Tudi če pri tem dodamo, da gre za *tri področja* transnacionalne prakse, se vzbuja pomislek, ali lahko na takšen sektorski način z dodajanjem posameznih segmentov zajamemo tisto, kar konstituira integralno celoto, tj. »globalni sistem«. Tudi transnacionalne korporacije so bolj »funkcionalne asociacije« (npr. po Sorokinu) kot pa inkluzivni globalni sistem.

Da ostaja nerazjasnjeno razmerje med delom in celoto, nam kaže tudi poizkus »klasificiranja globalnega sistema«. Avtor nakazuje »pet glavnih klasifikacij globalnega sistema«; te temeljijo na dohodku, na trgovini, na virih, na kakovosti življenja in na (političnih) blokih. Vendar pri tem dejansko ne gre za »klasifikacijo globalnega sistema« (kako je sploh možno klasificirati eno samo enoto?), temveč za klasifikacijo nekaterih njegovih delov – recimo nacionalnih držav na podlagi določenih znakov, kot je dohodek ipd. Za takšen pristop bi lahko že v izhodišču rekli, da nas ne vodi k pojasnjevanju globalnosti sistema.

Enak ugovor pa velja tudi za nekatere, v knjigi prikazane »teorije globalnega sistema«. Npr. teorije modernizacije, še zlasti pa razlikovanje med »tradicionalnim« in »modernim«, malo – če sploh kaj – pove o »globalnem sistemu«. Pri tem gre bolj za teorijo razvoja, kot pa za teorije globalnega sistema.

Leslie Sklair nam je torej v svoji knjigi, s katero se začena zbirka Družbene spremembe v globalni perspektivi, predstavil bogata spoznanja iz vseh delov sveta, ki kljub njihovi veliki raznovrstnosti kažejo na značilne trende k transnacionalnemu in globalnemu. Obenem pa je knjiga bogata tudi po svojih izzivih in odprtih vprašanjih, ki

bodo pritegovala in usmerjala sociologe – raziskovalce v prihodnjih letih.

Zdravko Mlinar

Giddens & Giddens: full of surprises!

Ravnajte s knjigo kot s prijateljem,
ne kot s sovražnikom!

(A. Giddens)

Brez dvoma je Antony Giddens, profesor sociologije na univerzi v Cambridgu, eden od najproduktivnejših sociologov v zadnjih dveh desetletjih. Po količini del bi ga lahko primerjali z nemškim kolegom Niklasom Luhmannom, po kakovosti pa nikakor ne. Predvsem je A. Giddens bolj »tuzemsko« usmerjen, sociolog, ki tudi na ravni »visoke« teorije ne pozablja na zgodovinsko.

V tej informaciji bom spregovorila o dveh delih, ki imata oznako letnice »1989«. To sta njegov izredno obsežen učbenik »Sociology«, ki je izšel v Cambridgeu (Polity Press v sodelovanju z Basil Blackwell Ltd iz Oxforda), in slovenski prevod njegovega dela »New Rules of Sociological Methods« (prvič izšlo leta 1976 pri Hutchinson & Co Ltd v Londonu, v slovenščino prevedla Zlata Gorenc, izšlo v zbirki Studia humanitatis, obogateno s krajšo predstavitevijo A. Giddensa izpod peresa P. Gantarja). Ne bom poskušala odkrivati podobnosti obeh del, temveč bom opozorila na nekatere posebnosti v enem in drugem delu, pri čemer me vodijo zlasti spoznanja o primanjkljajih, ki jih je bilo do nedavnega mogoče odkrivati (in precej časa tudi odrivati na obrobje sociološke samo-zavesti) v sociološki produkciji.

Prvo Giddensovo delo v slovenščini, ki zasluži, da ga vzame v roke vsak družboslovec (ne le sociologi, ki so se z njim v študiju pri predmetu Razvoj socioloških teorij seznanjali že celo desetletje), ima obetaven naslov »Nova pravila sociološke metode«. Že sam naslov takoj spodbudi misel na delo E. Durkheima »Pravila sociološke metode«, ki je (prvič) izšlo pred skoraj sto leti (1894) in ki je v veliki meri določalo prevladujoči

način produkcije socioloških znanj do sedemdesetih let tega stoletja. Čeprav A. Giddens sintetična pravila, s katerimi končuje svojo knjigo, označuje le kot »obris hipotez o nekaterih temah te študije kot celote« (str. 183), so glede na vključeni (pre-usmerjalni) spoznavni potencial vredna posebna pozornosti in presoje.

Delo je razčlenjeno tako, da avtor postopno razkrije ključne značilnosti posameznih pomembnih socioloških teoretičnih perspektiv. Obravnavo začenja z interpretativno perspektivo (prvo poglavje: »Nekaj šol družbene teorije in filozofije«), ki se je umestila v znanstveni prostor kot kritika in alternativa pozivističnemu pristopu. Na podlagi analize posameznih prijemov (zlasti A. Schutzta, etnometodologije in powittgensteinskega P. Wincha) ter po konfrontaciji hermenevtike in kritične teorije sklepa o njihovih skupnih pomanjkljivostih (zanemarjanje dimenzije moči, enostransko razumevanje smiselnega ravnanja); te dodatno osvetljuje z obravnavo poglavitnih pojmov in pojmovanj, kot je npr. razumevanje ravnanja (delovanja), smotrnosti, pomenskosti (v drugem poglavju).

Kljub drugačni usmerjenosti pozitivistične perspektive, v kateri je struktura ena od osrednjih kategorij, avtor v tretjem poglavju (po kritični presoji E. Durkheima in T. Parsonsa) po eni strani odkriva podobno hibo, kot jo je zasledil že pri interpretativnem prijemu (izločevanje fenomena moči iz okvira interakcij), po drugi strani pa nakazuje možnost alternativnega raziskovanja in pojasnjevanja, ki upošteva samo konstrukcijo strukture, s čimer naj bi se izognili sorazmerni statistični v »ortodoksnem funkcionalizmu«. Pri oblikovanju lastne poti upošteva A. Giddens Marxov pojem praxis kot »uvodno usmeritev« (145), na podlagi katere je s pomočjo vzpostavitev povezanosti med »strukturiranjem« in »strukturo« možno preseganje tradicionalne delitve na »statiko« in »dinamiko«.

Potem, ko se v četrtem poglavju (»Oblika pojasnjevalnih razlag«) loteva nekaterih epistemološko relevantnih vprašanj (npr. meje znanosti, vprašanje paradigme), A. Giddens sklene delo s poglavjem »Nekaj novih pravil sociološke metode«, v katerem (po jedrnat konfrontaciji med interpretativno in pozitivistično perspektivo) med drugim tudi opozarja na ambivalenten (možen) praktičen

učinek družboslovne znanosti (str. 182, 183). V »pravilih« se drugačnost v spoznavnem postopku omogoča z večjim odpiranjem v zgodovinsko dinamiko, z ustreznim poudarjanjem delovanja posameznikov kot določenih z okoliščinami in razmere svoje dejavnosti določujočimi, z upoštevanjem posameznikov kot nosilcev strukturiranja (pri čemer gre za »medigro smislov, norm in moči« – str. 184) in tudi z opuščanjem »weltfremd« položaja samega spoznavajočega (sociologa).

Koliko je sam A. Giddens v svojem sociološkem delovanju upošteval možnost alternativnega obravnavanja družbenih dejstev, lahko presodimo tudi po izredno obsežnem učbeniku (815 strani) s preprostim naslovom »Sociology«, ki nas pritegne že po hitrem prelistavanju. Pozornost pa se še stopnjuje, ko se seznanimo z odlomki ocen znanih pomembnih sociologov, ki jih najdemo na hrbtni strani ovitka.

Tako npr. W. Outhwaite opozarja, da je delo izjemno prepričljivo, presenetljivo obsežno in hkrati izredno berljivo, kar sicer za učbenike ni običajno; da predstavlja in povzema na jasen, a ne poenostavljen način najbolj vznemirljive sodobne razvojne trende v sociologiji; da je resnično učbenik, s katerim se približamo 21. stoletju. M. Al-brow ugotavlja, da bo knjiga, ki jo je veselje brati, označevala bodoče razprave o naravi predmeta (sociologije) in njegovem mestu v modernih študijskih programih. Tudi Z. Baumann kot posebno čednost omenja inovativnost knjige in hkrati njeno povezanost z utrjeno glavnino discipline ter dodaja, da nas s prepričljivim razkrivanjem izredne moči socioloških idej uči o intelektualni zmernosti in opreznosti.

Takoj, ko sem delo (v jeseni 1989) dobila v roke, sem ga sprejela kot (zvestega) prijatelja in s tem tudi upoštevala avtorjev nasvet, ki ga daje ob koncu predgovora (ko študente podučuje, kako uporabljati knjigo in najprej zapiše): »Treat the book as a friend, not an enemy!« Prijateljska naklonjenost se je še povečala, ko sem delo bolj spoznala in odkrila vrline, ki so v veliki meri novost nasploh (v podobnih delih), zlasti pa jim pritiče ta oznaka (če ne celo »radikalna inovativnost«), če jih presojamo glede na razmere v slovenski (družbi in sociološki) skupnosti. Knjiga je preobsežna, da bi mogla v tej informaciji podrobneje obravna-

vati posamezna poglavja, zato se bom zadržala pri predstavitvi ključnih značilnosti, ki prežemajo celotno delo in na katere jedrnato opozarja v predgovoru tudi sam avtor.

Samo prepričanje, da naj bi sociologija igrala ključno vlogo v moderni intelektualni kulturi in da naj bi imela osrednje mesto znotraj družbenih znanosti, avtorju kot spodbuda ne bi kaj pridalo koristilo, če bi se lotil pisanja tako, da bi izoblikoval le uvod v »overly sophisticated notions« in če bi zanemaril njuno umeščenost teoretičnih razlag v zgodovinsko prakso. Delo pa je napisano tako, da temelji na nujnosti upoštevanja zgodovinske usmeritve, ki je oživila v zadnjih nekaj letih in ki (kot poudarja A. G.) nikakor ne sme biti dojeta samo kot postopek uporabe sociološkega vidika na preteklost, temveč kot temeljni prispevek za naše razumevanje sedanjih institucij.

Takšna usmeritev je povezana s tem, da predmeta obravnava avtor ne jemlje kot nekaj danega in sociologije ne razume kot neodgovorno disciplino, temveč upošteva svet v spreminjanju in vidi prvinsko odgovornost sociologije v tem, da oriše spremembe v preteklosti in nam pomaga razumeti glavne smeri razvoja v sodobnosti. Razumevanje družbenega sveta je tudi nujni pogoj za individualno dejavnost, zato avtor upošteva medsebojno povezanost med socialnim in osebnim kot področje, na katerem naj bi sociologija (z ustreznimi razlagami, s katerimi razširja in razkriva znanje o virih našega obnašanja in pogloblja občutek za različnost kulturnih okolij) prispevala k povečanju možnosti človekove svobode.

Ob tej temeljni naravnosti knjige je razumljivo, da avtor spoštuje komparativno epistemološko držo, ki temelji na prepričanju o medsebojni povezanosti (ki ni le nekaj sodobnega, temveč je bila tudi v preteklosti) različnih družb; zato je tudi globalizacija družbenega življenja ena od osrednjih tem knjige. Ob tem, ko avtor usmerja primarno pozornost na britansko družbo, svojo obravnavo stalno bogati in uravnoveša z upoštevanjem podatkov o drugih okoljih iz »prvega, drugega in tretjega sveta«. Zlasti zadnji »svet« je bil doslej (po avtorjevi oceni) v učbenikih navadno zapostavljen.

A. Giddens pa radikalno preusmerja sociološki interes na še eno (v sociološki tradiciji praktično povsem) nevidno področje: vprašanje odnosov med spoloma. Problematika

hierarhije med spoloma ni omejena le na eno poglavje (6. poglavje II. dela: spol in spolnost), temveč ji je dana posebna pozornost skozi vse delo, kajti (kot poudarja avtor) »vprašanja odnosov med spoloma so tako temeljna za sociološko analizo, da jih ni mogoče le odriniti v posebno poglavje predmeta« (str. 3).

Celotno delo je razdeljeno v šest delov, ki obsegajo dvaindvajset poglavij, s katerimi so pokrita glavna področja sociologije. Najkrajši je prvi del, ki obsega le eno poglavje (oris predmeta). V drugem delu se avtor osredinja na vprašanja kulture, odnosov med posameznikom in družbo (socializacija, vsakdanje interakcije, konformnost, odklonskost, itd.) kjer je osrednja pozornost namenjena problematiki odnosov med spoloma. V tretjem delu se ukvarja z vprašanji neenakosti, moči in ideologije v obravnavi stratifikacije, skupin in organizacij, politike in države, vojske in vojne, itd. V okviru četrtega dela obravnava temeljne institucije (zakon in družina, mediji in vzgoja, ekonomija in delo, itd.), medtem ko se v petem ukvarja s problematiko razvoja (s posebnim poudarkom na globalizaciji, urbanizmu, populaciji, zdravju, staranju, revoluciji in družbenih gibanjih). Šesti del je namenjen obravnavi najpomembnejših metod in teoretičnih perspektiv (od klasikov do sodobnih tokov) ter nekaterim teoretičnim dilemam (npr. vprašanje dualizma v pojasnjevanju družbenih procesov, vprašanje spolov, itd.).

Že kratek oris pristopa in bežen vpogled v strukturo kažeta, da je Giddensov učbenik sociologije »poln presenečenj«, in da lahko prispeva k uresničitvi tega, o čemer je prepričan sam avtor, namreč, da ni »noben predmet v akademskem študiju bolj mikaven, razsvetlilski in izzivalen kot je sociologija«, seveda, če je primerno poučevana. K primernosti in privlačnosti pouka sociologije na akademski ravni prispeva A. Giddens tudi s samim načinom pisanja v tej knjigi, tako s čisto tehničnega vidika (npr. kadar se pojavi nov pojem, je poudarjeno natisnjen) kot zlasti z vsebinskega. Pomembno je, da se ne izgublja v abstraktnih razpravljanjih o temeljnih socioloških konceptih in pojmi, da jih obrazloži, ko vstopijo »v igro« ter da jih ilustrira s konkretnimi primeri, ki jih ne jemlje samo iz raziskav, temveč tudi iz drugih virov (npr. iz časnikov).

Vsako poglavje je napisano kot sorazmerno samostojna enota, strukturirano tako, da je, kolikor je mogoče, obravnava sistematična, hkrati pa, da je študij zanimiv. Zelo koristno je nedvomno tudi to, da je na koncu vsakega poglavja jednat povzetek (z najpomembnejšimi ugotovitvami), posebej uokvirjeni temeljni koncepti in važni termini ter končno seznam literature za poglobljeno seznanjanje s posamezno temo.

Ne da bi se spuščala v posamezne razlage, naj omenim, da je delo zasnovano tako, da spodbuja samostojnost in kritičnost v presojanju obstoječih razlag ter navaja k iskanju dodatnih virov informacij. Ta drža pa spet nastopa na vseh ravneh: od načina razlaganja posameznih pojavov v vseh šestih delih knjige, do preprostih, a (za študirajoče) izjemno potrebnih informacij v dodatku (kako uporabljati knjižnice; slovar temeljnih konceptov ter slovar najpomembnejših terminov; izjemno obsežna bibliografija). Za »uporabnike« je brez dvoma prijeten namig za dopolnjevanje znanja tudi to, da so tisti pojmi, ki so bolj splošni in ki jih lahko najdemo v drugih leksikonih, v slovarjih zapisani poudarjeno.

Podobno kot ugotavljajo angleški ocenjevalci, da je knjiga primerna za vse vrste dodiplomskega družboslovnega študija, sem tudi sama prepričana, da bi jo lahko s pridom uporabljali za podobne namene na Slovenskem – seveda kot vir, ki bi ga bilo potrebno ustrezno dopolnjevati z znanji iz tega okolja. Posebej se mi zdi potrebno, da bi ga upoštevali kot eno temeljnih del pri vseh programih izobraževanja na FSPN. To, da bi delo prevedli, je sicer (javno izražena) želja, ki pa bo najbrže s težavo »meso postala«.

Razumljivo je, da Giddensovega dela ne priporočam za vsakdanjo rabo le študentom, temveč tudi drugim, že izoblikovanim družboslovcem (različnih usmeritev, najprej pa sociologom). Morebiti bi ob tem tudi tisti družboslovci, ki z ironijo (če sploh!) izgovarjajo nekatere pojme, začeli razmišljati o tem, kjer pravzaprav stojijo in v kateri čas v razvoju sociologije sodijo. Tudi to sodi k samorefleksiji, za katero se zavzema poleg A. Giddensa še marsikateri sociolog. Drzнем si zapisati še eno domnevo: morda bi ob branju Giddensove »Sociology« kateri od izganjalcev vsega, kar je kakorkoli »ideolo-

ško« (= povezano z imenom s kraticama K. M. & comp.), začel vsaj malo razmišljati o lastnih presojevalnih horizontih in lastni epistemološki drži. Preverjanje te domneve prepuščam individualnim odločitvam posameznikov, ki naj do knjige ne bi imeli

sovražnih zadržanj. Pa tudi do avtorja ne, saj si resnično zasluži priznanje za vsestransko zanimivo in »up-to-date« delo.

Maca Jogan

Bibliografija knjig in člankov

iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

OBČA SOCIOLOGIJA, POSEBNE SOCIOLOGIJE

- BIOSOCIAL Aspects of Social Class. Oxford: Oxford University Press, 1990
- BOURGEOISIES des Tiers Mondes d'hier a aujourd'hui. Revue Tiers-monde: Croissance. Developpement. Progres., 31(1990)124 (tematska številka)
- CHANGING Family Patterns. International Social Science Journal, 42(1990)126 (tematska številka)
- COMMUNITY Organizations: Studies in Resource mobilization and Exchange. Oxford: Oxford University Press, 1988
- COMPARATIVE Research in Sociology. Acta Sociologica, 33(1990)3 (tematska številka)
- EUTANAZIJA. Revija za sociologiju, 21(1990)2 (tematska številka)
- FAMILY Research in the 1980s: The Decade in Review. Journal of Marriage and the Family, 52(1990)4 (tematska številka)
- FOCUS on Networks. American Journal of Sociology, 96(1990)3 (tematska številka)
- GROSSTADT und neue soziale Bewegungen. Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen, 3(1990)4 (tematska številka)
- INTERMARRIAGE. Journal of Comparative Family Studies, 21(1990)2 (tematska številka)
- RESEARCH on time use. Social Indicators Research, 23(1990)4 (tematska številka)
- RISK. Daedalus, 119(1990)4 (tematska številka) Sortir du chomage...? Sociologie du travail, 32(1990)4 (tematska številka)
- SPECIAL Issue on Leisure Sciences, Dominant Paradigms and Philosophy. Journal of Leisure Research, 22(1990)4 (tematska številka)
- THE INTERNATIONAL Sociological Association Worldwide Competition for young Sociologists - Winning Essays. International Sociology, 5(1990)4 (tematska številka)
- THE MAKING of the American Landscape. Boston: Unwin Hyman, 1990
- THE MEANING and Measurement of Skill. Work and Occupations, 17(1990)4 (tematska številka)
- WEGENER Bernd: Kritik des Prestiges. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1988
- YOUTH and Work. Youth and Society, 22(1990)2 (tematska številka)

POLITIČNE VEDE

- KEANE John: Despotizem in demokracija: Civilna družba od zgodnje moderne do poznega socializma. Ljubljana: UK ZSMS; Knjižnica revolucionarne teorije, 1990
- MACHT und Oekonomie. Prokla 81, 20(1990)81 (tematska številka)

- NARODNE manjšine: zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989. Ljubljana: SAZU, 1990
- POLITISCHE Generationen. Prokla, 20(1990)80 (tematska številka) Posvečeno Jovanu Djordjeviću i njegovom delu. Arhiv za pravne i društvene nauke, 76(1990)1-2 (tematska številka)
- STIPLOVŠEK Miroslav: Strokovno-sindikalno gibanje na Slovenskem od leta 1868 do prve svetovne vojne. Ljubljana: Enotnost, 1990
- ŠINKOVEC Matjaž, Novak Božidar: Kako zmagati na volitvah: Praktični priročnik za izvedbo uspešne predvolilne kampanje. Ljubljana: Univerzitetna konferenca, 1990
- THAT Was Then, This Is Now: 90s Radicals Confront the 60s... Socialist Review, 20(1990)4 (tematska številka)
- THOMAS Aquinas: Država. Zagreb: Globus, 1990
- ZUM THEMENSCHWERPUNKT: Sozialstruktur und neue soziale milieus. Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen, 3(1990)3 (tematska številka)

POLITIČNI SISTEMI

- BRITAIN as a European Society? British Journal of Sociology, 41(1990)3 (tematska številka)
- ELECTING the U.S. Senate. Legislative Studies Quarterly, 15(1990)4 (tematska številka)
- FEDERALISM in Australia. Publius, 20(1990)4 (tematska številka)
- INTERNATIONALE Organisationen im Wandel. Oesterreichische Zeitschrift fuer Politikwissenschaft, (1990)4 (tematska številka)
- KREFT Ivan: Slovenski »Trockisti«: Spori in spopadi v spominih in dokumentih. Ljubljana: Ivan Kreft, 1990
- LEROTIČ Zvonko: Jugoslavenska politička klasa i federalizam. Zagreb: Globus, 1989
- MATERIALI della Conferenza programmatica nazionale del PCI. Critica marxista, 28(1990)5-6 (tematska številka)
- PREDAN Milan: Vse slovenske povojne vlade. Maribor: Založba za alternativno teorijo, 1997
- REGARDS sur les droites classiques en France. Revue Francaise de science politique, 40(1990)6 (tematska številka)
- SOVIET Union, 1990. Current History, 89(1990)549 (tematska številka)
- STRATEGIE istituzionali della sinistra. Forma di governo - forma di stato. Democrazia e diritto, (1990) spl. 18 (tematska številka)
- THE FUTURE of the USSR. Telos, (1990)84 (tematska številka)
- TRE ITALIE e un nuovo dualismo? Inchiesta, 20(1990)88-89 (tematska številka)

WEST-Oestliches Patriarchat. Argument, 32(1990)184
(tematska številka)

MEDNARODNI POLITIČNI ODNOSI

CHINA and Japan: History, Trends and Prospects. China Quarterly, (1990)124 (tematska številka)

EASTERN European Social Changes. Acta Sociologica, 33(1990)4 (tematska številka)

EUROPE: East. Current History, 89(1990)551 (tematska številka)

PATERSON Thomas G.: Meeting the Communist Threat: Truman to Reagan. Oxford: Oxford University Press, 1988

SPEAKING the Language of Exile. Dissidence in International Studies. International Studies Quarterly, 34(1990)3

NOVINARSTVO, KOMUNIKOLOGIJA

COMMUNICATION and The AIDS Crisis. Communication Research, 17(1990)6 (tematska številka)

CUMBERBATCH Guy, Howitt Dennis: A Measure of Uncertainty: The Effects of the Mass Media. London: John Libbey & Company Ltd., 1989

DOCHERTY David: Keeping faith?: Channel Four and its audience. London: John Libbey & Company Ltd., 1988

DOCHERTY David: Violence in Television Fiction. London: John Libbey & Company Ltd., 1990

GENDER and Empowerment. Critical Studies in Mass Communication, 7(1990)3 (tematska številka)

GREENBERG Bradley S., Lin Carolin A.: Patterns of Teletext Use in the UK. London: John Libbey & Company Ltd., 1988

GUNTER Barrie, Svennevig Michael: Attitudes to Broadcasting Over the Years. London: John Libbey & Company Ltd., 1988

POSTMODERNISM. Media, Culture and Society, 13(1990)1 (tematska številka)

REMOTE Control: Television, Audiences, and Cultural Power. London; New York: Routledge, 1989

TELEVISION and Women's Culture: The Politics of the Popular. London: Sage Publications, 1990

VIDEO World-Wide: an international study. London; Paris: John Libbey & Company Ltd., 1988

WILLIAMS Raymond: Television Technology and cultural form. London: Routledge, 1990

INFORMATIKA

THE PHILOSOPHY of Artificial Intelligence. Oxford: Oxford University Press, 1990

FILOZOFIJA, MARKSIZEM

BESEDA, dejanje, svoboda. Filozofija skozi psihoanalizo.

Problemi-Razprave, (1990)1-2 (tematska številka)

EDMUND Husserl's Crisis of the Sciences: On Conscience and Consciousness. International Sociology, 5(1990)3 (tematska številka)

FREE Will. Oxford: Oxford University Press, 1989

IL PENSIERO plurale di Hannah Arendt. Aut Aut, (1990)239-240 (tematska številka)

SPINOZA: dve razpravi. Problem-Razprave, (1990)3 (tematska številka)

THE PHILOSOPHY of Religion. Oxford: Oxford University Press, 1989

THEORIES of Ethics. Oxford: Oxford University Press, 1988

MANAGEMENT

THE NEW Generation of Self-Managing Human Systems. Human Systems Management, 9(1990)2 (tematska številka)

PRAVO

BERDEN Andrej: Predpisi o delovnih razmerjih. Izziv delovnega prava. Ljubljana: Uradni list, 1990

GREENAWALT Kent: Speech, Crime, and the Uses of Language. Oxford: Oxford University Press, 1989

LA SINISTRA guiridica americana. Democrazia e diritto, 30(1990)5-6 (tematska številka)

ZUPANČIČ Boštjan M.: Pravo in prav: Eseji o pravni državi. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1990

EKONOMIJA, EKONOMIKA, MEDNARODNO GOSPODARSTVO

BORAS Slavo: Strukturne promjene u poslovanju: privreda, zdravstvo, SIZ. Zagreb: Jugoart, 1990

DONALDSON Thomas: The Ethics of International Business. Oxford: Oxford University Press, 1989

ECONOMY and Society: Overviews in Economic Sociology. Current Sociology, 38(1990)2-3 (tematska številka)

HIPPEL Eric von: The Sources of Innovation. Oxford: Oxford University Press, 1988

KOCJANČIČ Rudi: Delo kot mit in kot stvarnost: Marxov koncept dela in naš politični sistem. Koper: Lipa, 1990

ROBINSON Joan, Eatwell John: Uvod u suvremenu ekonomiku. Zagreb: Omladinski kulturni center, 1990

VQJAŠKE VEDE, OBRAMBOSLOVJE

CARTER April: Success and Failure in Arms Control Negotiations. Oxford: Oxford University Press, 1989

CONVENTIONAL Arms Control and East-West Security. Oxford: Clarendon Press, 1989

HEINRICHS Waldo: Threshold of War: Franklin D. Ro-

osevelt and American Entry into World War II. Oxford: Oxford University Press, 1988

O'CONNEL Robert L.: Of Arms and Men: A History of War, Weapons, and Aggression. Oxford: Oxford University Press, 1989

THE UNITED States, the Gulf and Europe. Survival, 33(1991)1 (tematska številka)

ZNANOST, TEHNOLOGIJA, EKOLOGIJA

KEMP Penny, Wall Derek: A Green Manifesto for the 1990s. London: Penguin Books, 1990

KULIČ Slavko: Znanstveno-tehnološka revolucija: refleksije na bitak i bistvo SFRJ. Zagreb: Jugoart, 1990

NUOVE tecnologie e vita quotidiana. Inchiasta, 20(1990)87 (tematska številka)

SYMPOSIUM on technology and american competitiveness. Policy Studies Journal, 18(1989)1 (tematska številka)

KULTURA, UMETNOST, JEZIKOSLOVJE

AUSTIN John L.: Kako napravimo kaj z besedami. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut FF, 1990

BARTHES Roland: Retorika Starih. Elementi semiologije. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut FF, 1990

BIANCHI-Bardinelli Ranuccio: Od helenizma do srednjega veka. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut FF, 1990

CORBETT Edward P.J.: Classical Rhetoric for the Modern Student. Oxford: Oxford University Press, 1990

INCLUSIVE University: Multicultural Perspectives in Higher Education. American Behavioral Scientist, 34(1990)2 (tematska številka)

ISSUES in Creole Linguistics. Linguistics, 28(1990)4 (tematska številka)

KOMUNISTIČKA kultura. Dometi, 23(1990)7-8 (tematska številka)

PERSPECTIVES on Language Contact and Language Policy. International Journal of the Sociology of Language, (1990)86 (tematska številka)

THE STRUCTURE of the Simple Clause in Language Acquisition. Linguistics, 28(1990)6 (tematska številka)

VIZUALNE umjetnosti i vizualna percepcija. Dometi, 23(1990)9 (tematska številka)

IZOBRAŽEVANJE, VZGOJA

LANGHAM Josephine: Teachers and television: The IBA Educational Fellowship Scheme. London: John Libbey & Company Ltd., 1990

SVETINA Janez: Slovenska šola za novo tisočletje: Kam in kako s slovensko šolo. Radovljica: Didakta, 1990

SOCIALNA POLITIKA, ZDRAVSTVENA POLITIKA

AN AGING World: Dilemmas and Challenges for Law and Social Policy. Oxford: Clarendon Press, 1989

MENZEL Paul T.: Strong Medicine: The Ethical Rationing of Health Care. Oxford: Oxford University Press, 1990

SOZIALPOLITIK statt Sozialismus? Argument, 32(1990)183 (tematska številka)

RELIGIJA

IMPLICIT Religion. Social Compass, 37(1990)4 (tematska številka)

SVENNEVING Michael, Haldane Ian, Spiers Charon, Gunter Barrie: Godwatching: Viewers, Religion and Television. London: John Libbey & Company Ltd., 1988

ANTROPOLOGIJA, ETNOGRAFIJA

ETUDES japonaises. Dieux, lieux, corps, choses, illusion. Homme, 31(1991)117 (tematska številka)

THE MEANINGS of Things: material culture and symbolic expression. London: Unwin Hyman Ltd., 1989

THE POLITICS of Culture. Politics and Society, 18(1990)4 (tematska številka)

ZGODOVINA

KACIN-Wohinz Milica: Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925-1935. Koper: Lipa, 1990

VLOGA cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja: Simpozij 1989. Ljubljana: Slovenska matica, 1989

UDK 336.647/.648(497.12)

SVETLIČIČ, dr. Marjan: Determinante tujih naložb v Sloveniji
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 3-4, str. 243

Avtor obravnava dejavnike pospeševanja in zaviranja tujih naložb v Slovenijo in sicer: notranje ekonomske in politične razmere, image Slovenije v svetu, splošno raven ekonomskega razvoja, zakonodajo, ki ureja tuje naložbe in firmsko specifične prednosti. Ugotavlja, da tuji vlagatelji želijo predvsem stabilne pogoje za svoja vlaganja. Tega pa ni v času, ko so še vedno odprte različne politične opcije v Jugoslaviji, vprašanje lastnine pa še ni rešeno po »mednarodnih standardih«. Zato pa je treba tujim vlagateljem zagotoviti, da se pogoji zanje ne bodo poslabšali ne glede na to, katera opcija bo prevladala. Za vlagatelje je prav tako pomembno ali bodo imeli v prihodnji ureditvi še vedno dostop do trgov preostalih republik (velikost trga kot zelo pomembna determinanta tujih naložb). Pomembna determinanta na makro ravni bodo tudi meddržavni sporazumi med institucionalnimi dejavniki, zlasti naš odnos do Evropske gospodarske skupnosti oziroma do ureditve, ki bo prevladala z uveljavitvijo projekta Evropa 1992.

UDK 336.647/.648(497.12)

SVETLIČIČ, dr. Marjan: Determinants of Foreign Investments in Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 3-4, pg. 243

The author deals with factors of acceleration and retardation of foreign investments in Slovenia: internal economic and political relations, the image of Slovenia in the world, the general level of economic development, legislation which deals with foreign investment and specific advantages of companies. He determines that foreign investors above all desire stable conditions for their investments. This is largely absent in a time when different political options are still open in Yugoslavia, whereas the question of property is still not solved according to "international standards". Foreign investors have to be assured that conditions will not get worse for them, regardless of the option which prevails. It is also important for investors that in a future arrangement they will have access to markets of other republics (the size of market as a very important determinant of foreign investment). On the macro level, an important determinant will be inter-state agreements, between institutional factors above all our own relation to European Economic Community or to the system, which will prevail with the acceptance of the project Europe 1992.

ŽNIDARŠIČ-Kranjc, dr. Alenka, Optimalna privatizacija – morala, etika, ekonomija
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 3–4, str. 256

Še preden so bili sprejeti potrebni zakoni za izpeljavo privatizacije v Republiki Sloveniji, je ta proces sprožil vrsto različnih, nasprotujočih si odzivov in konceptov. Ugotavljamo, da je osnovni razlog za nasprotovanja v nejasno postavljenih ciljih privatizacije. Prav različni cilji namreč opredeljujejo različne načine in metode privatizacije. Zato se mora družba oz. skupščina dogovoriti o ciljih privatizacije, saj že prihaja do poskusov prilagajanja metod ciljem privatizacije, pri čemer pa avtorica doslej še ni ugotovila, da bi jih skupščina ali zakon jasno opredelila. Ker ti cilji v dobršni meri opredeljujejo uporabo metode pri vrednotenju ter preko te uporabljene metode vplivajo na izračunano vrednost podjetja in s tem na način in vsebino privatizacije, ne more biti določanje meril in ciljev (ter na tej podlagi vrednosti podjetij in cene) stvar agencije, temveč skupščine oz. zakona o privatizaciji, ki pa je na tem področju nenatančen in nedorečen.

Drugi problem je čas, v katerem naj se izvede privatizacija. Rok enega oz. dveh let je prekratek, saj je zaradi velike ponudbe in majhnega povpraševanja ter zaradi slabega poslovanja podjetij njihova cena na trgu blizu ničle. Zato bi bilo podjetja racionalneje privatizirati na dolgi rok. Kolikor navedenim zahtevam zaradi drugih razlogov ni mogoče zadostiti, je družba oz. skupščina tista, ki mora določiti spodnjo mejo, pod katero se podjetja ne bodo prodajala oz. privatizirala, oz. opredeliti kriterije ali elemente, ki se bodo upoštevali ob »brezplačni« delitvi družbenega premoženja.

ŽNIDARŠIČ-Kranjc, dr. Alenka, Optimal Privatization Morality, Ethics, Economy
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 3–4, pg. 256

Even before the necessary laws for privatization were passed in the Republic of Slovenia, this process launched a series of different, contradictory reactions and concepts. We discern that the basic reason for contradictions stems from the vaguely defined goals of privatization. This is why society, i.e. the parliament must reach consent on goals of privatization and the author concludes that the parliament or the law still do not define it clearly. As these goals to a large extent define the use of methods of evaluation as well as the use of methods of influence regarding the calculated value of the enterprise and thus the means and substance of privatization, the determination of measures and goals (and on the basis of this values of enterprises and prices) cannot be the domain of an agency but rather of the parliament, i.e. of the law on privatization, which is still unprecise and undefined in this respect.

The other problem is time in which privatization should be carried out. The period of one or two years is too short, since because of large supply and small demand and bad management of enterprises, their price on the market is close to nil. This is why it would be more rational to privatize enterprises in the long run. In case the necessary preconditions cannot be fulfilled, society or parliament should determine the minimum below which enterprises will not be sold, i.e. privatized, i.e. to define criteria or elements, which will be taken into consideration in "free of cost" distribution of social wealth.

KATUNARIĆ, dr. Vjeran: Lirsko-epski izvori krščanstva
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 3–4, str. 282

Avtor obravnava v daljšem eseju lirski etos kot religijo in dejansko podstat mita o Kristusu. Predmet analize je esenska nazarenska sekta, kjer se ti izvori pojavljajo kot svojevrstna herezija, zoperstavljeni židovski, rimski in vzhodni teokraciji. Izvore krščanstva išče avtor v poetskem branju religije, ki je sicer zelo zgodaj ugasnila v samem (rimskem) krščanstvu ter prerasla v epsko-politične kanone imperialne in teleokratske države. Članek je vključen v širšo razpravo, ki jo revija organizira o herezijah (o dogmi in antidogmi). Esej sodi v knjižni načrt, ki bo obravnaval elemente sistemov moči – znanja, sile in bogastva v etničnih, imperialnih in nacionalnih državah. Avtorja zanimajo epsko-mitski izvori arhaičnih držav v indoevropskem prostoru, zlasti rimska država ter alternativni izvori kultur v družbenih skupnostih, ki niso realizirani v kategorije ekonomske in politične moči in teleokratskih religij, ampak v kategorijah lirskega pesništva.

KATUNARIĆ, dr. Vjeran: Lyrical-Epic Sources of Christianity
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 3–4, pg. 282)

In a longer essay, the author deals with the lyrical ethos as a religion and as a real basis of the myth of Christ. The object of analysis is the Essen Nazarene sect, where these sources manifest themselves as a specific heresy, counterposed to Judaism, Rome and eastern theocracies. The author seeks sources of Christianity in a poetical reading of religion, which was extinguished in (Roman) Christianity itself and evolved into an epic-political canon of imperial and teleocratic state. The article is a part of a wider debate, which our magazine has organized on heresy (on dogma and antidogma). The essay is a part of a book project, which will deal with elements of the system of power – knowledge, force and riches in ethnical, imperial and national states. The author is interested in epic and mythical sources of archaic states in the Indoeuropean space, above all in the Roman state and alternative sources of cultures in social communities, which are not realized in categories of economic and political power and theocratic religions, but in categories of lyrical poetry.

UDK 355.02(497.12)

**BEBLER, dr. Anton: O geopolitičnem in vojaškopoličnem položaju Slovenije
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 3-4, str. 401**

Avtor analizira politične in vojaškopolične spremembe v Evropi in ugotavlja vrsto (pretežno ali delno pozitivnih) posledic za varnost Jugoslavije. Obenem ugotavlja premike strateških vozlišč (kot je v zadnjem obdobju področje mednarodne trgovine) in s tem povezanih procesov modernizacije orožij in preureditve oboroženih sil na Vzhodu in Zahodu. To omogoča Jugoslaviji, da skrči stalne oborožene sile, obrambne stroške, da zmanjša in prestrukturira obrambno industrijo, da prestrukturira oborožene sile s krepitvijo vloge teritorialne obrambe in rezerve, zmanjša poklicni del stalne vojske in prenese nekatere njene funkcije na druge dele obrambnega sistema (recimo nadzor nad mejami). Republikli Sloveniji ustreza mirnodobna nevtralna oborožena politika in vojnodobna nevtralnost. Ne pride v poštev neoborožena nevtralna drža. Republika Slovenija se bistveno razlikuje od skoraj neoboroženih evropskih nevtralnih mini-držav. Je bistveno večja, strateško pomembnejša, obenem pa tudi še nima mednarodno priznanega statusa neodvisne države. Zunaj Jugoslavije nima zunanjega varuha svoje integritete, sprejemljivega za veliko večino njenih prebivalcev.

UDK 355.02(497.12)

**BEBLER, dr. Anton: On the Geopolitical and Military-Political Position of Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 3-4, pg. 401**

The author analyzes political and military-political changes in Europe and states a number (to a large extent or partially positive) consequences for the safety of Yugoslavia. At the same time he states shifts in strategic crossroads (as is in the last period true of international commerce) and connected processes of modernization of weapons and a rearrangement of military forces in East and West. This enables Yugoslavia to reduce permanent military forces, defense expenses, to restructure defense forces with the strengthening of the role of territorial defense and reserves, reduction of the professional part of permanent army and transfer of some of its functions to other parts of the defense system (let us say control over borders). A peacetime neutral defense policy and a wartime neutrality suit the republic of Slovenia. A demilitarized neutral state is out of the question. Republic of Slovenia differs significantly from the almost defenseless European neutral mini-states. It is much bigger, strategically more important while at the same time it still does not enjoy an internationally recognized status of an independent state. Outside of Yugoslavia, it does not have an external safeguard of its integrity, acceptable to most of its inhabitants.

UDK 323.1(47)

**RUPNIK, Anton: Gorbačovska perestrojka – veriga zamujenih priložnosti
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 3–4, str. 422**

Avtor analizira emancipacijsko gibanje narodov in republik v Sovjetski zvezi po 1985. letu, ki je povezano z demokratizacijo javnega življenja (javnost političnega dela, prozornost politiki), z destalinizacijo (ločevanje partije od državne oblasti, emancipacija Sovjetov – zakonodajnih teles in revizija stalinističnega zgodovinopisja). Pribaltski narodi in številne razseljene narodnosti so med prvimi zahtevali radikalne posege v državni in gospodarski organizem: zaznamuje jih bitka za suverenost in lastnino, ki je dobila mednacionalni značaj (obstoj velikih vsezveznih podjetij ter ruskojezičnih priselkov oziroma njihovih potomcev). V temeljih je spremenil razmerje sil Boris Jelcin, ko je razglasil suverenost svoje republike, ter zahteval prenovo federacije suverenih republik. Avtor si zastavlja vprašanja, kaj se lahko zgodi z jedrskim arzenalom (kot posledico razpadanja imperija). Ali je še mogoče (in na katerih osnovah) braniti »zakonitost« obstoja sovjetskega imperija.

UDK 323.1(47)

**RUPNIK, Anton: Gorbachev's Perestroika – A Chain of Lost Opportunities
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 3–4, pg. 422**

The author analyzes the emancipation movements of nations and republics in Soviet Union after 1985, which is connected to democratization of public life (publicity of political work, attention of politics), with destalinization (division of party from state power, emancipation of Soviets – legislative bodies and a revision of stalinist historiography). Baltic nations and numerous migrated nationalities were among first to demand radical intervention into the state and economic organism: they are marked by a battle for sovereignty and property which got an international character (existence of large federal companies and Russian speaking migrants and their descendants). Boris Jelcin changed the relation of forces in its basis, when he declared sovereignty of his republic and demanded a renewal of the federacy of sovereign republics. The author poses the question: what could happen with the nuclear arsenal (as a consequence of the disintegration of the Empire)? Is it still possible (and on what basis) to defend the "legality" of the existence of the Soviet Empire?

UDK: 373.23/.24(497.12)

KUKAR, mag. Stanka: Otroško varstvo v Sloveniji (2. del)

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 1-2, str. 140 (1. del) in št. 3-4, str. 433

Slovenija je v demografskem pogledu zelo podobna državam Evropske skupnosti, po zaposlenosti žensk pa je na znatno višji ravni, zlasti če upoštevamo, da so ženske zaposlene pretežno s polnim delovnim časom. Avtorica obravnava sistem, politiko in razvoj otroškega varstva v Sloveniji v okviru mednarodnih primerjav: naravni prirastek prebivalstva, stopnjo zaposlenosti žensk, realni osebni dohodek na zaposlenega, družinsko zaposlenost, porodniški dopust in dopust za nego otroka, družinske dodatke, možnosti za varstvo in vzgojo v vrtcih in v nižjih razredih osnovnih šol ter plačevanje oskrbnine otrok v vrtcih. V nadaljevanju obravnava usmeritve nadaljnega razvoja otroškega varstva za devetdeseta leta: zagotavljanje možnosti za usklajevanje družinskih in službenih dolžnosti obeh staršev, možnosti svobodne izbire staršev med polno in delno zaposlitvijo oziroma začasno prekinitvijo zaposlenosti zaradi družinskih obveznosti ter predlog strukture financiranja programov otroškega varstva, ki bi se vključil v nov celovit sistem javnih financ.

UDK: 373.23/.24(497.12)

KUKAR, mag. Stanka: Child Welfare in Slovenia (Part 2)

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 1-2, pg. 140 (Part 1) and No. 3-4, pg. 433

From a demographical aspect, Slovenia is similar to countries of the Economic Community, but when employment of women is concerned, it is on a much higher level if we take into consideration that they are to a large extent in full time employment. The author deals with the system, politics and child welfare system in Slovenia in the framework of international comparison: natural growth of population, level of women employment, real personal income per person employed, family employment, birth leave and leave for child care, family allowances, possibilities of child welfare and education in kindergardens and in first classes of elementary school as well as payment of kindergarden care. Further, the author deals with the direction of later development of child welfare in the 90's: providing possibilities for a balanced family and employment duties of both parents, possibilities of free selection for parents between full and partial employment or partial interruption of employment because of family duties or a suggestion of the structure of financing of programs of child welfare which will include a whole new system of public finances.

CONTENTS

ARTICLES, DISCUSSION

- MARJAN SVETLIČIČ: Determinants of Foreign Investment in Slovenia 243
ALENKA ŽNIDARŠIČ-KRANJC: Optimal Privatization – Moral, Ethics, Economy 256
HERMAN E. DALY: Exchange Value and Linear Flow of Matter (and Energy) 269

HERESY

- Dogma-Antidogma
Introductory Remark 282
VJERAN KATUNARIČ: The Lyrical-Epic Sources of Christianity 282
DAVOR RODIN: Once More on Hegel and the French Revolution 283
TARAS KERMAUNER: Christian Dogmas – From the Perspective of a Christian Intellectual 303
TINE HRIBAR: Dogma and Heresy 312
BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: The Nature of Taboo 315

SLOVENE PARLIAMENT

- Introductory Remark 317
MARJAN BREZOVŠEK: Parliamentary Control of Executive Government: Function and Forms 317
DANICA FINK-HAFNER: The Openness of Parliament for Social Initiatives as an Indicator of Its Modernity 321
SPOMENKA HRIBAR: Past in Parliament 326
ALBIN IGLIČAR: Slovene Parliament as the Lawgiver 328
LEV KREFT: Nine Months Balance of the Parliament 332
IGOR LUKŠIČ: City Parliament 335
ANDREJ MAGAJNA: Parliament as the Basic Mechanism of Distribution of Social Influence 336
BOŠTJAN MARKIČ: Slovene Parliament in the Making 341
ANTON PERENIČ: Parliament and Legal Culture 347
TONE PERŠAK: Slovene Parliament or the Period of Adaption to Parliamentary Democracy 350
DANIEL PUČKO: Slovene Parliament 353
CIRIL RIBIČIČ: A Demanding Transitional Period 357
MILE ŠETINC: Slovene Parliament – a Tripartitional Chaos on Delegational Wheels 359
DRAGO ZAJC: The Role of Parliament in the Working Bodies of the Legislative Process 362

- VIKTOR ŽAKELJ: A Limping Parliamentarism 367

SLOVENE PUBLIC OPINION

- PETER KLINAR: On International Relations in Slovenia 370
BOŠTJAN MARKIČ: Perceptions of Slovians Regarding the Political System 384
ZDENKO ROTER: Recognition and Understanding of the Past 393

VIEWS, COMMENTARIES

- ANTON BEBLER: On the Geopolitical and Military-Political Position of Slovenia 401
VLADIMIR KAVČIČ: On the National Cultural Program 406
DARIJAN KOŠIR: The Gulf Crisis and the After-Gulf Middle East 411
JERZY J. WIATR: Will Democracy Win in Eastern and Central Europe? 416
ANTON RUPNIK: Gorbachev's Perestroika? – A Chain of Lost Opportunities 422

FROM RESEARCH

- STANKA KUKAR: Directions For Further Development of Child Welfare in Slovenia (2) 433
DANICA FINK-HAFNER: Characteristics of Political Modernization in Slovenia 1980–1990 445
FRANC MALI: Slovene and European Community of Scientists 452
DIMITAR MIRČEV: Macedonian Elections – Difficult Paths of Parliamentary Democracy 459

PRESENTATIONS, RECENSIONS

- ADOLF BIBIČ: Civil Society and Political Pluralism (Milan Zver) 465
THE ANNALS (of the American Academy of Political and Social Science) (Marjan Brezovšek) 466
HERESTETICS – the Art of Political Manipulation (Marjan Brezovšek) 468
ANTON GRIZOLD: Militarization and the Military-Industrial Complex (Case Study of USA) (Jazbec Milan) 470
LESLIE SKLAIR: Sociology of the Global System (Zdravko Mlinar) 472
GIDDENS & GIDDENS: Full of Surprises (Maca Jogan) 475

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 479

AUTHOR'S SYNOPSIS 482

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.

4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.

5) Vrstni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.

6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.

7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:

a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.

b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.

c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj. V: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.

8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).

9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznanijo z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.

10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).

11) Prispevkov ne vračamo.

POPRAVEK

V 12. številki letnika 1990 je prišlo v prispevku Vladimirja Kavčiča »Nedoraslost zgodovini« (str. 1569) v prvi vrstici do neljube napake: namesto da bi bilo zapisano, da sta o *spornem predlogu za spremembo datuma občinskega praznika občine Škofje Loke* poročala že **Žirovski** radio... in nato še Delo, je tam natisnjeno, da je o tem poročal **židovski** radio. Za hud spodrsrljaj se avtorju opravičujemo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

IVAN RIBNIKAR: Kako se izogniti finančnemu polomu?

JANEZ PEČAR: Zasebno varstvo kot družbeno nadzorstvo

MARKO KERŠEVAN – Religija in Cerkev v procesu razkroja socialističnega sistema

ANDREJ KIRN: Ekonomija naravnih virov in entropijske zanke rasti

NACIONALNA VARNOST SLOVENIJE (Skupina avtorjev: A. Grizold, L. Jelušič, M. Malešič)

HEREZIJE (Dogma-antidogma), okrogla miza Teorije in prakse

SLOVENSKI PARLAMENT (2)

SMILJKO SOKOL: Sistem oblasti Republike Hrvaške po novi ustavi

TOMISLAV JANTOL: Strankarski pluralizem v ustavni demokraciji

MARIJAN PAVČNIK: Argumentacija v pravu

JANEZ STANIČ: Obris postkomunistične vzhodne Evrope

DENNIS A. RONDINELLI, JOHN D. KASARDA (Naš prevod)

JANES SIMMIE: Kondratievi valovi in prihodnost britanskih mest

JOHANNES CHR. PAPALESKAS: Zahodni modeli za izvoz na Vzhod?